[DE HAERESI ET HISTORIA MANICHAEORUM.]

DE MANICHAEORUM HAERESI ET HISTORIA LIBRI DUO.

LIBER PRIMUS.

PROLOQUIUM.

1 Absoluto praeteritorum annorum labore, cum dignius aliquid aggredi nostra voluntas ferret, multaque in rerum sacrarum memoria illustria occurrerent, in quibus opera praeclare collocari posset, ut ad Manichaeorum potissimum historiam animum appelleremus, ipsa nos amicorum consilia et cohortationes impulerunt. Cum enim ad ecclesiasticae et Christianae reipublicae utilitatem plures clarissimi et eruditione praestantissimi viri, modo unam, modo alteram haereticorum conscripserint historiam, ex quibus luce clarius emicant sacrorum pastorum auctoritas, animi robur, munerisque praestantia in iis exagitandis et refellendis, eam in opinionem ducebar, me lectoribus et optimae critices studiosis rem gratam facturum, si ad hanc subeundam provinciam consilium et laborem converterem. Nec vero me latebat multa de hac haeresi hinc illincque in aliorum scriptis sparsa legenda occurrere. Quae si quandoque ad veritatis apices librata redigerentur, et in unum veluti corpus adornata

contraherentur, facile lectorum animus a tot tantisque molestiis liber evaderet, quas modo subire cogitur, cum in multorum scriptorum voluminibus evolvendis, tum ob varias res indigestas, multisque difficultatibus implexas, quae in hoc disserendi scribendique genere offendi solent; quaeque potissimum ingenia torquent, et in errores quam facillime trahere consueverunt. Non ignorabam pariter catholicum virum J. Beausobre, Gallico idiomate Manichaeorum historiam, suis partibus potius quam veritati consonam, conscripsisse, quam deinde anno 1734 typis Friderici Bernard Amstelodamii pluribus notis ornatam publicavit. Sed quae et quanta in catholicae fidei odium atque perniciem is auctor ausus sit comminisci, vix et ne vix quidem a quopiam explicabitur, cum censorium stylum unice in vetustos sanctos Patres, in Romanae sedis pontifices et in sacras synodos hujus haereseos occasione coactas strinxerit; ut nimirum horum scribendi dicendive rationem, et agendi oeconomiam, falsis annotationibus carperet, penitusque dejiceret, aut in pravam saltem significationem detorqueret. Quare etiam in hujus operis vestibulo me oportuit animadvertere, molestis satis operosisque concertationibus animum esse implicaturum, si hos Beausobrianos libros, quos nonnisi sero, et postquam decem et septem hujus historiae capita scripseram, inter manus habere potui, rejicere, horumque errores diluere statuerem. Verum cum in percurrendis acatholici viri libris innumera offendissem quae et veritati et meis animadversionibus repugnabant, idcirco quae jampridem conscripseram ad aliam methodum disserendive rationem redigere nisus sum, ne de Manichaicis rebus quasi jejune et exiliter **2** disputasse viderer. Igitur ubi tempus ex quotidianis studiorum exercitationibus, aliisque muneribus quibus, vel in

claustris, vel extra claustra, operam dare debeo, mihi superesse potuit, non fuit consilium socordia atque desidia bonum otium conterere; sed mecum ea reputabam quae in commune et litterariae rei bonum, et ecclesiasticae historiae conscribendae conferri possent. Igitur de tota Manichaeorum historia quam verissime disserere statui. In quibus quidem libellis componendis, nullis partium studiis a quibus animus scriptoris prorsus alienus esse debet, me adhaesurum profiteor, cum solam veritatem mihi in his aliisque subsequentibus concertationibus pro viribus sequendam et propugnandam proposuerim.

CAPUT PRIMUM. *De praecipuis Manichaeorum sectae auctoribus.*

Manichaeorum haeresis, ab uno potissimum hujus nominis homine sic nuncupata, tres praecipuos habuit auctores. Sed qui omnium primus illius nefariae sectae fundamenta jecit, atque palmares errores confirmavit, fuit quidam Saracenus, Scythianus appellatus, ex Arabum gente in Palaestinae confiniis educatus, qui Graecorum litteris cum operam dedisset, easdem optime quidem fuit assecutus.

1. Is ergo primo mercaturam exercens, ad Indos profectus est, et brevi tantam divitiarum copiam sibi comparavit, ut deinde Alexandriam adveniens, se totum philosophiae studio et Aegyptiorum disciplinis tradiderit, atque mercatura relicta, Aristotelicam vitam imitari voluerit. Abundans itaque otio atque divitiis, acri simul pollens ingenio, nova, sed paradoxa

dogmata in orbem inducere secum reputavit. Cujus quippe desiderii causa, Empedoclis, aiunt, sententiam secutus, duo rerum principia coaeterna commentus est: unum bonum, malum alterum; illud Deum ac lucem, hoc materiam et tenebras appellavit; qui error fuit unum ex palmaribus dogmatibus Valentinianorum et Marcionitarum, secundo Ecclesiae saeculo catholicam Christi religionem vexantium. Alia quoque figmenta ex Pythagorae principiis derivata, non solum animo revolvebat, et in vulgus spargebat; sed et scripto consignavit. Cum videlicet quatuor conscriptis voluminibus, meris fabulis mendaciisque refertis, ea nequitiae et impietatis ova edidit, ex quibus, Manete postmodum cubante, tot tantaque diabolica germina prodierunt. Singulis autem conscriptis voluminibus nomen imposuit, atque primum vocavit *Evangelium,* alterum *Capita,* tertium *Mysteria,* quart um *Thesauros.*

His ergo praesidiis adjutus Judaeam proficiscitur, cum legis Mosaicae senioribus disputaturus. Sed cum ab iisdem, divinarum Scripturarum subsidio, fuisset superatus, verecundiae et turpitudinis notam magicis incantationibus delere studuit, et Hierosolymitanis Judaeis praestigiis illudere conatus est. Magicis itaque artibus usus quas olim in Aegypto et India didicerat, cujusdam domus tectum conscendit, ex quo vel a Deo percussus, vel mente alienatus, ut S. Cyrillus Hierosolymitanus scribit, se praecipitem dedit, suasque quem facultates et laudatos libros Terebintho servo suo, quem haeredem constituerat, reliquit. Haec de Scythiani patria, moribus, vita, institutis et libris, cum veteres, tum recentiores scriptores tradiderunt. Horum nullus tamen illud tempus quo vixit exacte definivit. Et quamvis Epiphanius **(Haer.**

66) indicare videatur eum circa apostolorum tempora Hierosolymam profectum, tamen in laxiori significatione ejus verba accipienda esse Guillelmus Caveus contendit , affirmando nimirum ea esse explicanda: **3** *De saeculo aevum apostolicum proxime secuto, adeo ut vergente ad exitum saeculo secundo Scythianum diem fatalem obiisse censeri possit.*

Epiphanio tamen et Caveo Beausobre refragatus est. Qui de Scythiani et Manichaici dogmatis origine verba faciens, nobiscum quidem ex Arabum, non Scytharum gente, Scythianum natum esse affirmat: sed variis incertisque conjecturis insistens, ad tertium usque saeculum hujus natalis diem protrahit, eumque Maneti fuisse coaevum confingit; eo dumtaxat admisso discrimine, quod ille provectiorem aetatem, is vero juniorem ageret; eosque inter epistolarum etiam consuetudinem intercessisse. An vero hic ratiocinandi modus tempus quo hujus haereseos princeps floruit certo definiat, an vera vel supposititia sit illa epistolarum consuetudo, lector ipse judicabit. Nos interim laudatas Beausobre conjecturas prorsus labare contendimus, hoc unum animadvertentes, veteres videlicet scriptores in designandis iis Christianis viris qui secundo labente Ecclesiae saeculo floruerunt, non absimiles loquendi formulas adhibuisse; et idcirco Epiphanium in crimen vocari haud posse quod affirmaverit Scythianum circa apostolorum tempora Hierosolymam fuisse profectum. Eo enim saeculo labente, multi apud Hierosolymam apostolorum auditores adhuc erant superstites, quos inter unus fuit celebris Hegesippus; in Asia vero Quadratus et Polycarpus, quos vel apostolos appellatos novimus, vel apostolicos viros, quia ab apostolorum institutis

nec leviter resilire audebant. Id pene innumeris locis affirmavit Eusebius, qui etiam de sancto Irenaeo verba faciens, eum *apostolici cujusdam viri* sermones memoriter didicisse commemorat. Non ergo mirum quod Epiphanius Scythianum Hierosolymam circa apostolorum tempora profectum arbitratus sit, cum divina dispositione factum inveniamus quosdam apostolicos viros, Christi apostolorum auditores, usque ad tertii saeculi initium in vivis exstitisse. Photius sane vir naris emunctioris, quem ipse Beausobre saepissime laudat, quique Epiphanii scripta non semel lustravit, in hunc invehi veritus est. Immo contra Manichaeos scribens, cum ad Cyrilli Hierosolymitani, tum ad Epiphanii libros contra hanc haeresim scriptos, absque ulla falsitatis levi suspicione provocat, et ipsum Epiphanium *miraculis* magnum appellat.

Explicato itaque Epiphanii loquendi modo, adhuc aliud Beausobre commentum eripiendum est **(Lib. I, c. 11)**. Scythianum videlicet Maneti coaevum fuisse. Ut vero sensim id lectoribus persuadere posset, praejudicatam primo Graecorum et Latinorum opinionem refert, qua Arabum mores, cultum et philosophiam damnare solent, quique cum deserta loca inhabitent, vulgo barbarorum nomine vocati sunt. At Arabes scientiarum et bonarum artium studio atque cultui deditos fuisse, reginae Sabae Jerusalem ad Salomonem proficiscentis exemplo probare contendit: tum Pythagorae studendi ratione, qui post notitiam scientiarum in Aegypto acquisitam ad Arabum populos quoque se transtulit, ut plenius deinde ab horum rege institueretur. Quid plura? Beausobre **(Ibid., p. 20)** quaedam varia elogia de Arabiae gente in Mahometis Vita descripta in suam transtulit

historiam, ut exinde colligat vernaculam horum linguam omnibus numeris esse mollem, atque suavem, magna eloquentia et poetica arte ornatam; homines vero caeteris aliis praestare ingenio, et facilitate cogitandi, quorum vitae institutionem multa simplicitate a patribus familiarum ad pueros filios derivatam, pollere, compertum esse affirmat. Neque hisce rebus parum, nihilumve ad rem nostram spectantibus, dumtaxat Manichaicae historiae scriptor insistit: sed de Arabum religione verba faciens, arbitratus est diutius apud eos puriorem quam apud Judaeos floruisse; praesertim cum Israelitae, ob varias Aegyptiorum **4** superstitiones, quam saepissime a vero Dei cultu recedere ausi fuerint, Mosaicam legem falsis ritibus labefactando. Sed ulterius progrediens, praemittit primum quamdam comparationem Scythianum inter et Mahometem, ambos haereseon et pravorum dogmatum architectos, ex Arabia pariter profectos. Et ne lectores sibi suadeant malos daemones et mendaciorum spiritus illius terrae incolis dominari, illis objicit Moysen, ad summi Dei ministeria assumptum, cum in Arabiae Madianitarum solitudinem se receperat, eo tempore videlicet quo in Aegyptum fuerat missus ut divina legatione fungeretur ad idololatriae exitium.

His itaque aliisque similibus a Beausobre praemissis ad nugas potius quam veram eruditionem ostendendam, statim ad geographorum provocat tabulas, et Arabiam in suas partes dividit, subjungens se facile arbitrari potuisse Scythianum ex Arabia montosa ortum habuisse. Cui quidem opinioni Archelai et Epiphanii testimonia suffragari videntur. Qui obscure saltem indicant Scythianum Aegyptiacam habuisse uxorem, hancque originem habuisse in ea Arabiae parte quam

Desertam appellant. His conjecturis ductus, credidit Beausobre Manichaeum presbyteratu fuisse insignitum, eoque munere functum in provincia d'Ahuaz, in qua huc illucque etiam prava sua dogmata spargendo docebat. Ex tali porro tantarumque rerum copia ipse Beausobre, aliorum testimoniis rejectis, colligere se posse arbitratur Scythianum inter et Manichaeum aliquod epistolarum commercium intercessisse, quod argumento esse potest Scythianum serius floruisse, atque Maneti coaevum. Duo pro hac conjectura epistolarum fragmenta laudat: alterum illius epistolae quam Scythianus Saraceno Condato dederat, alterum cujusdam epistolae quam Manes Scythiano inscripsit, quae Photius nobis asservavit, ut videre est apud Fabricii Graecam Bibliothecam lib. V, pag. 284.

Haec itaque sunt gravissima illa momenta quae Beausobre animum movere potuerunt ut, rejectis Cyrilli, Hierosolymitani episcopi , Epiphanii, Titi Bostrenorum episcopi, Heracliani aliorumque testimoniis, comminisceretur ejusmodi epistolarum commercium. At quis umquam affirmavit Scythianum illum ad quem Manes epistolam dedit (si tamen genuina sit), eum hominem Saracenum fuisse de quo in praesens agitur? Id sane Photius reticuit, qui praecedentium Patrum historias secutus, has falsitatem subolere haud indicavit. Indicasset tamen, si aliquid a veritate alienum in iis offendisset. Et quidem alterum hominem exstitisse, qui vulgo Scythianus appellabatur, et ad quem Manes laudatam epistolam scripsit, auctor est Tillemontius , qui quidem minime sibi potuit persuadere Manichaicae sectae primum parentem Scythianum adhuc tertio currente Ecclesiae saeculo in vivis exstare potuisse, cui Manes

ejusmodi epistolam daret; praesertim cum is de quo agimus, antequam mala morte periret, jam ab Arabiae confiniis recesserat, seque in Judaeam receperat, varias cum Mosaicae legis senioribus habuit concertationes, ubi magicis incantationibus et praestigiis Hierosolymitanis Judaeis illudere conabatur.

Quare laudatus Tillemontius merito duos ejusdem nominis viros distinguere debuit, ne in malam fidem SS. PP. qui Scythiani gesta scripsere adduceret. Unde Beausobre, distinctionis hujus causa, perperam Tillemontium de invidia reprehendit **(Lib. I, p. 26)**. Joannes Christophorus Wolfius sane **5** non tantum ad duo illa epistolarum fragmenta animadvertit, sed de Scythiani aetate verba faciens, nec Archelaum, nec S. Epiphanium de errore arguit, et expresse in dubium revocat an ille Scythianus a Manete epistolas accipere potuerit, cum inter eos Terebinthum statuere oporteat. Merito itaque suspicatur Manetis epistolam ad alium Scythianum datam fuisse; quinimmo, et Manetem ipsum quandoque Scythianum appellatum asseverat; quemadmodum et Beausobre fatetur, ut cap. 4 hujus operis ipsi dicturi sumus. Non itaque Wolfius, qui duos Manichaicae historiae libros a Photio conscriptos eruditis notis adornavit, et in lucem edidit, Scythianum, de quo agimus, cum altero (forte recentiori) confundere ausus est, cum id ex Photio non colligat, et Photius ipse Epiphanio suffragatur: sed haerens suspensus, ne Patres in invidiam adduceret, neve ipse in errorem raperetur, saltem rem nullis rationibus circumscriptam reliquit; aut animo nostrae potius opinioni suffragari debere censuit.

2. Jam vero ad Terebinthum, Scythiani successorem, gradum faciamus, multa contra Beausobre dicturi hujus operis cap. 3.

Scythiano igitur vita functo, ejus haeresis minime interiit. Sed acrior quasi evasit, ministerio Terebinthi, quem alii discipulum, alii vero illius servum appellarunt. Hunc quippe Scythiani assiduum comitem, omniumque arcanorum participem fuisse, communi veterum PP. consensione probatum est. Qui post praeceptoris interitum, cum aliquamdiu in Palaestina haesisset, secum asportatis opibus et scriptis quae testamento sibi Scythianus reliquerat, in Persidem aufugit, apud viduam quamdam hospitio acceptus, et se Buddam appellavit, ut tutius lateret. Disputationes primum habuit cum Mithrae sacerdotibus. Sed cum ab iisdem turpissime convictus et superatus fuisset, animum deinde ad praestigias et magicas artes, praeceptoris sui exemplo, convertit; iis efficere studens, ne quis deinceps sibi contradicere auderet. Quare superiorem domus partem conscendens, a daemone percussus, et in sublime jactatus, miserrime interiit, vidua apud quam diverterat librorum et divitiarum haerede facta. Quod vero ad librorum spectat haereditatem, hos a Terebintho in Perside conscriptos Socrates asseverat, quem deinde Tollius secutus est. Sed cum veteres illos libros Scythiano ascribant, in hac parvi momenti quaestione nunc non immorabor.

3. Hos libros ergo, sicut accepimus, vidua Terebinthi, seu Buddei haeres, usque ad obitum apud se servavit. Quae, cum aliquot annis antequam decederet se sine liberis esse videret, Cubricum quemdam genere Persam, septennem sibi in mancipium emit. Hunc cum postea libertate donasset, Persarum disciplinis primum erudiendum curavit. Deinde non multo post e vita decedens, cunctas facultates cum libris a Terebintho apud se depositis, Cubrico ex testamento reliquit.

In tanto ergo, tamque sublimi prosperae fortunae statu constitutus, praecedentem suae servitutis conditionem exhorruit, ac subinde veritus ne sibi cederet in opprobrium, rejecto Cubrici nomine, illud aliud Manetis sibi assumpsit. Quid vero istud vocabulum apud Graecos potissimum significet, paucis descripsit Eusebius Caesariensis dicens **(Lib. VII Hist. Eccl., c. 27)**: *Quo tempore Manes quidam, secundum nomen insaniens, et instinctu daemonis agitatus, invisam, et exsecrabilem omnibus haeresim docet.* Pro *insania* itaque Graeci, ut ex eo Manetis nomine irridendi occasionem arriperent, illud interpretati sunt, ut post Eusebium Cyrillus Hierosolymitanus etiam testatus est **(Catech. 6)**, quibus deinde S. Augustinus suffragatur. Quam quidem infamiae notam vitare volentes Manetis discipuli, producto vocabulo Manichaeum appellarunt, littera N. geminata. *Manichaeum* (ait Augustinus **(Lib. de Haeresibus, cap. 46)** *discipuli ejus appellare maluerunt, devitantes nomen insaniae. Unde quidam* **6** *eorum quasi doctiores, et eo ipso mendaciores, geminata littera N. Manichaeum vocant, quasi mannam fundentem.* Sed apud Persas, Chaldaeos, et Syros quidpiam honoris, non contumeliae, illud vocabulum indicasse Caveus, ex eodem Cyrillo et Epiphanio ostendit. Nam Persae pro sermone illud sumebant, cum impostor ille insignem prae se ferret dialecticam, et Chaldaei et Syri illud *vas* interpretati sunt; quasi scilicet, ad instar sancti Pauli se *vas* a Deo electum esse, sacrilegus et amens homo significare voluerit. Ab his ergo tribus sacrilegis impostoribus, Scythiano videlicet, Terebintho, et Manete, diabolicam hanc sectam originem duxisse sufficienter arbitror explicatum. Quae vero de hisce variis Manetis nominibus, horumque etymologiis; quae de

hujus patria, institutis, atque muneribus copiose Beausobre scripsit, capite 3 et 4 hujus operis ad examen revocare nobis opus erit; ut nimirum quamplurima hujus scriptoris nugatoria argumenta et conjecturas eripiamus; et pro viribus veterum PP. Latinorum et Graecorum traditionem, antiquam Ecclesiae disciplinam, et catholicorum scriptorum persuasionem tueamur. Tunc vero quantum suis studiis, et acatholicae religionis partibus, Beausobre indulserit, luculentius patefaciemus.

CAPUT II. *Quo tempore potissimum Manes sua dogmata in orbem spargere coeperit. S. Leonis Magni testimonium illustratur, et de nimia oscitantia Paschasius Quesnellus convincitur.*

1. Ex homine vita moribusque barbaro, cui acre erat ingenium, summaque cum daemonibus familiaritas, quique etiam, ob dialecticae abusum, sermonibus suos decipiebat auditores, nonnisi mala nequitiae germina oriri poterant; quae in Christianum orbem eruperunt, quando jam S. Felix Romanae sedis clavum tenebat. Id inter caeteros scripsit Eusebius loco superius laudato **(Hist. Eccles. lib. VII, cap. 27)**. Qua in re, non satis accuratam esse arbitramur Guillelmi Cavei Chronologiam, qui hujus haereseos initia ab anno 277 repetenda esse asseverat. Felix quippe renuntiatus fuit pontifex anno 270, annis quinque dumtaxat regnavit, et obiit Aureliano imperante, ut ex Romanorum pontificum tabulis

atque catalogis, cum Dionysius Petavius, tum clarissimus vir Franciscus Blanchinus, exacte probarunt. Sed eam haeresim multo post erupisse, minime indicare potest celebre quoddam sancti Leonis Magni testimonium, quo inter concionandum affirmavit: Manetem eo tempore damnandum innotuisse, *quo post Resurrectionem Domini ducentesimus et sexagesimus annus impletus est, Probo imperatore Paulinoque consulibus, cum octava jam in Christianos persecutio desaeviret.* Ad quod quippe testimonium Paschasius Quesnellus animadvertens **(Tom. I, in notis ad serm. 2 de Pentecoste, not. 1, 2, 3)**, plurimum negotii ut faceret, tria potissimum annotavit. Primum videlicet mendum ibi subesse suspicari a Dionysio Petavio, in annotationibus ad Epiphanium, pag. 227, et pro numero CCLX, translato numero uno, legendum CCXL. Ratio est quod Probi et Paulini consulatus incidit in annum fere Christi 277 in aera Dionysiana, quo ex numero 31, inquit, annis deductis, 246 anni reliqui sunt ab *Ascensione Domini.* Ita ex Petavio ratiocinatur Quesnellus cod. Oxoniensis auctoritate insistens, sequentem Rom. num. CCL exhibentis. Cujus erroris causam in typographos, aut in amanuenses esse rejiciendam, jam pleraque Vat. mss. exemplaria, quae ad marginem ipsi annotabimus perspicue patefaciunt. Codices **7** namque quibus ad S. Leonis Opera castiganda usi sumus laudatam annorum summam litterarum elementis minime describunt, sed notis numericis, quas Romani semper in eorum calculis et supputationibus adhibuere, designant. Profecto si ille annorum numerus, ut in vulgatis S. Leonis sermonibus exprimitur, subsisteret, jam plane tota Christianae et civilis rei chronologia pessum iret. Nam Manes damnandus non innotuisset nisi tertio Ecclesiae saeculo exeunte, anno videlicet a Christo nato ducentesimo

nonagesimo primo; quando jam non Probus et Paulinus, sed C. Junius Tiberianus et Cassius Dio consulatum agebant. Sed tum Manetem regis Persarum decreto jam fuisse interfectum quis poterit ignorare?

2. Alterum quod annotavit Quesnellus, lippis tonsoribusque perspectum est. Nec enim inter eruditos est qui ignoret Probum et Paulinum nisi post Aureliani imperatoris necem consulatus honorem et munus fuisse assecutos; istudque esse rejiciendum in Christi annum 277, ut Petavii tabulae declarant, et Beausobre etiam fatetur in sua priori parte de Manichaeorum historia, ut in quarto sequenti cap., congressionem cum eo habituri, videbimus. Nescio tamen quo fundamento Quesnellus subjecerit corrigendos esse Fastos Consulares Cassiodori, aut Ecclesiasticos Annales, qui ad Christi annum 277 Probi consulatum cum septimo imperatoris Aureliani anno componunt. Aurelianus enim, ut sacra et profana produnt monumenta, quinque dumtaxat in imperio annis consumptis, Christi anno 275 interfectus est; fraude scilicet Mnesthei, secretariorum notarii ad Coenophrusium, inter Byzantium et Heracleam. Aureliano deinde sublato, post interregnum mensium circiter septem, Tacitus Caesar a senatu renuntiatur, qui ducentesimum post diem, apud Tarsum febri diem clausit. Cui Florianus frater cum subrogatus esset, a majori exercitus parte Probus imperator constitutus est. Quam rem nimis indigne ferens Florianus, desperatione actus, incisis sponte venis, post 60 dierum spatium, Christi anno 276, moritur. Non igitur Ecclesiastici Annales Probi consulatum cum septimo Aureliani imperatoris anno componere potuere, cum is nonnisi per quinquennium Romanum administraverit imperium. Eam autem erroris causam fuisse arbitror: Probum,

videlicet, Aurelium quoque nominari. Cum igitur in Romanorum consulum tabulis, anno 277, ista nomina legenda occurrant: Aurelius Probus; idcirco aliqui forte suspicati sunt Aureliani imperium biennio esse producendum, ut isto adhuc superstite, Probus consulatum obtinere potuerit. Verum ex his nemo sibi blandiatur Cavei sententiam de Manichaeorum exordiis firmiorem evadere posse. Nam S. Leo Magnus, laudato testimonio, haud quaquam de hujus sectae exordiis disseruit, sed de eo tempore *quo damnanda innotuerat.* Quasi ibi innuere voluerit Manichaeorum errores jam pridem prodiisse in orbem, hucque atque illuc per diversas Orientis partes, Manetis discipulorum ministerio potissimum et praedicatione fuisse disseminatos, ita ut ejusmodi diaboli falsitates, et superstitiones obscenae, jam multis in locis evulgatae, ipsis Ecclesiarum episcopis innotescerent. Haec sane in instanti fieri potuisse quis arbitrabitur? Potissimum cum Persidem inter et Romam tanta locorum distantia intercedat, ut ea haeresi vix exorta Romanae sedi statim prodita esse haud potuerit. Illud denique accedit, jam anno 277, quo Aurelius Probus et Paulinus consulatum agebant, Archelaum Cascharae in Mesopotamia episcopum, sanctitate et eruditione florentem, Manetis se furori strenue ac constanter objecisse, ut tradunt Epiphanius, haeresi 66, et Cyrillus Hierosolymitanus, cath. 6.

3. Tertium denique, quod Quesnellus in medium adducit, ad illa Leonis verba: *Cum octava in Christianos persecutio desaeviret,* referendum est. Annotator ergo animadvertit: Si de Aureliani persecutione ibi Leo loquitur, ut videtur omnino, haec non *octava* fuit, sed *nona,* quemadmodum numerat Augustinus, de Civitate Dei lib. XVIII, cap. 61. Sed Leonem

in **8** enumerandis Ecclesiae tyrannis et persecutionibus Augustinum fuisse secutum, undenam Quesnellus comminiscitur? An sibi suadet veteres recentioresque scriptores in Ecclesiae persecutionibus enumerandis omnino convenire, et Aurelianum necessario inter Christianorum tyrannos esse recensendum? Falsa consecutio. Aliam quippe et aliam scribendi rationem, alium et alium sibi PP. scopum praefixerunt in iisdem persecutionibus describendis. Eusebius enim, de Aureliano disserens, affirmat hunc primis sui imperii annis numquam Christianis infensum fuisse. Immo cum Pauli Samosateni causa tunc ageretur, ita se ecclesiasticorum jurium vindicem Aurelianum exhibuisse docet, ut ipse manu publica de Ecclesia Paulum expelli mandaverit. Quod si deinde, temporis decursu, mite sui animi propositum malis aliorum consiliis depravaverit, ut etiam *persecutionem erga Dei Ecclesias meditari voluerit, eo usque ut dicatur quod, dictatis jam litteris et scriptis, cum superesset sola subscriptio,* haec tamen prava voluntas nullum prorsus effectum sortita est. Deus quippe *subscriptionem nefandae* Aureliani dexterae deturbavit. *Morte enim subita condemnatur, qui de piorum morte censebat.* Difficulter igitur dabo Aurelianum Eusebio auctore, inter Ecclesiae tyrannos ibi enumeratum, cum ille decesserit non subscriptis adhuc impiis edictis. Eusebio quoque consonat Lactantius **(Lib. de Mortibus persecutorum)** scribens: *Aureliano non licuisse quae cogitaverat perficere, sed protinus inter sui furoris initia fuisse exstinctum.* Hanc vero eamdem scribendi rationem, S. pontificem fuisse prosecutum, quis inficiabitur? Is enim in recensendis tyrannorum persecutionibus, eas dumtaxat enumerare in mente habuit, in quibus innumera martyrum

millia ipsis suis victoriis Spiritum sanctum sibi datum fuisse probavere. At sub Aureliano ubi martyres? A quibus scriptoribus recensentur? Quot millia enumerantur? Proferant in medium adversarii acta consularia in quibus, et poenarum, seu mortis genera et martyrum confessiones describebantur. Indicet ipse Quesnellus consulum et praefectorum nomina, qui imperialibus Aureliani decretis obtemperantes, Christianos quaerebant, ut in eos morte animadverterent. Horum generum profecto monumenta, nec Eusebius, nec Lactantius, nec alius quisquam in medium adduxit, ut revera affirmare possimus *innumera martyrum millia ipsis suis victoriis probavisse impletum esse quod Dominus promiserat dicens: Cum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* .

4. Ut vero S. pontificis loquendi scopus, quem Quesnellus minime assecutus est, perspicue constet; quid hocce argumenti genere probare, quidve inter concionandum populo suadere voluerit, sedulo expendamus. Praecipuum itaque Manetis dogma S. Leo Magnus ibi prosternere sibi proponit, quo nimirum blasphemus ac sacrilegus ille falsitatum architectus se promissum a Domino Paracletum esse profitebatur, *quem non prius venisse, quam ille infelicium deceptor oriretur. In quo ita Spiritus sanctus manserit, ut non aliud fuerit Manes ipse quam divinus Spiritus.* Ad tantae itaque impietatis commentum, supra quod totius Manichaeae sectae artificium construebatur, subvertendum, primo ad ea novi Testamenti provocat testimonia, quibus jam apostolis adhuc in carne existentibus, caeterisque discipulis et fidelibus,

Spiritum sanctum promissum et datum fuisse ostendi solet. Cujus quippe missionis et adventus causas admirabilisque virtutis effectus aliquos enumerans, doctrinae primo novitatem, profanarumque rerum praedicationem, ab eo sancto Spiritu prorsus alienas esse asseverat. **9** *Quia nec alia insinuanda erat veritas, nec alia praedicanda doctrina, praeter eam quam Christi Dei Filius docuerat. Sed oportebat* (ait) *capacitatem eorum qui docebantur augeri et multiplicari constantiam illius charitatis quae omnem formidinem foras mitteret, et furorem persequentium non timeret.* Mirabiles autem hos sancti Spiritus effectus, tyrannos, mundum et daemones ipsos jam in apostolis Christique discipulis semper conspexisse, *quando isti ad tolerantiam passionum, sub nulla jam tempestate trepidantes, fluctus saeculi, elevationes mundi, fide supergrediente, calcarunt, et morte contempta, omnibus gentibus Evangelium veritatis intulerunt,* ex Ecclesiae memoriis probare S. Leo assumit. Quod ut felicius praestaret, ad eas provocat tyrannorum persecutiones, quae tamquam ignes, aut lapides lydii, et martyrum constantiam, et evangelicae praedicationis veritatem probarunt. Propterea in iis persecutionibus recensendis, eas dumtaxat enumerare oportebat quae a Christi Resurrectione usque ad Probi et Paulini consulatum contigerant; eas videlicet, in quibus *innumera millia martyrum ipsis suis coronis Christi vaticinia,* apud Matthaeum X, 19, impleta esse demonstrabant. Cum itaque sola meditata persecutio quam Aurelianus secum reputaverat, minime exsecutioni demandata, hujus generis non esset, haud quaquam ad eam provocandum erat. Perperam igitur omnino comminiscitur Quesnellus scribendo S. pontificem de Aureliani persecutione fuisse locutum. De hac quippe haud

loqui poterat, cum ex Aureliani decreto nullus Christianus martyrium passus sit. Unde merito scripsit: *Cum octava jam in Christianos persecutio desaeviret,* nulla postmodum habita ratione ad Aureliani litteras et decreta de perquirendis ad necem Christianis, cum pravam hanc voluntatem divina in imperatores ultio irritam reddidisset. Quare ego in praesens mirari cogor, quod unus Quesnellus, qui nisi oscitanter Leonis scripta lustravit, hunc S. pontificem in ignaviae suspicionem adducere voluerit; nimia profecto annotatoris animi inverecundia, erroris notam ei ascribere cujus virtus maximaque sapientia universo orbi satis semper fuit spectata, quemque suae Ecclesiae res latere non potuerunt. Quod si deinde Augustino aliisque scriptoribus in Ecclesiae persecutionibus enumerandis apprime suffragatus non est, id non vitio, sed sapientiae dari debet; alias si ad nonam persecutionem, quam Aureliani appellant, provocasset, propositum sibi contra Manichaeum scopum non attigisset, nec ejus argumenta plenum robur obtinuissent. Interim autem nemo mihi succenseat, quasi quod ab Augustini et aliorum sententia recedere voluerim. Non enim hos, vel in invidiam adducere, aut iisdem erroris notam ascribere intendo; sed dumtaxat vera et genuina Leonis sensa patefacere. Caeterum Aurelianum inter Ecclesiae persecutores, tum Augustinus, tum alii merito recensuerunt. Ob dirum videlicet et immanem in Christianos animum, quos sane omni poenarum genere exagitasset, quemadmodum decreverat, nisi, omnipotentis Dei vindicta disponente, *inter furoris initia* fuisset interemptus. An vero ea quae hactenus scripsimus Quesnelli oscitantiam apprime demonstrent, lector ipse judicabit. Nos hoc illud unum tantummodo in votis habuimus: S. Leonis videlicet testimonium ab omni erroris nota vindicare, atque

simul ostendere firmum remanere quod, *Probo* et *Paulino consulibus,* Manetis errores damnandi innotuerint, *cum octava in Christianos persecutio desaeviret.*

5. At quid demum, si mihi objiceretur jam ante *Probi et Paulini consulatum* a multis annis octavam persecutionem, quae Valeriano ascribitur, *saevire* desiisse? Quid, si isthaec persecutio ultra debitos fines produceretur, nulla prorsus habita ratione ad Gallienum Valeriani filium, in imperio superstitem; vel ad Claudium, qui Areolum tyrannum sustulit; ad Quintilium, ad Aurelianum, ad Tacitum, qui, Valeriano vita functo, Romani imperii habenas tenuere? An illa Leonis verba, *Cum octava jam in Christianos* **10** *persecutio desaeviret,* referri potuerunt ad Valeriani tempora, qui anno 259 ex hac luce migravit? Ab ejus quippe obitu usque ad laudatum Probi et Paulini consulatum decem et octo anni interfluxerunt. Cum haec itaque mecum reputarem, et, veritatis studio adductus, quod in omni scribendi genere semper prosecutus sum, difficilem hunc nodum solvendum mihi ipsi proponerem, quid voce illa *desaeviret,* quove sensu eam S. Leo usurpaverit, diligentius inquirere opus fuit. Qua in re cum veteres Latini scriptores non conveniunt, et verbum illud *desaevio* in varia significatione usurpaverint, illam quae Leonino contextui conformior esset seligere atque hic subjicere statui. Non enim vocabulum *desaevio* veteres semper usurparunt ad significandum crudelitatis fervorem quem quis in alios adhibere solet; immo potius et majori cum proprietate illud transtulerunt ad eum indicandum qui paulatim *a crudelitate* desistens, omni amota ira, pacem cum inimicis componit. Sed revera in postrema hac acceptione Leonem locutum fuisse, Ecclesiae monumenta

patefaciunt. Nam Gallienus, qui cum Valeriano patre imperii habuit habenas, quamvis ambobus simul imperantibus octava illa in Christianos persecutio eorum decretis excitata fuisset; tamen, vita functo Valeriano, ipse Gallienus in imperio superstes, pietate erga Christianos actus, omnes *crudelitatis* motus compescuit, et, prioribus decretis retractatis, *lenius ac moderatius erga nostros agere instituit.* Si res ita se habuere, quemadmodum narrat Eusebius **(Histor. Ecclesiast. lib. VII, cap. 16)**, *de pace sub Gallieno Ecclesiis reddita* disserens, quis non videt jam difficilem illum nodum prorsus esse solutum, totumque illud temporis intervallum quod objiciebatur pene e medio esse sublatum? Gallieni imperium porro usque ad annum 269 esse producendum, cum Ecclesiae, tum Rom. imperatorum tabulae manifestant. Igitur si Gallieno solo imperante *lenius et moderatius* cum Christianis per totum Rom. orbem actum est; si praeterea Aureliani decreta de inquirendis ad necem Christianis exsecutioni demandata non fuerunt; si denique sub Aureliano ipso nulli martyres exstitere; quis umquam suspicari poterit, aut Leonem minus apte ibi esse locutum, aut iis verbis, *cum octava jam persecutio in Christianos desaeviret,* mendum aliquod contineri? Sed jam tempus est ut, Quesnellianas cavillationes praetermittentes, ad ea gradum faciamus quae Beausobrianas nugas et argumenta, praecedentibus capitibus opposita, patefaciunt .

CAPUT III. *Isaici Beausobre falsa argumenta, praecedentibus duobus capitibus repugnantia,*

refelluntur. Catholicae Ecclesiae ritus et dogmata ab ejusdem criticis notis vindicantur.

Nihilum prorsus, aut parum saltem, in describendis principum Manichaicae sectae auctorum rebus; aut in designando ex sancti Leonis Magni scriptis genuino tempore quo ejusmodi haeresis damnanda orbi innotuit, hactenus me praestitisse iis videor qui aut Beausobrianam **11** de Manichaeis historiam, vel suis lustrarunt oculis, vel de ea a viris fide dignis disserere audierunt. In quo opere cum auctor, ut jam diximus, veterum Ecclesiae PP. traditionem non tantum conatur evertere, sed etiam sanctissimos viros, aut de errore aut de inscitia insimulans, quasi rabido dente proscindit, quando in percurrendis horum scriptis aliquod offendit quod suis partibus et acatholicae suae religioni repugnare videtur. Cujus quidem generis ea sunt quae cap. quarto, quinto et sexto prioris partis suae Historiae legenda occurrunt; vel ea quae in altera parte scribenda assumpsit, cum divi M. Leonis in Manichaeos agendi rationem ad examen reducens, sanctissimum nostrum pontificem carpit, mordet et exagitat, ac invido quasi caecoque livore in eum excandescit.

1. Agit itaque in laudatis primae partis capitibus de praecipuis illis tribus Manichaicae sectae auctoribus, et testimoniis Graecorum et Latinorum PP. insistere sibi proponens, sanctum Epiphanium secutus, nobiscum imprimis affirmat Scythianum ex Saracenorum gente duxisse originem. Qui postmodum Graecorum instituta et scientias sibi comparare exoptans, Palaestinae confinia inhabitare voluit. Sed tandem in Orientalium Indiam se transferens, navium subsidio, mercaturis operam dedit; quo in exercitio prospera semper

usus fortuna, maximas brevi sibi nactus est divitias, marium commoditate, locorum ubertate, ingeniique praestantia semper et ubique illi arridentibus. Duo haec, divitiarum copia videlicet acerrimumque ingenium (ait Beausobre), una cum perfecta atque multiplici scientiarum cognitione, medicinae nimirum, philosophiae, matheseos et astronomiae, raro in uno solo homine reperiuntur. Quem quidem, ob adinventas seu excitatas haereses, aeternum suum nomen fecisse asseverat. At quid (subjicit auctor) si Scythianus in haeresim dumtaxat fuisset lapsus? Non enim eum odio habere nobis opus esset, sed prorsus ei misereri oporteret, cum haeresis animi infirmitati, involuntariis omnino distortisque cogitationibus tribuenda sit, quibus hominis ingenium a veritatis fonte abscedens, deceptum, se in errorem trahere sinit. Quare mitius semper cum Scythiano Beausobre agere volens, in dubium revocat alterum Epiphanii testimonium a nobis superius laudatum, quo vidimus hunc hominem praestigiis et magicis daemonum incantationibus, quibus Aegyptii vacare solebant, animum applicuisse. Huic opinioni fidem adhibuit solus Epiphanius (ait ille) scriptor valde credulus, nimisque in suis assertionibus violentus; cum ex altera parte, nec Archelaus Cascharae episcopus, nec Cyrillus Hierosolymitanus de hac magica Scythiani arte et praestigiis ullam fecerint mentionem.

Quot autem qualiave commenta hic Beausobrianus disserendi modus prae se ferat, neminem prorsus catholicorum latere arbitror. Nam si haeresis imprimis pravis et omnino involuntariis animi motibus tribuenda est, et in iis dumtaxat sistit, cur in crimen vertitur? Cur communi consensione firmatum est *voluntatis pertinaciam haereseos errorem involvere* sine qua nemo haereticus appellari potest? Profecto,

si animus involuntarie erroribus fidei dogmatibus repugnantibus haereret, vix in crimen laberetur, cum nullus prorsus actus gravioris flagitii rationem habeat si voluntarie haud efficiatur. Praeterea quorsum spectare ea possunt quae de Scythiani magicis artibus contendit? An Epiphanii testimonium infirmari posse arbitratur duorum illorum PP. silentio? Nugatur quidem. Nam Archelaus imprimis, ad quem veluti Epiphanio antiquiorem provocat, quasi totus est in enarrandis Manetis rebus, iisdemque exsecrandis, ut vix de Scythiani vita et gestis mentionem prolixius facere illi vacaverit. Cyrilli pariter Hierosolymitani disserendi scopus ea in catechesi non fuit trium illorum Manichaicae sectae auctorum omnia facinora describere, sed obiter considerare dumtaxat quemadmodum tres nequissimi homines omnia pessima congesserint *unam haeresim blasphemiis et sceleribus refertam conflando.* **12** Idcirco de Scythiano quasi properanter verba faciens, originem, patriam, Aristotelicam vitam, quam imitatus est, quatuor libros compositos, ejus in Judaeam interitum summatim commemorat, et statim ad Terebinthum auri, librorum et haereseos haeredem gradum facit, istius crimina descripturus. At ultro dato quod ejusmodi argumentum ex Archelai et Cyrilli silentio desumptum aliquid concluderet, an non statim labaret et pessum abiret praecedens Beausobriana disserendi ratio? Ubinam scriptores Epiphanio antiquiores, Archelaus videlicet et Cyrillus, mentionem faciunt de Scythiani mercatura, de ejus philosophia, matheseos, medicinae et astronomiae studio? Altum revera de his omnibus servarunt silentium; et propterea liceret inferre haec omnia sibi confinxisse Beausobre, et nimia aeque ac violenta exaggeratione usum fuisse in historiis conscribendis, numquam prae oculis habita veritate, quam unice sibi

proposuisse innumeris locis asseverat. Quid vero tandem, si istud tam altum silentium de magica Scythiani arte nequaquam Cyrillus in universum servasset? Hanc enim, tamquam ex Scythiani libris haustam, Terebintho illius successori, et haeredi tribuit, scribens: *Cum ad extremum is esset comprehendendus, profugit ad quamdam viduam. Deinde domum ascendens, et advocans aereos daemones, quos Manichaei in abominandis sacris ad hunc usque diem invocare solent, divinitus percussus et de domo prostratus exstinctus est* .

Duo itaque ibi Cyrillus asseverat: alterum, Terebinthum, magicae artis et daemonum subsidio, praestigiis vacasse, quibus, auctore Beausobre, Aegyptii et Indiarum populi operam dare consueverant; alterum vero, Manichaeos in abominandis sacris daemones invocare solere. Is ergo dicat, amabo, ex quibus fontibus hanc artem hosque ritus hauserint, si ex Scythiani libris non didicerunt? An hujus sectae homines in Indorum Orientis plagam se receperunt ut nefariis hisce studiis vacarent? Terebinthum quippe Indos salutasse nullibi legimus. Nisi conjicere liceat Scythiano comitatum praestitisse, cum illuc se transvehi curavit. Et propterea iisdem disciplinis utrosque imbutos fuisse probabilius esse affirmemus; vel Terebinthum caeterosque Manichaeos, jam (ex Cyrillo) magicarum artium cultores, ejusmodi disciplinam sibi nactos esse lectione librorum quos Scythianus conscripserat. Quare si sine ullo scrupulo ita licet ratiocinari, firmius stabit Epiphanii testimonium, quo affirmavit Scythianum praestigiis et daemonum incantationibus operam applicuisse.

2. Age vero isthaec missa faciamus, aliud commentum indicaturi, quod laudato Epiphanio, Beausobre affingere conatur, occasione maritalis conjugii, a Scythiano cum femina superioris Thebaidis initi. Hanc enim captivam fuisse narrat Archelaus, cui Socrates suffragatus est. Orientales autem non abhorrere a captivis uxoribus etiam ipse Beausobre, aliquorum testimonio suffultus, asseverat. Sed occasionem inde arripit ut stylum contra Epiphanium vertat, quod pulchram et juvenem captivam in perditam infamemque meretricem convertere voluerit; quasi Scythianum, hominem moribus et religione perditum, prostibulam ducere pudere oportuerit. Ex quo autem fonte ejusmodi *anecdotum* vale Scythiani famae ignominiosum haurire possit, cum Epiphanius illud silentio praetermittat; Beausobre cum ignorasset, in Epiphanium excandescens, hunc maledicum appellare non veretur. Arbitratur propterea nonnisi a vehementi studio et animi violentia raptum haereticorum res gestas et mores descripsisse .

13 Hanc tamen similemque cogitandi atque scribendi rationem, quae Pyrrhoninorum commenta redolet, facile quidem eripiemus, depravatos Manichaeorum mores nobiscum recogitantes. Nulla enim, etiam Ethnicorum, secta sceleratior in impudicitiis, nulla umquam alia hominum schola depravatior in incestuosis effraenatae libidinis actibus, Manichaica inveniri potuit. Nam abjecto quocumque naturae humanae pudore et verecundia, carnales concupiscentiarum motus cohibere nefas reputabant, et a nuptiis abhorrebant, ut filiorum procreationem praecaverent: sed mutuis nefandisque commixtionibus perpetuo utebantur. Quae ergo verecundia, quinam publicae et privatae honestatis pudor dari potuere in

homine qui suos asseclas docuit nuptias exsecrandas esse, iisque licere omnibus incestuosae et turpissimae libidinis actibus inquinari? De hisce autem flagitiis non tantum fuisse Manichaeos postulatos, sed publicis et authenticis monumentis et testimoniis jam pluries fuisse convictos, perspicue produnt Acta Romanae inquisitionis scripto sub Leone Magno consignata; vel illa quae in Africae Ecclesiis habita sunt, de quibus ipsi opportunius suo loco, temporum ratione servata, verba faciemus. Sed ad Beausobre redeamus. Is ergo concedit Scythiani uxorem fuisse captivam. Sed ex quo fonte colligit, ut, quemadmodum captivam ducere non erubuerit, huic fuerit religio eam ex meretricio quaestu in uxorem non assumere? Pulchram quidem et juvenem sine auctore Beausobre affirmat; idque evinci posse arbitratur, quod hanc plus caeteris Scythianus adamaverit. Igitur hujus tanti amoris causa eam connubii participem habere potuit, tametsi jam pridem apud Thebaidem omnibus vulgatam se exhibuisset. Nec juvat ab Epiphanio eos fontes seu vetustiores scriptores silentio praetermitti ex quibus hocce factum hauriebatur, cum nemo ex antiquis illud in dubium revocaverit, aut contrarium tradiderit; cum forte omnes qui Epiphanii scripta lustrarunt, ea ducerentur persuasione, sanctum episcopum res per Scythianum gestas hujusque mores scripto consignasse, majorum traditionibus insistendo. Cujus quidem dictis, aut suppares, aut saltem sequentium saeculorum homines, Manichaica labe polluti obstitissent, mendaciique notam ei inussissent, ut principem auctorem suum ab hac infamia vindicarent, si rem aliter se habere cognovissent. Istorum ergo silentium, firmis Epiphanii assertionibus conjunctum, quanti Beausobrianam male digestam criticen facere oporteat, plenius patefacit;

potissimum cum absque novorum monumentorum subsidio, post tot saecula, unus solus Beausobre, a Scythiani et Epiphanii aevis longissime distans (quippe currente hoc saeculo, anno videlicet millesimo septingentesimo trigesimo nono praesentis lucis usuram absolvit), antiquorum Ecclesiae PP. traditionem, solis commentitiis fabulis evertere et abolere nisus fuerit.

3. Mitius tamen cum sancto Cyrillo Hierosolymorum episcopo noster criticus agere visus est, quem non in errorem lapsum, nimia tamen exaggeratione uti voluisse asseverat. Propterea in describendis Scythiani gestis, personam concionatorum gessisse, qui proposita sibi argumenta declamationibus et superlationibus magnificare potius student quam eorum veritatem patefacere. Et quidem Cyrillus de Scythiani religione verba facturus, dixit hunc nihil commune habuisse *nec cum Judaismo, nec cum Christianismo.* Ita legisse in Graeco Cyrilli textu contendit, quamvis antiqua Coloniensi versio priora illa verba, *cum Judaismo,* expungat. Sed ultro dato quod Graeci codd. utramque habeant lectionem quemadmodum legimus **14** apud Photium , quid umquam habet Cyrillus, quod veritati repugnet; quodque, et si non apertum errorem, nimiam saltem exaggerationem superlationemque prae se ferat? Christophorus Wolfius quidem, in Photianis libris adornandis, quos Amburgi novis typis committi curavit, de Scythiano scripsit: *Hic primus inter Christianos stultae de duobus principibus opinionis auctor exstitit.* At opinionem hanc stultam, unam esse inter tot tantasque blasphemias quas vel de Christi carnis nativitate, morte et resurrectione Manichaei excogitarunt, quaeque principaliora et solidiora Christianae

fidei principia penitus evertit, jam satis omnibus exploratum est, et ipsi in inferioribus explicabimus. Quid igitur cum Christianorum fide illa religio commune habere potuit, quae fundamentalia mysteria oppugnat et abolet? Certe si Beausobrianae starent conjecturae, etiam paganus Dei unius existentiam triumque personarum distinctionem negans, qui creatis sensibilibusque *soli,* videlicet, *luci, sideribus,* divinos honores exhibeat, quique Deiparam et divinum Patris Verbum hominem esse factum blasphemet, et innumeros id genus alios errores profitetur, aliquid nobiscum commune habere posset, ea sola ratione quod Christi nomen perperam sibi vindicare auderet. Sed cum veritate quid id umquam affirmabit? Nam paganus de quo agimus, praeter Christianum nomen, quod sacrilege sibi usurparet, nihil prorsus haberet de Christianorum fide, moribus, ritibus et institutis. Quin immo haec omnia, aut saltem corrumpere, aut abolere niteretur. Ita quidem secum reputasse Cyrillum arbitror, cum scripsit Scythianum nihil prorsus *commune cum Christianismo* habuisse. Quod si deinde Beausobre confingat se refragari Cyrillo, Archelai testimonio adductus, qui Scythianum *haereticum* et *apostatam* appellavit, qui actus vehementi ambitu episcopatus obtinendi defecit, quemadmodum de aliis haereseon auctoribus exploratum est, nostra haud quaquam explicatio nutaret. Nam quid prohibet quin isthaec de homine pagano, Christianam fidem simulanti, vera esse possint? Praesertim cum etiam, Beausobre auctore, Scythianus numquam alicubi stabile habere voluerit domicilium, sed, huc illucque decurrendo, Saracenorum modo regiones, modo Palaestinae, Thebaidis, Judaeae, Aegyptiorum, Indorumque plagas inhabitaverit? Fieri ergo potuit ut quandoque inter Christianos commoratus, maxima

simulatione usus, Christianam religionem extrinsecus etiam affectaverit, ejusmodi fallacia populos decepturus; ut nimirum speraret episcopatus honorem et dignitatem sibi posse deferri: quibus haud dubie prava dogmata quae imbiberat animoque agitabat facilius aliis credenda profitendaque proposuisset. Tandem, cum in lustrandis Manichaeorum rebus et dogmatibus hactenus nec unum ex fidei Christianae articulis, quos fundamentales appellant, invenissem quem integre et in sua puritate servarent, vix persuaderi possum eorum principem auctorem in suis institutionibus aliquid commune cum Christianismo habere potuisse. Propterea, ad alia gradum facturus, praesentem claudo congressionem, ita ratiocinando. Quod quemadmodum nequissimi hujus hominis malitia nulla lege cohiberi potuit, quin omnia Christianae fidei dogmata labefactare aut evertere conaretur; ita quoque vehementi studio sibi blandiebatur malis artibus episcopatus honorem se fore adepturum; quae duo ostendunt Cyrilli et Archelai dicta sine violenta interpretatione posse conciliari.

4. Jam vero, si Beausobrianam scribendi rationem, quemadmodum statuimus, pedetentim modo prosequeremur, de quatuor Scythiani libris disserere opus esset. Verum cum de hisce seriptis alias, in hujus historiae parte, verba facturi simus, hanc congressionem habere in praesens praetermittimus, **15** potius ad Epiphanium, nostro sermone iterum regressuri. Hunc ergo iterum maledictis et contumeliis proscissum in scenam Beausobre produxit, occasione malae mortis quam subiit Scythianus. Epiphanii itaque testimonium de Scythiani nece, cum aliis veterum scriptorum dictis comparat; atque intelligens non iisdem omnino verbis sibi respondere, in eam abiit persuasionem, haereticum hominem

de quo agimus naturali morbo praeventum diem clausisse. Archelaus (ait ipse) nihil de Scythiani interitu scripsit ex quo argumentari liceat eum praeter naturae ordinem obiisse. Cyrillus Hierosolymorum (subdit), qui ante Epiphanium floruit, in rebus quae jam pridem in ea urbe contigerunt apprime versatus, valde stricta oratione haeretici in Judaeam adventum, *ut pestilenti contagione illam regionem afficeret,* describit; et statim, nulla voce interposita qua cum Mosaicae legis doctoribus disputationes indicarentur, subjicit: *Morbo exstincto illo, Dominus sedavit pestilentiam.* Photius tandem, breviori usus sermone, scripsit *acerba morte Scythianum* periisse. Ex hac porro scriptorum dicendi varietate sibi gratulatur Beausobre, et quasi in scirpo nodum quaerens, Gallice Graecum Epiphanii textum, multis notis et animadversionibus interpolatum reddidit, contendens hujus narrationem prorsus cadere, nemine alio ipsi suffragante; immo ipsi aperte refragantibus Judaeorum historiis, quae, cum Judaici populi excidium, tum Hierosolymitani templi eversionem, Titi et Vespasiani armis et militibus factam patefaciunt, ob quae impossibile penitus Scythiano fuisset cum sacerdotibus Judaicis disputationibus congredi, et deinde praestigiis et magicis incantationibus illius urbis templum conscendere. Itaque jam depopulata urbe, temploque ad solum redacto, Scythianus illa omnia facinora quae narrat Epiphanius praestare non potuisset, praesertim cum apostolorum aevo illic non venerit, ut ipsi jam primo hujus operis capite contra Epiphanii fidem ultro dedimus, illius verba in laxiori significatione esse sumenda explicantes .

Veritatis speciem haec omnia prae se ferre quis existimabit qui Judaici populi historias post Titi imperium non lustravit? Secus tamen judicabunt Judaicarum rerum periti, qui norunt Hierosolymam, a Tito et Vespasiano nondum plene deletam, variis aedificiis et turribus superstitibus, iterum ab Adriano, hujus nominis imperatore, fuisse aedificatam, et ab alienigenis non solum, sed a multis Judaeorum millibus fuisse inhabitatam. Tum, videlicet, cum vetusto mutato in Aeliae nomine, Rufus, Judaeae praeses, armata manu sibi ab imperatore Adriano decreta, eos tumultuantes, duce Barcocheba, strenuo ac crudeli viro, qui ad seditionem excitaverat, compressit, multa virorum millia, feminarum puerorumque conficiendo. Hocce alterum sub Romanis imperatoribus Judaicae gentis excidium nos ipsi annotavimus ad Hist. Ecclesiasticam Eusebii Caesar. Quare perperam omnino pro firmandis suis conjecturis eum laudavit Beausobre. Quam urbem deinde si peregrinis gentibus ex variis terrarum plagis venientibus incolere datum fuit, quia in Romanorum jus conversa, ritum mutavit et nomen; non tamen Judaei in illa urbe superstites suas legales caeremonias mutarunt, sed sacerdotum et levitarum aliorumque ministrorum successione servata, quemadmodum in Assyriorum Babyloniorumque captivitatibus, Mosaicam legem in synagogis, proseuchis et **16** caeteris conventibus, rigidius obervandam inculcabant, Pharisaeis, legum doctoribus et tribuum principibus omnem conatum adhibentibus ne turbae, aut Christo nomen darent, aut Romanorum exemplo idolis servirent. Qui ergo fieri non potuit ut, secundo labente saeculo, Scythianus Hierosolymam seu Aeliam adventans, Judaici populi sacerdotes fuerit aggressus, suis disputationibus probaturus, vetus

Testamentum et Mosaicam legem a malo auctore deo duxisse originem; sed cum ab adversariis fuisset superatus, ad turpitudinis notam delendam, et ipse praestigiatorum artibus usus, alicujus domus tectum, juxta templi ruinas aedificatae, aut aliquam ex antiquis turribus quae Titi et Vespasiani excidio superfuerant, daemonum subsidio, conscendere non tentaverit? Haec autem inter se pugnare haud intelligo. Maxime cum omnes noverint tertium illum librum quem Scythianus conscripserat, quemque de mysteriis appellavit, legis et prophetarum refutationes continere, eumque calumniis contra sacros veteris Testamenti scriptores abundare. Ut igitur ejusmodi commenta et refutationes in vulgus spargeret, easque populo suaderet confingendo Mosaicam legem a malo spiritu fuisse traditam, illi opus fuit ad Judaeam primum proficisci, *ut pestilenti contagione illam regionem afficeret* . Nec enim suum nequitiae virus effundere potuisset, nisi conventus, conciones disputationesque coram Judaeis ipsis habuisset. Sed hunc tantarum blasphemiarum et sacrilegiorum virum fuisse a Deo percussum, et repentino interitu e vivis sublatum, Cyrilli loquendi modus, non tantum hisce verbis prodit: *morbo exstincto illo, Dominus sedavit pestilentiam,* sed aliis subsequentibus, quibus narrat Terebinthum Scythianae *improbitatis discipulum auri et sui magistri haereseon haeredem factum, quippe qui in Judaea et Palaestina notus ab horum finibus fuit exclusus, coactus propterea in Persidem transire.* Tantum odium igitur et populi horrorem discipulus ob magistri necem atque facinora in se concitaverat, ut amplius illic commorari haud permitteretur. Et quidem *acerbam* fuisse Scythiani necem, etiam Photius affirmat. Non enim acerba ea mors dici solet quae a naturali aegritudine corporis causatur, quaeque propter

membrorum dissolutionem animum a corruptibili carne dividit. Sed talem vocare solemus, quam criminum rei Deo vindice violenter subeunt; vel quam judices et carnifices malefactoribus, poenarum gravitate exhaustis, inferunt, aut inferri jubent. Deum autem Scythianae necis auctorem fuisse, Cyrilli loquendi modus innuit: *crudelem* deinde atque violentam iis vocibus, *acerba morte,* significatam esse a Photio, verisimile est. Judaeorum tandem in Terebinthum odium ut exsulem a Palaestinae et Judaeae finibus abire populorum tumultus et iracundia cogerent, ex illius in Persidem fuga plane innotescit. Idcirco credendum est discipulum studuisse saltem ignominiae et turpitudinis notam occulere atque delere, et fugam arripiendo et servi conditionem, atque antiquum suum nomen abjiciendo.

5. Nulla vero ratione adduci potest Beausobre ut postremum hoc assertum concedat. Nimirum Terebinthum ad delendam turpitudinis notam, antiquum mutasse nomen, altero Buddae assumpto. Ut autem facilius lectores in suam trahat opinionem, divitem studiosae eruditionis supellectilem, magnificumque verborum construxit apparatum, ut sensim veteres **17** Ecclesiae PP. in malam fidem adducat, quosque suum opus Gallice scriptum percurrere haud pudet, a veritatis tramite recedere faceret. Capite igitur quinto laudati libri prolatis primo in medium variis Terebinthi nominis etymologiis et explicationibus, eam sibi ex lectionibus arridere posse censuit, quae versuti hominis fraudes et dolos aut prorsus dilueret, aut saltem magna ex parte minueret. Acta deinde Archelai episcopi Cascharae laudat; ex quibus contendit Buddas nomen haud quaquam a Terebintho assumptum fuisse ad populorum odium vindictamque

declinandam; sed ex Chaldaeorum idiomate illud derivari, idemque apud Persas significare quod apud Graecos Terebinthi vocabulum. Addit duo illa nomina apprime sibi invicem respondere, quemadmodum haec alia in sacris litteris reperta: Christus, videlicet, et Messias; Petrus et Cephas, Dorcas et Tabitha. Hocce tamquam mysterium a se explicatum lectoribus suis vendidisset Beausobre. Sed cum Fabricii opus percurreret, in tam profundae arcanae rei intelligentia se novit jam pridem praeventum. Quare hisce animadversionibus cum diutius institisset, Terebinthum et Buddam eamdem prorsus significationem prae se ferre absque animi haesitatione affirmavit. Cujus tandem rei, tamquam locupletissimos testes appellat, et clarissimum virum Simonium Assemanum Orientalium linguarum peritissimum et Vaticanae bibliothecae praefectum, Bochart Sacrae Geographiae studiosum scriptorem, Syriacas has voces explicantes, *Bethma,* scilicet, *Boutema* et *Butema;* quae elementorum aliquam diversitatem quamvis habeant, tamen pro uno eodemque Terebintho, seu Budda, a veteribus fuisse usurpatas crediderunt. Verane an potius fabulosa haec sint, quae Beausobre laudato cap. exaggeravit, Orientalium linguarum et vocabulorum studiosi judicabunt. Nos tamen hisce omnibus plenam adhibere fidem interim non audemus: sed noster animus, ne de incognitis rebus judicium ferat, suspensus haerens perpendit praecedentem Beausobrianam rerum congeriem repugnantia non carere. Nam vel huic Scythiani servo, seu discipulo, altero Manichaicae scholae magistro, credimus Terebinthi fuisse natale nomen, et istud apud quascumque nationes, et Chaldaeos etiam, retinere debuisset; quamvis ab hujus gentis populis, ob idiomatum diversitatem, et elementorum usum, alio sono et vocis

flexibilitate enuntiaretur. Vel dicendum est gravi adductum causa Terebinthum illud mutare oportuisse. Si primum dabit Beausobre, quemadmodum dare deberet, cur, non servata Chaldaeorum vocis desinentia, in *a* videlicet, aut *m,* illud Terebinthi rejecerunt, ut usurparent Butam, aut Budam? Has enim nullam habere affinitatem cum hujus haeretici nativitatis nomine, radicalia deinde litterarum elementa non servare, quis non videt? Propterea non facile moveor assentiri Beausobrianis dictis, quibus persuadere nititur Assyrios, etiam hominum propria nativitatis nomina mutare potuisse, et consuevisse. Ratio quidem ex Bochart ab eo adducta, prorsus cadit, cum auctor in sua Sacra Geographia non affirmet duo illa vocabula *Terebinthus* et *Butam,* seu *Budam,* apud Assyrios et Graecos in significatione sibi cohaerere; sed denotare, et respondere vocabulo Persarum *Buddas,* et usurpari pro Terebintho, impio Manetis praeceptore.

6. Quamvis tamen Bochart Beausobrianis suffragaretur conjecturis, minime nobis negotium facesseret, ut vetustiorum PP. sententias in angulum veluti falsas rejiceremus. Cum enim Cyrillus aperte scripsit: *Ne ex proprio nomine in Perside cognosceretur, Buddam seipsum vocavit,* dolosum fraudulentumque Terebinthi studium enuntiavit, quo sua et magistri **18** facinora tegere quaesivit. Hoc ipsum cum ex Cyrilli , tum Epiphanii dictis Photius confirmavit, dicendo Terebinthum in Persidem profectum, assumpto Buddae nomine. *Jam enim ejus fama pervagata, odium impio viro conciliaverat antequam in cujusquam consortium veniret.* Quid plura? Petrus Siculus, qui Manichaeorum res gestas diligenter, cum ex aliorum scriptis, tum constanti aliorum fama et traditione edoctus, hactenus dictis suffragatus

est. Mirum tamen nobis videtur quod Beausobre in evolvendis antiquorum scriptis nec unum saltem invenerit qui affirmaverit *Terebinthi* vocem a Graecis assumptam ad arborem significandam, ab Assyriis deinde pro *Budda,* seu *Butha* interpretari. Quae causa esset, ut ipse ait, quare hoc postremum nomen Persae Terebintho imponerent; quasi studiosi hunc hominem vernaculo potius idiomate quam Graeco vocitare. Mirum, inquam, quod nec unus id testatus fuerit. Quapropter ad praesentem quaestionem haud quaquam faciunt tria illa exempla audacter ex sacris litteris desumpta, in quibus ad unam eamdemque personam designandam, voces duae illae (spectata idiomatum diversitate) geminari necesse fuit. Ipsi namque sacri scriptores geminationis causam indicarunt, ad quamcumque aequivocationem praecavendam. Et ne quis ab adductis exemplis nos velle abscedere in praesens existimet, ad eas Scripturas novi Testamenti provocamus, in quibus mentio facta est de Christo et Messia, de Petro, et Cephas, de Tabitha et Dorcas. In omnibus enim iis sacri scriptores, et horum interpretes, aeconomiae formulis usi sunt, ad idiomatum et interpretationum diversitatem indicandam; ne quis in errorem ductus, geminari etiam personas arbitraretur. De Christo quidem et Messia locutus est Joannes scribens : *Scio quia venit Messias, qui dicitur Christus;* et clarius in alio textu, idem Joannes, referens verba Andreae, fratris Simonis Petri, scribit: *Invenimus Messiam, quod est interpretatum Christus*. Rursus idem Joannes verba facturus de Petro, et Cephas, habet: *Tu es Simon Bar-Jona, tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus*. Atque tandem sanctus Lucas, in apostolorum Actis , ad tollendam quamcumque sermonis ambiguitatem, de Tabitha disserens, haec habet: *In Joppe*

autem fuit quaedam discipula nomine Tabitha, quae interpretata dicitur Dorcas. Innumera quidem alia id genus exempla in Scripturis et apud SS. PP. offendimus, quibus in praesens insistere supervacaneum ducimus, ne in rejiciendis iis quae ad fucum faciendum Beausobre adducere solet prolixius procedamus. Igitur huic argumento finem daturi, sic claudimus sermonem. Cum igitur inter tot et tam varios antiquos scriptores, nec unus dixerit *Terebinthum,* Graecam vocem, Syriace *Buddas* interpretari, plane ignoramus qua licentia Beausobre ad praecedentia exempla ex Scripturis mutuata provocare voluerit, ut vetustos sanctos PP. et scriptores qui de Manichaicis rebus disserunt in malam fidem adduceret, eosque tamquam imposturarum et mendaciorum reos morderet; at tolerabilia tamen judicari possent quae in hoc capite hactenus de Terebintho scripsit Beausobre , si postmodum latiorem adhuc viam non sibi aperuisset ad evertenda alia majoris momenti quae de Manichaeis antiquiores scriptores tradidere; vel si omni animi sui studio non conaretur ea religionis Christianae dogmata abolere, quorum sacris in litteris aperta mentio facta est.

19 7. Prioris generis ea sunt quae ibidem scripsit de *Buddae,* seu *Terebinthi,* disputationibus apud Babyloniam cum Solis sacerdotibus institutis, quarum Cyrillus, Epiphanius, Photius, caeterique mentionem fecerunt. Quando videlicet scelestissimus homo famam et honorem simul sibi nancisci cupiens, se ex muliere virgine natum impudentissime gloriabatur, ut ex Archelai Actis etiam colligitur. Alterius vero generis sunt ea quae scribit agens de praestigiis et daemoniaca Terebinthi arte, in qua hunc sacrilegum apprime fuisse edoctum jam ipsi ex veterum testimoniis intelleximus.

Contendit quippe Beausobre nulla ratione adduci posse ut credat malos angelos, sive daemones, in elementa, homines caeterasque creatas res vim aliquam et potestatem exercere posse: atque ita suis partibus insistens, tamquam ridiculum damnat illum Romanae Ecclesiae ritum, quo divina ope implorata, super animatorum corpora, elementa, aliasque res sensu carentes, exorcismos et exsufflationes adhibet et pronuntiat ad daemones expellendos.

Quod itaque ad prioris generis res spectat, mordicus laudatus criticus negat Terebinthum, seu Buddam Manichaeum, se ex virginis utero, vel latere genitum et natum confingere et praedicare potuisse. Unum enim, ait ipse, ex praecipuis Manichaeorum dogmatibus istud erat, Incarnationis divini Verbi mysterium, duarumque naturarum in una persona unionem inficiari, ex ea videlicet ducti ratione, mulierem virginem numquam sine carnali concubitu et viri semine posse filium hominem concipere, et in lucem edere. Ejusmodi commentum (subjicit) altero hujus nominis viro, qui fuit auctor sectae Gymnosophistarum esse tribuendum, veteres scriptores affirmarunt. Quorum nonnulli etiam illud Simoni Mago ascripserunt. S. Hieronymus tandem, libro contra Jovinianum, expresse hujus imposturae auctorem facit Buddam Indum, ita scribens: *Apud Gymnosophistas Indiae, quasi per manus hujus opinionis auctoritas traditur, quod Buddam principem eorum e latere suo virgo generavit*. Fateor quidem haec de Budda Manichaeo a Cyrillo, Epiphanio, Photio aliisque qui Manichaeorum gesta scripto consignarunt, non affirmari; eam tamen fabulosam ex utero virginali generationem in Archelai Actis recenseri. Sed quid inde? An ejusmodi narratio continebatur in autographis actis

et in vetustioribus exemplaribus illius habitae disputationis? An quisquam usquam gentium id affirmavit? Acta enim illa, etiam suffragantibus doctissimis viris, modo interpretum studio, modo amanuensium oscitantia et ignavia, pluries gravius interpolata et vulnerata fuere; ut vix in praesens, et ne vix quidem, de eorum integritate judicare possimus. Quare mihi facile persuadeo quod si praeter Buddam Manichaeum alium Indum nos admittere oporteat, Gymnosophistarum sectae auctorem, imperiti quandoque amanuenses, ex nominis similitudine decepti, fabulosam illam generationem, veluti a Budda Manichaeo praedicatam, Archelai Actis inseruerint. Nostrae quidem conjecturae favet aliorum scriptorum silentium, et ipsius Beausobre testimonium. Is enim pene innumeris locis contendit Cyrillum, Epiphanium, Photium, Petrum Siculum, caeterosque scriptores, in Manichaicis rebus narrandis, Archelai Actis (quae apocrypha appellat) institisse, atque singula in istis contenta, aut summatim, aut prolixius in sua scripta traduxisse. Cum igitur, eodem Beausobre auctore, nullus alius scriptor Archelao posterior, de fabulosa hac generatione, tamquam a Budda Manichaeo praedicata, ullum prorsus verbum fecerit, necessum erit judicare, neque in autographis Archelai scriptis, nec in vetustioribus horum exemplaribus, tum contineri; vel si continebatur, eam tamquam spurium additamentum rejecisse.

Quamquam tamen Buddas ille de quo agimus forte fabulam illam **20** de sui generatione non confinxerit et in vulgus sparserit, nihilominus sine audaciae nota inficiari haud possumus hunc Manichaeorum alterum principem cum Solis sacerdotibus et Persarum eruditis viris disputationes habere voluisse. Cyrillus namque, postquam hujus e Palaestinae

finibus fugam nominis mutationem, atque in Persidem transitum descripsit, statim subdidit : *Verum illic habuit adversarios sacerdotes Solis, et, multis sermonibus concertationibusque commotis, redarguebatur. Demum cum esset comprehendendus, profugit ad quamdam viduam.* Photius quoque cum dixisset hunc versipellem nullum fructum ex mutato nomine percepisse, et *cum ex operibus et ex doctrina iis qui ipsum prius ignorabant notus evasisset, a viris apud Persas eruditis qui non pie quidem sentiebant, sed meliorem tamen eo circa omnia sententiam tuebantur, confutatus et expulsus est.*

8. De quibus autem rebus Buddas cum Persarum sacerdotibus, quaestiones disputationesque habuerit, non mihi judicandum sentio, ne temeritatis nota inurar. Rem tamen diligentius Beausobre perquirere nisus est, et aliquod discrimen offendens inter Archelai scribendi modum et Epiphanii dicendi rationem, horum testimonia cum facile sine ulla repugnantiae nota conciliare potuisset, neglexit; et praecedentem suae critices methodum secutus, Zoroastris et Persarum de duobus principiis, vel uno tantum, animarumque ex corporibus in corpora transmigratione systemata laudatos PP. minime intellexisse contendit, ut ipse probaturus, in altera Historiae parte sibi reservasse affirmat. Concludit denique, ex Archelai testimonio, hunc non dixisse disputationem Buddam inter et Persarum sacerdotes, sive sapientes, ad duorum principiorum existentiam pertinuisse, sed potius respexisse ad bellum ab adversariis potestatibus contra Deum factum. Nos vero si sedulo haec perpendamus, an non affirmare cogemur Beausobre nugis dumtaxat delectari? Si enim habita disputatio, auctore Archelao, fuit circa bellum

quod adversi principes, vel potestates, ante externam rerum emolitionem Deo fecerunt, jamjam Buddas duo aeterna principia inter se repugnantia audacius propugnabat, ut affirmavit Epiphanius . Propterea, quale discrimen inesse in utriusque auctoris loquendi modo dicemus, cum utraque oratio eumdem prorsus scopum attingat, ea dumtaxat verborum diversitate admissa, ut Archelaus prolixius, pressius autem seu strictius, Epiphanius disputationem descripserit? Photius tandem asseverat dumtaxat Buddam et Solis sacerdotes disputasse, hosque rectius quam ille Manichaeus sentiret disseruisse. Et quidem suis disputationibus nullum prorsus discipulum sibi acquisivisse, si viduam illam amicam excipiamus, dolis malisque artibus deceptam, apud quam hospitio excipiebatur, jam ex Archelai narratione innotescit. Qui deinde addidit: *Mane primo ascendit solarium quoddam excelsum, ubi nomina quaedam coepit invocare, quae nobis Turbo dixit solos septem electos didicisse.* Quid vero Buddam post suum in solarium ascensum fecerit, quidve, Deo vindictam, agente, eidem contigerit, statim subdidit Archelaus. *Gum ergo* (ait) *ascendisset, ritus nescio cujus vel artificii gratia, solus autem ascendit, ne inde ab aliquo convinci posset . . . . Haec eo cogitante, justissimus Deus sub terras eum detrudi per spiritum jussit.*

Narrationem ejusmodi multis de causis labare affirmat Beausobre. Nam ubi Archelaus dixit Buddam quaedam invocasse nomina, Cyrillus ab ipso recedens, *daemones aereos* substituit, et eos quos Manichaei in suis sacrificiis seu conventibus, ut interpretatur Christophorus Wolfius, invocare consuescunt. Post haec animadvertit Beausobre neque convenire **21** Graecos scriptores in recensendis ritibus

a Budda adhibitis, cum Archelaus dixerit dumtaxat *solarium ascendisse, ad quaedam nomina invocanda;* et Epiphanius contendat eos ritus magicos fuisse ut praeternaturale aliquod signum patraret, ad suorum adversariorum ora occludenda. Archelaus concludit denique *spiritum* a Deo jussum fuisse ut Buddam e solario in terram detruderet, quem spiritum Epiphanius angelum appellavit; et Cedrenus, quasi huic tragicae scenae praefuisset, angelum describit aggredientem nefarium Terebinthum, ut repente praecipitem dejiceret. Labare ergo haec omnia certo sibi Beausobre persuadet, cum nemini innotescere potuerint absque revelatione. Ad tollendas porro has antiquas contra haereticos praejudicatas opiniones, studium suum convertit Beausobre, et sibi quasi sublanditur posse sapientioribus animadversionibus uti, pro rerum veritate cognoscenda, insistendo dumtaxat Archelai narrationi, quam *simplicem, naturalem,* atque *innocentem* appellat. Cujus generis prior animadversio ea est: Buddam, videlicet, primo mane solarium domus ascendisse, ut Deum oraret, et solus quidem ascendit (ait) ut divinis mandatis obtemperaret, quibus dictum est, ut orantes ab oculis et hominum frequentia fugiamus. Altera animadversio spectat ad Manichaicum orandi ritum, a Zoroastris institutionibus derivatum, quo sectatores jubentur vultibus ad Orientem conversis orare, sibi confingentes ignem illum in sole conspectum, cum thronum, tum divinam praesentiam significare . Tertio animadvertit Orientis populos orationum causa domorum tecta consuevisse ascendere, ut colligitur de Petro in Joppen orante , et de Esther domus superiora ascendente, cum secreto aliquid facere recogitaret. Lepide quidem Beausobre! Sed haud intelligo qua ratione sive licentia tria illa praedicare nitatur, tamquam Scripturarum

dictis conformia, et iis ritibus consona quos antiqui catholici, et sacri viri in eorum precibus adhibebant. In abscondito quidem orare oportet, ad vanam nimirum gloriam praecavendam, eamque sibi animi attentionem conciliandam quae maxime necessaria est ut cordis motus cogitationesque cohibeantur ne extra Deum vagentur. At orationis scopum sibi tum proposuisse Buddam quis arbitrabitur? Aut saltem eo in proposito divinis mandatis obsequi voluisse, quis umquam confinget? Jam aderant sacerdotes Solis, quos tamquam sibi adversarios (utpote ab eorum disputationibus superatus) in concionem vocaverat, ut praestigiarum suarum testes adessent. Accedit deinde Manichaeorum palmare dogma fuisse, lucem, et solem ipsum, non tamquam Dei summi sedem et thronum intueri, sed eum veluti verum Deum adorare, ut inter caeteros SS. PP. summus pontifex Leo primus variis in locis testatus est, expresse de Manichaeis Romae deprehensis orientem solem adorantibus disserens *qui se reflectebant, et curvatis cervicibus, in honorem se splendidi orbis inclinabant.* Istud autem *fieri partim ignorantiae vitio, partim paganitatis spiritu,* S. P. dolens arbitratus est, subjiciens: *Quia etsi quidam forte Creatorem potius pulchri luminis quam ipsum lumen, quod est creatura,* venerari intenderent, tamen ejusmodi officiorum ritum nihil differre a gentilium superstitioso cultu paucis demonstrat, subdens: *Abjiciatur ergo a consuetudine fidelium damnanda perversitas, nec honor uni Deo debitus eorum ritibus qui creaturis deserviunt misceatur.* Haec autem dixisse et scripsisse Leonem, ut quosdam Romanae Ecclesiae Christianos a pravis Manichaeorum institutis deceptos ab ejusmodi orandi ritu amoveret, jam totus illius sermonis textus patefacit. Sed Manichaeos soli atque sideribus,

quemadmodum pagani, quamvis alio principio ductos, **22** cultum adhibuisse, innumeris argumentis constabit. Legimus deinde S. Petrum in Joppen circa *horam sextam,* non *ad solis ortum,* ascendisse in *superiora.* At nullibi constat domus tectum conscendisse. Et Scriptura de oratione reginae Esther verba faciens, dumtaxat testatur *eam in cinere et stercore stetisse,* corpus suum *jejuniis* humiliasse, *omnia loca* in quibus antea laetabatur *crinium laceratione* implevisse, et semper ad Dominum conversa dixisse: *Adjuva me solitariam, et cujus praeter te nullus est auxiliator alius* . Ubinam ergo invenit Pricaeus, a Beausobre laudatus, reginam Esther in sui palatii planitiem se recipere consuevisse, ad secretiora forte Judaicae religionis exercitia agenda? Id quidem ex Danielis historia quasi obscure colligimus; quod forte dissimulavit Beausobre, ne suo se jugulo, premeret. De propheta autem Domini sacer textus narrat quemadmodum, tribus dierum horis statutis, *ingressus domum suam, et fenestris apertis in coenaculo suo contra Jerusalem flectebat genua sua, et adorabat* . Qui sane agendi modus ad templum potius Hierosolymis constructum, quam ad Orientem Danielem orantem respicere voluisse significat. Beausobre ergo nulla ratione prohibere poterit quin arbitremur S. Petrum in Joppen, apud Simonem diversantem, sexta diei hora domus superiora ascendisse, ut vultu ad Hierosolymitanum templum converso Deum oraret.

9. Isthaec tamen praetereamus. Quae quamvis quoddam virus prae se ferant, quo sensim haeretici catholicorum pietatem corrumpere student, nobisque negotium facessant in iis quae ad sanctissimos Christi ritus et caeremonias pertinent; quas

vel subvertere ipsi heterodoxi nituntur, aut saltem eas non ab apostolorum institutionibus et divinis quandoque mandatis derivari, sed ab hominum voluntate, et arbitrio, et a diversarum regionum usu populorumque consuetudine potius pendere confingunt; tanti tamen momenti haud sunt, ut verae religionis dogmata aut dejiciant, aut in apertum contemptum adducant, potissimum si sacrorum pastorum auctoritatem in ecclesiasticis ritibus ut caeremoniis praescribendis non offendant. Nobis itaque gravius dolendum fuit quod Beausobrianum ingenium multiplex et tortuosum in iis etiam moveatur quae expresse in sacris litteris tradita sunt, et apertam suam infidelitatem multis calumniis circumseptam in aliorum animum quaerat insinuare, praemisso consueto vanae et fallacis eruditionis apparatu; ut improvidum quandoque lectorem, qui novitatibus potius quam pietate delectatur, demulceat, illiciis et laqueis perstrictum devinciat. Cujus generis quidem censeri debent caetera omnia quae in fine illius capitis subdit, Terebinthi, seu Buddae Manichaei historiam ex Graecis Latinisque PP. ad exitum perducturus. Hujus itaque haeretici res gestas subtilius inquirens, tamquam probabile autumat, et vendit magorum superstitionibus ea de causa imbutum fuisse, quia e Babyloniorum gente derivatum, cujus philosophi angelos non tamquam deos, sed tamquam Divinitatis ministros, venerari consueverant; ea nimirum ducti persuasione, quod inter ipsos quodam servato ordine anni diebus mensibusque praeessent, quemadmodum et elementis et rebus omnibus quae in hac vita hominibus contingere solent. Et quasi quod catholica Ecclesia ab hac Babylonensium et Persarum superstitione sacrum cum festorum dierum, tum divinorum officiorum ritum atque ordinem haurire **23** potuerit, audacius affirmat eas gentes suos

angelos tamquam sequestres mediatoresque interpellare consuevisse, quemadmodum recentiores catholici, singulis anni diebus, de aliquo sancto in quotidianis officiis et liturgiis faciunt mentionem. Preces autem ejusmodi veneficia et magicos cantus a Mahometanis appellari asseverat. Post tantam tamen nugarum et falsitatum suppellectilem, idem Beausobre se haerere suspensum ait ut angelorum nomina, seu coelorum intelligentias, ob quamdam *disciplinam arcani,* non nisi Manichaeorum electis, qui longe septenarium numerum excedebant, fuisse revelata, ut Turbo coram Archelao Cascharae episcopo, se sistens confessus est. Etenim Augustinus, qui hujus sectae quondam dumtaxat fuit auditor, cujusdam *amatorii cantici* meminit, in quo *aeonae* inveniuntur conscriptae. Quare mihi videtur non sibi constare Beausobre, qui nunc contemnens vel haud animadvertens ea quae de Terebinthi, Buddae, id est Babyloniorum et Persarum superstitiosis institutis, mox scripserat, contendit Manichaeos non invocasse angelos, quamvis istis honorem et laudes adhibuissent; et Cyrillum taxat quod *angelos* cum *daemonibus* confuderit; postulando Manichaeos, quod aereos daemones terram inter et lunae spatium interclusos invocaverint. Hos autem non invocari, sed prorsus abominari affirmat, Turbonis confessione adductus , qui dixit Manetem praecepisse suis sectatoribus ut sumpto cibo capita *oleo exorcizato* inungerent, invocatis, seu prolatis, quibusdam nominibus, mysteria falsae illius religionis significantibus; quorum nominum cognitio, solis *septem,* id est septuaginta, electis reservaverat. Oleum deinde hocce *exorcizatum* juxta Graecam et Latinam versionem *fascinatum* Tillemontius appellatum voluit. Quare Beausobre hisce duabus vocibus insistens subdit:

Si *exorcizatum* pro *fascinato* sumi debet, quid dicendum erit de tot tantisque Romanae Ecclesiae ritibus et caeremoniis? Itaque concludit: Si ergo Manichaei exorcismos supra oleum proferebant, antequam eo uterentur, jam innotescit Manichaeos ab ea ridicula opinione fuisse praeventos, daemones elementa et corpora vexare posse, quae opinio cum admodum in Ecclesia praevaluerit, supplicationibus et exorcismis utitur ad eos expellendos.

10. Hisce tandem omnibus nos insistere sedulo oportet, ad eripiendas fallacias, falsas criminationes, irrisionesque, quibus et catholicam Ecclesiam sycophanta Beausobre insectari ausus est. Is ergo imprimis haereticorum *aeona* cum angelis atque daemonibus confundit; quorum *aeonum* architecti fuerunt Simon Magus, haereticorum princeps, Montanus, Menandriani, Saturniliani, Cerinthiani, Carpocratiani, Valentiniani, aliique, ex Marco Aegyptio derivati; qui veterum poetarum et ethnicorum ludo instructi, fabulose *aeonum* existentiam et exercitum commenti sunt, quos pro arbitratu variis nominibus deinde donarunt, ob diversa munera quibus fungi confingebant somniantes. Sed longe alia fuit veterum ethnicorum doctrina. Nam quamvis fidei illustratione carerent, tamen Hesiodus omnium primus, Deum inter, supremum locum habentem, et homines in infimo positos, quosdam interjectos spiritus immortales, ratione et intelligentia quadam praeditos, exstare cognovit, quos *daemones,* sive *genios,* **24** appellavit; hosque angelos nos nominamus. Luculentissime praeterea de daemonibus Plato fecit mentionem, et potissimum in Timaeo, quos orbibus illigatos, immo orbes ipsos ac stellas quasi deos inferiores arbitratur: secundum quos *daemones,* alios

generatione propagatos infimosque describit. Qui cum natura sua dissolubiles sint et mortales, suprema tamen voluntate Dei, quae natura fortior est, immortales erunt et aeterni. Ab his autem animalia esse procreata; immo et corpora ipsa, in quae humanas ipse animas infudit, asseverat. Platoni suffragatur ejus interpres Alcinous, Hostanes magus, Orphaeus, Thaletes, Pythagoras aliique, qui revera daemones, seu angelos, sine ulla prorsus dubitatione exstare affirmarunt; quamvis de eorum natura et proprietatibus aliter ac aliter fuerint ratiocinati. Ad alterum systema de *aeonum* existentia hactenus omnibus scriptoribus tamquam fabulosum commentum inextricabile apparuit. Hosque etiam apud eorumdem architectos aliquid commune habere cum iis substantiis quas angelos, seu daemones, appellamus, nulla certa ratione adhuc exploratum est. Non ergo Augustinus de *amatorio* illo Manichaeorum *cantico* faciens mentionem, in quo *aeones* descripti inveniebantur, angelos, seu daemones, indicari credidit: sed optime horum haereticorum fraudes novit, falsas illas intelligentias in sideribus et orbibus affixas confingentium. Qui cum superstitiosa persuasione ducerentur, totam hominis vitam ex siderum, elementorum, seu *aeonum,* pendere affectionibus, horum influxus sibi propitiari posse, mentiebantur, aut saltem mutari quandoque, si iisdem supplicaretur; quando, videlicet, ex erratico eorum motu, vel stabili permanentia, malignis quibusdam aspectibus nocerent. Noster Leo Magnus variis in locis, cum Manichaeos, tum Priscillianistas, horum mendaciorum propugnatores, exagitat, ita eos perstringens: *Quid autem est sol, vel quid est luna, nisi visibiles creaturae, et corporeae lucis elementa? Quorum unum majoris claritatis, et aliud minoris est luminis* . Deinde diurna tempora a nocturnis

distinguens, diversas qualitates, non vitae gradus iis inesse suadet, cum priusquam luminaria et sidera fierent, tres dies sine solis cursu, et noctes sine lunae siderumque *ministerio* praecessissent. Quare ergo quarta die omnium Creator ea condiderit, hisce subsequentibus verbis indicat. Ut nimirum essent ad hominum utilitatem: *Ut rationale animal, nec in distinctione mensium, nec in recursu annorum, nec in dinumeratione temporum falleretur; cum per inaequalium horarum impares moras, et dissimilium ortuum signa manifesta, et annos sol concluderet, et luna menses renovaret.*

11. At si mihi nunc liceret diutius in expendendis antiquorum Babylonensium et Persarum philosophorum superstitionibus immorari, qui singulis horis, diebus et annorum mensibus, varias aeonum conjunctiones affixas esse contendebant, a quibus hominum fata pendere mentiebantur, quos deinde sibi opitulari et propitiari deprecabantur; jam facilius demonstrare possem, nullam prorsus cum nostris ritibus habere similitudinem et affinitatem. Quis enim sibi persuadet *Belial* cum *Deo* convenire, et *idolum* habere aliquam cum veritate affinitatem et similitudinem? Idolum quippe purum putumque figmentum est, a mendacio quidem adinventum ad rationales substantias decipiendas. Idcirco si, auctore Leone, divinarum Scripturarum interprete sapientissimo, divina omnipotentia factum est ut ad nostram utilitatem sidera caeteraque coelestis militiae signa, sensu et vita carentia, servato dierum, mensium et annorum ordine, quem sacrae etiam litterae veteris Testamenti potissimum expresserunt, temporum successiones distinguerent; jam solam divinam virtutem et providentiam laudare oportet, quae

talia signa ad nostram scientiam, institutionem **25** et beneficium condere voluerit. Caeterum cum coelorum aspirationes, aeris immutationes, siderum, vel aeonum, ascensiones, descensiones, cursus, gradus, retrogradationes, ortus et interitus, necessario omnino efficiantur, et a mortua natura deriventur; quae laus, qui honor, vel cultus rationabiliter iis adhiberi poterit? Nihil ergo superstitiosius, nihil magis veritati contrarium, quam vana et fallax cum ethnicorum, tum veterum haereticorum philosophia, qua, cum mirabilia in orbe contingentia intuerentur, aeonum affectibus deputabant. Et propterea variis nominibus excogitatis ad eos invocandos, etiam in sacris mysteriis sibi propitiari posse stulte arbitrabantur. Quemadmodum de Montano et Cataphrygis, haeresum auctoribus, inter caeteros scripsit Augustinus ; qui, loco sacrae baptismatis expiationis et regenerationis, immundo lavacro suos asseclas abluebant, tot *aeonum* nominibus recitatis, quot in integro anni circulo contineri somniabant. Hunc autem, Montanum videlicet, octingentos septuaginta aeones, quos singulos proprio nomine vocitabat, excogitasse, ex libello synodico intelligimus. Catholicorum autem rituum et festorum institutio, quam affinitatem et similitudinem cum hisce fabulosis figmentis habere potest? An non catholica Ecclesia in festorum ordine distribuendo, in officiis et liturgiis recitandis, spectata temporum diversitate et mysteriorum dignitate, quae solemni cultu ob divinam institutionem celebrari debent, Deo optimo maximo laudes persolvit? Soli Deo quidem in officiis, liturgiis caeterisque, cum publicis, tum privatis, supplicationibus, servitutis cultum impendunt catholici, et ad eum preces, voces et corda dirigunt. Unde ergo colligit Beausobre quod quotidiani catholicorum religionis ritus cum

Babylonensium, Persarum et magorum superstitiosis caeremoniis in quibusdam comparari possint? At similitudinem forte, vel affinitatem, in eo consistere arbitrabitur, quod Romana Ecclesia, quosdam anniversarios festos quibusdam temporum diebus consecraverit, quos deinde sanctioribus ritibus et caeremoniis agendos esse praecepit? Vel quia singulis anni diebus, recurrente natali alicujus viri, sanctitate, doctrina, martyrio, virginitate celeberrimi, horum insigniora et probata virtutum facinora, in fidelium mentes revocare consuevit, tum ad divinam laudem persolvendam, tum ad imitationis studium in iis excitandum? in his ergo nihil prorsus inveniri posse quod Persarum, Babylonensium et magorum superstitiosis solemnitatibus et fabulosis ritibus in aeonum et siderum cultu adhibitis respondeat, certissimum est. Quare si cum alio homine praeter Beausobre in praesens mihi esset agendum, professione videlicet gentili, atheo, vel epicureo, qui nec Scripturis sacris, nec divinis mandatis insisteret, utique ad solas rationes ex lumine naturali mutuatas provocarem, ut Romanae Ecclesiae rituum sanctitatem, dignitatem et praestantiam, explicarem. Sed cum istud negotium ad Christianum, sed acatholicum, virum pertineat, qui praeter Scripturarum veteris Testamenti auctoritatem, in quibus de aliis atque aliis statutis anni solemnitatibus et institutionibus perspicua mentio facta est, etiam evangelica novi Testamenti mandata admittere debet; simulque ea omnia mysteria profiteri quae ad Jesu Christi conceptionem, nativitatem, circumcisionem, miracula, passionem, mortem, resurrectionem, et id genus alia referuntur: idcirco stultissimam personam Beausobre in iis recensendis agere voluisse intelligo, qui lautissime in Persarum et

Babylonensium fabulis ludens, imperitis nimiumque credulis lectioribus, de Romana Ecclesia haud pie et sapienter sentientibus, toto sui studii conatu illudere et fucum facere contenderit.

12. Atque (ut ad caetera redeam) idem Beausobre non meminit daemones sacris etiam evangelicis dictis, angelos appellari? Spiritus quidem illos qui, cum diabolo per superbiam e divina gratia excidentes, ad **26** aeternos ignis cruciatus fuerunt damnati, Christus apud Matthaeum angelos appellat; et Scripturae ipsae, aliis in locis, angelos malos, daemonum nomine indicant. Non mirum igitur si Cyrillus affirmet Terebinthum, seu Buddam, in sui praesidium *aereos daemones* advocasse. Cujus tamen testimonium etiam Turbonis confessioni cohaeret, qui exsecraturus Manichaeorum ritus dixit hos post acceptum cibum et potum *oleo exorcizato* capita inungere consuevisse. *Exorcizati* enim nomine oleum magice effascinatum intelligere oportet; quo videlicet necromantici uti solent, in advocandis sibi in praesidium malis spiritibus, a quibus opem assequuntur, cum per praestigias aliquod contra naturae ordinem facere pertentant . Non ergo Tillemontio, docto viro, in crimen verti poterat quod pro *exorcizato fascinatum* interpretari voluerit. Novit quippe Ecclesiasticae Historiae scriptor antiquos magos cereos, lucernas, aquam, oleum, aliasque res *fascinatas* adhibere consuevisse, non ad expellendos, sed evocandos spiritus, ut ab his praesidia et opem obtinerent, et ad futurorum scientiam comparandam. De simili magorum arte, Plinio auctore, verba fecit Osthanes, qui hujus varias species describens, dixit quod ex aqua, ex spheris, ex aere, ex stellis, lucernis, ac pelvibus, securibusque, et

multis aliis modis, divina promittebant. Quare satis probabile est Manichaeos, in hac arte peritissimos, oleo incantationibus profanato uti voluisse, ad malignos spiritus evocandos. Denique Tillemontii interpretationi minime repugnare arbitramur vocem illam quam in Turbonis confessione offendimus, *exorcizatum* nimirum. Turbonem enim uti oportuit loquendi formula quam Manes, cujus gesta recenset, adhibebat, qui sacras et naturales res nefariis ritibus profanatas exorcismos forte appellabat, ut magis perspicue suo loco videbimus. In his tandem sic patefactis atque explicatis longius laborare quisque supervacaneum arbitrabitur, cum majoris ponderis illa supersint eripienda, quibus vel affirmat *exorcismos* dignos esse ut irrisionibus ludantur, nec sibi umquam persuaderi posse malignos spiritus, seu daemones, vim habere elementa et corpora vexandi. Quid ita? Ut Beausobre professione Christianus, licet acatholicus, in evangelicis Scripturis versatus, de rebus a Christo Domino gestis, et ab apostolis descriptis optime instructus, audeat negare cum exorcismorum virtutem et efficaciam in daemonibus expellendis, tum ipsorum daemonum vim et furorem in animantia et sensu carentia exercenda? Quid est aliud, nisi credere, Matthaeum, Marcum, atque Lucam fabulatos esse, vel cum dixere Jesum e corporibus *daemonia* verbo ejecisse; vel cum duos homines Gerasenos Christo occurrentes descripserunt, qui de monumentis exeuntes daemonia habebant, quique tam *saevi erant, ut nemo posset transire per viam illam.* Vexari deinde ab immundis spiritibus homines haud possunt, si Evangelistae absque ulla verborum ambiguitate narrant oblatum fuisse Christo hominem caecum et mutum: *Et ejecto daemone locutus est mutus?* Si vero

tandem his aliisque similibus Christi gestis in Beausobriana mente revocatis adhuc ipse suspensus haereret, nec fidem adhiberet, in medium illud afferrem quod S. Lucas recensuit de illo Patrefamilias qui ad Christum attulit filium suum *habentem Spiritum* **27** *mutum,* qui, ubicumque eum apprehendebat, allidebat illum, et spumabat, et stridebat dentibus, et arescebat. An non ad Christi Domini praesentiam et imperium malignus ille spiritus *elisus in terram volutabatur spumans?* Quibus diris violentisque motibus, cum filius usque a primis infantiae diebus agitaretur, frequenter vexatum *in ignem et in aquas misit, ut eum perderet?* Si ergo hisce aliisque certis argumentis quae Beausobre objicere possumus non acquiescat, nec sibi persuadere velit Terebinthum, seu Buddam, a daemone in terram projectum et agitatum interiisse, quid nobis negotii cum homine furente, rationis experte, qui dumtaxat pro animi impetu de religionis rebus ratiocinatur? Quod si tandem hos similesque effectus, quos nunc aliquando etiam conspicimus, a furoris vel maniae morbis causari arbitrabitur, quid ineptius? Nugatorius prorsus esset evangelistarum sermo, quo Christus suae vocis imperio dixit: Surde et mute spiritus, *ego praecipio tibi, exi ab eo, et amplius non intres in eum.* Non absimilis esset illa alia immundorum spirituum Synagogae viros torquentium exclamatio: *Quid nobis et tibi, Fili Dei? Venisti huc ante tempus torquere nos.* Vel haec alia eorumdem spirituum Christo facta supplicatio: *Si ejicis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum.* Qui tandem, audita statim ea Domini voce: *Ite; exeuntes abierunt in porcos, et ecce impetu abiit totus grex per praeceps in mare, et mortui sunt in aquis.* Ejusmodi sane loquendi formulas nullum prorsus habere posse respectum ad furoris, maniae, vel alios

quoscumque morbos, nos experientia docet. Nam morbi sanantur, nec ita ejiciuntur, ut de uno in aliud corpus vitali progressione migrare possint. Ipsos numquam audivimus exclamantes, voces emittentes, vel rogantes; sed ipsi infirmi dumtaxat, qui a morbis corripiuntur, aegritudinum vim et dolores sentientes, in moestitiae voces et ululatus erumpunt, exposcentes ut medelam et levamen ipsis adhibeamus.

Hanc quidem Christi Domini in malis spiritibus ex hominum corporibus expellendis virtutem et potestatem Judaicus populus admirabatur. Quamquam revera non defuissent nequissimi calumniatores qui contenderent eum veneficiis et praestigiis uti in daemonibus expellendis; tamen inficiari haud potuere, elementa et corpora a malis spiritibus quandoque vexari. Eam tamen calumniam: *In Belzebub principe daemoniorum ejicit daemonia*, una cum calumniatoribus coercuit subjiciens. *Si ego autem in Belzebub ejicio daemonia, filii vestri in quo ejiciunt? ideo ipsi judices vestri.* Quo loquendi modo indicatum est potestatem energumenos exorcizandi factam fuisse nonnullis aliis synagogae filiis, qui palam testari poterant, non praestigiis, sed Christi nomine et omnipotentis Dei virtute et digito daemonia ejecisse. Et quidem ad rem nostram mirifice facere videntur ea quae de Joanne Christum alloquente Marcus narravit: *Magister, vidimus quemdam in nomine tuo ejicientem daemonia, qui non sequitur nos, et prohibuimus eum.* Verum ne Joannes et caeteri apostoli et discipuli sibi persuaderent exorcizandi potestatem et exorcismorum vim ab humana pendere virtute, statim praecepit ne illum prohiberent, et subdidit: *Nemo est enim qui faciat virtutem in nomine meo, et possit cito male loqui de me.* Veniat nunc igitur irrisor

Beausobre, et secum agitet unde exorcismorum virtus derivetur, quidve in se contineant exorcismi, quibus tandem data fuerit exorcizandi potestas, et deinde eludat si potest sacrum illum ritum quem semper, tamquam a Filio Dei acceptum, catholica Romana Ecclesia retinuit. Et quidem exorcismorum vis et efficacia a Jesu nomine derivari, satis superque ex Scripturis sacris exploratum est. Nec enim aliud nomen est sub coelo datum, in quo nos salvos fieri oporteat, quam illud. Potissimum cum illius invocatione omne genu flectatur, coelestium, terrestrium et infernorum. Non ergo mirum si eo nomine in exorcismis invocato, tale praesidium auctoritatemque sacri Ecclesiae ministri **28** assequantur, ut, procul amandatis ab energumenorum corporibus, malignis daemonum spiritibus, homines qui dire prius vexabantur in posterum quemadmodum Magdalena, a qua Jesus *septem daemonia* ejecerat, nulla prorsus molestia aut diabolico furore torqueantur. Cum deinde vero ad exorcismorum naturam sive rationem animum convertimus, quid isti sint, quidve in se contineant illico intelligimus. Nec enim ejus generis esse possunt, ut cum veneficis incantationibus aliquid commune habere videantur. Cum potius ad effascinationes evertendas ab ipso Deo fuerint instituti. Quare nimis subdole et maligne Beausobre ratiocinatur, sacros hos divinosque ritus superstitiosis incantationibus aequiparando. Quod vero oratio jejuniis conjuncta spiritus etiam caeteris nequiores ejicere valeat, Christus ipse fassus est; quando videlicet a quibusdam rogatus cur oblatum daemoniacum ejus discipuli non liberaverint, ipsis respondit: *Genus hoc daemoniorum non ejicitur nisi in oratione et jejunio* Videat ergo Beausobre, atque tandem intelligat, quid de hac potestate Ecclesiae ministris facta dicere oporteat? Jesu Christi quidem

sacerdotes, et evangelistae, legis sacros ministros supra daemonia auctoritatem et virtutem consecutos esse, Lucas, Matthaeus et Marcus evangelistae luculentissime testati sunt. Dixerunt imprimis quod Christus missurus apostolos ad praedicandum Evangelium, dedit ipsis *virtutem et potestatem super omnia daemonia* . Rursus de aliis septuaginta duobus discipulis, *quos binos miserat ante faciem suam in omnem civitatem et locum quo ipse erat venturus,* legitur quod ab eorum ministerio reversi, sine ulla animi simulatione et verborum ambage dixerunt: *Domine, etiam daemonia subjiciuntur nobis in nomine tuo.* Quod si Beausobre sola rixandi maledicendique libidine ductus, Ecclesiastica divinaque jura pervertens, contenderet forte virtutem et potestatem de qua agimus, apostolos dumtaxat et Christi discipulos comitatam esse ad ethnicorum religionis exitium, et Judaeorum perfidiam incredulitatemque vincendam, minime ejus dictis acquiescere possemus. Etenim latius exploratum est hanc potestatem in daemones fugandos perpetuo in Ecclesia fore duraturam, eamque a bonis et malis ministris aeque posse exerceri. Hujus rei praeclarum exstat testimonium apud Lucam; cum Christus, videlicet, malos Ecclesiae ministros judicaturus, istis haud quaquam meritum et gloriae coronam rependet, quamvis dicturi sint: *Domine, nonne in nomine tuo daemonia ejecimus, et in nomine tuo virtutes multas fecimus?* Quia de Jesu hominum Salvatore optime mereri non possunt, qui virtute et ministerii potestate utentes, bonis moribus Christo Jesu se conformare non quaerunt. At de exorcismorum virtute in daemonibus expellendis cum satis dictum esse quisquis intelligat, haud difficile prorsus erit benevolo catholico lectori persuadere Buddam, seu Terebinthum, nequissimum praestigiatorem, a

daemonibus agitatum atque percussum, crudelem subiisse mortem, et repente ex praesentis lucis usura fuisse sublatum.

Ejusmodi denique malam mortem Beausobre palam inficiatur , et circulatoris verba adhibens, hunc Buddam cum alio quodam hujus nominis viro, Manetis pseudoapostolo et discipulo, toto sui animi conatu confundere ausus est. Propterea liberalior factus cum eo, diuturniorem vitam ei elargitur, ejus dies ad illud tempus usque perducens, quo Manes in impietatibus celebrior huc illucque duodecim falsorum suorum dogmatum annuntiatores discurrentes miserat, ad evangelicam Christi Domini doctrinam evertendam. Quod sane studiosum commentum si veritatis speciem dumtaxat habere censeremus, jamjam praesens hujus nostri laboris opus **29** foret inutile; nec labaret solum, sed prorsus concideret; et Beausobriani assentatores, qui hactenus Manichaicae historiae ab acatholico viro conscriptae plauserunt, sibi nunc quod riderent magis esset, quam ut lamentarentur, cum incassum tot tantasque haereticas et nugatorias fabulas, quibus laudata historia referta est, evertere et eripere voluissemus. Interim vero nemo mihi irascatur, si ad eripiendas praecedentes Beausobrianas ineptias veterum SS. PP. testimonia non adhibuerim, ut inde lectoribus magis innotesceret sacrarum Scripturarum textus non aliam subire interpretationem, nec violenter distorqueri posse, ad significanda quaedam morborum genera, in humorum, spirituum nervorumque pugna atque conflictu consistentium, quos morbo nonnisi per similitudinem veteres medicinae periti daemoniacos appellarunt. Si istud enim argumenti genus adhuc in praesens expendere vellemus, multum operis nos impendere oporteret, et quasi extra nostrum

concertandi ordinem vagari videremur. Non enim pro suis studiis et partibus unum solum vetustum catholicae Ecclesiae scriptorem Beausobre nobis objecit, aut objicere potuit. Optime intelligens Graecos Latinosque Ecclesiae PP. simul consensisse in mox laudatis Scripturarum textibus explicandis, qui pariter ordinis exorcistarum vim potestatemque in daemones expellendos, et asseruerunt, et summis laudibus ornarunt. Igitur non erat opus ad traditionem, sacrarum Scripturarum interpretem, provocare. Sed ne SS. PP. auctoritatem negligere videamur, in praesens sancti Leonis Magni unum alterumque testimonium subjicere non pigebit, potissimum cum ad hujus S. pontificis catholicae et apostolicae sedis doctoris scripta illustranda nostrum studium dirigere intendamus. Is itaque praecedentia SS. Matthaei, Lucae et Marci verba explicaturus, ea de daemoniorum spiritibus sine ulla prorsus sermonis ambiguitate verborumque involucro interpretatur, saevitiem illam expendens qua obsessorum corpora torqueri solent simulque illud imperium significans quo fugari solent, potissimum cum exorcistarum orationes jejunio conjunguntur. Quare septimi mensis indicens jejunium, ut studiosius a fidelibus celebretur suadet. *Nam* (ait) *in omni agone certaminis Christiani utilitas continentiae plurimum valet; ita ut quidam saevissimorum spiritus daemonum qui ab obsessis corporibus nullis exorcizantium fugantur imperiis, sola jejuniorum et orationum virtute pellantur, dicente Domino: Hoc genus daemoniorum non ejicitur, nisi in jejunio et oratione. Grata est Deo et terribilis diabolo jejunantis oratio* . Sed praeter hanc potestatem Ecclesiae ministris factam pro ejiciendis ex obsessorum corporibus daemonum spiritibus, alterius quoque exorcismorum generis meminit,

quos sacerdotes aliique sacri ministri adhibere solent ad catechumenorum sanctificationem, antequam baptismatis expiatione mundentur; ut nimirum horum animae a diabolica potestate eripiantur. Epistola ergo ad episcopos Siciliae sic scribit: *His itaque, fratres charissimi, tot ac tantis existentibus documentis, quibus, omni ambiguitate submota, evidenter agnoscitis in baptizandis electis, qui, secundum apostolicam regulam, et exorcismis scrutandi, et jejuniis sanctificandi, et frequentibus sunt praedicationibus imbuendi, duo tantum tempora, Paschae et Pentecosten esse servanda.* Animadvertat, quaeso, Beausobre exorcismorum ritum non ab alio fonte quam a Scripturis et apostolorum regula derivari, ut hic innuere voluit noster sanctissimus pontifex, et ante eum affirmavit S. Siricius papa, in epistola ad Himerium Tarraconensem, et deinde carpat et mordeat, si potest, Romanae Ecclesiae consuetudinem, et sacrorum ministrorum auctoritatem in exorcismis proferendis, hominumque corporibus et animabus e daemoniaca potestate liberandis. At novam **30** congressionem cum Beausobre sequenti capite jam instituamus. Relictis interim quamplurimis aliis nugis, vel futilibus ejusdem conjecturis, quae ad ecclesiasticam quam conscribere historiam intendimus nulla ratione possunt pertinere.

CAPUT IV. *De Manete et praecipuis ejus dogmatibus. Nova adhuc Beausobriana commenta deteguntur et evertuntur.*

Quemadmodum Beausobre in describendis Scythiani et Terebinthi rebus et moribus nugari voluerit, et in utriusque Ecclesiae Graecae et Latinae PP. audacius stylum strinxerit, sacras etiam Scripturas ad pravam aut violentam interpretationem distorquendo, satis explicatum arbitror superiori capite. In quo etiam ea referre consilium habueram quae ad Manetis personam, patriam, parentes, doctrinam et errores pertinere videntur. At cum cognovissem illius capitis summam, ob varia Beausobriana argumenta, quorum plurima vix, ac ne vix quidem, ad auctoris institutum scribendaeque historiae scopum spectabant, nimium excrevisse, quaeque quandoque nostris lectoribus in hisce lustrandis negotium facescere potuissent; idcirco ne praesens haec nostra concertandi methodus confusionem pareret, separatim hoc loco de Manete solo verba facere aequius et prudentius existimavimus. In quod sane consilium confirmati fuimus, cum in percurrendis duobus Beausobrianis capitibus, sexto, videlicet, et septimo, talia tamque multa offendimus, quibus si singillatim occurrere vellemus, nostram hanc scribendi, disputandique rationem pene in immensum protraheremus. Quapropter nostri instituti rationem sequentes, ea dumtaxat discutienda et refellenda nobis proposuimus, quae aut SS. PP. traditionem dejiciunt, aut sacros catholicae Ecclesiae ritus et dogmata, magna cum animarum pernicie, laedunt et evertunt. Nunc itaque sermonem primo auspicaturi a sexto illo capite, cui sequentem titulum apponit Beausobre: *Examen historiae Manetis ante suam haeresim,* in quo Graecorum pariter et Latinorum testimonia proposuit, non ut iisdem insistat, sed, quemadmodum de Scythiano et Terebintho praecedentibus capitibus jam fecerat, auctores mordeat et exagitat, horumque

testimonia suis ineptis commentariis refellenda esse contendat.

1. De Manetis Persae haeretici itaque natali anno hujusque genuino nomine nunc agere incipiens, doctissimo viro amico nostro Simonio Assemano **(Tom. I, pag. 393)** subscribit, qui Edessenorum Chronicum secutus, in sua Orientali Bibliotheca haec habet: *Anno quingentesimo quinquagesimo primo natus est Manes;* qui annus, juxta Graecorum aeram, Christi anno bis centesimo quadragesimo respondet. Cujus quidem Edesseni Chronici testimonium, Beausobre alio Eutychii dicto confirmari posse jam pridem arbitrabatur, in quo legitur: Manetem sub Gordiani imperio apparuisse in orbem. Gordianus porro (ait) anno Christi 238 imperator renuntiatus est, et in eo usque permansit ad annum 244. At diligentem scriptorem, qualem se esse jactat Beausobre, Gordianos inter distinguere oportebat. Seniores enim imperium sibi in Africa usurparunt, dum Maximinus cum Germanis bellum gerebat. Qui deinde non multo post perempti, Balbinus et Pupienus cum Gordiano Juniore anno uno ambo imperium tenuere. Illi a militibus trucidati sunt anno 238. Hoc anno autem, Gordianus filius vel nepos illius **31** Gordiani in Africa occisi, habenas imperii obtinuit, et reportatis pluribus victoriis contra Persas, jussu Philippi, sexto elapso anno oppressus est. Eutychii Alexandrini ergo historiam diligentiori examine subjiciens Beausobre, haud de Manetis natali anno ibi verba fieri deprehendit, sed de hujus jam evulgata haeresi, ob quam supplicio fuerat affectus. Hujus examinis occasione animadvertendum censuit Eutychium in turpe anacronismum fuisse lapsum, quod Varanis I Persarum Regis et Hormisdae filii, regnum anno tertio Gordiani imperii statuere voluerit,

quae narratio evidentem falsitatem praesefert. Abulpharagius enim Syrorum scriptor (ait) Varanem I regnare coepisse quando Probus imperator renuntiatus, anno videlicet 276. At Abulpharagium hallucinari Beausobre animadvertere oportebat, cum ex chronicorum accuratissimis tabulis, a cl. Dionysio Petavio editis, Varanes I regnum obtinuerit post Hormisdae interitum, anno videlicet 273, et ille qui Persis dominari coepit quando Probus imperator renuntiatus fuit, Varanes II appellabatur, regnumque illud ab anno 273 ad annum 293 occupavit. Levissima tamen cum sint haec, iis insistere supervacaneum ducimus. Notare tamen juvat Syrorum scriptoribus ad quos Beausobre semper provocare intendit indubitatam fidem non esse adhibendam.

2. Origine autem Persam Manetem fuisse, omnes veteres scriptores, auctore Assemano, dixerunt. Num vero in Babyloniorum vel Chaldaeorum provincia natalem obtinuerit, aeque certum non apparet. Babylonium hunc fecit S. Ephraem; et Archelaus, in Mesopotamia episcopus, in habita cum eo disputatione, genere fuisse Chaldaeum non obscure significavit. Sed hisce scriptoribus Suidam atque Cedrenum refragatos esse Beausobre annotavit. Qui communi persuasioni non insistentes, aliam originem, Brachmanorum videlicet, ei tribuere voluerunt; quod nomen a rege quodam ita appellato regio illa, quae Oceanum versus se extendit, assecuta est; quamque homines plurimum religionis et philosophiae studiis addicti inhabitarunt, ut Cellarius in Commentariis ad Ptolomaeum fecit mentionem, Brachmanos denique ab Abrahamo derivari, recentiores quidam, novitatum cultores, et ratiocinandi libidine ducti, fabulosis commentis suadere conati sunt. Qui praeterea illius nominis etymologiam

explicantes, *Brachma* vocabulum, pro homine in omnium rerum notitia apprime versato interpretari voluerunt. Nugatoria ergo esse isthaec argumentationis genera, jam plene norunt qui nonnisi solidioribus rationibus innixi, de rerum veritate disputare sunt assueti. Sed homini ingenium habenti ad fingendum semper paratum haud convenire quis arbitrabitur? Potissimum cum in eo studio et industria ipse Beausobre versetur, ut ad auctores inter se semper repugnantes provocet, ut sensim ad scopum sibi praefixum perveniat; quo, videlicet, omni studio suadere conatur historicis rebus a veteribus traditis atque conscriptis nullam fidem prorsus adhibendam esse. Sed haec cum omnibus nota esse possint, ad institutum pergamus. Ad ea videlicet quae fabulari videtur, cum de patrio et natali haeretici nomine Beausobre disserere sibi proponit. Corbicium (ait) Latini scriptores eum appellarunt, Graeci Cubricum, sed ab utrisque Augustinus, libro de Haeresibus, vel sui amanuensis oscitantia abscedens, Urbicum nominavit. At tria isthaec nomina, veluti corrupta a vocabulo *Carcubio,* forte Manetis patria, in Babyloniorum aut Chaldaeorum regione posita, derivari, sine auctore ratiocinatur Beausobre. Qui potissimum id suaderi posse contendit, quod priores illae voces, *Corbicus* et *Cubricus,* Orientalium vocabulorum desinentiam aut sonum minime habere intelligamus. Varias pro hac opinione subjicit conjecturas. Quarum altera sibi suppeditari arbitratur ex urbe **32** *Carcoub,* sive *Carcub,* cujus meminit Assemanus de Orientalium rebus scribens ex quo patrio loco, illa vocabula *Corbicius* et *Cubricus* originem duxisse sibi suadet, cum omnia radicalia elementa in iis asserventur. Alteram conjecturam petit ex fabuloso presbyterii gradu, quo Manetem apud Christianos insignitum

fuisse credit. Quo officio cum is fungeretur (ait) in Ahvaz, seu Ehvaz, principem locum cujusdam parvae provinciae, cui Chaldaei antiquitus dominabantur, et tum presbyteri, et episcopi non assumebantur nisi ex civitatibus aut territoriis saltem in quibus sacra ministeria obire debebant, ut nimirum et familiae ex qua originem habebant instituta et mores iis quibus praeesse debebant innotescerent, idcirco Manetem in laudata provincia natalem habuisse concludit. Ex qua conjectura sequentem infert consecutionem. Cum igitur illa provincia Ahvaz, in suo districtu sitam seu constructam habeat urbem quamdam Carcoub, sive Carcub appellatam, inde concludi potest haereticum ex patrio nomine Carcubium appellatum.

3. Haec quae ad evertendam veterem traditionem et ad novam quamdam ecclesiasticae disciplinae formam inducendam pertinent, ac Beausobre confinxit, non tantum labant, sed prorsus corruunt, si ad ejus disserendi rationem attendamus. Imprimis ergo *Carcubii* nomen, quod antiquis fuit incognitum, cum derivetur a loco vel urbe in qua Manes diem natalem habuit, jam commune esse potest omnibus illius loci et urbis habitatoribus. Cur itaque Maneti proprium esse potuit? cur veteres eo uti potuere ad singularem hunc haereticum hominem designandum? Id forte contingere potuit quia Manetis avi aut atavi eam urbem Carcubium construxere; vel talem tantamque famam in patriae honorem ob insigniora facinora assecuti fuere, ut a patrio solo agnomen obtinerent; quemadmodum de Antenore, de Romulo, de Constantino, de Adriano Aelio, de Antinoo, aliisque viris factum esse intelligimus? Sed ita ratiocinari, illud studium vetat ab haeretico adhibitum, quo videlicet defuncta vidua, quae eum

in filium et haeredem adoptaverat, natale nomen rejicere curavit, alio honorificentiore sibi assumpto. Et quidem *Cubrici* nomen probrosum aliquid significare, vel servilem conditionem importasse, conveniunt omnes scriptores, quibus suffragatur Christophorus Wolfius, Gatakerus, Menagius, et caeteri ex recentioribus. Qui aiunt *Domesticae fortunae ne sibi vituperii notam inureret, in Manem mutavit.* Si patriae igitur *Cubrici* nomen, non servitutis fuisset, numquam illud mutasset, ut Wolfius ratiocinari videtur in notis ad Photii Historiam contra Manichaeos conscriptam. Taceo (inquit) nomen servile homini libero dedecus quidem, non autem servitutem conciliare posse. Interim mireris (subjicit) hominem servile nomen cum altero non minus tali permutasse. *Manes* enim apud Graecos saltem, *servitutis* erat *nomen,* id quod Gatakerus, l. I, et Menagius, ad Diogenem Laertium, p. 215, de veterum locis tam manifestum fecerunt, ut dubitare nefas sit. Graecis itaque *Manetis* nomen, aeque probrum et servitutem innuebat ac illud *Cubrici.* Quamvis Manes, Persica lingua, hominem disertum et in disputando strenuum significaverit, ut veteres scriptores tradidere. Contra vero Graeci, illud nomen ad innuendum hominem furiosum dumtaxat assumebant, ut docent Cyrillus Hierosolymitanus, Epiphanius, Titus Bostrensis, et alii, qui de eo nomine disseruerunt. Verum hos carpit et mordet Beausobre, tamquam de ineptiis et nugatoriis animadversionibus auctores; et deinde in Epiphanium potissimum invehitur, quod scripserit divina Providentia fuisse dispositum quod haereticus sibi furoris nomen assumeret, ut Graeci nimirum, qui ab eo nomine abhorrebant, ab iis erroribus se praeservarent immunes quos Manes docuerat. At male de

Providentiae dispositionibus **33** (subjicit) Epiphanium cogitare aut ratiocinatum fuisse Manichaeus reponere posset. Cum jam illud consilium et dispositiones quae ipse Epiphanius jactat irrita fecerit Graecorum illa multitudo quae ab hujus haereseos illiciis detenta fuit. Quis vero sine gravi sui animi commotione, ad hanc pravam et impiam Beausobrianam censuram animadvertere poterit? An divinae Providentiae consilium et dispositiones humanis mentibus necessitatem imponunt, ut horum malitia non conetur se ab iis subtrahere, et quam saepissime eas valeat frustrari? Primis enim parentibus lignum vetitum in originalis innocentiae munimem et mortis praeservativum datum fuit, mortem quidem, tamquam omnium terribilium, exhorrescere debuissent ipsi parentes. Quid vero? Gulae illecebris et serpentis suggestionibus decepti, mortis horrore excusso, vetitum fructum temerario ausu arripuerunt, indeque comederunt. Praeterea, ut et alia exempla ex divinis litteris desumpta missa faciamus, nonne divina Providentia dispositum est ut carceres, vincula, cruces, tortores, nomina et proprietates horroris plenas obtinerent, ad justitiae jura servanda, et reipublicae munimen, et tranquillitatem habendam? Ut nimirum poenarum timore correpti homines, facinora praecaverent, ne ad illa mala subeunda cogerentur? Si nemo ergo (nisi sacrilegus) respondere posset Deum minus sapienti sua providentia disposuisse ut primis parentibus mors, quam horum natura maxime perhorrescebat, comminaretur, ut eos videlicet a vetiti cibi esu et cupiditate etiam averteret; si insipientes dumtaxat affirmarent tot tantaque poenarum genera male ad crimonosorum vindictam fuisse adinventa, et sanctissimis legibus stabilita, jam non video qua fronte Beausobre Epiphanium taxare et irridere

potuerit, quia scripsit divina Providentia fuisse dispositum ut Manes nomen horroris plenum sibi assumeret, ut a Graecis videlicet ejus haeresis abominaretur. Potuit quidem nomen illud horrorem quemdam excitare in Graecorum animis, quemadmodum mors, carceres, vincula, flagella, cruces, caedes, atque tortores. Sed Graeci ipsi, qui aliunde pravis Manichaicae philosophiae principiis erant imbuti, et sensualibus illecebris et impudicitiis maxime delectabantur, facile excusso omni horrore, qui ab ejusmodi inquinamentis praeservare eos potuisset, nefandae illius sectae instituta profiteri voluerunt. Caeteras hujus nominis etymologias a Beausobre ibi descriptas referre interim supervacaneum ducimus ; consulat tamen lector § 5 hujus capitis.

4. Ad Manetis autem sacerdotium quod attinet, inficias haud imus id a Gregorio Abulpharagio, sine ullo auctore affirmari. At non video quantam fidem ei adhibere possimus potissimum cum Manetem, quasi tamquam unum ex catholicae Ecclesiae Doctoribus primum ibi describat, qui et sacros scripturarum libros docuit, et interpretatus est; quique cum Judaeis, magis ethnicisque disputare assuetus, a fide tandem *desciscens, seipsum Messiam nominavit.* Porro si ad hocce Abulpharagii testimonium animadvertamus, illud ad verae criticen regulas reducendo, varia occurrunt quae falsitatis indicia praeseferre videntur. Mitto imprimis quod nullus ex tertii et quarti saeculi Patribus atque scriptoribus de ejusmodi Manichaicis gestis illiusque sacerdotio verba fecerit, ne in crimen vertatur quod negativa argumenta adhibuerim, ad infirmandam positivam Syri scriptoris assertionem; quamvis Beausobre similibus indiciis ratiocinando fere semper utatur. At silentio occulere haud possum Cyrilli Hierosolymitani

potissimum agendi rationem; qui sua in catechesi, graviora describens Manetis facinora, hocce nec leviter indicavit; quod facere haud praetermisisset, si haereticus militiae clericali et sacerdotio primum ascriptus in horrendum illud et immane **34** sacrilegium lapsus fuisset. Istud quippe illuminandis hominibus, tamquam summe exsecrandum objecisset. Nisi suspicari vellemus hominis sacerdotium Cyrillum latuisse, aut saltem illud dissimulare voluisse, ne caeteros sacros presbyteros horumque ordinem in invidiam et contemptum apud quosdam gentiles et Judaeos Hierosolymis tum commorantes adduceret. At confingamus Cyrillum hac uti voluisse oeconomia, ut sacerdotali honori consuleret. An ergo idem de caeteris scriptoribus erit affirmandum qui Manichaicas res descripsere? Commentum apage. Etenim illi omnes, qui de Xenaia , Severo Sozopolitano, Petro Apamiensi, Zoara et Isaacio Persa verba fecerunt, minime horum sacerdotium et clericalem ordinem reticuerunt, arbitrati nullum inde detrimentum, aut infamiae dedecus Sacerdotio Christi posse obvenire, si summo odio habendos affirmabant qui, gravioribus criminibus et haereseos labe polluti, cum a sacerdoti sanctitate, tum a sacrorum ministeriorum institutis turpissime recedentes, seque et divina mysteria nefariis criminibus labefactarunt. Quis porro ignorat Manichaeorum sectam, sub Acephalorum nomine sexto Ecclesiae saeculo delitescentem, Caesarum et imperatorum Orientis praesidia sibi comparare nisam fuisse, ut facilius nimirum et sensim ecclesiastici viri a nuptiis et matrimonio mulieres averterent, easque nefandis sacrilegisque impudicitiis corrumperent atque labefactarent? Acta porro Constantinopolitanae synodi sub Agapeto Rom. pontifice et Menna patriarcha Constantinopolitano, Hormisdae papae

epistolae, et alia quamplurima monumenta, quae ibi legenda occurrunt, perspicue produnt sub Acephalorum nomine, sexto currente Ecclesiae saeculo, Manichaeos primas Orientis sedes obtinuisse, huc illucque prava hujus sectae dogmata et instituta propagasse, ut ipsi opportunius, temporum ratione servata, demonstrabimus.

Si itaque concilii PP. atque antiqui scriptores, nec occulere nisi sunt, neque dissimularunt sacerdotium, vel alios clericales ordines, quibus aliqui ex Manichaeorum secta fuerunt insigniti; si deinde etiam qui ad concilium Gangrense convenere, minime silentio praetermiserunt sacerdotalem ordinem et monachalem professionem Eustathii Sebasteni in Armenia episcopi, qui quarto Ecclesiae saeculo, paulo antequam Nicaenum cogeretur concilium, omne studium adhibuit ad Manichaicam sectam et hujus instituta propaganda; plane haud video cur tot inter tantosque scriptores, qui de Manete disseruerunt, solus Gregorius Abulpharagius sacerdotio eum initiatum fuisse asseveret. Igitur potius probabile arbitramur Manetem se esse presbyterum simulasse, nec veritum fuisse sacrilego et temerario ausu mimice presbyterorum munia exercere. Ita ratiocinari fas esse arbitramur, ea ducti conjectura, quod is sine necessaria Spiritus Domini missione, se Jesu Christi apostolum atque Paracletum confingere non reformidavit. Ut nimirum falsis iis nominibus atque muneribus apud simpliciores viros atque mulieres auctoritatem sibi nancisceretur, qua facilius decepti, ei fidem omnem atque obedientiam praestarent. Hanc porro ei minime adhibuissent, si religionis munera et ministeria eum obire non cognovissent.

Quantum denique infirma atque falsa sit conjectura illa, cui Beausobre insistit, ut patriam et Manetis presbyteratum suadeat, nemo non videt. Quinimmo eum verba atque figmenta vendere iis certo persuasum erit, qui in sacrae ecclesiasticae historiae lectione versati, apprime noverunt primis Ecclesiae saeculis, quibus catholicam religionem propagare oportebat, presbyteros atque episcopos vix assumptos fuisse ex iis locis vel regionibus, in quibus diem natalem habuerunt; sed ab apostolis eorumque **35** successoribus eos sacris ordinibus fuisse insignitos, atque ad exteras nationes eos missos fuisse, quorum mores et probatae disciplinae instituta satis superque innotuerunt, ut nos ipsi cum Eusebio Caesariensi in alio adornato opere locis pene innumeris abunde demonstravimus.

5. Atque ut ad caeteras significationes accedamus quas Manetis nomini, spectato Persarum et Syrorum idiomate, et diverso PP. loquendi modo, convenire Beausobre contendit, quidquid ex aliorum opinionibus retulit, paucis expedire conabimur. Illud enim *vas, instrumentum et habitum* significare ex Epiphanio, Archelao et Euphraemio Syro asseverat. At quis non intelligit laudatos PP. potius ad Manichaicorum morum proprietates quam ad genuinam illius vocis significationem alludere voluisse? Rationabilius quidem *vas nequitiae, et Antichristi instrumentum,* Archelaus eum appellat, Scripturarum phrases et S. Pauli potissimum loquendi modum secutus, qui Evangelii et catholicae legis subversores cum *vasa et nequitiae instrumenta,* tum *Antichristos* declarat, quae nomina ipsis dumtaxat convenire, morum proprietate spectata, perspicuum est. Pari ratione diaboli forma et veste indutum fuisse

Manetem, idem S. Ephraem, ab Assemano laudatus, explicat, scribens: *Manetem diabolus tamquam propria induit veste, ut eo velut instrumento suo abuteretur, suaque per ipsum promeret oracula* . Cum itaque ejusmodi proprietates omnibus haereticis Christi Evangelium subvertentibus conveniant, nescio plane cur eas ex solo Manetis nomine derivari contendant; alias cujusque falsae sectae auctores Manetes appellare oporteret, et quia diaboli *vasa et instrumenta* sunt, eosdemque diabolus propria induit veste, ut per eos sua promat oracula. Carpit post haec Cyrillum Hierosolymitanum, qui eam *Manetis* vocem ad *sermonem* significandum a Persis adhiberi censuit; cujus quidem sermonis eloquentiam haud sibi convenire idem Manes in epistola ad Marcellum affirmat. Tamquam ineptam deinde et jocularem Pearsonis animadversionem rejicit, qui, rabbinorum interpretationem secutus, *Manem* a *min* derivari opinatur, quod *haereticum* hominem indicare habet. Sed nomen cui infamiae et dedecoris nota erat annexa, quodque falsarum sectarum omnibus auctoribus erat commune, quis confingere potest, potissimum cum illud nomen non ab alio quam a se ipso sibi impositum fuisse inveniamus? Non est igitur verisimile quod *Curbicii* vocabulum, servitutem significans, studiose reliquerit, ut aliud quod, si non majorem, aequalem saltem turpitudinem et infamiam praeseferebat adoptaret, quale ex Pearsonis opinione istud *Manetis* foret; quamvis contendat *To Manes* primitus titulum potius quam nomen *aliquod fuisse ab Hebraeo min, quod significat haereticum* .

Sed illud nomen *mani* aliter a Persis interpretari, auctor est Thomas Hyde, probans eo *pictorem* denotari . Eamdem

opinionem, ait Beausobre, secutus est Wolfius, scribens *Thomae Hyde etymologia, quam c. 21, pag. 280, de religione veterum Persarum, affert, ex linguae Persicae fundo. Is enim rejecta Epiphanii etymologia, Manetem* MANI *proprie dictum esse testatur, quod apud Persas pictoris habeat rationem.*

6. Quae tamen hactenus de illius nominis etymologiis et significationibus properanter annotavimus, quasi dedecus et ignominiam huic homini afferre quis arbitrabitur, si cum caeteris quae de hocce *Manes* vocabulo subjicit statim non conferamus. Usserii itaque Armacani opinionem in medium **36** profert, qui, quodam Severi Sulpicii testimonio insistens, quemdam Israelitarum regem Manem fuisse appellatum affirmat, qui tamen II Regum libro Manahem et a LXX interpretibus Manaem dictus legitur, quas voces, duabus illis aliis *Paracleti et consolatoris* respondere sibi suadet. Simplicem et naturalem hanc esse illius vocis *Manes* originem, Beausobre asseverat; et cum eam caeteris honorabiliorem crediderit, non tantum omnibus aliis praeferri oportere arbitratus est; sed praeterea omnes nodos et difficultates quas in ea offendit se solvere paratum exhibet, ut sensim quoque suis lectoribus eam suadeat. Laudatos igitur nodos et difficultates solvere et eripere aggrediens, primo verisimilius putat, ex *Manaem, Manem* posse efformari, spectato potissimum Orientalium loquendi modo et usu. Quarum quidem vocum litteram postremam *m* a Graecis praetermitti cum consuetum sit, idcirco eas in *Manes* verterunt, quemadmodum *Buddam* in *Buddas* eos fecisse exploratum est. Priori huic conjecturae Augustinum suffragari confingit, cum in libro de Haeresibus haereticum de

quo agimus *Manin,* non *Manem,* appellat, Latinorum usum secutus, qui Graecorum *e* in *i* commutatum volunt. Augustinum quoque hanc regulam servare fuisse assuetum, exemplo Adimanti probat. Non enim *Adamantum,* sed Latine *Adimantum* scribendum censuit. Quemadmodum Theodoretus *Manens,* et non *Manes,* scribere voluit. Cui Suidas quidem suffragari visus est dicens, in genitivo casu, *Manentis.* Quod argumento esse debet in nominativo *Manens* esse legendum. Jam vero Beausobre sibi blandiri et assentari videtur, quod illius vocis *Manes* genuinam invenerit originem, hancque explicaverit. Idcirco gradum facere festinat ad illam aliam vocem *Manichaeus,* qua non solum hujus discipuli suum haereseos parentem vocitare consueverunt, sed innumerabilis fere scriptorum copia illud idem vocabulum usurpavit. Postremae quoque huic voci eamdem originis derivationem esse assignandam, ex Chaldaico vocabulo *Manahem* affirmat. Neque inter utrumque nomen aliud discrimen admittendum esse statuit, nisi illud quod ex diversis pronuntiandi modis et humanae linguae flexibilitatibus et motibus oriri solet, ut ex Pagnino, Junio, Tremelio probari posse contendit. Hi namque diversis litterarum elementis usi, *Menaehem* et *Manachem* aliter et aliter scribunt atque pronuntiant, cum Graeci ipsi, laudatis vocibus novas litteras addere volentes, *Manichaeum* efformarunt

7. Bene vero an male ista conjecta sint, Graecae et Orientalium linguarum periti diligentius poterunt judicare. Nos interim Beausobrianae fabulandi rationi nequaquam subscribere possumus. Nam cum nomina sint quaedam omnium rerum notae, horum originem et proprietates

exprimentes, jamjam istae prorsus delentur, aut saltem mutantur ex litterarum additione, harumque pro singulorum hominum arbitratu subductione. Quare mihi videtur Ciceronem ejusmodi abutum a nimia et vehementi hominum philosophandi libidine ortum eripere aut saltem carpere voluisse, cum scripsit: *Quoniam Neptunum a nando appellatum putas, nullum erit nomen quod non possis, una littera mutata, explicare unde dictum sit* . Quid ergo in praesens nobis judicandum erit de tot tantisque litterarum mutationibus additionibusque quas in iis nominibus deprehendimus, quae Beausobre congessit, ut vocis *Manes* originem et proprietates designaret? Sed ultro dato quod ejus disserendi modus nec nugatorius, nec fabulosus dici debeat, quid inde? Jam *Manes* erit honoris nomen, quod in Scripturis **37** veteris Testamenti eo vocabulo Israelitarum quidam rex fuerit appellatus? An non in eodem Testamento honorificum et maxime laudandum fuit Judae nomen? Tamen si novum Testamentum consulamus, nefarium, proditorem, sacrilegum et multorum malorum fontem fuisse unum hominem reperiemus, qui Christi fuerat discipulus, et Judas appellabatur? An igitur et iste regalem obtinuit originem, ipsique debebatur Israelitarum sceptrum. Figmentum apage. Verum cum in his diutius immorari vitio dari possit innumera pene exempla missa facimus, quae fortius Beausobre perstringerent, ejusque ineptas conjecturas everterent. Quid vero de *Paracleti* nomine, quod temere sibi Manes assumpserat dicendum sit, jamjam ex Leone M. aliisque explicabimus, ut caeteras falsas Beausobre conjecturas abundantius refellamus.

8. De Manetis dogmatibus in praesens agere incipientes, illud potissimum nos referre oportet quod caeteris aliis fundamenta suppeditat, supra quod tota illa sacrilegiorum et fabularum machina ab impiissimo illo architecto fuerat constructa. Atque imprimis illud blasphemiae portentum nobis objicitur, in quod Manes erupit, statim ac nefariam suam haeresim in vulgus spargere coepit. Sacrilega jactantia ergo de divina sibi data virtute gloriabatur; atque ad superni Numinis potentiam ostentandam et auctoritatem, et ad populorum fidem venerationemque sibi conciliandam. *Christi se nunc gerere formam ostendere conabatur; nunc ipsum Paracletum se esse praedicabat.* Hocce postremum in dubium Beausobre revocat; et, aliorum testimonio convictus, quamquam non audeat inficiari Manetem *Paracletum* et consolatorem fuisse dictum, eam tamen denominationem potius obtinuisse contendit a vidua illa quae in filium et haeredem Manem adoptaverat, quaeque, data primum eidem libertate, tamquam suae viduitatis et senectutis *consolatorem* voluit eumdem habere. Nec enim se arbitrari posse affirmat, mundum hominesque tam stolidos fuisse, ut huic crasso artificio fidem adhiberent, eoque decipi voluisse. Igitur magis rationi consentaneum videtur quod, servi conditione per suam benefactricem mutata, ejus nomini syllabam aliquam addere voluisset, ut novus quasi homo factus, propter libertatem, Manahem deinceps eum appellaverit. Quod nomen valde honorabile fuisse, testimonio D. Assemani probare contendit, qui *Maanus nomen* tum Syris, tum Arabibus regibus familiare fuisse scribit. At fabulosis hisce conjecturis Eusebium Caesariensem adversari, Beausobre **(tom. I lib. I, c. 6)** aut prorsus dissimulavit, aut animadvertere noluit. Is namque, qui res a Manete gestas non ex Cyrillo

Hierosolymitano, non ex Epiphanio mutuare potuit, utpote istis scriptoribus antiquior, sed ex vetustioribus monumentis in Ecclesiarum scriniis asservatis, ut in sua praefatione testatur, rerum Ecclesiasticarum historiam describens, ait Felicis papae tempore: *Manes quidam, secundum nomen suum insaniens, et instinctu daemonis agitatus, invisam et exsecrabilem omnibus haeresim docet*. En ergo quod Eusebius genuinum haeretici nomen profert, illius etymologiam et significationem explicat; atque simul ea subsidia daemoniaca indicat quibus usus est ad suos errores huc illucque disseminandos. Hanc insaniam, sive furorem, daemoniaca arte Manetem obtinuisse, iterum ibi commemorat, et ad rerum ab eo gestarum exitum provocat, ut lectoribus id suadeat. Unde post haec, quod dixerat probaturus, immediate subjicit illud quod paulo ante adduximus, videlicet : *Christi se nunc gerere formam conabatur; nunc ipsum Paracletum* **38** *se esse praedicabat.* Eusebius itaque tria suadere voluit: alterum haereticum *Manen,* non *Manahem,* a Persis fuisse appellatum; alterum, *furorem, audaciam et insaniam* daemonis virtute fuisse in eo adimpletam; tertium, Christi Domini formam similitudinem mentiendo imitari confinxisse, et Paracletum ad orbis et Ecclesiae solamen institutionemque missum seipsum praedicasse. Tria haec plane Beausobrianarum fabularum conjecturas evertere quis non intelligit, si jam omnia sacrilega sua commenta discipulis persuasurus, illud primum excogitaverit, ut se a Christo tamquam apostolum et hominum consolatorem simulaverit, atque missum confinxerit? Et ne videar injuria Beausobre tamquam fabulatorem carpere et reprehendere, ad Leonem Magnum Rom. Ecclesiae pontificem mihi liceat provocare,

qui in generali contra Manichaeos, Romae latentes, habita inquisitione, sollicite rimari voluit quid crederent quidque Manetis discipuli docere auderent. Et quidem hanc blasphemiam credidisse aut saltem praedicasse Manichaicos discipulos, non obscure sequentibus verbis explicavit: *Cujus discipuli, ut magnum quemdam atque sublimem viderentur sequi auctorem, in magistro suo Mane apparuisse Spiritum sanctum crediderunt, promissumque a Domino Paracletum, non prius venisse, quam hic infelicium deceptor oriretur, in quo ita Spiritus Dei manserit, ut non alius fuerit Manes ipse quam Spiritus, qui per ministerium corporeae vocis et linguae discipulos suos in omnem induceret veritatem* ? Factorum itaque veritas vincere debet atque eripere omnem contrariam Beausobrianam conjecturam. Immo sine ulla animi haesitatione nobis persuadere, palmari illi potissimum blasphemoque mendacio, Manetem sibi viam aperuisse ad tot tantaque sacrilega dogmata, quae sacratiora fidei catholicae mysteria, aut corrumpunt, aut prorsus evertunt. Sed ad historiae ordinem redeamus.

9. Hac de causa igitur haereticus pecuniis sacrae Scripturae libros sibi comparare nisus est, et ut Christianos viros illiciis ad se traheret, aliquas veritates mendaciis et fabulis admiscebat. Qua videlicet arte cum probabiliorem ejus sectam reddere niteretur, sensim suos errores in aliorum animis instillabat. Magicis praeterea artibus atque praestigiis haec omnia corroborabat, quibus certe ad fallendos homines utebatur; dum ardua nonnumquam humanis diabolicisque viribus prorsus impossibilia tentare non reformidaret. Quemadmodum cum regis Persarum filium, medicorum

subsidio destitutum, gravique laborantem morbo, curaturum irrito conatu tentavit .

Hisce ergo sacrilegis atque superstitiosis jactis fundamentis, alia *dogmata* (ait Eusebius) *stulta et impia a diversis haereticis,* qui jam prius exstincti fuerant mutuata disseminans, catholicam religionem persicis venenis labefactavit, et prorsus corrupit. Inter caetera autem figmenta, ex Marcione, Valentino, Capocrate, aliisque Gnosticae sectae auctoribus, mutuata, sequentia numerari solent: duo videlicet rerum omnium esse principia, Deum nempe et diabolum; ab illo bona omnia, ab hoc mala omnia produci docuit; illum totius virtutis ac perfectionis fontem, ex quo Novum Testamentum derivavit, istum vero peccati et veteris Testamenti esse auctorem; hominum substantiam ab utroque Deo fuisse productam, ea tamen ratione ut bonus ille Deus solas animas creaverit, sed materialia corpora, **39** utpote imperfecta, corruptionibus vicissitudinibusque semper obnoxia, nonnisi ab alio malo Deo originem duxisse. Liberum arbitrium hominibus prorsus ademit, nostris humanis rebus fatum necessitatemque inducens. Christi praeterea veram incarnationem negavit, et phantasticum corpus assumpsisse dumtaxat contendebat: et id genus alia populos edocebat quae, ut diximus, partim ex faeculentissimis veterum haeresiarcharum lacunis, partim ex absurdis gentilium philosophorum placitis, partim prave explicatis ipsius Christianae religionis institutis desumpta erant, quae omnes insulsae fabulae et ficta somnia luculentius a S. Epiphanio fuere descripta. Hisce ergo aliisque sacrilegis dogmatibus, prae caeteris haereseon auctoribus, maximum et clarum Manes se facere nisus est. Interim vero vaferrimus ille

impostor, magnam in homines auctoritatem ostentaturus, ut vulgares potissimum, qui non nisi rerum cortices intuentur, in suas deduceret sententias, Christum Dominum humani generis Salvatorem, tum in iis quae ad discipulorum delectum, tum in aliis quae ad apostolicam pertinent missionem, imitari confixit. Quod latius sequenti capite patebit, cum de horum discipulorum numero agere instituamus.

CAPUT V. *Manetis pseudoapostolorum numerus ex SS. Patribus definitus. Patris Natalis Alexandri opinio refertur atque rejicitur.*

Manetis agendi rationem, in suae haereseos errores evulgandos, paucis primo Eusebius Caesariensis descripsit dicens **(lib. VII Hist. Ecclesiast. c. 27)**: *Elatus in insania* (ait) *ad similitudinem Christi duodecim discipulos eligens ad praedicandum mittebat.* Eusebio concinunt omnes veteres scriptores, si unum excipiamus. Eidem quoque suffragantur recentiores, quos inter Beausobre, ut suo loco observabimus. Quare minime audiendum arbitror Patrem Natalem Alexandrum, virum alioquin doctissimum, qui de numero discipulorum Manetis disserens, nescio qua ductus allucinatione, ex Augustini sententia eum numerum ad duos supra viginti producit. *Interim* (scribit ille **(Hist. Ecclesiast. saec. 3, art. 9)** *multos discipulos in suum pertrahens errorem,* VIGINTI DUOS *selegit nefariorum suorum dogmatum impiarumque fabularum praedicatores, in quibus tres prae caeteris insignes esse voluit,* THOMAM,

HERMAM, *et* ADDAM. Hunc, inquam, minime audiendum arbitror. Nam qua ratione Manes in suis instituendis discipulis Christum Dominum imitari studuisset, si alios praeter duodecim pseudoapostolos elegisset? Falsum praeterea est, P. Natalis opinionem Augustinum suffragatorem habere. Augustinus quippe, mire Eusebio concinens, duodenarium dumtaxat Manetis discipulorum numerum definivit. Immo et hanc opinionem caeteri antiqui scriptores prosecuti sunt, si unum tantummodo Epiphanium excipiamus.

40 Et quidem ad rem nostram clarius et expressius loqui non poterat Augustinus, ita scribens **(lib. de Haeresibus cap. 46)**: *Unde se in suis litteris, Jesu Christi apostolum dicit, eo quod Jesus Christus se missurum esse promiserat, atque in illo miserit Spiritum sanctum. Propter quod etiam ipse Manichaeus duodecim discipulos habuit, ad instar apostolici muneris, quem numerum Manichaei hodieque custodiunt.* Non aliis quoque phrasibus usus est Theotoretus, de haereticorum disserens fabulis, cum paucis hisce verbis a Manete discipulorum factam electionem et illius pseudochristi imitationem descripsit **(lib. I Haeret. Fab. cap. 16)**: *Hic, duodecim discipulis ad Domini exemplum designatis, in Mesopotamiam profectus est.* Quid plura? Constans sequentium sex saeculorum traditio veritatem de qua agimus probavit. Nam Photius discipulorum Manetis numerum horumque missionem paucis designavit dicens: *Exinde vero discipulos congregavit duodecim, quos etiam erroris praecones emisit* . Petrus Siculus quoque, qui paulo post floruit, de Manichaicis rebus et institutis optime instructus, vir doctrina et nobilitate praeclarus, variis pro Basilio imperatore legationibus, et ad Armenos potissimum,

functus, *historiam de ortu, progressu et occasu Manichaeorum,* scripto consignavit; in qua singula duodenariorum illorum discipulorum nomina, non tantum recensuit; sed horum gesta, munera, legationes, scripta, interpretationes, et commentaria brevi suo Graeco Latino opusculo ad Bulgariae archiepiscopum expressit. Is scriptor igitur de Manetis discipulis haec habet. Porro, *Discipuli Maneti Antichristo duodeni fuere.* Tum eos enumerans, primo loco eum subjicit, qui Maneti, regis Persarum jussu mactato, successit, dicens: *Siginus qui Maneti successit.* Hunc vero alius excipit, cui Thomae nomen erat, quique Manichaeorum conscripsit Evangelium, de quo disserens S. Cyrillus Hierosolymitanus, catholicos monuit ne legerent, scribens: *Nemo legat secundum Thomam Evangelium. Non enim est unus ex duodecim apostolis, sed unus ex tribus Manetis discipulis.* Quod sane adulterinum opus, apostolicae sedis sanctionibus, sub anathematis poena legere, aut apud se retinere, omnibus catholicis vetitum fuit, ut suo loco videbimus. Duobus hisce et Buddam et Hermam, Adantum et Adamantum adjecit, quorum postremum, veluti aliis caeteris iniquiorem audacioremque, in diversas orbis partes praeconem suum Manes miserat, et tamquam fidelem praecursorem ablegaverat. Tres alios deinde, Hieracem, videlicet, Heraclidem atque Apathonium suae doctrinae et praedicationis interpretes et explanatores constituerat. Quibus tandem et ternos adjunxit, Agapinum, qui Eptalogum commentus est, Zarvam, et Gabriarium. Haec ergo de nefaria aeque ac superstitiosa prima Manichaeorum Hierarchia Petrus Siculus recensuit . Qui quamvis longe post Manetis tempora floruerit, illud opus tamen, cum ex vetusta et constanti Graecorum Armeniorumque traditione, tum ex certissimis

monumentis elucubravit, ut suo loco videbimus. Cum itaque ejusmodi res tot tantisque testimoniis roboretur, non arbitror tam graviter allucinatum esse Epiphanium, cum nesciam quo fundamento aut testimonio innixus expresse de Manichaeo affirmaverit **(Haeres. 66, n. 3)**: *Jam enim suam, ut ita dicam, manum circulator collegerat, quos discipulos nominabat duos et viginti.* Sed existimo mendum potius in amanuenses, aut in interpretes, quam in ipsum Epiphanium esse rejiciendum. Vel eumdem, non ad primam Manichaicae sectae hierarchiam, hujusque formam et numerum, sed ad posteriorem, quae auctior exstitit, et de qua alibi Augustinus locutus est, alludere voluisse.

Sed P. Natalis Alexandri turpior allucinatio censenda est; qui agens de Manichaeorum erroribus, cum Augustini Opera lustrasset, haudquaquam **41** animadvertit opinionem illam de duobus supra viginti Manetis discipulis, valde nutare, et prorsus periclitam, vel saltem, ut sese ab hac nota purgaret, utriusque sententiae momenta in medium adducere illi opus erat, ut inde lector firmiorem verisimilioremque seligeret. Sed forte vir doctus rerum et quaestionum copia distinctus, illi se opinioni devovit, quae primo ei occurrerat, ea persuasione, quod Epiphanius, Manicheae sectae locupletissimus scriptor, nullo duceretur errore. Haec nos annotare oportuit, ut socordiae notam praecaveremus.

Interim maxime mirari juvat quod Beausobre, nodum in scirpo semper quaerere assuetus, ut studiose antiquorum PP. dejiciat traditionem, horum semper apparentes contradictiones notando, atque ampliores faciendo, minime animadverterit aut Epiphanium a caeteris scriptoribus in tanti momenti re dissidere, aut P. Natalem Alexandrum, in

assignandis duodeviginti Manetis discipulis, perperam ad Augustini testimonium provocasse. Is ergo communiori subscribens persuasioni, duodenos fuisse hujus haeretici discipulos supponit et affirmat. Quos inter, tres tamquam celebriores praecones, qui Manichaica legatione primitus functi sunt, ac aliis caeteris nequiores, cap. 7 prioris libri, non obscure narravit. Ibi enim Manichaei res, quae ipsi post viduae mortem contigerunt, cujusque haereditatem assecutus fuerat describere aggrediens, Urbem Seleuciam seu Ctesiphontem quam Arabes Modain, sive, ut auctor est Assemanus, Urbem Citez appellant, in qua primo nutritus, et in variarum scientiarum studiis fuerat institutus, deseruisse arbitratur; atque demum se recepisse in Huzitide, quae una est ex provinciis Irak Babyloniorum. Hanc probat conjecturam, Archelai Actis insistens, in quibus haereticum in regali urbe Persarum educatum fuisse ait, in qua scientiarum et magiae schola maxime florescebat . Graeci (subjicit) nullum pene verbum de Manetis vita fecerunt ab anno aetatis suae duodecimo, ad sexagesimum usque. Immo observat postremam hanc notam aliter et aliter referri in exemplaribus illius disputationis habitae cum Archelao, de qua re sermonem instituere sibi reservat, verba facturus de tempore quo apud Cascharam S. episcopus habuit congressionem. Igitur ne nos extra propositi instituti fines vagari videamur, ex duodenario illo discipulorum numero, ut dicebamus, trium caeteris praestantiorum meminit: Thomae, videlicet, Addae, et Hermae, et animadvertit Cyrillum Hierosolymorum, Addae loco, Buddam posuisse, ut videre etiam est apud eos auctores qui nomina singulorum duodecim illius discipulos descripserunt, qui secundo loco, non Addam, sed Buddam posuerunt. Diutius tamen his non immorabor, ne vitio detur.

Et quamvis acatholicus scriptor alia et alia subjiciat, quae ad trium horum discipulorum missionem pertinent, tamen, ne propositas nobis leges praeterire videamur, de horum missionibus atque muneribus alibi sermonem aggrediemur, interim de nece filii regis Persarum a Manete patrata locuturi.

42 CAPUT VI. *De nece filii regis Persarum per Manetem patrata. Beausobriana commenta et conjecturae prorsus rejiciuntur. In carcerem trusus Manes, pecuniis corruptis custodibus, et fuga arrepta, ad Persidis et Mesopotamiae confinia proficiscitur.*

Post duodecim discipulorum delectum, horumque in diversas Orientis provincias missionem, ad stultam sacrilegamque hanc sectam propagandam, Manes ispe, majoris sibi comparandae famae cupidus, atque ad singularam quamdam divinamque potentiam supra caeteros homines ostentandam, praeter naturam aliquod efficere animo revolvebat. Rem autem prospere et fausto sibi eventuram arbitrabatur, cum ex sparso rumore Persarum regis filium gravi aegritudine correptum audivit, eumque in regia urbe (a qua Manes tum aberat) decumbere. Persarum porro reges, aut Seleuciam, aut Ctesiphontem inhabitare consuevisse, praecedenti cap. jam vidimus; ambasque urbes prope fluvium Tigrim positas esse, notat Tillemontius **(Tom. IV, de Manichaeorum haeresi,**

art. 7). Manes ergo, auctore Epiphanio, quamvis a regia aula dissitus, ad eam convolare non distulit, et librorum praesidio confisus quos Terebinthus a Scythiano, et ipse a vidua Terebinthi, seu Buddae, haerede acceperat, remedium aliquod nancisci posse confidit, quo statim regii pueri aegritudini, cum totius Persarum regni admiratione et plausu occurreret. *At quorsum ibi pervenit* (ait Epiphanius) *suam aperiens voluntatem, certam filio regis opem promittit. Sed spes in posterum fefellit. Nam cum aegro medicamenta quaedam adhibuisset, ita exspectatione sua frustratus est, adeo ut inter illius manus adolescens postremo sit mortuus, quo vana ipsius et mendacia promissa convincerentur.* Hactenus Epiphanius .

1. Hanc rem paulo aliter Socrates descripsit **(Hist. lib. I, cap. 22)**, narrans, non sponte et audacter Manichaeum ad aulam convolasse, ut aegroto mederetur, sed ipsum Persarum regem, qui pro salute filii omnem lapidem movebat, Manichaei fama motus, *atque ratus vera esse hominis prodigia, eum tamquam apostolum accersit, sperans scilicet fore ut filius ejus opera sanaretur.* An igitur ante tale periculum Manes aliquod humanas excedens vires praestigiarum subsidio moliri tentaverit, ut ejus virtutis fama ad ipsum regem pervenerit, plane ignoramus. Incertum itidem est an pessimus praestigiator aegro tum puero medicamentum vere aliquod adhibuerit vel adhibere simulaverit; an potius solius magicae artis subsidio fuerit usus. Hocce postremum verisimilius arbitramur S. Cyrilli Hierosolymitani testimonio innixi, qui scripsit **(Catech. 6)**: *Manes ad jactandam suae probitatis et virtutis potentiam promittebat per orationem, tamquam pius, sese illum curaturum.*

Nec Photius rem hanc aliter narravit. Immo antiquorum scripta secutus, quae ipse collegerat, suisque lustraverat oculis, non tantum Epiphanio, Socrati et Cyrillo Hierosolymorum suffragatur; sed paucis explicata missione duodecim illorum discipulorum, quos impiae doctrinae praecones et omnium facinorum socios sibi assumpserat, subjicit statim : *Sed furiosus ille Manes, cum scelere celebris evasisset, nuntia fama ad aures usque Persarum regis pervenit. Ille cum filium morbo laborantem haberet, audiretque Manem pollicitum esse se filium ejus ex morbo precibus erepturum esse,* **43** *arrogantem hominem ad filii curationem adhibet, ac medicos tum praesentes tametsi aegritudinis curationem facilem fore promittebant, ejecit. Ille vix dum orationem compleverat, et vitam eripuit ei, qui id forte passus non esset, nisi incolumitatem promisisset.* Beausobre igitur solus, insulsas et commentitias quasdam suae critices regulas secutus, Archelaum, Cyrillum Epiphaniumque exagitat, cum quia falsa narrare haud veriti sint, tum quia ipse Cyrillus in suis Commentariis sycophantae aut furoris speciem huic haeretico tribuere velit; tum quia Photius absurde ejusmodi factum nimia ornatum exaggeratione descripserit. De isto potissimum conqueritur, quod dixerit: *Sed furiosus ille Manes cum scelere celebris evasisset;* quibus reliquisque verbis cum se perstringi intelligeret, in haec verba erupit. Quandonam principes sibi blandiuntur (ait) sanitatum miracula scelestorum opitulatione se fore consecuturos? Recentiores tandem (subjicit, et P. Natalem Alexandrum potissimum sugillare intendit) perperam supponunt magicis artibus et praestigiis haereticum confisum fuisse, et idcirco regis filium curandum suscepisse. At hos in turpem lapsos esse

contradictionem, ea ductus persuasione confingit, quod cum Archelai Actis insistant, qui, probaturus haereticum de quo agimus nequaquam fuisse Paracletum in scripturis promissum, dixit: *Iste nec signum quidem aliquod, aut prodigium ostendens.* Quare S. episcopus Manetem maxime super hunc articulum exagitans, ita ratiocinatur: *Paracletus a Christo* Jesu promissus, infinita miraculorum multitudine Dominum debuit glorificare, et Manichaeus toto suae vitae et apparitionis curriculo, nec ullum minimum edidit portentum. Sed Beausobre quasi in scenam ludere voluisse, et pro historia critica fabulam potius contexere; quis non videt? De qua re, cum in praesens longam disputationem me non oporteat habere, has commentitias fallacias eriperem maximo illo assignato discrimine, quod inter praestigias atque miracula intercedere summi viri docuerunt, et naturalis ratio ipsa suadere debet. Negat quidem, et merito, Archelaus Manetem aliquod ex iis signis quae a sola divina virtute et potentia derivant fecisse. At non negat hominem maleficiis atque praestigiis, in quibus magorum artes versantur, operam dare fuisse assuetum. Maxime cum, auctore eodem Beausobre, in magiae institutis, apud Seleuciam, aut Ctesiphontem, fuerit primo educatus. Igitur negavit Archelaus potuisse Manetem vera miracula patrare, quia *Deus non erat cum eo.* Ea miracula, videlicet, quae *Paracleti* seu *Spiritus sancti,* propria sunt, a quo longissime distare intelligimus quotquot veneficiorum praestigias exercere consuescunt. Unde ergo inferre potuit Beausobre , Natalem, Tillemontium, recentiores scriptores, recessisse ab Archelai testimonio, cui fidem praestare debuissent? Debuisset potius inferre se dialecticae regulas aut prorsus ignorare, aut iisdem abuti voluisse, ad decipiendos incautos lectores, qui in lustrandis

ejus nugatoriis argumentis secum non recogitantes rerum suppositiones variari, vera divinae omnipotentiae miracula cum daemoniacis incantationibus magorumque praestigiis confundere non perhorrescerent. Ex quo habet noster lector catholicos recentiores scriptores haudquaquam antiquorum dictis refragatos esse, sed solidius iisdem adhaerere voluisse. Etenim Manes revera nullum miraculum patrare potuit; etsi nisus fuerit fallaciis, aliorum animis, oculis atque opinionibus illudere, in quibus jam celebris evaserat. Quo sensu, nisi animo desipiat, eum intelligere oportebat, Photii testimonium, quo affirmavit: *Manes cum scelere celebris evavisset,* etc. Celebris quidem in scelere et in improbitate is dici debet, qui ad veritatem catholicae religionis evertendam apostolatum a Jesu Christo sibi datum esse confingit; qui *Paracletum* **44** se nominat; qui pseudopraecones ad falsam religionem huc illucque disseminandam in varias orbis partes jam miserat; cujus fama satis superque non tantum apud rudes et plebeios homines, sed etiam apud magistratus, proceres atque principes debuit evulgari. Quis ergo sibi suadere poterit ejus nomen, ejusque facinora et auctoritatem, potestatemque, quam falso sibi vindicaverat, Persarum regem latuisse? Qui deinde speciosis hisce muneribus allectus et ratus, spe sanitatis filio restituendae, aut Manem hac de causa in aulam regiam accire voluit; aut Manes ipse illuc se transferre statuit, sperans ope et daemonis praesidio regio puero in lectulo aegrotanti medelam adhibere. Quare minime attendenda est illa Beausobriana exclamatio, videlicet, Quandonam principes sceleratos sibi posse opitulari sperarunt? Etenim, quamvis id verum sit, quando scelestissimi homines, nullum pietatis et religionis tegumentum adhibentes, improbam eorum vitam omnibus patefaciunt, vel quando haec ex certissimis signis

innotescunt; tamen si pravi eorum mores adhuc lateant, et studiose sub falsa religionis et pietatis clamide abscondantur, facile ipsi quoque decipi possunt, et quam saepissime decipiuntur. Quare verba illa Photii non ita violenter detorquenda sunt, ut arbitremur Manem celebrem fuisse in scelere apud regem ejusque aulam; sed apud Deum et Ecclesiam, quae illius haereseon blasphemiis et erroribus evertebatur, cum potissimum prava dogmata in vulgus jam sparsisset, et in dies magis magisque spargere curasset, ad sibi auditorum electorumque numerum amplificandum.

2. Exagitatis sic igitur primo Graecae et Latinae Ecclesiae vetustissimis PP. recentioribusque scriptoribus, se taedere ait Beausobre, Gregorium Abulpharagium, Assyriorum patriarcham Orientaliumque scriptorem, in praecedentium opinionem propensum invenisse, quam vetuli ex aliorum sententia et rumore mutuatam retulit; cum videlicet, quadam oeconomiae scribendi formula adhibita dixit: *Fertur Saporem Persarum regem, Manetis interfecti pellem detractam stramine suffercisse, illumque super maenia urbis patibulo affixisse, quod cum magna de se praedicaret, filium ejus a morbo quod ipsi contigit sanare non poterit.* Gregorium igitur hunc quasi suspensum haesisse in adhibenda fide praecedenti narrationi, contendit Beausobre; idque indicari per verbum illud *fertur,* quod in illa pericope primo legendum occurrit. Praeterea se stupore percelli ait ejusmodi periculi causam ita publicam et memorabilem, quasi minus consulte ab uno dumtaxat ex Orientalibus recensitam fuisse, cum solus Bar-Hebraeus, Abulpharagius, videlicet, illius meminerit, qui tamen cum de ea tamquam de incerta re verba fecisset, eam forte prorsus ignorasset, si ex Graecis

scriptoribus eam non didicisset. At se ultro hujusce facti veritatem dare velle affirmat. In ejus tamen suppositione adhibitis omnibus sui studii nervis, rem aliter et aliter exponendam esse observat. Manem videlicet illius principis sanitati non alia de causa prospicere decrevisse, nisi regiis supplicationibus devictum, apud quem hujus hominis fama, cum ob scientiarum doctrinam, tum ob virtutis praestantiam, plurimum praevalebat. Ejusmodi expositionem se ex Socratis testimonio , quod ipsi in superioribus annotavimus, desumere ait. Addens praeterea omnium Orientalium suffragium, qui asseverarunt Manem quasi repente sibi nactum esse Saporis fiduciam, qua sibi filioque aegrotanti profuturam arbitrabatur, ob illius doctrinam. Et quidem haereticum hominem in se cuncta habuisse quibus sibi regiam existimationem non nancisceretur, ex multis conjecturis demonstrare aggreditur. Primo quidem quia communior hominum opinio Manem eximia magnaque sanctitate donatum ferebat. Continentia quippe, abstinentia, atque jejunia, exterior corporis devotio, **45** vel pietas, quae hominis summe spiritualis speciem praeseferunt, quibus hypocritae populorum venerationem sibi vindicare consueverunt, in eo potissimum intuebantur; ne quidquam postea recenseamus de austeritate, tristitia, pallore, quibus diabolus, auctore Ephraemio, Manetem tinxerat, ut incautos falleret. Et quidem si ad illius paupertatem animadvertamus, eam Manichaeum prosecutum fuisse satis, exploratum est, cum suos electos illi legi subjectos voluerit, ut nihil penitus possiderent. Quare experientia edocemur nihil magis valere ad sibi conciliandam hominum benevolentiam et existimationem, quam rerum ipsarum temporalium contemptus et abrenuntiatio, quae quidem apud Orientales potissimum suam adhuc vim

conservant. Nam ex Gazophilacio Persarum Linguae novimus Indorum gentiles de apparenti sanctitate maxime gloriari, si voluntariam paupertatem consociatam habere studeant. Alteram conjecturam ex eo desumit, quod Manes, auctore Archelao; omnium sapientum sua aetate princeps appellari poterat, in iis potissimum quae ad Persarum pertinent scientias, quas inter maxime medicina in pretio habita fuit, cum nihil magis ad vitae necessitatem spectare arbitrentur, ut Xenophontes annotavit. Quare alteram magorum philosophiae partem medicinam fuisse haec duo indicant carmina:
Ille penes Persas magus est, qui sidera novit,
Qui sciat herbarum vires cultumque deorum.

Ita suis studiis et partibus indulgens ratiocinatur Beausobre, qui et multa alia fidentius congessit, PP. traditioni plene repugnantia, ut incertum Gregorii Albupharagii, Monophysitarum metropolitae testimonium ad certum fabulosum systema reduceret, quod veritatem hujus historiae penitus aboleret.

3. Quae itaque ibi subjecit ad eum scopum ordinantur ut lectori persuadeat Manem in medicinae disciplinis apprime fuisse versatum, atque iis potissimum ducitur exemplis, quae desumi possunt vel ex Zoroastro Persarum propheta, qui in urbe Divavar cuidam infirmo mederi jussit subsidio humoris ex quadam planta expressi, vel ex Alexandro Lycopolitano, qui Saporem ipsum Persam, bella agentem, in castris comitatus est. Ex quo conjicit hunc tamquam medicum huic regi adfuisse . Hinc in maximo apud Persas honore medicos haberi, ex S. Ephraem confirmari asseverat, qui antequam ex praesentis lucis usura migraret, cuidam Simeoni

benedictionem dare cupiens, ita effatus est: *Tamquam medicus in castris, ita nomen tuum pervadat orbem terrarum.* Qui dicendi modus, apud Orientales in proverbium, seu commune venisse adagium Beausobre sibi blanditur, cum medicinae facultas, auctore Strabone, ad hominis conservationem ordinata sit. His omnibus se adjicere posse affirmat Scythianum, quem fama Manetis magistrum fuisse tradit, medicinae institutionibus vacasse, et Hieracem, unum ex duodenis Manichaicis discipulis, huic disciplinae studium applicuisse. Et denique quasi praecedentem narrationem claudere volens, subjicit multos viros ex monachorum coetibus, alios ex solitariorum professione, alios tandem ex episcopali ordine, ita ab Orientalibus studiose fuisse prosecutos, ut facile in Persarum regum clientelam et consuetudinem venisse intelligamus, quemadmodum Hist. Miscell. lib. XV refert de quodam Boazane, quem tamquam *medicum optimum,* Cavardes, Persarum rex, plurimum adamavit. Cujus rei varia nobis suppeditat exempla doctissimus Assemanus in sua Orientalium Bibliotheca. His itaque aliisque similibus jactis fundamentis, hanc Beausobre infert consecutionem, quae alio cuicumque homini Persae, vel apud Persarum regum aulam commoranti convenire posset: nimirum Manem a Sapore in aulam accitum tamquam medicum **46** optimum et nobilissimum, quasi quod apud hominum opinionem ejus maxima in languoribus sanandis experientia constitisset. At ubi legimus, vel quis scriptor asseveravit uniquam, hanc existimationem sibi vindicasse Manem? Hocce dumtaxat de eo infaustum in puerum regium experimentum, Abulpharagio etiam auctore, cui Beausobre insistit, habemus; et propterea nulla jam pridem causa esse potuit, ut veluti sapientissimus medicus praedicaretur. Quid

ergo ex illa consecatione, nisi hoc alterum, Persarum regum aulam ita medicorum cohorte fuisse communitam, quemadmodum militum copiae et classes castra communire solent? Sed quid inverisimilius? Saporem quidem inter domesticos et familiares aliquot viros in medicorum arte peritos habuisse, ratio ipsa suadet, quos, ut vidimus, e regio palatio exsulatos abire fecit, cum renuntiatum illi fuit sycophantam Manem divina quasi virtute pollere in morbis medendis: non quia tali scientia esset praeditus, et in medicorum arte versatus; sed quia filio aegrotanti opitulari sperabat, ob insignem illam vitae sanctimoniam quam simulare studebat, tum causa apostolatus Jesu Christi, quem sibi datum confingebat, tum ob caetera summae pietatis et religionis signa, quae omni diligentia affectabat. Hocce postremum affirmare rationabilius est, suffragantibus praesertim omnibus Graecis Latinisque scriptoribus, qui etsi aliquatenus in verbis differant, in rei narratione tamen sibi invicem omnino respondent. Summae et extremae paupertatis praeterea cultorem, qua eximiae sanctitatis opinionem sibi vindicavit, Manem fuisse, Beausobre asseveravit. At quodnam hujus paupertatis argumentum proferre potuit? Nullum profecto suppetit. Quinimmo prorsus latere arbitramur quemadmodum is tantae virtutis cultor dici potuerit, quem ignoramus assecutas propter viduae haereditatem divitias dispersisse. Propterea subjicere debuisset quomodo, quando, vel in quos usus, haereditarias divitias insumpserit: an in pauperibus et infirmis alendis, an in amicis et consanguineis ditandis, an denique aliquod insigne pietatis opus confecerit, ut sese ad extremam redigeret paupertatem? Ingentes divitias, Scythiani, et viduae cujus fuerat mancipium, Manem assecutum fuisse, non negavit

Beausobre praecedentibus capitibus. Igitur accuratiori ac diligentiori scriptori, qualem se esse jactat, maxime decebat duo haec inter se repugnantia juxta optimae criticen regulas conciliare, ne insulsas narrationes in nova Manichaeorum historia induceret. Quod cum facere praetermisisset, aut nullam, aut solam saltem paupertatis speciem exterius affectasse Manem arbitrabimur.

4. His itaque omnibus sic breviter annotatis, ad historiae ordinem revertamur. Sapor ergo Persarum rex ex animo regii filii interitum dolens, in patrati facinoris auctorem ita saevire erat paratus, ut is et homicidae, et audacissimi, scelestissimique impostoris poenas lueret. Comprehenditur ergo Manes, et in arctum trusus carcerem detinetur, sed eum *discipuli ejus,* quos secum duxerat, invisebant. Quorum alios, cum jam pridem ad comparanda novi veterisque Testamenti volumina Hierosolymam forte, vel in alias Christianorum regiones misisset, hisce libris abuti statuerat, ad facilius Christiani nominis cultores illudendos decipiendosque. Profecti (ait Epiphanius **(Ibid., num. 5)** *discipuli, libros illos nulla interposita mora coemunt. Deinde ad magistrum reversi jam libertate privatum, carcerem ingressi libros offerunt.* Inter illa ergo carceris otia, Manes sedulo acceptos divinarum Scripturarum libros evolvere coepit. Et quamvis novum Testamentum adoptare et suscipere confingeret, illud tamen temerariis ausibus, innumeris pene locis, corrupit et depravavit, modo ea subducendo quae ejus mendacem improbamque vitam arguebant, modo alia atque alia supponendo additamenta quae impiae sectae erroribus, fabulis et deliramentis robur adjicerent .

47 Plurima hujus impostoris facinora, blasphemias, turpitudines, falsas mendacesque promissiones, et ignominias, catechumenos alloquens, enumerat et exaggerat Cyrillus Hierosolymitanus. Nullibi tamen de corruptis ab eo Scripturarum voluminibus, dum carceri detinebatur, facit mentionem. Eum vero maxime ludibrio habet, quod ex carcere diffugerit. Propterea subjicit: *Qui enim dicebat se esse Paracletum et veritatis propugnatorem, fugit; non successor vel imitator Christi, qui alacriter veniebat in crucem; sed fugiendo contrarius illi fuerat* .

5. Sed ejusmodi ex carceribus fuga, seu dilapsus, Manichaeo impossibilis prorsus fuisset, nisi custodes, avaritia atque socordia vincti, ejus votis obtemperassent. Noverat profecto vaferrimus iste homo, publicae custodiae praefectum, duobus hisce modis, precibus nimirum atque pecuniis, vinci posse et corrumpi. Et propterea utroque sine mora adhibito subsidio, vincula facile disrupit. Rem hisce fere terminis narrat Epiphanius **(Ibid., num. 5)**: *Interim ingenti pecuniarum vi assiduisque precibus exorato Commentariensi, fugam arripuit, et relicta Perside, Romanorum fines ingreditur.* Persarum regis iram, quam tunc Manes evasit, carceris custodes (ait laudatus Cyrillus) immaniter experti sunt. Nam horum infidelitate, vel etiam avaritia, a rege comperta, mortis poenam, qua in Manichaeum animadvertere decreverat, eis intulit; ut ille idem *qui causa mortis regii pueri per superbiam fuerat, causa quoque mortis custodum per fugam efficeretur.* Inter tot ergo tantaque vitae discrimina, sibi ex sua improbitate et potentissimi regis indignatione comparata, Manetem quidem in posterum prudentiorem fieri oportebat; ut nimirum sibi praecaveret, ne temere quidquam

aut scelestum amplius aggrederetur. At contrarium evenisse, cum gravissimi auctores, tum indubitatae fidei monumenta, quae supersunt, testantur. Nam pristinam ille libertatem fraudulenter assecutus, et in Romanorum ditionem, positam in confiniis Persarum et Mesopotamiae, se recipiens, quamvis aliquando solitudini vacare videretur, tamen in illo secessu, non paci et tranquillitati indulgebat; sed nova moliri facinora meditabatur, ut superbiae et elationis spiritui, quo ducebatur, perpetuo serviret.

Hunc autem e carceribus Manetis dilapsum paulo aliter descripsit Photius, nulla expressa facta mentione quibus mediis artibusque custodes illos vicerit atque deceperit. Ait dumtaxat: *Sed cum servus esset, ac servilis artificii peritus, sciretque se non diu postea patratae coedis poenas daturum, utpote qui filium regis impietate sua occidisset, e domo aufugit, et custodibus carceris necis causa fuit; nam quia scelestum illum non accurare custodierant, capite omnes plexi sunt*. Quaenam servilis conditionis artificia quibus Manes in vinculis detentus uti potuerit, ut e carceribus dilapsus, capitis poenam praecaveret, hic Photius expresse non indicavit. Sed probabile valde est quod ex Epiphanio superius retulimus. Nimirum carceris praefectum atque custodes ingenti pecuniarum vi assiduisque precibus vicisse; potissimum, cum innotescat vilium servorum conditionem aurum atque divitias repudiare numquam consuevisse, servosque facile ad sua vendenda opera induci posse. An ergo id argumento esse possit maximae illius paupertatis ad quam Manem deventum fuisse Beausobre describit, etiam antequam Sapores eum in aulam acciret, remediis et orationibus aegrotanti puero opitulaturum lector ipse

judicabit; cum aliud interim, antequam de praesenti tabula manum removeamus, nos eripere oporteat, quod nonnulla alia superius ex veteribus stabilita prorsus everteret, si Beausobrianas conjecturas robur et veritatem habere arbitraremur.

7. Ex Orientalium ergo scriptis innotescere sibi persuadet Beausobre, **48** Persarum regis odium in Manichaeum haudquaquam ex regii pueri nece, sed ex Christiana religione, quam Manes profitebatur duxisse originem. Noverat quidem rex ille, idolorum et superstitiosae magiae cultor, Manem misisse Thomam, Addam, Hermam, aliosque pseudoapostolos in diversas orbis oras, qui huc illucque discurrentes, Christi nomen annuntiarent, cujus verum apostolum Manes praedicando se esse confingebat. Idcirco certa persuasione ductus, novae hujus sectae propagationem, prolationem atque incrementum, sensim idololatriam et magorum superstitiosa figmenta ad exitium posse redigere, statuit Manem comprehendere, in carcerem compingere, ut tanti flagitii poenas capitali supplicio lueret. Hujus porro regii decreti causam perspicue in Archelai Actis referri, asseverat, cum legitur: *Mittit discipulos suos praedicaturos intrepide fictos simulatosque errores,* etc. *Quod cum rex Persarum cognovisset, dignis eum suppliciis subdere parat.* Censorem Beausobre hic rogare juvat, ad quam missionem laudata Actorum Archelai verba referre oporteat? An ad priorem pseudoapostolorum Manetis missionem, qua functi sunt antequam ipsorum magister a Sapore esset accitus et carceribus detentus; vel ad subsequentem, quam aggredi non reformidarunt, postquam etiam magistrum, capitalem regio decreto subiturum esse mortem cognoverunt? Non ad primam

quidem ea verba referri posse atque debere, Beausobre fateatur necesse est. Nam ex ea regressi Thomas, Addas, et Hermas, reddituri de praeterita eorum praedicatione rationem, Manem carceribus detentum reperiunt, quem adeuntes, non tantum res a se gestas narrant, sed aliquos Scripturarum novi Testamenti codices depravandos deferunt. Nec falsitatem aut fabulam olere praecedentem hanc Archelai narrationem, merito Beausobre confingit, S. Epiphanii testimonio ductus, affirmantis Manem Christianorum libros jampridem habuisse, antequam Persarum rex in carcerem compingeret. Siquidem aliquot male partos novi Testamenti libros, et eos forte, quos Valentiniani aliique haereticorum corruperant habere potuit, cum jam eruditis notum sit Christianos catholicos ad integre servandos canonis libros multum operis adhibuisse; ne videlicet ethnici illos igni traderent, ut narrat Eusebius; et ne haereticorum principes eos corrumperent et depravarent; quemadmodum ex libro Constitutionum quae apostolis tribuuntur jam factum fuisse colligimus, de quibus ipsi opportunius sermonem habebimus. Qui ergo fieri non potuit ut Manes secum in carceres aliquos novi Testamenti libros detulerit, vel integros et genuinos, quos pro libidine depravavit, aut jam depravatos et corruptos, juxta Valentini Carpocratis Marcionisque interpretationes, et ad alios quoque conquirendos suos discipulos in Orientis et Asiae partibus transmiserit? An forte tum nondum prodierant sub novi Testamenti nomine fabulosi illi libri qui Petri, Thomae et Matthiae Evangelia inscribebantur? An non circumferebatur Evangelium Philippi, excogitatum a Gnosticis? aut aliud denique quod Gaiani sub nomine Judae proditoris evulgarunt? Ex his aliisque similibus venenatis fontibus, de quibus Eusebius et PP. sermonem habuerunt,

suam haeresim hausisse Scythianum et Manem certissimum est. Duo illa igitur, sinc ullo prorsus repugnantiae vestigio, inter se bene cohaerere possunt: Manem, videlicet, in carcerem constrictum aliquos habuisse novi Testamenti libros, quos fabulosis commentis, ad suae sectae patrocinium, magis atque magis corrupit et depravavit; alios denique accepisse ex Thoma, Adda et Herma, ex priori missione regredientibus, quos nebulones isti, pecuniarum subsidio, apud Orientales mercati fuerant.

8. Beausobriano systemati hanc praecedentem explicationem haud **49** repugnare, sed illi potius cohaerere, quis non videt? Ipse enim dicto cap. obiter de Manetis religione agere instituens, hunc ab adolescentia Christianam multis erroribus depravatam imbibisse supponit, ex Scythiani potissimum commentariis, quam postmodum ipse forte magis corrupit et depravavit, ut suae et magorum philosophiae faceret concordem. Restat nunc ergo ut videamus an Sapores in Manem dire excanduerit propter illam pseudoapostolorum missionem, quam unicam tanti odii causam fuisse ipse Beausobre, Archelai testimonio ductus (ut vidimus), asseverat . Atque, ut praeteritarum rerum ordinem servemus, duas a Manete factas fuisse horum discipulorum missiones colligi potest: alteram priusquam Manes regio puero mederi tentasset, ex qua missi cum regrederentur, aliquot novi Testamenti codices magistro in vinculis retento reddiderunt. Hanc autem alteram excepisse probabilius arbitramur. Etenim si testimoniis Actorum Archelai insistere, ut jam fecimus, volumus, cum Manes ab iisdem discipulis in carcerem detentus visitatus fuisset, illis suasit nihil vereri, et ad orationem consurrexit. Quae agendi ratio, auctore ipso

Beausobre, argumento esse poterat, cum sanctitatis eximiae, tum magnitudinis animi, quam fidelem Christi Domini discipulum habere oportebat. Quare concludit haud facile sectae hujus principem se constituere potuisset, nisi magnas qualitates seu animi praerogativas habuisset. Ad hanc itaque animi confidentiam magis atque magis ostentandam, se nihil prorsus vereri intentatas poenas et mortem ipsam Manes primo simulabat; et propterea ad auctoritatem sibi conciliandam suamque doctrinam extollendam, *iterum mittit discipulos suos praedicaturos intrepide fictos simulatosque errores*. Postrema haec verba praecedentibus respondere nemini dubium erit. Propterea, tantae audaciae Sapores conscius factus, regii filii necem serio recogitans, homicidam diutius in carcerem vivum detineri haud permittens, dilatam hactenus mortem eum subire mandat, *cum dignis suppliciis eum subdere parat.* Verum antequam instruerentur quae ad hujus impiissimi hominis exemplarem necem Sapores praeceperat, corrupto carcerum custode, caeterisque militibus, fugam arripuit, quemadmodum in superioribus jam vidimus. Haec ad refellenda Beausobriana argumenta nos scribere et animadvertere oportuit, idque potissimum ad antiquorum scriptorum testimonia concilianda, quae ipse Beausobre, parum sibi constans, susquedeque omnia vertens et detorquens, tamquam parvi pendenda et nullius fidei digna esse contendit. Jam vero ad historiae ordinem revertamur.

CAPUT VII. *Quemadmodum quibusve artibus catholicam religionem in Mesopotamia Manes subvertere nisus est. S. Archelai Cascharae*

episcopi studium ad hosce conatus eludendos. Beausobrianae de hocce argumento conjecturae annotantur.

1. De postremis Manetis conatibus ad catholicam fidem evertendam in praesens verba facturi, illuc revertatur nostra oratio necesse est, unde praecedens caput ad exitum fuit perductum. Ea itaque in solitudine degenti, ubi post e carcere dilapsum se receperat, Maneti nuntiatum fuit praestantissimum quemdam esse virum, atque excellenti pietate praeditum, Marcellum, seu Marcellinum nomine, qui Cascharae (quod **50** Mesopotamiae oppidum est) habitaret, illumque que fuisse virum undequaque Christianum, atque in omnibus *justitiae officiis plane mirabilem*. Hunc ergo suae nequitiae socium, criminum vindicem, et nefariae sectae propugnatorem aliquando futurum sperabat, si eum diabolicae suae doctrinae laqueis irretire posset. Praesumebat enim universam se posse occupare provinciam, si prius talem virum sibimet subdidisset. Quare variis excogitatis rationibus, alterutram tantum ex duabus, quae anxius animo retinebat, adhibendam necessarium duxit. Aut videlicet ad eum proficisci, et pietatis studio, vel hujus aeternae salutis colore procurandae, inter colloquendum paulatim noxia dogmata ei suggerere, quibus ab eo imbibitis, catholicae fidei puritas, quam ipse Marcellus, seu Marcellinus profitebatur, quasi sensim corrumperetur. Sed minus tutam hanc agendi rationem sibi futuram verebatur. Quia videlicet ab improviso forte ac subito ingressu, ad religionis catholicae fundamenta evertenda, grave aliquod malum in sui perniciem et exitium

sibi obvenire poterat. Alterum ergo, quod animo pervolvebat, sibi magis profuturum arbitratus est. Id est Marcellum primo epistolis compellare, quibus si benignum praebuisset auditum, aut saltem si audenter non se opponeret, tum majus studium adhibendum, ut et timore actus, vel curiositate ductus, omnia Manicheae sectae dogmata, et ejus vana figmenta, sibi Marcellus ipse aperienda flagitaret. Postremo autem hocce uti subsidio tutius et expeditius Manes judicavit. Propterea, accito Turbone, uno ex discipulis, quos Addas iis nefariis institutionibus depravaverat, ei epistolam Marcello reddendam tradidit, praecipiens ut, statim arrepto itinere, Cascharam festinanter proficisceretur.

2. Non est moratus imperium Turbo; qui cum plurimum laboris ac molestiae in veloci cursu perpessus fuisset, quinque itineris diebus elapsis, ad Marcelli hospitalem domum, tamquam peregrinus advenit; sed ab eo ad quem missus fuerat non statim receptus. Homines enim qui Marcelli peregrinorum hospitio praeerant, ex Turbone sciscitati sunt quis esset, unde adveniret, a quo et qua de causa mitteretur. Qui fatebatur se ex Mesopotamia ducere originem, de Perside illuc advenire, atque pro Manichaeo Christianorum magistro, apud Castellum Arabionem commorante, legatione fungi. Illi autem mittentis nomen ignorantes, prorsus Turbonem recipere detrectarunt: sed eum hospitio detrudunt, ne aquae quidem ipsi adhibendae facultate concessa. Rem hisce fere verbis Archelaus, Cascharae episcopus describit, subdens: *Haec et alia nequiora cum Turbo variis diebus pertulisset, laboribus, inedia et angustiis confectus, mortem haud quaquam evasisset, nisi tandem hospitii custodibus indicasset, secum litteras Marcello* (seu Marcellino) *reddendas detulisse* .

3. Litteras ergo Marcello legendas tandem tradidit, in cujus domo tum aderat Archelaus Cascharae episcopus. Qui cum audisset blasphemias, quibus litterae illae refertae erant, in earum auctorem quasi religionis studio furere coepit, et veluti leo conclusus dentibus infringebat, Manetem sibi dari desiderans. Pacatior tamen fuit Marcelli animus. Qui suo episcopo spopondit se litteris curaturum, ut Manes tamen Cascharam veniret, quemadmodum is pollicebatur, si idem Marcellus id flagitaret. Quot vero, aut quales in Deum, Deiparam et sanctos blasphemias Manetis litterae continerent, facile ex earum exemplaribus, tum ab Epiphanio, tum ab Archelao descriptis, quisque noscere poterit . Eas autem in praesens haud exscribere necessarium ducimus. Nihilominus tamen, ut nostris lectoribus onus eas percurrendi apud laudatos scriptores allevemus, paucis earumdem summam, seu compendium hic indicabimus.

Et primo quidem harum litterarum exemplum ejusmodi titulum, seu **51** inscriptionem, cum praeseferret procul dubio cujuscumque pii ac religiosi hominis animum, in maximam indignationem traheret necessum erat. Aut si titulus, seu illa inscriptio, alicui in fidei rebus minus instructo, aut in catholica philosophia parum versato, legendus occurrisset, hunc sane cum in animi stuporem, tum in anxietatem deducere potuisset. Inscriptio autem illa ejusmodi est: *Manichaeus, apostolus Jesu Christi, et qui mecum sunt omnes sancti, et virgines, Marcello filio charissimo gratia, misericordia, pax a Deo Patre, et Domino Jesu Christo, et dextera lucis conservet te de praesenti saeculo malo, et a ruinis ejus, et de laqueis maligni, amen.* Sed quid audacius quidve scelestius, quid denique in Deum et sanctos injuriosius, a barbaro illo Persa

poterat excogitari? An apostoli Jesu Christi nomen, et munera de quibus sanctissimus Paulus potissimum gloriabatur, sua, aut aliorum hominum electione, vocatione, atque missione sibi convenire posse arbitrabatur? Impia haec prima in religionem exsecratus, alia nimis adhuc nequiora in epistolae textu expressit. Cum videlicet ad captandam sibi Marcelli benevolentiam, paucis istius pietate laudata, molestiam perferre fatetur, quod non juxta rectam rationem ipse crederet. Valde arroganter praeterea subjicit se ad humani generis *emendationem missum, iis opitulaturum qui se seductionibus* atque erroribus tradiderunt. Cujus causa haec scripta necessarium duxerat mittere, *primo quidem* (ait) *ad salutem animae tuae, deinde et eorum qui tecum sunt.* Quaenam autem salutis dogmata ei suggesserit, non erit difficile praesentire, cum de iis potissimum cap. 3 et 4 verba jam habuerimus. Duos videlicet Deos necessario admittendos esse affirmabat; quorum quilibet earum rerum effector fuit, quae ejus naturae respondent, ita ut bona et lucem non nisi a deo bono, mala vero et tenebras a deo malo condita fuisse contenderet. Quae sane bona et mala ad invicem confundere et permiscere sine divinae bonitatis contumelia nemo posset, et quin extremam omnipotentis Dei maledictionem incurreret. Cujus quidem nefarii dogmatis occasione, audacius evangelicis Salvatoris verbis abutebatur: *Quia non potest arbor mala bonos fructus facere, neque arbor bona malos fructus facere* . Quod nimirum testimonium cum in suum sensum sequenti commento trahere conaretur, subjiciebat: *Quomodo Dominum Satanae et malorum ejus actuum factorem dicere audeant et conditorem plurimum miror.* Fabulosas has de duabus rerum causis sententias, juxta Manetis pravam opinionem, non copiosius tantum Bailius in

Historico suo Dictionario explicavit ; sed etiam, peculiari abreptus spiritu, ex Ovidii, Zoroastris aliorumque ethnicorum philosophorum et poetarum testimoniis, nimis operose produxit. Id vero fecerit ad eruditionis suae copiam jactandam, an vero ut pravae Manetis opinioni pondus adjiceretur judicare non ausim. Certum tamen est prorsus infirma atque futilia apparere ea momenta, ex solis naturae rationibus mutuata, quibus, divina revelatione subducta, insistere contendit. An non antiquiores PP. atque theologi, naturalibus dumtaxat innixi rationibus contra Marcionitas, Manichaeos aliosque hujus doctrinae haereticos, omni aetate probavere unam tantum rerum omnium causam perpetuo fuisse? Id nos ipsi paulo post explicabimus, eorum scripta recensentes, qui Manichaeis obstiterunt. Sed jam relicto Bailio, suimet scribendi scopi interprete, alios Manetis errores in epistola ad Marcellum descriptos exquiramus. De hominis ergo emolitione secundo loco aggreditur philosophari; atque interiorem hominem ab exteriori distinguens, hos inter se pugnare contendit. Interioris deinde hominis deum bonum auctorem esse asseverat, sed corporeae carneaeque materiae conditionem ex diabolo originem duxisse comminiscitur. Impetit post haec catholicum de Christi Domini incarnatione mysterium. Et perinde quasi apostoli eorumque **52** successores in hocce maximo fidei nostrae articulo aberraverint, ita ratiocinatur: *Atque utinam eo usque eorum vanitas pervenisset, ut non Unigenitum, qui Patris finibus descendit, Christum, Mariae cujusdam mulieris esse dicerent filium, ex sanguine, et carne, et reliquis mulierum spurcitiis generatum.* Non ergo credebat Manes unigenitum Dei Patris Filium vera et corporea carne indui potuisse, aut in mulieris utero gestatum, aut denique Mariam

veram ipsius Dei Genitricem exstitisse. Quam vero haec probis viris, Marcello et Archelao, sacris in litteris eruditis, summaque erga religionem pietate praeclaris, odiosa fuerint, lector ipse perpendat. Nobis etenim non sine maximo nostri animi moerore ad has similesque blasphemias animadvertere haud licuit.

4. Marcellus itaque ejusmodi epistola lecta, absque ulla mora ad Manetem rescribere statuit, suis hisce epistolis curaturus ut, eo impostore Cascharam accito, is cum Archelao episcopo concertationem iniret, ut catholicae religionis veritates magis atque magis patescerent. Paucis autem Marcellus suam epistolam absolvit, et ut sermonis gravitatem undique servaret primo hocce majestatis titulo usus est, videlicet, *Marcellus vir notus, Manichaeo qui sibi per epistolam indicatus est, salutem.* Deinde in epistolae corpore, simulat sensum litterarum, quas per Turbonem acceperat, non intelligere, nisi forte (ait) *tu praesens exponas nobis, per verba, singula, sicut per epistolam promisisti.* Cum igitur isthaec epistola Marcelli, Turboni deferenda traderetur, nulla hic persuasione adduci potuit, ut ad Manetem remigraret, *Memor* (ait Archelaus) *itineris laborum, et rogabat alium pro se dirigi,* abnegans ultro se ad illum reversurum, aut communionem cum eo aliquam fore. Sed cum Turbo ad Manetem reverti obsisteret, nihilominus a sua sententia Marcellus non destitit. Nam accito uno ex pueris suis, Calisto nomine, praecepit proficisci. Qui, triduo elapso, ad Castellum Arabionis, ubi Manes se receperat, pervenit. Tum autem Manes hac accepta epistola, partim laetabatur, quod apud Marcellum sine ulla prolatione vocaretur; partim vero quid mali animus illi praesagiebat discipuli Turbonis remoratio.

Interim tamen audacissimus homo iter aggredi minime distulit. Et, duodecim secum assumptis juvenibus, virginitatem colere affectantibus, qui officioso comitatu ei assisterent. Cascharam profectus, ad Marcelli aedes pervenit. Ubi cum de Turbone incassum postulasset (Is enim post ejuratam sui magistri superstitiosam sectam, et hujus arcanis fabulosisque erroribus sancto episcopo patefactis, multisque muneribus a Marcello donatus, in Archelai episcopi domum residere jussus fuerat), Manes, inquam, ad Marcellum salutandum ingressus est. Quem cum Marcellus intueretur, lepidum histrionem coram se sistere sibi visus est. Magis aptum propterea ad jocos peragendos quam ad religionis negotia et dogmata discutienda. An non hujus incessus, indumenta, et effigies, gestus, instrumenta, quae deferebat et ornatus, gravem ac serium quemque hominem cachinnos ingeminare coegissent? Qualem se Marcelli oculis videndum exhibuisset, Archelaus hisce describit verbis: *Habebat enim calceamenti genus quadrisole, quod vulgo appellari solet; pallium vero varium, tamquam aerina specie. In manu vero validissimum baculum tenebat ex ligno ebilino. Babylonium vero librum portabat sub sinistra ala; crura autem etiam obtexerat colore diverso, quarum una rufa, alia veluti prasini coloris erat. Vultus vero ut senis Persae artificis et bellorum ducis videbatur* .

53 5. Cum itaque primum in hunc hominem Marcellus oculos conjecit, statim omnes veri sycophantae artes apprime perspexit, et propterea, eo quasi neglecto, omnique semoto colloquio, illico ad Archelaum mittit. Qui cum Manetem sibi adesse conspiceret, maximo religionis studio actus, invadere eum animo urgebatur, vix odium in impostorem

praeconceptum cohibere valens; ad quod vehementius incitabatur ex ipso habitu, ipsius figurae specie, et potissimum ex secreta Turbonis omnium impietatum confessione sibi facta; horumque exsecratione, quae gravius sanctissimi illius Pastoris cor confixerant. At vero prudentissimus Marcellus, omni contentionum studio sublato, utrumque audiri, decernens, viris primariis illius urbis in suam domum accitis; quos inter, quatuor etiam judices, religione gentiles elegit: Manippum videlicet, grammaticum et in rhetorum disciplinis peritissimum, Aegialeum archiaterem nobilissimum et litteris apprime eruditum, Claudium et Cleobulum fratres, in rhetorum artibus pariter exercitatos, frequentem habendum *conventum* decernit. An vero *conventus* nomine synodus quaedam sit intelligenda, non facile definiri potest. Eo vel maxime, quia ejusmodi conventum, non in Ecclesia, sed in Marcelli domo congregatum fuisse Archelaus affirmat; tum quia *Judices religione gentiles* quatuor in Manetis causa electos fuisse disertis verbis descripsit. At duo haec, affirmativam propugnantibus partem minime incommodant. Aliae enim synodi, sive concilia, in palatiis imperatorum et principum quandoque coacta fuere, ut de Trullano Constantinopoli coacto legimus. Aliis quoque conciliis etiam generalibus interesse posse ethnicorum philosophis fuit permissum, ut potissimum ex concilii Nicaeni primi actis, seu historia, satis perspicue patefactum est. Affirmativae pariter opinioni synodici libelli auctor suffragatus est. Ait quippe Manetis errores in synodo quadam Mesopotamiae a magno illo Archelao Cascharorum episcopo fuisse damnatos . Qui dicendi modus argumento esse potest laudati libelli auctorem *conventus* vocem pro concilio interpretatum fuisse. Sed nemo veterum (subjicit P. Natalis Alexander) synodi

hujusmodi meminit. Quod argumento est, confictam esse . Sed veterum scriptorum silentium, Cyrilli Hierosolymitani videlicet et Epiphanii, ad quod doctissimus P. Natalis provocat, quorsum confictionis argumento esse possunt? An ergo apud P. Natalem majus pondus duorum scriptorum silentium obtinet quam unius Archelai testimonium, qui et disputationis et coacti conventus fuit auctor? Dabo quidem nullum alium episcopum praeter Archelaum huic conventui interfuisse. Quid vero? numquid presbyteros, et reliquam illam cleri partem quae saltem in Cascharae urbe morabatur, ab eo coetu abfuisse arbitrabimur? Id nequaquam dabo. Nam Archelaus ille episcopus de tali disserens coetu, hunc magnificum appellat conventum, ita ut *domus Marcelli,* quae erat immensa, repleretur ex his qui ad audiendum fuerant convocati. Sed, praeter eos qui ad audiendum convocati fuerant, ibi electos judices in excelsiori loco considentes exstitisse, idem Archelaus testatus est.

6. At praecedentes conjecturas et synodici libelli testimonium, tamquam infirma prorsus labare videntur, si ad Photii historiam oculos convertamus. Qui non tantum ejusmodi res ab Archelao, Cascharae episcopo, contra Manetem gestas aliter describit; verum etiam indicavit conventum illum, illamque hominum collectionem, synodi nomen haudquaquam posse obtinere. Narrat quippe quemadmodum Manes profugus, in Mesopotamiam adveniens, defectionis suae zizania serere incoeperit: *Sed* CASCHARAE EPICOPUS (ait) CUI NOMEN ARCHELAUS, *vir sacer, divinarum humanarumque rerum peritissimus, collecta Graecorum, seu gentilium auditorum, manu, ne Christianis judicantibus*

veritas per favorem triumphasse videretur, **54** *instituta adversus Maniae cognomen pia disputatione, impiissimum hominem ita pudefecit et confutavit, ut inde statim aufugeret* . Si ergo, auctore Photio, Graecis gentilibusque datum fuit disputationi interesse, *ne Christianis judicantibus veritas per favorem triumphasse videretur;* cur quove sensu illorum hominum Graecorum, sive gentilium, multitudo, atque collectio, synodus poterit appellari? Laicis enim viris, et maxime a Christi nomine alienis ne de fidei rebus atque dogmatibus judicarent semper et ubique cautum est. Quemadmodum catholici contra heterodoxos, ab Ecclesiae incunabulis ad nostra tempora usque, omni conatu propugnarunt. Haec, inquam, ego quoque animadvertens, plane didici Photii laudatam narrationem praecedentibus conjecturis potius robur adjicere, quam eas conjecturas et synodici libelli testimonium infirmare atque evertere. Gentiles enim illi tamquam auditores et testes conventui interesse debuerunt; ne suspicio quandoque gravis in populo et plebe oriretur *judicantibus Christianis;* hos favorem potius quam veritatem prosecutos fuisse, maxima cum justitiae et aequitatis jactura. At id fieri quid prohibet? Nonne ad Hierosolymitana concilia universa credentium multitudo convenit? Tamen solos apostolos judicasse, contra Blondellum aliasque haereticorum turbas, catholici certissimis argumentis demonstrant. Quam disputationem in praesens aggrediamur minime oportet, ne extra chorum canere videamur, atque huc illucque vagari, quemadmodum Beausobre facere consuevit.

Cum itaque haec omnia mecum reputassem, minime adduci potui ut mihi persuaderem prorsus confictam esse illam

dicoecesanam synodum, in qua, absosoluta Archelai disputatione, Manetis erroribus saltem anathema dictum fuisse probabilius existimamus. Quod forte evidentius ex illius disputationis Actis colligeretur, si temporum injuria atque interpretum ignavia, aut corrupta aut depravata non exstitissent. Singula autem hujus nebulonis prava dogmata ab Archelao disputante ex Scripturis potissimum improbata et condemnata fuisse, inter caeteros unus Cyrillus Hierosolymitanus asseverat, qui annotatis variis Scripturarum testimoniis, haec subdit, scribens : *His et aliis ejusmodi pluribus prosternabatur draco, talibusque concertationibus Archelaus superavit Manem, ita ut rursus inde fugeret perinde atque antea ex carceribus*. Superato itaque et convicto Manete fugam arripere, quemadmodum ex carceribus, statuit, ut videlicet non tantum pudorem et confusionem vitaret, verum etiam concitatum in se populi furorem, quo ad necem quaerebatur, declinaret. Et mortem quidem minime evasisset, nisi Marcellus atque Archelaus, omnium suarum virium conatus adhibuissent ad vehementem horum rabiem cohibendam. Cum ergo in hac causa seu judicii genere, ea omnia concurrant quae in conciliis contra Christianae fidei reos haberi solent, nihil obstare poterit quin conventus nomine, concilium tum Cascharae habitum fuisse intelligamus. Jam vero tandem Beausobrianas censuras attendamus.

7. Multum operis tamen Beausobre impendit ut sensim hactenus dicta dejiciat atque evertat; et deinde Actorum fidem ita elevat, ut ea tamquam prorsus commentitia et fabulosa explodenda esse decernat. Sermonem suum potissimum ab eo narratione orditur, quam iis Actis cum Tillemontio assutam

fuisse arbitramur, qua, videlicet, duodena Christianorum millia describuntur, hominum nimirum, mulierum, et infantium, qui e urbe digressi in quemdam campum, die ac nocte jejunantes et orantes se receperant, Deum solum invisibilem deprecaturi, ut opportunis temporibus super terram et semina pluvias mandare dignaretur. Hunc **55** ritum ibi antiquos Christianos quotannis servasse affirmatum est. Verum cum populus iste, hujusmodi pietatis et religionis exercitiis vacaret, Romanorum milites, non longe ab eo agro seu campo absentes, gravi ducebantur suspicione, turbam tamquam imperiali militiae infensam illuc commorari statuisse ad vim sibi suisque armis inferendam, si temporis opportunitatem invenisset. Illico ergo Romani milites in Christianos dormientes irruere non reformidarunt, et nullo puerorum mulierumque servato delectu, alios in ore gladii perire cogunt; alios denique (septem millia scilicet et septingentos), post tres dies itineris, Cascharam captivos duxere, ut eos in servitutem accepta pecunia darent. Tanti ergo facinoris conscius factus Archelaus episcopus, incunctanter Marcellum, seu Marcellinum, adire festinat, qui, statim apertis omnibus suarum divitiarum thesauris, militibus ethnicis tantam auri partem obtulit, quanta sussiciens foret ut illa captivorum multitudo pristina libertate donaretur. Cujus sane animi magnitudinem et maximam charitatem cum non satis militiae cohortes mirarentur, statim consilium mutarunt. Nam eorum alii, militari cingulo relicto, et idololatriae cultu Christo nomen statim dederunt; alii tandem, accepta dumtaxat quarta pecuniae parte ipsis necessaria pro viatico, ad pristinas stationes regressi sunt.

8. Primo itaque Beausobre arbitratus est narrationem hanc puram putamque fabulam redolere, et propterea, multis conjecturis innixus, singillatim omnia percurrens, censorium stringit stylum, ut, notatis variis improbabilitatis argumentis, lector inde judicet Acta quae sub Archelai nomine cum tota illa disputatione circumferuntur, tamquam prorsus supposititia esse rejicienda.

Secundo sibi persuadet memoratum Tillemontium ejusmodi annotatis conjecturis saltem haud refragari, cum dixerit praecedentem historiam cujusdam narratiunculae signa et characteres praeseferre. Potissimum, cum admodum difficile reputari debeat duodecim millia Christianorum reperiri potuisse in una eademque civitate, adhuc idololatria regnante. Tillemontii quoque admirationem augere ait, quod tam longo tempore Christianorum populus in spatioso congregatus campo jejunans et orans perseverare potuerit, nisi forte tum Paschalia jejunia recurrerent. Sermonem tandem de Tillemontio claudit; cui cum multae occurrerent difficultates, praesertim quod tanta populi multitudo, a somno correpta, inermis a militibus se praeoccupare siverit, quin jamjam sole occidente ad urbem, ex qua disgressa fuerat, regredi deliberasset, ait, hunc inter tot tantosque nodos, inter hos gravissimos scopulos suspensum haesisse ne Archelai Acta prorsus conficta affirmaret, judicare maluisse tandem historiam de qua agimus interpretis esse mantissam, quam veluti pannosum additamentum iis Archelai Actis assuere nisus est, sed iis fidem et auctoritatem derogare haud posse .

His omnibus non obstantibus, Beausobre, Tillemontii rejecta opinione, ita ratiocinari posse arbitratur, et lectoris animum sequentibus praecautionibus statuit praeoccupare. Omnes

fabulae (ait) alicui fundamento, ex veris historiis desumpto, solent inniti. Quod in praesentiarum diligentius inspicere ipse volens, illud probabilius hauriri posse credidit ex quodam veterum testimonio, a domino Hyde descripto in opere de Religione vel. Persarum . Sed cum istud deinde consuluisset, suisque ipse oculis lustrasset, tamquam infirmum labare intellexit; illudque dumtaxat subjicere non dectrectavit, ne in fraudis suspicionem apud lectores quandoque veniret. Sic itaque ratiocinatur. Credamus igitur laudatam fabulam alicui fundamento ex vera historia hausto esse innixam.

56 9. Propterea primo erit supponendum (ait) Marcellum illum, cujus in Actis mentio facta est, vere fuisse hominem clarum et illustrem, ex Romana gente progenitum, maximis ditatum opibus, qui magna auctoritate in Mesopotamia pollebat ob omnium rerum administrationem, qua imperiali nomine fungebatur. Secundo nos quoque supponere oportet populi turbam in campo orantem et jejunantem a militibus deprehensam, hujusmodi religionis exercitiis vacasse servato Persarum cultu et ritibus, minime vero habita ratione ad Christianam pietatem et evangelica instituta, juxta ecclesiasticam traditionem servanda, quibus vel quadragesimalia, vel Quatuor Temporum jejunia celebrari solent. Persas autem statutis anni diebus in campis convenire consuevisse, benedictionem ab invisibili Deo flagitantes pro terrae fructuumque ubertate, asseverat auctor de religione veterum Persarum verba faciens, ut paulo post ipsi observabimus.

Priori itaque suppositione spectata, Beausobre sequentem propositionem, tamquam omnino certam subjicit: Marcellum nimirum, ita amanuensium oscitantia appellatum, veram

habuisse omnium Mesopotamiae provinciae rerum administrationem, iisque populis tamquam verum gubernatorem praefuisse, Aureliano imperante, circa Christi annum 273, quando videlicet devicta Zenobia, Palmyrenos Romano subegit imperio. Narrat enim Zosimus cuidam Marcellino illarum provinciarum administrationem datam fuisse . Quare facile potuit fieri quod nonnulli pro *Marcellino Marcellum* legerint. Sed in similes errores, veteres passim lapsos fuisse, jam omnibus exploratum est. Hunc ergo Marcellinum, Romanae gentis ducem, summae maximaeque integritatis virum fuisse, jam plane innotuit ex iis experimentis atque periculis quibus multoties quorumdam hominum fides animique constantia tentata vix resistere potuit. Quinimmo plerique mortalium, gloriam et honorem sibi nancisci putarunt, quando spe majoris honoris, auctoritatis et imperii obtinendi allecti, suis commodis indulgentes, justitiae et aequitatis jura despicere et infringere non erubescentes, rem alienam in suam vertere potuerunt. Palmyreni namque nimis aegre ferentes suarum urbium depopulationem, tum Zenobiae reginae dedecus et captivitatem, se ab Aureliani imperatoris tyrannide subducere tentabant; et propterea Marcellino oblatio facta ut ab imperatoris obedientia et fide descisceret, atque cum ipsis, societatis foedere inito, universum tum Mesopotamiae, tum Orientis regnum sibi vindicaret. Horum consitiis atque blanditiis Marcellini animus cum restitisset, supremum sibi illius gentis dominatum dari constantissime recusavit, diligentius potius inquirens, ut, semotis omnibus defectionis studiis, Romano imperio, a quo fuerant debellati, servirent. Rem tamen ad Aurelianum detulit, ne, in dies magis populari seditione crescente, servitutis jugum quo tenebantur

infringerent. Esse igitur potuit (concludit Beausobre) ut Marcellinus in Christianos horumque religionem propenderet.

Ad alteram deinde suppositionem quam Beausobre praemiserat jamjam gradum facit, eamque nimis nutare asseverat. Nam quis sibi potuit confingere Romanos milites, sub disciplina eorum qui exercitibus solent praeesse, ita fuisse immanes ut exitio dare voluerint inermem infantium et mulierum multitudinem, quae reipublicae obtemperabat? Aeque probabilitate caret quod captivas duxerint personas liberas atque innocentes. Quae si ex Persica gente fuissent, milites suspicari potuissent illic in campo, tamquam hostes, congregatas, ut terras jam sub Romano imperio existentes gladio invaderent. Quare cum illorum captivorum innocentia postmodum comprobata fuisset, illius provinciae supremus administrator jubere debebat ut absque ulla pecuniarum solutione pristinae libertati donarentur.

Ad tertiam quod attinet suppositionem, num videlicet de Persarum **57** supplicationibus superstitioso cultu celebratis ageretur, D. Hyde id voluisse indicare primo Beausobre arbitiatus est. Cum videlicet quasdam magorum caeremonias, similitudinem aliqualem habentes cum nostris, baptismi et Eucharistiae ritibus descripserit, ductus testimonio quod perperam D. Chrysostomo tribuitur . Hocce testimonium in notis subjecit, nimirum: *In suis etiam sacris habebant Mithriaci lavacra, quasi regenerationis, in quibus tingit et ipse (scilicet sacerdos) quosdam utique credentes, et fideles suos, et expiatoria delictorum de lavacro repromittit, et sic adhuc initiat Mithrae. De hoc in Justino martyre et Chrysostomo legitur. Hi ergo per singulos annos, post messem trituratoriam ascendebant in montem aliquem, qui*

vocatur, lingua eorum, mons Victorialis, habens in se quamdam spelunculam in saxo, fontibus et electis arboribus amoenissimus; in quem ascendentes et lavantes, se offerebant, et orabant in silentio Deum tribus diebus. Aedificium hocce haud male esse constructum idem Beausobre asseverat. Sed fundamentum, cui nititur, prorsus labare atque ruere contendit. Cum nec martyr Justinus nec Chrysostomus id affirmaverint. Quinimmo (ait) testimonium mox laudatum, ex auctore Operis Imperfecti in Matthaeum desumptum est, quod opus non nisi fabulosis narratiunculis est refertum. In eo quippe de magorum supplicationibus minime sermo est, bene vero de quadam traditione a Christianis Orientalis communionis generatim approbata disseritur, de qua luculentius se verba facturum promittit, cum de Manichaeorum apocryphis scripturis disputabit. Quare sensim stylum etiam in D. Hyde convertit, lectores admonens ne sine diligenti examine veterum testimoniis, etiam a viris doctis laudatis, se subscribant; qui, quamvis in eorum operibus nec mentiri nec verba vendere sibi proposuerint, tamen in similibus locis laudandis atque annotandis allucinatione laborarunt.

10. Paulo fusius autem haec describere me oportuit, judicaturus deinde an nugari voluerit Beausobre, vel an, semoto omni partium studio, quemadmodum gloriatur, veritatem fuerit prosecutus. Et primo quidem, quod attinet ad Justinum, fateri cogor, vel Beausobre oscitanter hujus Opera percurrisse, vel saltem lippis ea lustrasse oculis. Sanctus enim martyr tribus in locis potissimum de Persarum ritibus, mysteriis atque caeremoniis locutus est, atque ea recensuit quae D. Hyde ex Chrysostomo de veteri horum

religione annotavit. Primum ejus testimonium legitur in apologia pro Christianis, quam vulgo secundam appellant ; in qua eucharistici sacramenti faciens mentionem, hujus veritatem evangelicis Christi verbis probat, subdens deinde: *Quod quidem etiam in mysteriis atque initiis Mithrae fieri docuerunt per imitationem pravi daemones.* Persae igitur, a daemonibus edocti, in eorum supplicationibus et solemniis initiis sacram Christianorum mensam imitari satagebant. Eo tamen servato discrimine (ut subdit idem Justinus), *quod namque panis, et poculum aquae in sacrificiis, sive re divina ejus qui initiatur, ponatur, verbis quibusdam additis, aut certe scitis, aut cognoscere potestis.* Id autem etiam Manichaeos facere consuevisse, opportunius, suo loco, ex Leone Magno observabimus. Videlicet cap. 9 secundi libri hujus historiae.

Rursus Persas in antris atque speluncis, supplicationes atque nefanda mysteria celebrasse, praesertim quando Mithrae initia, celebrabantur, idem Justinus in dialogo cum Tryphone hisce verbis explicavit: *Porro quando illi, qui Mithrae initia tradunt, e petra cum natum esse memorant, et spelaeum, seu specum nominant eum locum, ubi initiari ei* **58** *credentes perhibent.* Denique loquens de Christi Domini nativitate in Bethleem, narrat quemadmodum Joseph non haberet quo diverteret, *in specum quemdam vico proximum concessit, atque cum ibi essent, enixa est Maria Christum, et in praesepio posuit, ubi eum ex Arabia venientes magi invenere.* Paucis deinde interjectis addidit: *Propterea verba ejuscemodi eos qui Mithrae mysteria instituerunt in loco qui apud illos spelaeum sive specus vocatur, suos initiare, sua arcana peragere diaboli instinctu incitatos.* Hos ergo ritus et

caeremonias in antris atque speluncis Persae et magi exercebant; eo quasi ducti consilio, ut diabolo servirent, Scripturis novi et veteris Testamenti abutentes, quibus se divinis Christianorum institutis atque mysterius conformari simulabant. Non itaque corruit fundamentum illud, ex quo praecedens narratio desumpta est. Sed firmius illud stare oportet, cum scriptores, qui post Justinum floruerunt, forte ex hujus dictis et auctoritate, Persarum ritus caeremonias et supplicationes fuerint mutuati. At Chrysostomum nullam prorsus de hisce Persarum ritibus mentionem fecisse, quis contendere posset? Quid enim? Forte Chrysostomi silentium testimoniis Justini martyris officere poterit? Is enim floruit cum jam Persarum et magorum religio Mesopotamiae caeterisque illis provinciis maxime dominabatur, et Christi nomen nondum, aut vix, Iis habitatoribus fuerat annuntiatum . Contra vero Chrysostomi aetate, quamvis Christiana religio huc illucque ibidem propagata fuisset, cum magiae et idololatriae exitio , haec tamen ubique prorsus abolita non erat, ob illarum gentium feritatem, quae majorum instituta sequentes, soli summos honores tribuere non reformidabant, ut testatur ipsemet Chrysostomus hom. 11 ad populum Antiochenum. Neque tandem Beausobre D. Hyde exagitare oportebat, quod Opus Imperfectum in Matthaeum, veluti Chrysostomi fetum laudaverit. Illud enim plerique antiquorum Chrysostomo adjudicarunt; et in secundo tomo Operum illius veteres editores excudi curarunt, quod passim in cod. mss. hujusmodi homeliae eidem ascribantur Quare cum diligentiori studio deinde recentiores de barum homeliarum auctore inquirere volentes, atque in praefatis homeliis aliquos Ariani dogmatis naevos offendissent, variisque interpolationibus, et corruptionibus, atque mantissis

fuisse luxatas conspexissent, meliori judicio arbitrari sunt a Latino scriptore fuisse compositas, et ab homine laesae fidei, iisdem naevis atque additamentis refertas. Nemo horum tamen affirmare ausus est, puras putasque fabulas in iis contineri, quemadmodum Beausobre fassus est .

10. Jam vero Beausobre ad Manetis epistolam, quam Marcello per Turbonem mittere curavit, gradum facit, quam integre Gallice reddidit, ejusmodi opus laudare non erubescens, veluti apostolorum stylo conscriptum, et S. Pauli apostoli phrasibus loquendique formulis undequaque refertum. Quae duo convenire haud possunt neophyto viro, a paucis mensibus in Scripturis sacris percurrendis versato; aut feroci, barbaro, atque impio, qualem veteres scriptores Manem fuisse affirmarunt. Sanctum Paulum deinde Manichaeos venerari subjicit, sibi perperam persuadentes ex hujus sancti apostoli scriptis fundamenta haurire posse ad probandam tum duorum principiorum existentiam, tum naturalem hominis corruptionem, maxime cum Paulus inter caeteros apostolos suos coaetaneos plus laboraverit, ut Christianorum Ecclesiam a jugo Mosaicae legis solveret. Haec ergo, et id genus multa alia congessit Beausobre in Manichaicae epistolae expositione et describenda haeretici hominis cum Archelao Cascharae episcopo disputatione. Quarum aliqua cum nos referre pudeat, silentio prorsus occulere **59** duximus necessarium; caetera vero, cum potius ad Manichaicam philosophiam, mores, cultum et disciplinam pertineant, rerum ordinem nos servare statuentes, singula suis apte locis aut explicare aut rejicere conabimur.

CAPUT VIII. *Manes Caschara digressus, latebras quaerens, in Diodoridem, ejusdem urbis vicum, seu paraeciam, se recepit. Cum Diodoro presbytero novas de fidei dogmatibus concertationes aggreditur. Admonitus Archelaus, primo Diodoro dedit epistolas, de quibus verba faciens Beausobre, nugis ecclesiasticam disciplinam evertere conatur. Adveniente deinde Archelao Manes incassum fugam tentare nisus est.*

1. Manes ubi Persarum odium declinasse, et Cascharae judicium, quod paulo ante memoravimus superasse sibi videbatur, et in singulis multa fraude et dolis usus esset; tamen in suae vitae securitatem, atque praesidium latebras quaerere coactus, in abditam partem, seu ignobilem vicum, dioeceseos Cascharae secessit; atque ibidem, omnibus testibus praecedentis suae nequitiae et flagitiorum procul amotis, cum quodam presbytero, illius paroeciae rectore, de religionis dogmatibus concertationem habere deliberavit. Solusne, an vero cum iis discipulis virginibus (videlicet continentiam extrinsecus affectantibus) quos secum ex Arabione Castello adveniens Cascharam duxerat, certo affirmare haud possumus. Illud nobis ex laudatis Actis innotescit, statim profectum esse ad quemdam Diodorum, ab Epiphanio Tryphonem appellatum, qui Christianorum paroeciae praeerat, ut cum isto disputationes iniret. Cyrillus hujus

paroeciae locum *vicum vilissimum* appellat . Cui suffragatur Photius scribens: *Hinc profugus, vicum quemdam ignobilem occupat, ibique rursum impietatem suam fovere et patefacere satagit* . Sed nullam facit prorsus mentionem de Diodoro, seu Tryphone presbytero, quem Manes novis disputationibus aggredi et exagitare tentavit. Is ergo, quamvis pietate, pura religione, caeterisque virtutibus, prae aliis ibi existentibus emineret, parum tamen nihilumque cum in sacris litteris esset versatus, facile potuisset decipi a Manete, qui eum in suam sententiam perducturum sibi blandiebatur. Isthaec tamen opinio haerescon auctorem fefellit. Nam presbyter vix auditis blasphemiis in quas novorum dogmatum architectus eruperat, Archelaum episcopum admonuit, instructionem, opitulationemque sibi dari expostulans. Archelaus statim prolixam ad suum presbyterum scripsit epistolam, quam Beausobre voluti suae Historiae minus dignam, aut suis studiis parum accommodatam, nec Gallice reddidit, nec in suum transtulit opus . Hujus tamen epistolae inscriptioni, nodum in scirpo quaerens, insistit; in qua cum duo offenderit sibi suspecta, nisi allucinatione (ait) laborem, perspicue patefaciunt, ipsam, Archelai aetate, conscriptam non fuisse. Horum alterum est, ibidem sine episcopo unam Ecclesiam fuisse fundatam, cui solus presbyter praeerat. Quare minime mihi persuadere possum (subjicit), tertio currente Ecclesiae saeculo, neque in urbibus, neque in suburbiis, seu vicis, **60** aliquas Ecclesias fuisse fundatas, quibus episcopi non adessent. Quando autem Ecclesia fidelium multitudine nondum satis increvit, episcopi nonnisi diaconos habebant, qui sibi ipsis subessent; sed nec episcopi erant, quamvis sic appellarentur et omnes sacras obirent functiones. Verum, nonnisi longo tempore post, ejusmodi episcopi rurales, seu

chorepiscopi, omni superiori auctoritate denudati fuere; coacti proinde ad presbyterorum ordinem descendere. Diodorides ergo castellum erat, seu suburbium, quod tum episcopum habebat, prout innuere videtur D. Assemanus in Bibliotheca Orientali .

2. Priori hac difficultate praemissa, quam gravissimam esse Beausobre arbitratur, statim ad alteram descendit, quae magis Archelai epistolam suspectam reddit. Supposito ergo (ait ipse) quod episcopi in villis atque oppidis non habuerint nisi simplices presbyteros, qui plebibus praeessent, saltem extra omnem dubitationis aleam positum censeri debet, ab eorum episcopis *fratrum* nomine, minime *filiorum* appellari; maxime cum sua scripta ad eos dirigebant. *Filiorum* vocabulum diaconis dumtaxat convenire confingit, cum proprie episcoporum sint ministri in sacris obeundis. Quare sibi persuadet nullibi exemplum reperiri posse quod tribus prioribus saeculis episcopi, ad presbyteros epistolas dantes, *filiorum* vocabulum in inscriptione posuerint. Hactenus Beausobre.

Num igitur lectores fabulis credere vult cogere? Quae, licet multo studioso artificio compositae videantur, verbis atque sententiis adjuventur, fidem tamen nullam auctoritatemque sibi vindicare possunt, nisi apud stupidos bardosque homines, ecclesiasticae hierarchiae hujusque vetusti ordinis et oeconomiae prorsus ignaros. Neque eum juvat ad trium priorum saeculorum ecclesiasticam historiam sine ullo auctore provocare. Nam imprimis discrimen afferre oportebat, quod intercedit inter aliquem peculiarem fidelium coetum sub uno legitimo pastore congregatum, episcopo videlicet, et locum illum in quo fideles ipsi ad suos habendos conventus

conveniebant. Quando nimirum Dominicis, id est solis diebus, divina mysteria sub uno praeside celebrabant, et in iis de Christianae religionis rebus agebatur. Utrique autem Ecclesiae nomen fuisse accommodatum quis ignorat? Quando igitur de Ecclesia in priori sensu accepta affirmatur hanc sine episcopo esse non potuisse, et unamquamque suum et unicum habuisse episcopum praesidentem, quem veteres, ut Justinus et Tertullianus summum sacerdotem appellarunt , id jam intelligi oportere de episcopatu secundum veterem et novam Ecclesiae hierarchiam, omnibus exploratum esse debet. Quia vero Ecclesiae, sic priori modo spectatae, ut plurimum, tunc potissimum non angustis contrahebantur terminis, sed in longinqua spatia se extendebant, plures quandoque urbes, suburbia, pagos, castella, rura, idque genus alia comprehendendo, non unicus pro omnibus hujus Ecclesiae fidelibus sufficere poterat mysteriorum agendorum locus, nec unus sacerdos; et idcirco intra eamdem dioecesim, quam Ecclesiam appellabant, plures debebant fieri sacri conventus, diebus Dominicis potissimum, quibus sacerdotes praeesse debebant, tum docendo populum, tum sacram synaxim seu collectam peragendo.

3. Ne vero in his conscribendis laesae fidei hominibus videar fabulari, ejusmodi fuisse ecclesiasticam disciplinam, secundo Ecclesiae saeculo currente, jam ex Tertulliano et Justino martyre innotescit . Is enim in sua apologia edita pro Christianis, et Romano imperatori Antonino Pio oblata, sacrorum horum conventuum, etiam in oppidis et ruribus a Christiano populo inhabitatis, die Dominico celebratorum, apertam fecit mentionem; **61** singula pariter describens, vel quae a praepositis peragebantur, vel quae populus fauste

acclamabat, vel quae denique ab ecclesiasticis lectoribus ex apostolorum et prophetarum commentariis recitabantur. Quaeque omnia, post praesidentis orationem, qua populus instruebatur, et ad imitationem tam pulchrarum rerum hortabatur, totius conventus precationes excipiebant; et deinde consecratum panem et consecratum vinum aqua mixtum cuique *praesenti* distribuebant. Absentibus autem per diaconos mittere consueverunt. A qua quidem sacrorum munerum participatione minime privati erant qui, aegritudine, captivitate, vinculis, vel alia quacumque causa praepediti, Solis die cum frequenti populo sacro conventui interesse non poterant. Quemadmodum et peregre advenientes hospitio concludebantur. Etenim praepositorum eorumdem munus erat iisdem opitulari, quia praepositus omnium indigentium etiam curator erat. Itaque ex Justini verbis, quae ad calcem subjicimus , ita contra Beausobrianas naenias ratiocinemur necesse est

Secundo jam currente Ecclesiae saeculo, et adhuc saevientibus, cum Judaeorum, tum ethnicorum persecutionibus, ita Christianorum populus increverat, ut non tantum in insignioribus urbibus, ut ait Eusebius, sed in oppidis et ruribus, Dominico die, omnes fideles communiter conventum agerent, in quo Ecclesiarum praepositi, seu praesidentes, rem divinam agebant. Quare si unicuique Ecclesiae unicus tantum episcopus praeerat , quemadmodum ex canonica Joannis Epistola compertum habemus, et ex episcoporum successionibus, ab Egesippo, Tertulliano, descriptis, intelligimus impossibile prorsus illi fuisse, eadem die, e loco in locum excurrere, totam dioecesim lustrare, et exspectata populi frequentia et multitudine eos conventus

facere et absolvere, de quibus in praesentiarum sermo est. Nec praeterea arbitrari licebit uniuscujusque dioecesis Christianum populum, die Dominico recurrente, omnibus aliis sepositis curis, ex qualibet dioecesis parte, ad episcopales sedes confluere potuisse. Nam imprimis Justinus, in **62** *oppidis* et *ruri* sacros conventus habitos fuisse asseverat. Tum deinde locorum distantia, longiora itinera mulieribus et pueris senibusque aggredi vetuisset; atque tandem facile ab imperialibus ministris comprehendi potuissent, si turmatim, statutis horis, in quemdam determinatum locum, coram proprio et unico episcopo se debuissent colligere. Episcopos enim ad necem tum semper ab imperatorum ministris perquisitos et comprehensos fuisse, cum ex Ignatii, Polycarpi, Petri et Dionysii martyrio, cum ex Romanorum episcoporum qui usque ad Justini tempora Petri thronum conscendere meruerunt glorioso fine satis superque exploratum est.

4. Si itaque iis conventibus in oppidis et ruri Dominicis diebus celebratis aliquis praesidens et praefectus, qui rem sacram faceret, communiter praeerat, jam cadit primum Beausobrianum commentum: videlicet, episcoporum et presbyterorum vocabula primis tribus prioribus saeculis usurpata fuisse ad eamdem personam, auctoritatem potestatemque significandam. Hanc enim cantilenam post Aerium recantarunt Blondellus, Salmasius, caeterique puritanae scholae magistri. Qui ad pravum sensum Actorum et Pauli verba detorquentes, unam atque eamdem fuisse, nedum apostolorum temporibus, sed subsequentibus saeculis, presbyterorum et episcoporum dignitatem et potestatem perperam contendere ausi sunt, quorum naenias

refellere praesentis otii esse haud potest. Praesertim cum inter caeteros clarissimos viros qui de hocce discrimine disputarunt doctissimus Petavius abundantius id praestiterit. Nos vero, ut ultro fortius perstringamus Beausobre, satius duximus ad illum Joannem presbyterum provocare, cujus meminit Irenaeus apud Eusebium, vel ad Irenaeum ipsum qui solo presbyteri munere Lugdunensi episcopo Photino superstite fungebatur; vel ad Acchillam, presbyterum Alexandrinum, eo tempora quo Theonas et Petrus eam Ecclesiam regebant. Et Origenes qui presbyter a Palaestinae episcopis praeter Demetrii voluntatem apud Caesaream fuit ordinatus. Nobis autem presbyteros, secundo labente et tertio ineunte Ecclesiae saeculo, imparem habuisse in divinis rebus agendis cum suis episcopis auctoritatem et jurisdictionem, inter alios auctor est Tertullianus , qui horum ministeria episcoporum juribus opponens et comparans, ait: *Summus sacerdos, qui est episcopus, jus habet dandi baptisma; dehinc presbyteri et diaconi, non tamen sine episcopi auctoritate, propter Ecclesiae honorem, quo salvo, salva pax est.* Tres ergo ecclesiasticos ordines Tertullianus distinxit, sua unicuique jura tribuendo. Non enim dixisset *presbyteros* et *diaconos* sine episcoporum auctoritate tingere non posse, si utrique, episcopo nimirum et presbytero fuisset communis honor atque potestas. Cui sane concinunt Carthaginenses et vetustissimae catholicae Ecclesiae leges, in Constitutionibus quae sub apostolorum nomine circumferuntur scripto consignatae; et illa potissimum, qua cautum est ne *presbyteri* et *diaconi* sine *sententia episcopi aliquid perficere possent,* quemadmodum ne inscio proprio episcopo parochias sibi assignatas deserere auderent. Si igitur, veteri

Ecclesiae disciplina et ordine **63** spectatis, alia erant episcoporum suprema jura, alia vero presbyterorum simplicium, qui in suis obeundis muneribus ab episcopis omnino pendebant, minime intelligere possum quo animo, quove fundamento ductus Beausobre contendere potuerit Diodorum, seu Tryphonem, qui tertio vergente Ecclesiae saeculo, ruralem seu suburbanam regebat paroeciam, Archelao proprio episcopo praesente, ab ea congressione minime destitisse, aut desistere potuisse, ad quam Manes audacius eum provocaverat? An ei licuisset coram proprio episcopo, cujus legatione in rectoris aut praesidis munere fungebatur, cum haeretico et versuto homine disputare? Qui id facere sine injuria potuisset? Quandoquidem et episcopo praesente, nec *tingere,* id est *baptizare,* vel aliquod aliud sacrun munus obire debuisset; nam idem Tertullianus mox laudatus, presbyteros, diaconos caeterosque ex clericali militia homines admonet, ne *sibi assumant dicatum episcopi officium episcopatus,* ad aemulationem maxime praecavendam, quae *schismatum mater est.* Munus autem docendi, de fidei dogmatibus disputandi et definiendi, vel in conciliorum coetibus, vel in aliis conventibus, ad episcopos vi ordinationis eorumdem pertinere, exploratissimum est. Quare cum quidam presbyteri rurales suburbani, quarto et quinto Ecclesiae saeculo, suae ordinationis jura prolatare conarentur, temerariis ausibus sibi episcopalia munera illicite usurpaverint, sacro ministerio, tam ab apostolica sede, quam a totius orbis episcopis, privati et prohibiti fuerunt, ut in sua epistola Damasus papa declaravit. Qui praeterea horum institutionem nimis improbam et impiam fuisse affirmavit. Quoniam ipsi de summo sacerdotio in episcopalibus sedibus contendentes, cum omni auctoritate carerent, non nisi ad

abolendos sacros canones, ad totius ecclesiasticae hierarchiae perturbationem, *superba* et *superflua* corumdem *elatio* ordin abatur. Quam S. Leo Magnus , suorum praedecessorum et conciliorum regulis insistens, *vacuum, inane* esse definivit quidquid *in praedicto sacerdotii summi* (chorepiscopi) *egerunt ministerio.* Comminiscitur ergo ex sua sententia Beausobre, contendens, tribus prioribus saeculis, eamdem fuisse presbyteris atque episcopis auctoritatem potestatemque, hosque illis non praefuisse, et illos, in regendis paroeciis sibi commissis aliisque circa fideles ministeriis exercendis, ab episcoporum nutibus et auctoritate pendere haudquaquam debuisse.

5. Cum hactenus dicta lector secum reputabit, minime vereor quia infirmiora judicare possit et velit quae postremo loco Beausobre objecit, probaturus supposititiam fore Archelai ad Diodorum epistolam, de qua in praesens agitur. Quandoquidem si tribus prioribus saeculis non consueverunt episcopi suos compresbyteros, sive suburbanos, *filiorum* nomine appellare, sed, honorabilius cum illis agentes, potius in epistolis *fratres* vocabant, jamjam epistolarum Petri et Pauli divina auctoritas labaret excideretque, cum has notas et characteres in iis offendamus. Et sane Petrus apostolus *Marcum* episcopum *filium* appellat, scribens in priori sua Epistola: *Salutat vos Ecclesia qui in Babylone collecta est, et Marcus filius meus.* Quam loquendi formulam passim S. Paulus pariter adhibuit, **64** vel cum in priori ad Timotheum scripsit : *Timotheo dilecto filio in fide;* et rursus cumdem alloquens, subjecit: *Hoc praeceptum commendo tibi, fili Timothee.* Vel cum alteram epistolam ad eumdem hisce verbis orditur: *Paulus*

apostolus, etc., *Timotheo charissimo filio;* vel denique, ut alia quamplurima id generis exempla praetermittam, cum Tito praecepit ut per *Cretae civitates* constitueret presbyteros, sicut et ipse disposuerat. In hac quippe Epistola, Titum a Paulo filium esse appellatum, illa verba produnt : *Tito dilecto filio secundum communem fidem.* Quid igitur? Alterutrum ex commentitia Beausobriana opinione sequeretur: aut videlicet laudatas apostolorum Petri et Pauli epistolas suppositionis notas et characteres praeseferre, quod prorsus hactenus inauditum est; aut saltem divinos illos scriptores in suis familiaribus conseribendis Epistolis, aliqua usos fuisse licentia, admodum aliena ab iis urbanis is officiis quae rigidius coepiscopos inter et compresbyteros forent servanda. Hocce postremum affirmari sine maximae audaciae nota haud potest. Nam apostoli illi, divino dictante Spiritu scribentes, eas formulas adhibuerunt quae magis congruebant personis et argumentis de quibus sibi sermocinari proposuerant. Et propterea factum est ut quos uno loco *filios* vocitarunt, alio loco *fratres* dixerunt, ut Paulus, captivitate detentus, ad Philemonem scribens, Timotheum *fratrem* nominavit, quam appellationem passim omnibus baptismate in Christo regeneratis tribuere solet. Sed quando rationem habere voluit ad personarum institutionem quas ipsemet vel ad Christum et fidem praedicatione pepererat, vel ad ordinis sacramentum, quod ipsis contulerat, rationabiliter a seipso conversos, baptizatos et ordinibus initiatos *filios* appellavit, ut de Timotheo, Tito, Onesimo, atque aliis satis evidenter ex laudatis Epistolis innotescit. Cum itaque potius lepida et fabulosa sint illa Beausobriana momenta, non est cur Archelai ad suum presbyterum Diodorum seu Tryphonem epistolam, veluti commentitiam rejiciamus.

6. Age vero, relictis parumper Beausobrianis naeniis, ad nostrae historiae ordinem revertamur. Et, Epiphanii testimonio insistentes, arbitramur, immo tamquam certum habemus, Archelaum non statim ad Diodoridem suae diocesis vicum profectum fuisse, et de lupo e Caschara fugiente, sine ulla temporis prolatione, sollicite perquisivisse. Sed res luculentius, quam Cyrillus describens, ait: *ignorante primum Archelao Manetem apud eum vicum* se recepisse, semel atque iterum cum presbytero, qui paroeciae praeerat, congressum, disputationem de religionis dogmatibus instituisse. Verum quamvis ille presbyter, quem Tryphon Epiphanius appellat, oratione dicendique facultate et copia esset destitutus, adhuc tamen Manem superavit. In eo quippe illa divina promissio apostolis facta adimpleta est: *Nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* . Quod quidem admodum aegre Manes ferens, quasi ad turpitudinis notam delendam, iterum Tryphonem, seu Diodorum, novis disputationibus aggredi voluit, contendendo videlicet duo sacrarum Scripturarum Testamenta inter se minime cohaerere horumque maximam repugnantiam potissimum ex evangelicis testibus comprobare. Hocce vero versuti sacrilegique hominis purum putumque figmentum in illum potissimum scopum collimabat, ut, pessumdata veteris Testamenti auctoritate, conjiceret istud a malo quodam aeternoque principio originem traxisse. Sed tanti nebulonis audaciam ipse presbyter Diodorus frangere cupiens, rem omnem per litteras, ut diximus, Archelao episcopo suo statuit significare, quid autem istae litterae **65** continerent, cum ex Epiphanio, tum ex Archelao edocemur. Epiphanius quippe Diodorum hisce dumtaxat verbis, quae exscribit,

usum fuisse asseverat, videlicet: *Homo quidam huc accessit, qui infestissimi lupi more ovile perdere aggreditur. Verum obsecro te scribere ad me quemadmodum adversus illum me gerere oportet, ac quibus rationibus perniciosae ejus doctrinae resistere. Quod si venire ipse dignaveris, Christi ovile gregemque ab omni sollicitudine liberabis* . Sed Archelaus Diodori votis et litteris occurrens, non haec generatim dumtaxat sibi a suo presbytero fuisse indicata responsiva sua epistola patefacit. Nam inter caetera eo maxime insistit, ut miram utriusque Testamenti harmoniam et consonantiam demonstret; variis ea de causa similitudinibus adductis, quas ex naturalium rerum usu, conditione atque substantia studiose mutuatus est. Cujusmodi autem sunt exempla illa, vel ex una tantum desumpta veste, *quae sub tegmine et stamine videtur esse contexta. Hoc solum* (subjicit), *quod velut purpuram videmus in veste, novum Testamentum, in texturam veteris gloriam Jesu Domini.* Vel illud aliud quod ex speculo desumitur. Istud autem nequaquam abjicere consuevimus, cum nobis ipsa rerum vera imago demonstratur. Vel aliud affert ex pueris ad doctores per paedagogum ductis, qui cum ad maturiorem perducuntur aetatem, ipsum paedagogum deshonestare non debent, quamvis amplius ejus praesidio non indigeant. Atque tandem, utrumque Testamentum et retinendum et venerandum esse parvuli exemplo probat, qui jam lacte nutritus, et ad validiores cibos proficiens, non sine gravi injuria potest abjicere atque exhorrescere nutricis mamillas; quin potius veneratur et colit, et beneficii sui se debitorem esse fatetur.

7. Haec ergo, et id genus alia, in sua valde prolixa epistola, quam Epiphanius librum appellat. Archelaus Diodoro suo

presbytero suggessit, ad mirabilem semper, ut diximus, sinceramque utriusque testamenti harmoniam atque summam concordiam patefaciendam. Verum totum Archelai scopum in hac summa Testamentorum concordia asserenda situm esse, minime arbitramur, sed altius aliquod ex adductis rationibus S. episcopum ostendere voluisse: videlicet, hominis naturam, jam inter tot tantaque vitia periclitatam, et obscurioribus ignorantiae tenebris circumvolutam, non illico ad claram veritatis cognitionem fuisse revocandam, et a mortis aeternae laqueis, quibus constringebatur, solvi debuisse. Sed opus erat ut ipsi homines, qui, ferarum more aberrantes, numquam de Divinis cogitabant rebus, diversis coelestibus aeternaeque sapientiae gradibus edocerentur. Primo videlicet per rerum naturalium figuras et umbras, quas lactis instar ex Mosaica lege exsugerent; gratia demum et perspicua rerum divinarum contemplatione, quam ad solidioris cibi formam, ipsum aeterni Patris Filium, novo Testamento proponebat. His itaque gravissimis rationibus, si Diodorus Archelan suggerente uti voluisset, Manetem facile confundere et conterere potuisset; et ipsa catholicae fidei dogmata, et divini veteris Testamenti auctoritas, quae potissimum in discrimen adducebatur, dubio procul comprobarentur. Archelai itaque scriptis Diodorus presbyter insistens, etsi episcopi sui adventum praestolaretur, iterum disputationem inire Manetis audacia compellitur. Nam Manes in medium pagi summo diluculo prodiens, suam cum Diodoro iterum disputationem orsus est. Primus Diodoro Manes sua dogmata objiciebat. Sed is omnibus occurrebat quaestionibus, atque, pro ea quam a Deo acceperat sapientia, lenius suum exagitabat impostorem. At cum demum apud se non nihil inciperet haesitare *repente Archelaus* (ait Epiphanius), *nec opinato, conspectus est, qui tamquam*

acerrimus **66** *paterfamilias, suorumque studiosissimus, audacter in praedonem fremens incurrit.* Quid vero Manes tum? Tamquam callidus versipellis, simulata blanditia, se ad Archelaum convertit, hunc obsecraturus sibi dari ut cum presbytero dumtaxat disputaret, asseverans praeterea maxime episcopum dedecere cum homine sibi inferiori de illis religionis rebus contendere. Populus autem, qui aderat, Manetis nequitia comperta, ita in eum invehitur, ut etiam lapidibus obruere quaesierit. Quod quidem periculum minime evasisset, nisi tertio jam fuga arrepta, iterum ad Arabionis Castellum, quo primum se receperat, convolasset.

8. Aliter tamen quam descripsimus hanc novam Archelai cum Manete disputationem in suam retulit Historiam Beausobre. Qui, ut jam sibi propositum finem attingeret, undequaque argumenta exquirit et colligit, non tantum ut illa Acta tamquam supposititia rejiciat, sed in ea etiam tamquam multarum haereseon fontes declamat et debacchatur. Cujus achatolici hominis versutum atque malignum ingenium, cum in varias nimirum accusationes et simulationes, Archelao episcopo et universo catholicorum coetui prorsus injuriosas, erumpere ausum fuisse deprehenderimus, ne falsae critices assentatoribus alta sapere videatur, idcirco noster in veritatem amor ea silentio praeterire haud patitur; igitur Archelai sententias et novae illius disputationis argumenta in varias tricas a Beausobre injecta, ut ultro citroque contenderet, tertio jam currente saeculo, veram catholicae et Apostolicae Ecclesiae circa praecipua nostrae fidei dogmata traditionem corruptam, labefactatam et pessumdatam fuisse, ab omni calumnia et dolosa accusatione vindicare nostrum erit

institutum. Ut videlicet summae audaciae hominem perpetuo nugas et commenta agentem pro viribus corripiamus.

CAPUT IX. *Archelai apud Diodoridem cum Manete disputatio a notis criticis et Beausobrianis calumniis vindicatur. Mala acatholici scriptoris fides in recensendis Archelai testimoniis explicatur. Demum merito tamquam catholicum et sanctum Archelaum in Ecclesia haberi, cum ex scriptis quae circumferuntur, tum ex ejus in veram Christi religionem studio demonstratur.*

1. Sufficienter mei muneris partes obiisse arbitrabar, cum praecedenti capite summatim recensuerim quae ad Manetis cum Archelao disputationes pertinere videbantur. Nec enim consilium erat apologeticas theologicas contexere dissertationes, sed Manichaeorum historiam, quasi in breviarium ex certis authenticisque monumentis et auctoribus colligere; quemadmodum jam praestantissimi viri alias et alias historias Pelagianorum, Donatistarum, Arianorum, Eutychianorum, et aliorum haereticorum, qui catholicam religionem corrumpere et evertere nisi sunt, conscripserunt. Sed quoniam cum in percurrendo Beausobriano opere passim talia tantaque mendacia et calumnias offendissem, crassis circumfusas tenebris, naeniis atque sophismatibus lucem aliquam afferre recogitavi, qua quasi sole ex Oriente

diluerentur et fugarentur. Alioqui in hujus haeretici hominis mala fide dumtaxat indigitanda si perstitissem, facile praesentis temporis eruditi, qui non nisi in rerum cortices sese amant, **67** existimarent Beausobriana argumenta esse majori quam ut a nobis refelli possent, si breviter perstringeremus, aut ea prorsus dissimularemus. Cujus rei ut initium faciamus, licebit primo aliquas hujus Batavi scriptoris animadversiones silentio praeterire ; eas, videlicet, quibus pingere conatus est Archelaum episcopum, tamquam hominem superbe de antecedenti reportata victoria gloriantem, qui coram humiliato atque devicto inimico, iterum apud Diodoridem vicum se sistere voluit, Diodorum, seu Tryphonem, presbyterum obstringens incoeptum abrumpere certamen; ut ipse cum Manete novam de fidei rebus concertationem iniret. Dumtaxat haud dissimulabo episcopi in Christianae religionis res studium, superbiam, tumorem atque furorem appellasse, plurimumque ipsi Manetis agendi rationem et loquendi formulas displicuisse. Cum videlicet haereticus Archelaum obtestatus est ub sibi daret incoeptam cum presbytero disputationem ad exitum perducere, veritus propterea cum episcopo, auctoritate dignitateque sibi superiore de religionis dogmatibus contendere. Grave absurdum (ait) fuit isthaec verba in haeretici hominis ore confingere. Qui non tantum jam pridem publice super nova dogmata cum Archelao disseruit; sed etiam, nefarie tumidus, se vocitari audebat *Christi discipulum, apostolum Jesus, et Paracletum a Dei Filio promissum.* Quam gravissimam difficultatem, cum Gothofredus Arnoldi cognovisset , Archelai Acta authentica esse sibi persuadens, cogitavit officiosa illa verba subdole et ironice (ut aiunt) a Manete fuisse prolata, ut videlicet praecaveret illam confusionem quam primo apud Cascharam

subire fuerat coactus, potissimum cum in spem adduceretur facilius presbyterum quam episcopum posse superare. Quale igitur absurdum ex tam natural explicatione sequatur, plane non video, cum haereticorum hominum studium in eo potissimum versetur, ut gratia, auctoritate et opinione apud indoctos et ignaram plebem valere possint. Quae omnia se assecuturum Manes sperabat, si paroeciae presbyterum, disputationibus superare potuisset. An non in ea disputatione quam instituerat, si adversarium vicisset, quotquot fideles qui ibi ex Diodoride et vicinioribus locis advenerant in suam sententiam traxisset, nisi de repente divino suffulti praesidio et veritatis lumine illustrati fuissent? Non igitur absurdum Beausobre videatur, quod Manes ad novum pudoris et ignominiae periculum praecavendum, quod certo sibi imminere praecedenti experimento apud Cascharam dato praenoverat, iterum cum Archelao de fidei dogmatibus contendere detrectasset. Ea enim esse solet contendentium prudens agendi ratio, ut qui semel ab adversariis fuerunt superati, iterum cum iisdem jam viribus scientia atque fortuna validioribus certamini minime se committant, et ab iis se eripiant concertationibus quas sibi exitiosas futuras esse noverunt. Cum igitur Manes, apud Diodoridem vicum, meliora scientiae subsidia sibi non adesse certo cognosceret, novum concertationis genus cum Archelao eum declinare oportebat, maxime cum hunc sacris in utriusque Testamenti litteris apprime versatum esse compertum habuisset. Absit ergo ut suspicemur supposititia esse illa Archelai Acta, ex eo quod Manes, in contentione publice superatus et devictus, aliud certamen deterrimum et periculosissimum renovare recusaverit.

2. Neque pariter dissimulare possum gravem censuram qua idem Beausobre cum in Archelaum, tum in Ecclesiae traditionem antiquorumque PP. doctrinam invehitur, cum ad examen revocata postrema hac Manetis et Archelai disputatione, sancto et sapienti episcopo multarum haereseum notas inurit, quas nimis studiose et ejus dictis atque sententiis expiscari et in medium adducere temerario et injusto ausu conatus est. **68** Quare ne incassum laborare videremur, consilium fuit pro viribus ejusmodi infamiae notam delere, et ecclesiasticam traditionem vindicare, singula eripiendo quae Beausobre perperam objecit. Is itaque tria potissimum Manichaicae disputationis argumenta proponit, quibus totidem Archelai responsiones subjecit. Primum attinet ad incarnationis mysterium, quod Manes evertere volens, contendebat Christum Dei Filium, non verum fuisse hominem ex muliere natum; sed talem dumtaxat divina dispensatione apparuisse, quin realem et substantialem hominis naturam sibi conjunctam haberet. Abutebatur idcirco Pauli apostoli verbis ad Philippenses , quibus affirmatum est in similitudinem hominum factum fuisse Christum. Sed ut suo nefario dogmati robur adjiceret, adhuc ad Lucae verba provocabat, quibus dicitur Spiritum sanctum corporali specie sicut columba supra Christum in Jordane baptizatum descendisse. Quemadmodum igitur (sic Manes ex Beausobre ratiocinabatur) Spiritus sanctus haudquaquam verae et corporeae columbae muniebatur, sed columbae speciem dumtaxat gerebat, et apparentem similitudinem voluit habere; sic Dei Filius non nisi apparenter hominis figuram gestabat, quin veram realemque hominis naturam assumpsisset. Crassum hocce primum Manetis argumentum (ait Beausobre) solidissimis rationibus refutavit Archelaus

episcopus, sed eodem tempore tales protulit propositiones quae non minores haeresum notas praeseferunt. De qua re lectores admonendos esse censuit, ut nimirum (ait) ex ejusmodi observationibus intelligant fidem haud esse regulandam juxta antiquitatem; neque auctoritati traditionis et Patrum trium priorum saeculorum aureae aetatis subjiciendam esse, quam ad exitium perductam affirmant (acatholicos intellige) cum Magnus Constantinus imperii habenas teneret. Sed citius adhuc veram fidem desiisse affirmandum est, si episcoporum virtutes, characterem, illius aetatis privilegium esse arbitremur. Hactenus Beausobre. Sed hunc rogo cur, relictis consuetis et sibi familiaribus nugis atque fabulis, tantopere irascatur, ut impetu in antiquam Ecclesiam facto, sanctissimos ejus episcopos rabidorum canum more latrare et mordere voluerit? Traditionem haud esse admittendam, et antiquis Ecclesiae Patribus fidem non esse adhibendam contendit. Sed ne extra scenam agere videamur, dicat, amabo, Beausobre catholicum dogma de incarnatione, in quo primum cum Manetis, tum Archelai praesens disputatio versabatur, quo praesidio probatum fuerit, si Archelaus etiam privatum spiritum, non praedecessorum episcoporum auctoritatem secutus, Pauli, et Lucae mox laudata testimonia, quae ad pravas significationes Manes detorquebat, interpretari voluisset? Si Archelaus, relicta suorum praedecessorum doctrina et traditione, praefata objecta Scripturarum loca explicare voluisset; si praeterea ad summam aliarum Ecclesiarum consensionem non attendisset, jam nefarias novitates novis commentis auxisset; et ambo de uno eodemque mysterio disserentes, de illo in alias et alias haereses lapsi fuissent. Sed Archelaum de vera Christi carne, de ejus baptismate, morte, sepultura, resurrectione, recte,

solide et sapienter disputasse atque sensisse idem Beausobre asseverat. Igitur novis peregrinis doctrinis non indulsit; sed eas prosecutus est quas sacri Ecclesiarum praesules sibi praedecessores docuerunt. Quid est ergo traditio? Quid illa divina Ecclesiae regula, ex qua verae fidei dogmata hauriuntur? Quid SS. Patrum consensus et doctrina? nisi id omne quod Beausobre in praesens vellicat damnat, et fabulosis commentis subvertere quaerit ut magis suis studiis et partibus quam veritati indulgeat.

69 3. At Archelaum novitatibus adhaesisse, dum catholica illa dogmata de vera Christi carne, de vera passione et morte propugnabat, maligne contendere audet Beausobre. Nam episcopus (ait ipse) affirmavit Jesum vere crucis patibulo affixum fuisse, et postquam ipse ab inferis resurrexit, fuisse in eum locum sublatum, ubi regnat Christus Filius Dei. Archelaum itaque optime explicasse Domini ad inferos descensum asseverat, juxta quem loquendi modum, *inferni* locus idem est ac *sepulcrum,* ex quo Jesus redivivus coelos ascendit. Rationabilem atque justam esse hujusmodi interpretationem subdit, sed eidem varias terribilesque haereses comitari contendit. Neque alia de causa rationabilem et justam laudatam mox interpretationem appellat, quia Theodoro Bezae, Calvino et sibi suffragari arbitratur, ad inferos Christi animam descendisse negantibus. De qua celebri atque trita quaestione passim locuti sunt utriusque Ecclesiae Patres, eos castigantes qui Hebraicas lectiones secuti, *inferos* pro *sepulcro* strictius sumendos esse arbitrabantur . Quam disputationem longius protrahere in praesens consentaneum non ducimus. Cum jam eruditi, accuratique homines varias lucubrationes edidissent, quae

Theodori Bezae, Calvini et Erasmi falsas opiniones rejecerunt, ut probarent verba illa, *descendit ad inferna,* minime in Symbolo fidei esse abradenda. Sed jam antequam docti isti homines id praestitissent, Leo Magnus Manichaeorum et Priscillianistarum errores damnans, veritatem de qua agimus ex multis Scripturarum locis propugnavit, et admiratione afficiebatur quod Turribius Asturicensis Ecclesiae episcopus apostolicam sedem super hunc Christianae religionis articulum consuluisset: *Miror cujusquam catholici intelligentiam laborare tamquam incertum sit an, descendente ad inferna Christo, caro ejus requieverit in sepulcro; quae sicut vere et mortua est, et sepulta, ita vere die tertia suscitata.* Provocat post haec ad Scripturarum **70** testimonia, quae ipsi in notis subjecimus, et statim subdit: *Quibus utique verbis manifestum est quod caro Domini, et vere sepulta requievit, et corruptionem non subiit, quia celeriter vivificata reditu animae resurrexit. Quod non credere satis impium est, et ad Manichaei Priscillianique doctrinam pertinere non dubium est. Qui sacrilego sensu ita se Christum simulant confiteri, ut et incarnationis, et mortis, et resurrectionis auferant veritatem.*

4. At Beausobre in hoc dogmate, de quo agimus, Manichaeo et Priscilliano adhaerens, quae tandem contra Archelai episcopi fidem objecit necesse est cripiamus. Primo itaque hunc laesae fidei suspectum facit, quod divinam Jesus naturam, Christi nomine appellet, quod vocabulum personam dumtaxat designare potest quae per gratiam, dona, perfectiones et dignitatem assecuta est. Ejusmodi loquendi formula, subdit, haereticis jam fuit familiaris. Quamvis P. Petavius contendat eam apud catholicos in usu fuisse, quos

inter locum habent Justinus martyr, Dionysius Alexandrinus, Novatianus, sive auctor libri de Trinitate, et Ambrosius, qui omnes, si Ambrosium excipiamus, magis atque magis tamquam suspecti de Ariano dogmate habentur .

Ob hanc loquendi formulam quasi censuit Archelao indulgendum. Sed quia ad Nestorianorum dogma tum praecedentes, tum subsequentes sui sermonis rationes pertrabit et dirigit, dicens quod Jesus post resurrectionem fuit in eum locum translatus, in quo Christus Dei Filius regnat, idcirco hunc inexcusatum habet. Nam laudata verba perspicue innuunt *Jesum et Dei Filium* duas esse separatas personas, quarum una ad alteram ascendit, ut magis clare etiam sequentia verba ostendunt. Est enim *qui de Maria natus est filius, qui totum hoc quo* (forte legendum *quod) voluit perferre certamen Jesus. Hic est Christus Dei, qui descendit super eum qui de Maria est.* Ut autem praecedentibus verbis vim inferat, suamque Beausobre malam fidem in scribendo augeat et corroboret, sic plane ratiocinatur. Ille quidem qui in Jesum baptizatum descendit haud esse potuit ipsius Jesus persona. Et quia ille qui in Jesum descendit est Christus Filius Dei; igitur Jesus Filius Dei esse minime potuit, nisi postquam in eum descendit; hoc est, postquam Jesus baptismate fuit donatus. Has autem fuisse Cerinthii atque Carpocratis haereses, qui ab exordiis Ecclesiam vexarunt, ex Dionysio Petavio, ad quem provocat, probatum esse contendit. Immo non absimilia de Jesu praedicasse Ebionitas. Elcensitas, Orphitas, et Serpentinos, qui, Theodoreto auctore , alium fuisse Jesum, alium vero Christum, qui supra eum descendit, temere confingebant, asseverat. Et hocce primum, quod contra Archelai fidem objecit, nefariis contumeliis claudit.

Nam quasi insano dirumpens furore, et sanctum episcopum, calumniis atque maledictis devovit, et illius sanctitatis fama abnegata, iisdem censuris et anathematibus proscissum atque confossum, extra catholicorum societatem amandatum credidit, quibus infelix illa haereticorum turba, mox laudata, quae quidem sanctiori quam Archelai Ecclesiae judicio fuit proscripta.

5. Cum haec et alia similia percurrebam, non excanduit meus animus in Beausobre. Hujus dumtaxat studium animadverti, quo praecedentia testimonia et sententias susquedeque vertere et corrumpere conatur, ut Actorum auctoritatem radicitus evertat, et sanctissimi illius episcopi pietatem funditus dejiciat. At Beausobre ex sua semper sententia fabulari, fucum facere et lectori nugas vendere quaesiisse apprime intellexi, duos illos Spiritus sancti in Jesum descensus confundendo; quorum unus, ad illius ex Virgine Maria conceptionem et hypostaticam *Filii Dei* cum humana natura unionem, alius vero ad ejusdem Christi baptisma referri **71** oportere evidentissime sacrae Scripturae testantur. Archelao igitur de incarnationis mysterio disputanti haud in mentem cadere poterat Jesum Christum Dei Filium factum tunc cum Spiritus sanctus post baptisma in eum descendit. Recessisset enim a proposita quaestione an Christus Dei Filius veram hominis naturam, quando ex utero virginali prodiit, copulatam habuerit, quod negabat Manes; phantasticam dumtaxat ei asserens humanitatem et ex adverso sapienter atque catholice Archelao contradicente. Cum igitur inquisitio in eo solum versaretur, an repugnaret et dedeceret Dei Filium vere ex muliere nasci, veramque sibi in utero associari humanam naturam, minime poterat Archelaus fateri Jesum tamquam

unam personam genitum, et ex utero virginali enixum, et in eum post baptisma descendente Spiritu sancto, altera venisset Christi et Dei Filii persona. Secus Manetis objecta stetissent; et impie Archelaus Judaeis atque Photino praeter quaestionem subscribere nisus esset. Quare merito fuisset a Manete correptus; quia videlicet, argumentorum vi et pondere perstrictus, ex Maria, non Deum, sed hominem esse genitum et natum profiteri cogeretur. In tam ergo horrendum facinus Archelaum lapsum fuisse, ex iis vocabulis adductis quae Beausobre objecit, quis concludere poterit aut comminisci? *Jesus* quippe veri et singularis hominis nomen est, quod angelus, incarnationis mysterium annuntians, Patris mandato et auctoritate, Filio suo imponendum et inter homines promulgandum dixerat, ut Evangelistae testantur. *Christi* vero personae nomen minime esse potest, sed nuncupatio est *potestatis* et *regni:* quae duo nomina unico Dei Filio in carne ex Maria virgine nato sine ulla personarum discretione et differentia strictissime convenire, Archelaus ex sacris litteris et communi suorum majorum consensione, tum ibi, tum in epistola quam ad presbyterum Diodorum dederat, probavit; illorum haereticorum deliramenta refellendo, qui *Jesum* alium a *Christo* Filio Dei fuisse confingebant. Falso itaque ratiocinatur Beausobre, contendens *Jesu* nomen ex sese indigitare unam personam separatam a Christo Dei Filio . Nam etiam Lactantius, de his nominibus agens contra gentiles, sic scribit : *Sed quamvis nomen ejus* (Filii Dei intellige) *quod ei a principio Pater summus imposuit, nullus alius praeter ipsum sciat, habet tamen et inter angelos aliud vocabulum, et inter homines aliud. Jesus quippe inter homines nominatur. Nam Christus non proprium nomen est, sed nuncupatio potestatis et regni.* Nimis igitur

arroganter Beausobre illa Archelai verba calumniatur. Cum animadvertit S. episcopum scripsisse: *Est enim qui de Maria natus est Filius, qui totum hoc voluit perferre certamen Jesus* . Ad illud certamen alludit, quod in truce Jesus, ut regnaret, subiit. Cum videlicet veram mortem et sepulturam sustinens, tertia die redivivus apparuit, ad Patrem, a quo descenderat reversurus. *Hic Jesus* (subjicit Archelaus) *est Christus Dei,* **72** *qui descendit super eum qui de Maria est.* Nemo ergo, nisi qui maligne et violenter dicta verba interpretari velit, affirmabit umquam, Archelaum ex illa nominum, munerum et naturarum diversitate, personarum quoque distinctionem indicare voluisse. Etenim sanctus episcopus totus versatur in ea quaestione, quod *Christus,* id est Filius *Dei,* veram hominis naturam ex Maria assumpserit, sic contra Manem ratiocinando. Si enim confessus fueris eum de Maria natum, et passio sequatur necesse est; et passionem resurrectio, et ressurrectionem judicium, et salva erunt Scripturae praecepta. Quare quasi volens fortius adversarium urgere, eumdem et unicum Dei Filium ex Maria in lucem secundum veram humanitatem editum fuisse sequentibus Scripturarum textibus probat. Videlicet: *Cum autem fuit Dei voluntas, misit Filium suum factum ex muliere.* Et iterum: *Pascha nostrum immolatus est Christus.* Et quia *Deus et Dominum suscitavit, et nos cum illo suscitabit per virtutem suam* . Decebat ergo ut Beausobre objecta nobis verba conferret cum reliquo disputationis contextu, et cum iis quae ad Diodorum, seu Tryphonem presbyterum scripsit. Ibi enim, instituta comparatione vetus inter Testamentum et novum, utrumque a Deo esse ob summam prophetiarum consonantiam, multis exemplis in medium adductis, probat. Et loquens potissimum de Moyse, et Jesu, hunc expresse sine

ullo verborum involucro verum Moysis *Dominum* appellat; *sabbati auctorent, beatitudinisque largitorem* Jesum esse affirmat. *Qui virtute propria educens populum e peccatorum vinculis, et captivitate, hunc aeternae tradidit saluti.* Omnes quidem aliaeque non absimiles loquendi formulae, quemadmodum Jesum verum Dei Filium fuisse perspicue indicant, ita S. episcopi circa incarnationis mysterium sanam et catholicam fidem absque ulla haereseos nota praeseferunt et patefaciunt. Quae omnia ne nostra commenta videantur, abunde sententiis in epistola ad Diodorum presbyterum scripta (ut diximus) loborantur, quae a studiosis facile cum lustrari possint, supervacaneum duximus eamdem in hoc opus exscribere atque conferre.

6. Quod vero de alio Spiritus sancti in Jesum baptizatum descensu Beausobre comminiscitur, nunc tempus est paucis expediamus. Ex praecedentibus ergo male digestis ratiociniis, quibus maxima cum veritatis jactura et sanctitatis dedecore Archelaum nefariis haereticis associandum esse confingit, affirmando quod episcopus nec sanctius nec sapientius Manichaeo ipso de incarnationis mysterio disputaverit, ad aliud argumentum gradum facit, quod hisce terminis idem Beausobre orditur.

Manichaeum adversarium rogat Archelaus, illumque respondere urget, negata reali ac vera Christi Domini ex Maria nativitate, ut idem Christus dumtaxat hominis speciem, non veritatem corporis atque animae, habere videretur, supra quem Spiritus sanctus in columbae specie descenderit? Eum pariter perstringit, ut dicat quisnam tum a Joanne fuerit baptizatus? Deinde subjicit: *Si perfectus erat, si Filius erat,*

non poterat Spiritus ingredi, sicut nec regnum potest ingredi intra regnum. Ejusmodi jam testimonio descripto, Beausobre contendit Latinam hanc Graeci et Arabici textus interpretationem redolere barbariem; et Graecum nomen Latine redditum *regnum,* potius significasse *thronum, dominationem, vim, principatum,* quae voces frequentius in Scripturis ad coelestes intelligentias designandas usurpantur . Quare noster veterum theologorum magister in Archelaum hujusque verba animadvertit, sequentem falsam subjiciens censuram, quod *Christum* pro *Jesu* posuerit, illum ex Maria natum affirmaverit; quasi quod *Jesus* etiam *Christus* secundum carnem nequeat vocitari. **73** At istud crimen, quod objicit Beausobre, in evangelistas potius erat vertendum. Matthaeus enim, de generatione Filii Dei in carne nati verba faciens, utrumque nomen adhibuit, scribens: *Liber generationis Jesu Christi filii David,* et rursus addit : *Jesus qui dicitur Christus.* Cujus quippe generis testimonia, cum alia pene innumera in Scripturis frequentissime offendamus, quae Filium Dei ex Maria natum binomine exprimunt, nullam prorsus personarum distinctionem *Jesum* inter et *Christum* indicantia, haud video cur, qua religione, et quo nisu censor noster existimare potuerit eam duabus illis vocibus simul copulatis Archelaum astruere, aut saltem innuere voluisse. At detrahendi maledicendique studio id Beausobre confinxisse, altera calumnia quam statim subjicit evidentissime demonstrat. Nam animadvertens ad reliqua laudatae sententiae verba, illa violenter in contrarium sensum detorquet; et sibi confingens alloqui dumtaxat bardos et plumbeos homines, qui theologicas lucubrationes numquam attigerunt, nec sanctos Patres atque Scripturas lustrarunt,

iterum in sanctum episcopum invehitur, illiusque haereseos facit auctorem, qua impie affirmatum est Jesum Christum non nisi post susceptum a Joanne baptismum Dei Filium effectum fuisse. Alias dici oporteret divinam virtutem, aliam ingressam, unumque Spiritum, alium esse ingressum. Idcirco necessum fuisse Jesum Christum veram habere hominis naturam, ut Spiritus sanctus in cum descenderet. Quantum tamen alienus fuerit ab ejusmodi cogitandi ratione pius atque catholicus Archelai animus, jam dicta in praecedentibus perspicue patefaciunt. Semel enim quod Manes et Archelaus in eo convenirent, videlicet, in exordiis Jesu Christi apparitionis, verum fuisse Deum et Dei Filium, et dumtaxat de vera ex Maria nativitate, de vera hominis natura in utero Matris assumpta et Verbo divino sociata, controversia procederet, jam Archelao licere non poterat extra constitutos hos disputationis limites, nec vagatum abire, nec veram divinitatem Christo denegare; sed affirmare atque dumtaxat probare eum oportebat descensum illum Spiritus sancti in Jesum baptizatum in gratiam humanae naturae contigisse, Ut nimirum mundo, angelis atque hominibus, certo innotesceret, illum esse humani generis opitulatorem sequestrem, et verum propitiatorem ab aeterno praedefinitum, et in tempore e sede Patris ad homines missum, ut praedicaret captivis remissionem, caecis visum, dimitteret confractos in remissionem, et praedicaret annum Domini acceptum, et diem retributionis . Descensu itaque illo manifestata est illa gratiae abundantia et plenitudo, quam nos omnes per mediatorem, summum pontificem, a Deo unctum accepimus. Hocce ergo ministerium, potestatem auctoritatemque deinde exercendam, ob quae inunctus dicebatur, voluit Spiritus sanctus indicare; quemadmodum jam pridem Isaias fuerat vaticinatus .

Quapropter etsi PP., in catholico sensu, aliter et aliter illum Spiritus sancti descensum in Jesum baptizatum explicaverint, omnes tamen in eo conveniunt, illum contigisse ut edoceremur *humanae naturae primitias* **74** *fuisse instauratas, cum apparere voluerit verus homo, sanctificationis capax,* ut dicit Cyrillus; simulque innotesceret eo tempore ejus unctionem fuisse expletam, quia omnia ministeria, functiones et exercitia ab ipso Isaia vaticinata, et ad sacerdotium pertinentia, suscepit.

7. Ex quibus omnibus illud consequitur, maxima injuria, in haereseos suspicionem Archelaum fuisse adductum, quod utrumque nomen Jesus et Christi Mariae unico filio tribuerit. Hanc enim loquendi oeconomiam eum servare oportuit, *ut duarum naturarum conjunctionem indicaret,* ut notat Theodoretus. Immo, auctore Augustino, si quis *Jesum Christum plus quam hominem non novisset, Jesum Christum utique non novisset. Si enim tantummodo homo est, et nihil amplius, non est ipse Jesus Christus*. Sed ad quamcumque callidam atque fallacem Archelai verbis factam interpretationem penitus eripiendam, quid nobis opus esse potest aliorum catholicorum Patrum loquendi modo et sententiis? Plenius semetipsum Archelaum explicasse, evidentissime produnt tum praefatae disputationis argumenta et verborum series et significatio, tum Manetis blasphemiae et objecta quae Scripturarum testimoniis rejicere et evertere S. episcopus conabatur. Hocce igitur argumento Manem Archelaus aggressus est. *Si enim, secundum tu dicis, non est natus, sine dubio nec passus est; pati enim qui natus non est, impossibile est. Quod si non est passus, crucis nomen aufertur.* Et quibusdam aliis hujus generis interjectis, eumdem

Manem perstringendo subjicit: *Haec autem omnia connectis, negans quod de Maria natus est; si enim confessus fueris eum de Maria natum, et passio subsequatur necesse est, et passionem resurrectio, et resurrectio judicium, et salva nobis erunt Scripturae praecepta.* Et post pauca, eumdem ita compellat: *Ideo responde mihi ad singula quae interrogabo: quomodo abjiciemus tantas et tales Apostoli voces, quae dicunt: Cum autem fuit Dei voluntas in nobis, misit Filium suum, factum ex muliere. Et iterum: Pascha nostrum immolatus est Christus. Et quia Deus Dominum suscitavit, et nos suscitabit per virtutem suam.* His ergo et aliis testimoniis ex Apostolo depromptis Archelaus firmiter insistebat ut solam veram ex Maria virgine Jesu Christi nativitatem propugnaret. Post haec autem gradum fecit Archelaus ad illum Spiritus sancti in Jesum baptizatum descensum, quem haereseos notas olere Beausobre contendit; et iterum Manichaeum hisce verbis aggreditur: *Dic mihi illud etiam, o Manichaee. Si ais Christum non esse ex Maria natum, sed apparuisse quidem ut hominem, cum homo non esset, praestante hoc et agente virtute quae in ipso est: dic mihi super quem Spiritus sanctus sicut colomba descendit? Quis est etiam qui baptizatur a Joanne? si perfectus erat, si virtus erat, non poterat Spiritus ingredi, sicut nec regnum potest ingredi intra regnum. Cujus autem ei coelitus emissa vox testimonium detulit dicens: Hic est Filius meus dilectus in quo bene complacui? Dic, age, nihil remoreris quis est ille, qui parat haec omnia, qui agit universa* ?

8. Archelao ita interroganti, audacius Manes respondere ausus est *sibi pium videri dicere quod nihil eguerit Filius Dei, in eo quod adventus ejus procuratur ad terras: neque opus habuerit*

columba, neque baptismate, neque matre, neque fratribus, fortasse neque patre, qui ei secundum te (Archelae videlicet) *fuit Joseph, sed totus iste descendens, semetipsum in quocumque voluit transformavit in hominem, eo pacto quo Paulus dicit quia habitu repertus est ut homo . Cujus igitur rei indiguerit is qui semetipsum in omnia transformarit, ostende?* Postea eludere quaerens, quae Archelaus catholice propugnaverat, hocce aliud argumentum subjicit, quo S. episcopum, quasi jugulum petere arbitratus, **75** dixit: *Si enim hominem eum tantummodo ex Maria esse dicis, et in baptismate Spiritum percepisse, ergo per profectum Filius videbitur et non per naturam.* Tandem comparationem Spiritum sanctum inter et ipsum Christum Dei Filium instituens, sic pergit ratiocinari: *Si tamen tibi concedam dicere secundum profectum esse Filium, quasi hominem factum, hominem vere esse opinaris, id est, qui caro et sanguis sit; necesse est ergo et Spiritum, qui sicut columba apparuit, non aliud esse quam naturalem columbam:* SICUT HOMO *enim dictum est, et* SICUT COLUMBA; *et quodcumque opinari potest de eo sermone quod dictum est,* SICUT HOMO, *hac opinione concipe etiam de eo quod dictum est,* SICUT COLUMBA; *necesse est et haec aequaliter recipere, ita enim in Scripturis quae de eo scripta sunt inveniuntur .*

9. Interim autem multa animo revolvebat Archelatis, tot tantasque ex Manetis ore prolatas blasphemias excipiens; sed potissimum verebatur ne, omnino circumspecte disserens, plus periculi ignaris et insipientibus qui aderant quam utilitatis isthaec disputatio afferret. Nam cum Scripturarum intelligentiam, non omnibus datam esse certo sciret, non

poterat diligenter *aptatam quaestionem manifestare atque dissolvere, nisi propter hos qui assistunt et nos audiunt.* Verumtamen ex populi frequentia, quasi necessitate ductus, nonnullis praetermissis ex iis quae Manes objecerat, ea solum quae ab eo palmaribus crassisque erroribus involuta palam praedicaverat eripere atque subvertere sequenti ratione nisus est. Quare iterum suam congressionem prosecuturus, statim ita ad hominem, ut scholae loquuntur, ratiocinatur: *Dic ergo mihi si Jesum hominem naturaliter factum intellexerimus ex Maria, habentem carnem et sanguinem intellexerimus; necesse est etiam Spiritum sanctum veram esse columbam, et non Spiritum?* Ut hoc falsum consectarium refellat, protinus ostendit veram columbam verum hominem ingredi haud posse atque in eo permanere; sicut nec caro naturaliter carnem ingredi potest. Contra vero, Scripturarum loquendi modum atque rationem fideliter intelligimus, si Jesum Christum verum hominem cum vera carne et sanguine ex Maria natum profiteamur, et Spiritum sanctum columbae figuram solum gestasse. *Nam Spiritus, secundum certam rationem, habitat in homine, descendit, et permanet, et competenter hoc, et factum est, et fit semper.* Veras ergo hominis proprietates de Christo Jesu naturaliter affirmari oportere, ibi probat Archelaus. Secus vero de Spiritu sancto veras columbae proprietates affirmare nefas esse; idque prohiberi, ex sancti Spiritus operatione, perfectionibus, attributis et agendi ratione, evidentissime probavit. Quam disparem rationem, cum in medium adduxisset, cui nec Manes, nec quisquam alius impietatum assertor poterat refragari, ita adversarium compellat, simul perstringens, et jocosis verbis ei illudens. Si quidem cum Manes se Paracletum Dei profiteretur; *Spiritum* enim venisse super se

dixerat, quem promiserat Jesus esse missurum, *et unde* (ait Archelaus), *nisi de coelo descendat?* Coelum ergo Spiritum sanctum inhabitare, et e coelo in hominem descendere, in eoque permanere, laudatis verbis confirmat; ut inde colligat, non descendere posse nisi supra hominem dignum se, id est plenum gratia et virtute. Sed veras columbas super ipsum Manichaeum, non supra Christum descendisse, potius esset sentiendum: *Ut te* (ait) *columbarum potius furem accipiamus, insidias eis ac laqueos molientem; dignus enim es qui verbis ridiculis illudaris.* Sed rediens statim ad disputationem a qua paululum fuerat digressus, ad eam videlicet transformationem, qua Deus se in *hominem,* vel in *solem,* transformasse Manes confingebat, ut ostenderet *Jesum nostrum, habitu solo et visu factum esse hominem,* a quo tamquam haeretice dicto quilibet fidelium abliorrere debebat, provocat ad promissiones omnes atque figuras in Scripturis de hujus nativitate **76** expressas; immo et ad ipsum *adventus* nomen, quae deleri necesse esset, cum in coelis positus facere poterat quae voluerat, *si eum Spiritum solum et non hominem* fuisse affirmemus. At non ita esse, ex Apostoli verbis ad Philippenses probat . Nimirum: *Exinanivit seipsum formam servi accipiens.* Quare subjicit statim. *Dico autem de eo qui ex Maria factus est homo.* Qui loquendi modus, divini Verbi naturam atque personam ante nativitatem ex Virgine perspicue patefacit. Quemadmodum in mundo post baptismum Patris vox annuntiare voluit, disserens de eo qui de Maria natus erat Filius: *Hic est Christus Dei qui descendit super eum qui de Maria est.*

10. Non me latet postremam hanc sermonis phrasim a Beausobre non satis probari: immo tamquam Nestorianae

haereseos fontem esse insimulatam. Sed absit quod etiam in ipso disputationis aestu duas ibi Archelaus in Christo distinxerit personas hominis, nimirum, et Dei. Cum ipse, nonnisi de duabus naturis invicem copulatis disseruerit, quas unicus Dei Filius, vere ex Maria natus in se habuit conjunctas, ut tota disputatione catholice professus est. Et quidem non aliud sonare istas Archelai voces, quae maligne interpretari Beausobre nisus est, clarissime illa verba patefaciunt: Hic est *Christus Dei,* id est Filius, *qui descendit super eum qui de Maria est.* Et paulo post, Filium hunc Dei a Maria genitum sine ambiguis vocibus asseverat. Nam verba faciens de Jesu baptizato, qui e Jordanis aquis jam ascenderat, ait: Statim enim in desertum a Spiritu ductus est Jesus, ut tentaretur a diabolo, quem cum diabolus ignoraret dicebat ei, *Si Filius es Dei.* Ignorabat autem propter quod genuisset Filium Dei, qui praedicabat regnum coelorum. Filium ergo Dei, in vera humanitate a Maria genitum fuisse, Archelaus profitebatur. Qui praeterea Spiritum sanctum in baptismate recepit, *per quem vox paterna testatur dicens: Hic est Filius meus dilectus, nullus alius portare praevaluit, nisi qui ex Maria natus est, super omnes sanctos Jesus* .

11. Quoniam vero varia Manes Archelao objecerat, quae nondum erepta, atque eversa videbantur, ita sapienter adversarium fortius perstringere conatur, numquam a propositae disputationis limitibus abscedens. Quare, neque habitu solo et apparenti specie Jesum Mariae filium hominem fuisse probaturus, ita episcopus effatur: *Si habitu eum et specie dicis esse hominem, quomodo ab his qui ex viro et muliere nati sunt Pharisaeis teneri potuit, et ad judicium pertrahi, cum spirituale corpus a crassioribus corporibus non*

valeat comprehendi? Et corripiens, et exagitans eumdem Manem, qui dixerat pro libito Filium Dei in quamque formam et speciem se transformasse, quemadmodum et in *solem,* ita subjicit. *Perge, quaeso, et pugillum plenum solis mihi affer, aut modium plenum! Ipse vero sol, pro eo quod subtilioris est corporis, cooperire te et circumdare potest, tu vero eum, etsi conculcaveris, nihil laedis. Contra autem,* concludit, *Dominus vero meus Jesus, si tentus est, ut homo ab hominibus tentus est. Si non est homo, nec tentus est. Si non est tentus, nec passus est, nec baptizatus est. Si ille non est baptizatus, neque quisquam nostrum baptizatus est. Baptisma autem si non est, nec erit remissio peccatorum, sed in suis peccatis unusquisque morietur.*

12. Ex quibus Archelai dictis maximum sibi incommodum Manes afferri praesentiens, totum hunc sermonem praetermittit, et dumtaxat postremis illis vocibus insistens, duo illa consectaria in medium adduxit. Primo reponens: Ergo baptisma datur propter remissionem peccatorum? Quodque cum Archelaus dedisset, respondendo *amen,* statim istud aliud blasphemum subjecit: *Ergo peccavit Christus, quia baptizatus est?* Quod postremum perhorrescens, Archelaus, illico obstitit respondens, *Absit;* et **77** apostoli Pauli verba usurpans, sermonem hisce verbis clausit: *Quin potius pro nobis peccatum factus est, nostra peccata suscipiens. Propter quod ex muliere natus est, et propter quod ad Baptisma venit, ut hujus partis perciperet sanctificationem; ut Spiritum, qui descenderat in specie columbae, corpus quod susceperat portare possit.* Recessisse Archelaum a catholicae veritatis principiis, postrema hujus responsionis parte, Beausobre contendere non veretur . Nam quamvis Jesu Christi summam

innocentiam internovisset et praedicasset, dicendo eum non recepisse baptisma ut a suis peccatis mundaretur, quod tamen impie affirmaretur; cum addidisset deinde Jesum fuisse baptizatum, ut secundum eam partem qua ex muliere natus erat sanctificationem perciperet, et idoneus efficeretur ad sustentandum Spiritum, qui in eum descenderat, idcirco infinite a catholicae fidei principiis abscessit. At calumniam atque figmentum haec continere, quis non videt? Christi animam perfecte per unionem hypostaticam divini Verbi plenissime fuisse sanctificatam, jam Archelaus tota illa disputatione, cum implicite, tum explicite fassus est: nec enim ullum aderat in ejus anima peccatum, quod baptismate deleri posset . Sed quoniam durum crucis et passionis mortisque certamen subire debebat, cujus causa visibili illa specie Spiritus sanctus in eum descenderat, idcirco infirmum et carneum *corpus,* quod ex Virgine assumpserat, exterius etiam roborari oportuit, ut omnia illa tam cruenti certaminis tormenta portare posset. Unde ergo colligit Beausobre Archelaum eo dicto a catholica abscessisse fide? Corpus enim illud et anima, quae in conceptionis suae instanti Verbi personae uniebatur et substantialiter sanctificabatur, nova per baptismum purificatione, ut Spiritus sancti habitaculum efficeretur, non indigebat. An non id confessus est Archelaus, cum negavit *Christum habuisse peccatum proprium,* quin potius pro nobis fuisse factum peccatum, nostra peccata suscipiens? Igitur dum nostra peccata expianda suscepit, visibilibus etiam signis exterius purificari oportuit, ut nostra peccata cruci affigere et delere sua morte atque passione posset. Tandem Archelaus innuere voluit eo sensu quadam exteriori indiguisse purificatione, qua peccator in mundum pro nobis apparuit, cum languores nostros vere ipse tulit, et

dolores nostros ipse portavit. An non in horto antequam crucem ascenderet, animi perturbationes expertus, ab angelo fuit confortatus? An non in cruce agens animam, et mortales expertus dolores, Patrem Deum orabat dicens: *Deus meus, Deus meus, quare dereliquisti me?* Praesidio haudquaquam indiguisse ob unionem hypostaticam divini Verbi, catholici unanimi consensione affirmant. Sed ad veram hominis naturam declarandam haec necessaria fuisse, quis umquam nisi unus Beausobre inficiari potuit?

12. Beausobre tandem ut studiosius suae acatholicae sectae partibus indulgeat, ad S. Methodium Archelai coaevum provocat, quem tamquam Ariani et Nestoriani dogmatis patronum exagitat; ea ratione ductus, ut ostenderet catholicorum episcopos et martyres, qui jam tertio Ecclesiae saeculo floruerunt, evangelicae et catholicae fidei non fuisse sinceros custodes, sed eam depravatis opinionibus labefactasse et corrupisse. Verum in his aliisque similibus retundendis longius immorari praesens nostri otii studium cum minime patiatur, idcirco alia quae ad Manetis historiam, mortem videlicet, nostra oratio examini subjiciet; felicius veritatem illam assecuturi, quam ementitis solum verbis se dumtaxat in votis habuisse Beausobre testatus est, idque ut magis atque magis suis asseclis fucum faceret, atque incautos sciolosque lectores deciperet.

78 CAPUT X. *Manes ex Diodoride aufugiens a Persicis ministris comprehenditur, et, pelle*

exutus, improbitatum poenas luit. Perperam Beausobre hujus necis auctorem facit Archelaum, cujus argumenta rejiciuntur. Manichaei tandem solemni ac religioso ritu Manetis natalem agunt.

In evertendis Beausobrianis calumniis contra Archelai episcopi fidem et religionem, male et summa injuria congestis atque confictis, multum operis praecedentibus capitibus, insumpsimus, ea videlicet ducti ratione, ut ad examen sedulo revocaremus quae ex una parte a Manichaeo disputante nefarie contra catholicam veritatem propugnabantur, et ea deinde quae ex adverso ipse Archelaus episcopus pronuntiavit ut haeretica dogmata sibi objecta retunderet et prorsus rejiceret. An ergo Archelaus in refellendo Manichaeo et in catholicis veritatibus propugandis felicior fuerit quam novitatum assertor Beausobre judicavit, laudatum sanctissimum episcopum, tamquam laesae fidei hominem multarumque haeresum assertorem postulando, mox a nobis dicta declarare poterunt. Potissimum cum in praesens ad illorum lectorum judicium provocare intendamus, qui in percurrendis SS. PP. et antiquorum theologorum scriptis versari solent; quique perfectam et ordinatam Christianae rei memoriam tenentes, animum novitatibus recreare minime solent, nec anxius variae et peregrinae eruditionis comparandae studio adducuntur, ut avidius acatholicorum librorum lectioni vacent, quibus sensim et inconsulte animus falsie praejudicatisque opinionibus imbuitur, et Christiani nominis pietas labefactata corrumpitur. Si vero eorum judicium appellarem, qui, novitatum amore

moti, dumtaxat merces ex haereticorum libris mutuatas inter populorum frequentiam et in sciolorum conventibus verbis et fabulosis dictis vendendis exponere consueverunt, ut sibi doctorum opinionem vindicent, jam intelligerem meam et Archelai causam cadere posse, quamvis unice catholica veritate ex Scripturis et traditione desumpta innitatur.

1. A nostro itaque scribendi scopo minime recedentes, neve nostra disserendi ratio productior fiat, Manem valde turpiterque confusum clam a Diodoridis paroecia seu vico abire compulsum fuisse affirmamus. Is namque dubio procul, populi ira atque tumultu, violentam subiisset mortem, nisi Marcellinus, pro Romanorum imperio illius provinciae civilium rerum prudens administrator, et ipse Archelaus, lenitate ducti, plebis furorem cohibuissent. Fugae igitur praesidio suffultus, trans Strangam fluvium confugium quaesivit, iterumque in Arabionem castellum, ex quo jampridem discesserat, antequam Mesopotamiam proficisceretur, se recepit; sibi forte blanditus quod lata a Persarum rege in eum mortis decreta, aut prorsus abolita, aut mutata fuissent, ob civilium rerum mutationem, quae forte eo temporis intervallo quo ex aula abscessit contigerat. Rem lere hisce verbis Archelaus in sua disputatione descripsit , addens: *Sed ille vias quibus venerat repetens, transito fluvio, ad Arabionis castellum rediit. Ubi postea comprehensus, oblatus est regi, quique plurima adversus eum indignatione commotus, duas mortes in eum vindicare cupiens, unam filii, alteram carcerarii, jussit eum ante portam civitatis excoriatum suspendi; et pellem ejus medicamentis infectam inflari, carnes vero volucribus dari jussit.* Neque aliter Manetis necem in catechumenorum **79** institutionibus

Cyrillus Hierosolymorum episcopus descripsit . Qui tantummodo alias explicavit circumstantias, Manetem nimirum ad Persarum regem adductum, et coram eo se sistere coactum, multis exprobrationibus fuisse exagitatum, ob mendacia et fugam. Qui rex praeterea ejus irrisit servitutem, accusavit filii caedem, et damnatos *propter eum* custodes ad necem. *Itaque* (concludit idem Cyrillus Archelai dictis suffragando) *excoriare Manem lege Persica mandavit, et corpus quidem reliquum bestiis devorandum tradidit. Cutem vero, qua tanta ejus improbitas continebatur, tamquam utrem ante portas suspendi curavit.* Non absimili modo Socrates Manetis necem descripsit . Quippe ecclesiasticarum rerum memorias referre volens, Archelai cum Manete disputationem jam scripto consignatam manibus terens, et eadem suis oculis lustrata, quae hactenus diximus, rerum ordine servato, fideli narratione explicavit. Ne vero ea quae ibidem refert in falsitatis suspicionem quandoque adducerentur, ut lectorum animum a praejudiciis vacuum redderet, postquam scripserat. *At rex Persarum comperto quod Manichaeus in illis partibus moraretur, inde abrepto, cutem detrahi jussit, eamque paleis oppletam ante portas civitatis appendit;* statim ad omnem fidem hisce dictis vindicandam, subjecit: *Atque haec nos haudquaquam commenti sumus; sed ex disputatione quadam Archelai, Cascharorum urbis in Mesopotamia episcopi, a nobis lecta, excerpsimus.*

2. Scripto ergo consignata, et Graeco sermone reddita, tum isthaec Archelai disputatio circumferebatur. Nec quisquam ab eo tempore ad annum millesimum septingentesimum quadragesimum usque eam tamquam falsam et supposititiam

judicare ausus est. Nullus, inquam, eam commentum nugas atque fabellas continere affirmavit. Id ergo dumtaxat Beausobriano judicio, paucisque aliis, qui praefato Scriptori assentari conantur, reservatum fuisse arbitrabimur? Sed jam luculentius de hoc vindiciarum genere in sequentibus verba faciemus. Tandem vero de Manetis nece sermonem prosecuturi, praeter Epiphanii auctoritatem, qui praecedentibus scriptoribus suffragatur, obvium est etiam testimonium Photii , qui quamvis ob schisma in Ecclesiam catholicam inductum laesae fidei homo merito debeat appellari; tamen multam adhibuisse diligentiam in perscrutandis veterum scriptis, multaque eruditione fuisse praeditum, adhuc quisquam non est ausus inficiari. Is itaque, quamvis in recensenda Manetis nece, et Archelai gestis, praecedentium scriptorum ordinariam methodum non sequatur, eum tamen vix ab eorum dictis recessisse exploratum est. Capite enim 13 narrat quemadmodum ad regis Persarum iram atque vindictam evadendam huc illucque Manes vagari cogeretur; describit satellites ubique eum perquirentes, ut ad regem adducerent, et adductum gravissimis tandem objurgationibus exagitatum fuisse, et horribilium impietatum non indignam mortem subiisse asseverat. Hinc ergo laudatum caput hisce verbis, quae ex Socrate et Archelao mutuata esse arbitramur, claudit: *Cum enim infelix ille adhuc in vivis esset, corpus, detracta pelle, in utrem excoriantes, sic ex vita detrahunt, et quasi dissecant, reliquum vero corpus in praedam feris projiciunt, ipsamque pellem, utris instar, vento repletam, prae foribus suspenderunt. Talem apostata et scelestissimus homo vitae terminum consecutus est.*

Rursus vero laudatus Photius, cap. 15, hujus acerbam mortem commemorat, praemissa tamen celebri ea disputatione quam contra eumdem habuit Archelaus. Hunc autem *divinum et sanctum virum* Cascharorum **80** in Mesopotamiam episcopum appellat . Subjicit deinde Manem *insperato* pudore in publica congressione suffectum profugum Diodoridem fugisse. Et denuo ab eodem Archelao iterum disputante ad fugam fuisse perpulsum, et apparuisse Manem nequissimum hominem, suis in dogmatibus omnibus deridendum, atque detestandum; tum tandem a regiis ministris eum perquirentibus atque scrutantibus captum fuisse, et *acerbas illas poenas* subiisse.

3. Veritatem hanc tot tantisque firmatam momentis, etsi Beausobre inficiari ausus non fuerit, multo tamen studio adhibito, eam sensim infirmare conatur. Capite enim 11 prioris libri, Manetis necem descripturus, hujus auctorem et quasi ministrum Archelaum episcopum fuisse asseverat , propterea in medium Gallice prolatis illis verbis, in quae episcopus post disputationem eruperat, videlicet: *Haec ego cum cognovissem, necessarium me etiam vobis indicare, quia requiritur ipse a rege Persarum usque in hodiernum diem.* Laudata quidem verba ad Manetis perpetrata apud Persas facinora referri, neminem latere arbitror. Quae Archelaus eructare quasi fuit coactus, quando videlicet absoluta cum Manichaeo novissima congressione, admirantibus populis et turbis, quae ex illius provinciae locis illuc convenerant, ut duos illos viros de religione disputantes audirent, silentium indixit, totamque seriem gestorum atque perpetrata Manetis facinora patefecit .

Hanc itaque Archelai agendi rationem maligne in crimen vocare nisus est Beausobre, contendens non debuisse episcopum ea Manetis crimina nota facere populo, ob quae a regiis Persarum ministris ad necem inquirebatur, videlicet quod regium filium occiderit. Dumtaxat tamquam bonus pastor eum oportebat de Manichaicis circa fidem erroribus verba facere, ut populus illos praecaveret. Quare sibi blanditur, S. episcopi animum, voluntatem agendique rationem facile assequi posse et interpretari; judicando, videlicet, voluisse Archelaum suis verbis populum excitare ad furorem, et seditionem, ut nimirum, comprehenso Manete, in Persarum manus traderetur. Persae enim in confiniis Mesopotamiae commorabantur, nec a Romanorum ditione et stationibus separabantur, nisi per fluvium Strangam. Pravam ergo et, ut vocant, *irregularem* fuisse hanc episcopi intentionem, Beausobre contendit. Quam cum populus deinde optime intellexisset; etiam antequam episcopus sermoni finem daret, in Manem insurgens, illum comprehendere nisus est, ut in vincula ad barbaros vicinos adduceretur, sed ille diligenter in Arabionis castellum profugit. Quid mirum vero? Malignae huic interpretationi Epiphanium suffragari voluisse, pariter ex sua sententia Beausobre comminiscitur. Confingit namque hunc sanctum episcopum intellexisse ejusmodi Archelai agendi studium episcopalem characterem plurimum dedecorare; idcirco, posthabita praecedenti narratione, aliam prorsus dissimilem suo proprio marte excogitavit, scribendo populum catholicae religionis studio actum, Manem lapidibus opprimere quaesiisse, cujus conatus furorem compescuit et praepedivit, ut Manes aufugiens facile praesidium sibi nancisceretur. Tillemontius (subdit Beausobre) sibi persuasit brevem hanc narrationem ab Epiphanio fuisse supposititam,

cum in Archelai Actis eam non offendamus. At ultro dato vera esse quae Epiphanius sine auctore mox recensuit, adhuc staret Cascharae episcopum, **81** Manetis exitium voluisse, quin de hujus nece posset objurgari. Si quidem quamvis criminosum hunc virum lapidare conantibus sese opposuisset, studium tamen adhibuit, ut, admonitis Persarum regiis ministris, publica auctoritate Manem multorum facinorum reum undequaque quaerentibus, comprehensum cautius tenerent, ut coram rege adductus capitalem poenam subiret. Hactenus aliis verbis Beausobre, ex aequo Archelaum et Epiphanium episcopos mordens et exagitans.

Sed omnia quae objecit, nec rerum veritatem comprimere valent, si diligentius ex Archelai Actis laudatae narrationis scopum exquiramus, nec duos illos Patres sibi invicem in Manetis nece describenda repugnare sequentibus animadversionibus erit exploratum. Et primo quidem quod attinet ad Archelai agendi disserendive rationem, qua Diodoridis populo, non tantum Manichaicos circa fidem errores patefecit, sed etiam perpetrata ab iniquo eo homine graviora flagitia, ob quae publica Persarum regis auctoritate ad necem inquirebatur, in ea nihil prorsus apparere opinor, quod episcopalem dedecoret characterem; nec eo studio Archelaum isthaec dixisse arbitrabimur , nisi gravissimo ductum motivo, quod facile Beausobre fuisset assecutus, si diligenter Archelai Acta lustrare voluisset. Nos itaque, qui sedulo in iisdem percurrendis Actis et disputatione diutius versari voluimus, apprime intelleximus, novissima hac congressione absoluta, maximum tumultum fuisse excitatum in populum qui illuc convenerat. Nam alii ex parte Archelao plaudentes, hujus *immensas laudes cum clamoribus* celebrare

nitebantur; alii vero ex adversa parte ira et odio in Manetem aestuantes, probabilius furore movebantur ut eum occiderent. Tumultum autem in populum excitatum fuisse, perspicue laudatorum Actorum textus, quem ipsi subjicimus, manifestat. Quare maxime verisimile apparet ut quemadmodum inter turbarum clamores Archelai victoris laudes concinebantur, ita etiam maledictis atque improperiis, tum Manetis haeresis et infamia, tum hujus sacrilega doctrina abominaretur et proscinderetur. Quod si Beausobre adhuc mihi obsistere vellet, rogarem quid *tumultus* nomen habeat significare? Quod si ex Cicerone nihil aliud importat quam perturbationem tantam ut timor major ex eo oriatur , jamjam intelligimus quod periclitata fama et Manetis opinione ex habitis disputationibus, ut turbae non sinerent Archelao ad propria remeare, valde probabile est etiam easdem turbas pari studio voluisse Manem detinere, vinculis constringere, aut lapidibus obruere, ne aufugiendo debitas poenas evaderet. Turbarum ergo hunc tumultum verbis et precibus forte Archelaum comprimere oportuit, ne contra gentium et ecclesiastica jura ex tanta perturbatione oriretur saevitia. An non Marcellus Manem invitaverat, et epistola quidem, ut Cascharam veniret? Igitur gentium jura servari debebant, nec umquam sine datae fidei jactura cuiquam permissum esse potuit ut hostilibus manibus laederetur; potissimum, quia non Romanorum imperio, sed Persarum erat subjectus. Itaque nec in Archelai mentem cadere potuit ut, praesente Marcello, populum ad seditionem excitaret, et haeretici necem exquireret. Quare idem S. episcopus, etiam ad servandam ecclesiasticam lenitatem, populo suasit ne e loco in quem convenerat discederet, paulo post nova verba facturum se illis promittens. Sed adhuc turbae congregabantur, nec tumultum neque

perturbationem compressam fuisse haec verba patefaciunt. *Postea vero congregatis eis,* **82** *Archelaus acquiescere sibi atque audire verbum suadebat.* Si populus ergo in Manetem non tumultuabatur, si hunc ad necem non inquirebat, quare Archelaus novum studium et suasiones adhibuit ut illi qui convenerant acquiescerent? Igitur ut Epiphanius clarius gestorum seriem describeret, nihil suo marte confinxit, sed ea recensuit quae forte olim habebantur etiam in iisdem Actis, et modo propter ammanuensium imperitiam, vel interpretum malam fidem, praetermissa sunt. Et quidem lacunam in ea irrepsisse, denotant praecedentia verba, quae ad calcem jam exscripsimus. Nam post has voces *ita ut* (turbae nimirum) *omni studio conarentur,* haec alia immediate subduntur, quae nullum genuinum sensum reddunt: *ultra ei non sinerent,* etc., ad quam mss. codd. lacunam Zacagnius animadvertens, censuit saltem particulam *et* esse apponendam, quam forte adhuc confusionem textusque perturbationem *causare* quisque facile poterit ex contextu judicare. Sed nihil ibidem desiderari, ultro dare non multum repugnabo. Quid tamen? Epiphanius ex sua sententia confinxit *populum quaesivisse Manem lapidibus obruere?* Commentum apage. Nam Actorum series narrat quemadmodum ad illam paroeciam multitudo hominum ex universa illa provincia convenerat, atque alii ex vicinis locis homines aderant, et facto *silentio* hoc modo Archelaus de *Mane dicere* aggressus est. Deinde paucis prolatis verbis, haec alia subjiciens, populum deprecatur, ut, abjecta omni perturbatione, omnique strepitu semoto, quae de Manete didicerat, quaeque indicare decreverat, audire non detrectaret: *sed nunc* (ait) *paucissima dicere volentem deprecor, ut cum silentio audiatis, ut agnoscatis qui sit, et*

unde, et qualis sit iste qui advenit, etc. ; semel ergo, iterum, et tertio tandem, ad turbarum perturbationem, atque tumultum comprimendum, silentium indicere debuit Archelaus. Nec alia de causa, nisi quia populus ille in Manem jam invehi nitebatur; verba enim haec postrema, quae exscripsimus, ejusdem populi animos in haereticum fuisse commotos evidentissime patefaciunt. Cum igitur Archelaus, sano adhibito consilio, eidem populo verba facere promisit de hujus haeretici persona, conditione, patria, institutis atque flagitiis, censuit sua narratione posse sibi conciliare attentionem auditorum qui convenerant, et interim latam aperire viam Maneti aufugienti, ut sibi suae vitae et incolumitati praesidia pararet. Atque tandem ita factum est ut ille, *vias quibus venerat repetens, transito fluvio, ad Arabionis castellum pervenit.*

5. Sed confingamus adhuc Diodoridis populum iracundiae et odii motibus in Manem non fuisse jam excitatum, quid inde? Jam Archelaus in manifestanda Manetis vita atque flagitiis voluit commovere populum, ut, haeretico comprehenso, is tamquam victima postmodum a Persis mactanda et sacrificio interficienda, caute duceretur? Quis enim sine temeritatis nota id poterit judicare? Cum potius arbitrari liceat Archelaum de genere, natali, conditione, mendaciis, flagitiis Manichaicis disserere voluisse, capitalem etiam in hunc nebulonem, a Persis, eum undequaque publica potestate perquirentibus. latam sententiam, ne simpliciores minusque de fidei rebus periti illius falsae doctrinae persuasione seducerentur. An non Ariani, Nestoriani, Eutychiani, et novissimis saeculis Calviniani, Lutherani Socinianique suarum haereseon figmenta, praedicationibus et disputationibus propagarunt?

Quod quidem felicius ipsis contingere potuit, quando freti armorum strepitu atque potentia, aut quando dignitatum auctoritate vel scientiarum doctrina celebriores facti, vel denique quando aliquo principum saeculi praesidio assecuto, omnique verecundiae atque timoris **83** freno spreto, liberum eis esse potuit suarum opinionum pravitate, aliorum animos, mores et fidem corrumpere atque pervertere. Archelaum itaque plaudentibus sibi populis manifestare non tantum oportebat suae catholicae legis adversarium nulla vera atque genuina sacrarum Scripturarum scientia et cognitione pollere, sed praecipua nostrae fidei mysteria evertere et suis fabulis abolere: tum etiam omnibus naturae, tum fortunae bonis atque adjumentis fuisse exspoliatum; ita ut ejus nomen, mali mores atque facinora, pluribus nationibus jam tum explorata, prorsus ubique abominarentur. Quid ergo criminis in ejusmodi narratione et agendi ratione deprehendi possit, prorsus non video. Igitur ultro dato quod populus qui apud Diodoridem disputationem auditurus convenerat nihil prorsus in Manem fuisset commotus, an non S. episcopum decebat eum populum de iis omnibus admonere, quae ex Turbonis et alterius discipuli ore perspicue cognoverat? An non episcopum decebat iis omnibus uti praecautionibus atque mediis quae efficaciora validioraque arbitrabatur pro suae dioeceseos tranquillitate, suarum ovium salute, et Christianae doctrinae puritate servanda atque tuenda? Plane comminiscitur Beausobre, ejusmodi agendi rationem in crimen vertere conatus. Potissimum cum Archelaus Manem falso non incusaverit, nec irrationabili causa in eum excanduerit, falsa confingendo; sed ea dumtaxat narravit, quae (ut diximus) ex duorum Manetis discipulorum ore didicerat.

6. Jam vero SS. PP. atque scriptores summa consensione Manetis necem descripsisse, praecedentia testimonia in hujus capitis exordio adducta plenissime patefacere possunt. Beausobre tamen, suis in Archelaum et Epiphanium episcopos invectivis absolutis, adhuc nodum in scirpo quaerere studens, parum diversos laudatorum scriptorum loquendi modos et phrases animadvertens, molli brachio, censorio stylo eos vellicat, ut eos discordes esse ostendat, nec alia de causa, quia Actorum Archelai fidem elevare contendit . Primo ait Epiphanium in describenda Manetis nece, hanc novis circumstantiis adornasse, cum affirmavit Manem spinarum aculeo fuisse excoriatum, ejusque pellem paleis repletam, cui Albulpharagius Syrorum scriptor suffragari videtur. Sed hunc (ait ille) probabile satis est, ex Epiphanii lectione id didicisse et exscripsisse, cum in Graecorum lingua plurimum esset versatus. Addit Photium, qui Graecorum relationem ex Archelai Actis eductam lustravit, testimonium perhibuisse Manetis pellem aere aut vento fuisse repletam, quemadmodum follis. Postremum hoc probabilius judicat. Nam criminosorum et malefactorum pelles, qui a Persis excoriabantur, aere et non stramine replebantur, quas sic repletas conservare nitebantur, quemadmodum de Valeriano imperatore Saporis jussu post mortem excoriato legitur. Cujus conservatam pellem deinde Persae imperatorum Romanorum oratoribus, tamquam gloriosae victoriae monumentum ostendere affectabant. Caeterum si Graecorum lectionibus atque narratiunculis credendum est, parem Maneti sortem subiisse S. Bartholomaeum et monachum Studitam arbitrabimur. Perperam tandem Epiphanius (addit) Manichaeos stratos dormire atque cubare consuevisse supra paleas, aut spinas; memoriam sui patriarchae agentes, qui

excoriatus fuerat spinarum acumine, ejusque pellem stramine aut paleis repletam. Sed id confinxisse Epiphanium, idem Beausobre, Augustini testimonio ductus, affirmat. Qui narrat schisma Romae Manichaeos inter exortum, quando Constantius Rom. civis, congregatis simul pluribus hujus sectae hominibus, ut Manichaica adamussim praecepta observarent, quam citissime coetus et congregatio illa in duas factiones divisa est. Nam alii hanc vivendi rationem ob nimium rigorem deseruerunt, permanentibus aliis in laudatorum mandatorum rigore atque observantia. De hoc schismate hic a Beausobre descripto, opportunius **84** ipsi verba faciemus, potissimum cum ad varios Manichaeorum gradus nostra scribendi ratio se convertet.

7. Interim autem vellem ut lector animadverteret haec omnia quae mox ex Beausobre descripsimus, de diversis nimirum praecedentium scriptorum et PP. loquendi modis et phrasibus, haudquaquam rerum veritatem et Manichaicae necis historiam infirmare aut evertere. Nam laudatorum scriptorum scopus minime fuit minutas ac tenuissimas hujus necis circumstantias describere. Nam alii fusius, strictius alii, Manem a Persis pelle exutum fuisse asseverarunt ut is videlicet suarum improbitatum poenas lueret. Etsi eorum aliquis quidpiam addere censuit, quod a praecedentibus scriptoribus fuerat praetermissum, id forte contingere potuit, vel ex vulgari et forte certa traditione a Persis accepta, vel quia eorum scripta Persarum usui ritibus et institutis magis atque magis accommodare nisi sunt. Caeterum illud unum ab omnibus summa consensione comprobatum et scripto traditum est, videlicet Manem regia sententia in eum lata fuisse pelle exutum. An vero pelle exutus adhuc in vivis

existens, an ejusdem pellis detractio spinarum acuminibus aut ferreo stylo facta fuerit, ad historiae veritatem non pertinet. Cum hujusmodi circumstantiae parvi nulliusque momenti sint, nec adeo necessariae, ut scriptores qui illas addiderunt, aut praetermiserunt de mendacio aut fabulosis narrationibus arguamus. Idem prorsus nos affirmare oportet de ejus cadavere, haudquaquam sepulturae tradito, quod potius eis vicissitudinibus et in bestiarum ac volucrum cibo ac nutrimento fuit relictum. Quam agendi rationem apud Persas aliasque nationes infamiam et opprobrium minime redolere, gravissimis ductus testimoniis asseverat Beausobre . Sed fundamentum ex quo hanc conjecturam se haurire ipse auctor contendit, non tantum tamquam infirmum nutat, sed prorsus cadit. Videlicet Persas ex horruisse terram fodere, foveasque in eam facere ad defunctorum cadavera sepelienda. Idque facere non consuevisse, maximam ob venerationem, quam elementis adhibebant. Sed Persas caveas, cryptas atque speluncas habuisse, quis ignorat? Si igitur ipsis religio erat foveas in terram non fodere, quia elementis cultum quemdam et venerationem adhibebant, haud video cur non potuerint mortuorum corpora in aliis condere locis, ubi terra suos naturales sinus, foveas caveasque conservat. Quare tamquam male apposita arbitramur ea monumenta omnia, quae ex Porphyrio, Assemano, Hydae collegit, et ad calcem apposuit, cum nihil prorsus ad nostrum conferant scopum, videlicet Manetis mortui carnes bestiis atque avibus devorandas traditas et relictas fuisse.

8. Me tamen non latet tam infamem et truculentam necem, quae metu et terroribus hominum quorumcumque esse debebat, Manetis discipulorum animum nec leviter

commovisse. Immo, tum facti audaciores, maximis cum laetitiae signis et superstitiosae religionis argumentis eam singulis annis venerari coeperunt, et ea de causa, solemni Domini nostri Jesu Christi Pascha abolito, aut saltem a *paucis tepidissima celebritate frequentato,* diem dumtaxat quo Manichaeus fuerat occisus magnis honoribus prosequebantur. Cujus quippe profani sacrilegique ritus causam olim Augustinus exaggerabat, et quasi raptus in admirationem, quando videlicet Manichaicae sectae magistros audiebat, ab eis scistabatur *quae causa esset quod Pascha Domini nullis vigiliis, nullo prolixiore jejunio indicto auditoribus, nullo denique festiviore apparatu colerent, cum eorum Bema, id est diem quo Manichaeus occisus est, quinque gradibus instructo tribunali, et pretiosis linteis adornato, in promptu posito, et* **85** *objecto adorantibus, festivissima quadam solemnitate et maxima animi devotione honorabant.* Hoc, inquam, cum quaereret Augustinus respondebatur ejus diem passionis celebrandum esse qui vere passus esset, Christum autem, qui natus non esset, neque veram, sed simulatam carnem humanis oculis ostendisset, non pertulisse, sed finxisse passionem. Ad hocce ergo falsitatis portentum S. Doctor post suam conversionem animadvertens, ingemuit, et contra ejusmodi homines exclamabat, qui cum se Christianos dici vellent, et Christum de femina natum, et humanum habuisse corpus negabant, *ne passio ejus quod totius jam orbis festivissimum tempus est, celebrant,* alia paschali die *Bematis* sacrilega solemnitate subrogata, quam veluti gratissimam, dulcissimam summoque dignam honore vehementius colere desiderabant. An vero recentiores Manichaei solemnes hos ritus adhuc servare consuescant, me omnino latet. Rogare dumtaxat possem Beausobre et Bailium qui omni nisu pro Manichaica

religione decertarunt an adhuc quae a nobis ex Augustino recensita sunt usum obtineant? Horum enim responsiones nostras praesentes has elucubrationes magis magisque possent adornare. Haec tandem sunt quae de Manetis vita, moribus, gestis atque interitu ex veterum scriptis dicenda occurrunt. Nunc vero ad pleniorem rerum notitiam ad Archelaum redeamus oportet, qui Marcelli persuasione Turbonis confessionem et habitas cum Manete disputationes scripto consignavit.

CAPUT XI. *Fabulosa Manichaeorum philosophiae ac theologiae figmenta, a Turbone, Manetis discipulo ad catholicam fidem converso, exsecrata, quae ab Archelao deinde, Cascharae episcopo, Marcelli persuasione una cum Manetis disputationibus scripto consignata fuerunt.*

Instituendi mihi publicam eam confessionem criminumque exsecrationem referre, et memoriae mandare, quam Turbo Manetis discipulus coram Archelao et caeteris in Caschara Mesopotamiae urbe fecit, protinus ad ejusdem Archelai scripta provocare, iisdemque potissimum insistere opus est. Nam cum is scripto commiserit, aut scripto committere jusserit tum ea quae ex Turbonis ore poenitentiam agentis audierat, tum ea quae audacius Manichaeus ipse in duabus disputationibus catholicis objiciebat, vix dubitandi locus

supererit, nos ea lustrantes quae in Archelai libris continentur, rerum omnium veritatem non esse assecuturos. Quidquid enim in contrarium etiam hac occasione Beausobre confinxit ad horum fidem evertendam, nihil penitus nobis et veritati obesse poterit, quemadmodum luculentius suo loco explicabimus. Et primo quidem praetermissis hujus sectae praecipuis fundamentalibusque erroribus, quos in praecedentibus jam annotavimus, quosque omnium primos Turbo sua publica confessione exsecratus est, reliqua alia impia, futilia, sacrilega et fabulosa commenta describere aggredimur.

1. Has igitur inter fabulas illae principalem habent locum, quas de prima hominum productione, horumque casu et reparatione Manichaei confingunt. Cum videlicet asseverant duos illos aeternos, sibique coexistentes, et ad invicem repugnantes, lucis ac tenebrarum deos, maximum inter se bellum committentes, singulos humanas portiones condidisse. Qua in productione cum tenebrarum auctor suos fines ad lucem praestandam progrederetur, bonus lucis parens produxit ex virtute animam, quae dicitur *mater vitae;* qua primo ornato homine, et quatuor elementis **86** veluti induto, deorsum adversus tenebras pugnaret. Sed cum tenebrarum principes, quasi ad pugnam provocati, homini restitissent, maximam vim ei intulerunt, et de illius *comederunt armatura, quod est anima* . In tali ergo tantoque discrimine primo homine constituto, primam pariter ruinam lapsum atque exitium passum esse fabulantur. Cujus quippe primi hominis animi corporisque afflictiones, aegritudines, aerumnas, non ab inobedientiae et gulae criminibus esse exortas affirmabant, sed a tenebris ipsis, quibus vehementer afflictus

opprimebatur. Haec omnia autem, antequam coelum, terra, luminaria, firmamentum, spherae, conderentur, homini contigisse aiunt. Quare priusquam primus homo in orbem prodiret, tenebrarum chaos vivens jam inhabitabat, et luminum patrem exorans, tum benigne et clementer et exauditus est; cum videlicet immissa in eo altera virtute, quae ex divina substantia processerat, quae dicitur *spiritus vivens, et descendens,* dejecto afflictoque homini dexteram porrexit, ut eum e tenebris quibus periclitatus fuerat educeret. Quod impietatis mysterium necdum animo retinebant, sed externis etiam ritibus et caeremoniis ipsi Manichaei palam profitebantur. Cum videlicet sibi invicem occurrentes, etiam dexteras sibi dabant, ut, nimirum, eo signo certissime indicarent se e tenebrarum sinu et ergastulis evasisse .

2. Sed non minus insana et insulsa erant quae de ipsius mundi conditione philosophabantur. Nam viventem spiritum, mundi conditorem, tribus aliis virtutibus indutum, quas haud nominant, descendisse confingunt, ut *educeret principes Jesu in firmamentum exiens, quod est corpus ejus sphera.* Animatum itaque firmamentum esse censebant, sicuti et luminaria quae firmamentum circuire conspicimus. Quorum vitalibus motibus, tantam vim inesse volebant, ut hominum voluntates, quae iisdem subesse debent, cum liberi arbitrii laesione et exitio ad agendum compellerentur. Ridicula praeterea ridiculis addebant. Cum de terrae creatione, statu et motu ratiocinabantur, iterum eam productam asseverantes, quam in orbis medio divina sustentari virtute minime credebant, sed *humeris* cujusdam simulati *omophori* portari, qui cum eam portans laboraverit intremiscit. Et haec (aiunt) est causa terraemotus praeter

constitutum tempus. Omnino ludicra profecto atque blasphema ea sunt quae de hisce terrae motibus comminiscebantur, quos causam fuisse affirmabant cur benedictus Pater de sinibus in cor terrae et interiores hujus partes Filium suum pareret. Tum materiam, seu tellurem ex sese plantas et germina produxisse aiebant. *Quae cum furatae essent a quibusdam principibus, tunc aeternus Pater convocavit omnes principes primarios, et sumpsit iis singulas virtutes, et fecit hominem hunc, secundum speciem primi hominis illius, et vexit animam in eum.* Quid vero primariorum principum nominibus intellexerint Manichaei, minime ex ea Turbonis confessione indicatum est. Illud unum dumtaxat perspicue ex praecedentibus verbis conjicitur, duas humani generis soboles propugnasse, quarum prior cum Adamiticam praecesserit, viam forte illam ineptam et deterrimam iis aperuit qui novissimis temporibus perniciosam erroneamque Praeadamitarum opinionem propugnarunt .

3. Sed et alteram causam cur benedictus Pater Filium miserit in mundum, ex novissima hujus hominis sobole repetere conantur. Non ea ratione quidem qua Incarnationis mysterium praedefinitum esse Scripturae testantur. Sed aiebant ad eam dilecti Filii sui missionem Patrem adductum fuisse ab aerumnis et afflictionibus quas hujus hominis anima patiebatur in corpore. *Hac enim de causa,* et propter omophorum Patrem Filium suum **87** misisse, Manichaei docebant. Cujus quippe Filii in orbem adventum, non in vera et passibili assumpta carne, sed in simulata dumtaxat et apparenti hominis specie contigisse, fabulabantur. Ut videlicet aliorum oculis homo appareret, qui re ipsa homo non erat; quamvis ex femina natus ab hominibus putaretur. Si

quis vero hujus missionis et adventus finem exquireret, minime hominis salutem spectasse inficiabantur, nec vero aliae ruinae aut lapsui hominem fuisse subjectum arbitrabantur quam illi qui ex carnis corporisque vinculis oriebatur. Ad quae mala omnia evertenda propulsandaque, machinam quamdam concinnatam ad salutem animarum tunc confectam fuisse affirmabant, qua rota una efformata, duodecim habente urceos, quibus viventium animae hauriebantur, ut in solis conspectu adductae, hujus radiis purgarentur, et purgatae luminari inferiori, lunae videlicet, traderentur. Sed in duorum illorum luminarium cursu et motu describendis, quot qualiaque figmenta non excogitabant? Confingebant enim solem atque lunam *duas* esse *naves,* seu translatorias *cymbas* coelorum orbem discurrentes, ea ratione servata, videlicet, ut luna primum hominum animabus onerata, eas ad subsolanam regionem transmitteret; ubi animae sursum deorsumque per quosdam *urceos* adductae atque reductae, naves illae onerarentur et exonerarentur, quoadusque ipsae animae a corporalibus afflictionibus quibus premuntur se subripere possent. *De substantia boni Patris omnem animam, atque omne animal quod movetur partem trahere confirmabant, addentes quod luna, cum onus quod gerit animarum saeculis tradiderit Patris, permanent illa (animantia videlicet) in columna gloriae, quod vocatur vir perfectus. Hic autem vir* (subdebant) *est columna lucis, quae repleta est animarum mundarum, et haec est causa salutis animarum.* Morti praeterea obnoxias esse quorumdam animas, certo sibi persuadebant; sed de harum interitus causa quam inepte, quam stolide fabulabantur! Confingebant enim virginem quamdam decoram et exornatam, valdeque elegantem, quae furto appetiit *principes qui sunt in*

firmamento a vivente spiritu educti et crucifixi. Quo sane in delirio affirmando antiquorum Graecorum gentilium opinioni eos adhaesisse sequentia Turbonis verba perspicue patefaciunt. Cum eam anonymam virginem (*Venerem* videlicet) masculis tamquam feminam decoram apparere; feminis vero veluti speciosum et concupiscibilem adolescentem se exhibere docebant. A cujus quippe speciei decore et ornatus elegantia firmamenti principes capti, ita libidinum amore in eam exarserunt, ut istis post eam currentibus, illico ex illorum oculis se subripuerit. Sed tunc *princeps* ille magnus producit nebulas ex semetipso ut obscuret in ira sua universum mundum. *Qui cum tribulatus fuerit plurimum, sicut homo sudat post laborem, ita et hic princeps sudat ei ex tribulatione sua.* Haec autem ad Jovem omnium planetarum principem referre voluisse, ex ethnicorum scriptis licet conjectari. Sed ad easdem malas vicissitudines subeundas, messium principem quandoque cogi asseverant. Qui tamen cum se ab illa deceptum virgine experitur, tanta incenditur ira et inflammatur, ut super terram famem effundat, hominesque ipsos morte afficiat. Hinc enim duos mundos, utrumque **88** ab hominibus inhabitatum exstare docebant. Inferiorem hunc visibilem et aspectabilem, ea ratione superiori subjectum, *ut omnes homines qui sunt deorsum* radices sursum habeant colligatas. Quare iterum de eadem virgine fabulabantur, ita disserentes. Cum ergo princeps messium a virgine fuerit deceptus, tunc incipiet excidere radices hominum; et cum excisae fuerint radices eorum, efficitur pestilentia, et ita moriuntur. Quod si superiores partes radicis validius concusserit, fit terraemotus, et insequitur omofori concussio. Mortem similiter ab his malis

derivari credebant; nullum prorsus corporum inter animorumque aerumnas et interitum discrimen admittentes.

3. Post haec autem ipse Turbo, qui omnia Manichaeorum fabulosa arcanae philosophiae principia pandere et exsecrare statuerat, eidem episcopo Archelao Marcello caeterisque, coram quibus se sistere jubebatur, quid de animarum transmigratione cum Epicureorum schola Manichaei docerent palam explicavit. Idcirco ista subjecit. *Dicam autem vobis quomodo et animae in alia quoque corpora transferuntur. In praesenti autem corpore quod nunc spiritus primo inhabitat, parum aliquid ex anima purgatur. Transfunditur deinde in canem, aut in camelum, aut in alterius animalis corpus. Si vero anima, quae praesentis corporis ergastulis clauditur homicidium admisit, jam in elephantorum corpora transfunditur, si messem secuit, in muros.* Quarum vicissitudinum, seu transmigrationum seriem latius explicabant, per omnia rerum genera discurrentes, ita ut, facto gradu a brutis ad plantas, ad olera, ad germina et ad res ipsas inanimes, humanum spiritum in quamlibet infundi et transmutari posse profitebantur. Quae omnia cum nobiscum reputaremus, nostram admirationem ejusmodi Manichaeorum tantopere inter se repugnantia principia excitarunt, ut ne vix quidem arbitrari possemus, cuicumque etiam ignaro, sed sanae mentis homini falsitatem non suboluisse. Cujusmodi potissimum illa sunt quae de animae nominibus et proprietatibus affirmarunt. Cum videlicet sequentia ista attributa et proprietates animae convenire docebant, *Mens,* nimirum, *sensus prudentia, intellectus* atque *cogitatio.* Quibus quidem omnibus, magis contrarias et alienas esse novimus, vel brutorum naturas, vel

vegetabilium proprietates, vel insensibilium rerum substantias, quam lucem a tenebris, coelum a terra, et astra ab elementis distare intelligamus. Cum igitur has inter posterioris ordinis res nullam prorsus concordiam nullumve societatis vinculum haberi posse Manichaei ipsi contenderent; quid, quaeso, tam inepte et tam stolide effutiendo ratiocinabantur, cogitantium substantias *transfundi in fenum,* aut in *phasellum,* aut in *hordeum,* aut in *spicas,* aut in *olera, ut et ipsi messores desecentur et demetantur?* Simili ratione quoque de comedentibus panem, aut de occidentibus pullum disserebant, dicentes: et qui manducat panem, necesse est et ipse veluti panis manducetur. Quod si occiderit pullum et ipse *pullus erit.* Sed et de animabus eorum qui hic in terris divitiis abundant, eam fuisse conditam legem confingebant, ut exeuntibus e praesenti corporali vita, illae adhuc in pauperum corpora rejicerentur, coactae primum ad omnes mendicitatis labores et angustias subeundas, post quas deinde aeternis poenis cruciandae tradantur. Nec enim ejusmodi solis figmentis in quaestione de animarum transmigrationibus haerebant: sed cum ultro darent corpus atque materiam omnium aspectabilium sensibiliumque rerum esse principium, idcirco veluti necessarium esse inferebant *ut qui plantaverit Perseam, necesse esse eum transire per multa tempora, usquequo Persea illa quam plantaverit concidat.* Atque similia de domorum aedificationibus, vel de iis qui se abluebant aquis effutiebant. *Qui aedificaverit sibi domum dispergitur per omnia corpora, si quis laverit se in aqua, animam suam vulnerat.* Quod quidem postremum delirium argumento **89** est Manichaeos non tantum quascumque civiles profanasque aquae naturalis ablutiones exhorruisse, sed eam quoque quam ad hominum

regenerationem Christus Dominus instituerat. Haec itaque et non alia absimilia nobis patefaciunt Manichaicae sectae homines omnem in hac mortali vita ornatum cultumque despexisse atque damnasse. Nimisque propterea sollicitos fuisse et delectatos in paupertate et inopia, sordium squalore et immunditia, quae omnia sub ficta pietatis et religionis larva extrinsecus sacrilege simulare nitebantur. Quid enim aliud indicat studium illud quo aliorum substantiis enutriri aliorumque sudoribus sustentari quaerebant? Quid aliud produnt cupiditates quibus maxime aestuabant, ut qui in hac secta electi dicebantur optimis alerentur cibis, sibi ex aliorum largitate et oblationibus comparatis? Manichaei enim ad latiorem suo quaestui viam aperiendam, atque ut alios excitarent quo suis necessitatibus prospicerent et misericorditer indulgerent, frequentius gehennae poenas aliasque graves, (ut puto) arcanas aerumnas iisdem comminabantur, dicentes: *Et qui non praestiterit electis alimenta, poenis subdit gehennae, et transformatur in catechumenorum corpora usquequo faciat misericordias multas.* Quare auditores talibus deterriti comminationibus, *si quid optimum est in escis, illud offerebant illis electis.* Electi vero non prius aliorum cibis vescebantur quam superstitiosa isthac uterentur oratione, quam Archelaus episcopus ex Turbonis confessione hisce verbis descripsit: *Et cum voluerint manducare panem, orant primo ista dicentes ad panem: Neque ego te messui, neque mollivi, neque trituravi, nec in clibanum te misi. Alius te fecit et detulit te mihi. Ego innocenter te manduco.* Postquam secreto autem et intra semetipsum, nemine audiente, Manichaeus haec proferebat, ad eum conversus qui ciborum oblationes detulerat, cum isto sequenti responso grates ei rependere simulabat: *Oravi pro*

te. Et cum opus facere illicitum prorsus arbitraretur, ille qui aliorum pane et cibis vescebatur, in superstitiosae suae sectae testimonium addebat: *Si quis messuerit demetetur. Ita si quis frumentum in mola miserit, etiam ipse mittetur in mola. Si quis consperserit, conspergetur. Ita si quis panem coxerit, excoquetur*. Haec ergo, atque ejusmodi alia mala iis imprecabantur, qui misericordiam cum eis agebant, et a quibus cibos seu alimenta accipiebant: quae immanis agendi ratio et eorum animi improbitatem nimiamque naturae saevitiem patefaciunt.

4. Jam vero omnia fabulosa figmenta de plurium mundorum essentia, quae superius leviter attigimus, Turbo ipse coram Archelao luculentius ita explicare pergit. Et iterum dicunt esse alios praeter hunc quem videmus mundum, quibus hujus luminaria cum hic occiderint oboriuntur. Et nova quasi deliria excogitantes, universi structuram, terrae aerisque proprietates noscere negligebant, quamvis plus aequo et matheseos et astrologiae studiis operam dare ostentarent. Terram ab ambulantibus laedi volebant. Aerem similiter ab iis qui manus in altum levabant; quia aer est anima hominum, et animalium, et volatilium, et piscium, et reptantium paradisum esse (qui mundus appellatur) credebant. Cujus arbores sunt omnes concupiscentiae et caeterae seductiones corrumpentes cogitationes hominum. In quo dogmate propugnando, forte Joannis verbis ex priori Epistola depromptis abutebantur. Ea videlicet pravis ejusmodi allegoriis explicantes. Peculiarem deinde quamdam arborem in hoc paradiso consitam fuisse, ex qua bonum cognoscitur, jam et ipsi credebant; sed praecedentes secuti allegorias, ibi *Jesum,* et ejus scientiam, quae est in mundo, designari aiebant, *quam qui acceperit,*

discernit bonum a malo. Quare Turbo subjiciebat: Cum mundus Dei non sit, se ex Patre materiae, eumque omnia in eo contenta exterminari oportet. Sed si anima e mundo exierit, nec veritatem cognoverit, *Daemonibus tradetur, ut eam doment in gehenna ignis. Et postquam correpta fuerit transfundetur in* **90** *alia corpora, ut dometur, et ita injicitur in illum magnum ignem, usque ad consummationem.*

5. Postquam autem haec et similia alia ex sui praeceptoris doctrina Turbo pari exsecratione narrasset, quale judicium aut opinionem de antiquis prophetis fecerint, vel Manichaei habuerint, explicare aggressus fuit. Nec enim vera umquam vaticinatos fuisse credebant, quos ab impietatis falsitatisque spiritu et a nequissimo tenebrarum principe institutos atque seductos arbitrabantur. Propterea, excaecata (aiebant) eorum mente a mendacii patre, falsa semper praenuntiarunt in exitium eorum qui istorum prophetiis fidem adhibuere. Hinc subdebat: *Et si quis sequitur verba eorum, morietur in saecula, devinctus intra massam, quoniam non didicit scientiam Paracleti.* Hac de causa enim, ipse *Manes suis electis solis,* qui non sunt amplius quam septem numero, praecepit ut cum desierint manducantes orarent, *et mitterent super caput oleum exorcizatum* , *invocatis nominibus plurimis in confirmationem fidei.* Quid autem esset istud exorcizatum oleum quo profano illo superstitiosoque ritu caput inungebant, quaenam praeterea nomina ab ipsis orantibus invocarentur, Turbo ipse prorsus reticuit, quia illa ignorabat. Nam Manes ipse et principes pseudoapostoli ejus, qui alta sapere se semper jactabant, arcanis quibusdam mysteriis suam impietatem involvere annitebantur, ne denudata tot sacrilegiorum nequissimorum ignominia,

diabolicae religionis turpitudo nosceretur. Ea exscribere tandem horret animus quae de Moyse, prophetis et sacerdotibus antiquis affirmabant. Cum, videlicet, non alium quam tenebrarum principem hos prophetas fuisse allocutum contenderent; et idcirco nullum prorsus Judaeos inter et Christianos atque gentiles discrimen dandum esse, cum unus et idem Deus passionibus concupiscentiisque obnoxius ab iis omnibus coleretur.

Hos ergo Deus ille in suis concupiscentiis seducit, quia non est Deus veritatis. Et propter hoc quicumque in illum Deum sperant . . . cum ipso habent vinculis tradi, quia non speraverunt in Deum veritatis. Ille enim secundum concupiscentias suas locutus est cum eis. Haec, inquam, in Deum optimum maximum maledicta referre et exscribere nos pudet, nostraque sancta horret religio. Praesertim cum ex eodem Turbone edoceamur magnum illum et honorabilem Dominum Sabaoth, cujus nomen coelorum angeli adorant, orbis terrarum creaturae cum timore venerantur, et inferorum gentes contremiscunt, cujus natura summa bonitas, et virtus omnipotentia est, impeterent ipsi tam audacter et contemnerent, dicentes *naturam habere hominis, et patrem esse concupiscentiae. Et propterea simpliciores adorant concupiscentiam, deum eam putantes.* Hunc ergo Deum, quem malitiae et peccati auctorem esse contendunt, cum Judaeis, Christianis atque gentilibus eum adorantibus vinculis esse tradendum, ex Scythiano, hujus sectae seniore principe, asseverabant. Quae quidem omnia non nisi a stolidis flagitiosisque hominibus poterant excogitari.

6. Sunt tamen duo adhuc praecipua Manichaeorum figmenta, quae in medium adducere oportet, antequam ad eorum

describendam propagationem progrediamur. Alterum ad Adami atque Evae emolitionem, alterum autem ad hujusce aspectabilis mundi exitium et finem referri debet. Ad primum ergo quod attinet, Manichaei iis Geneseos verbis abutebantur: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* , quibus et haec alia addebant, *et secundum eam quam videmus formam.* Hic principem suos alloquentem collegas principes inducebant, quasi diceret: *Venite, date mihi de lumine quod accepimus, et faciamus secundum nostram, qua principes sumus, formam, et secundum eam quam videmus, quod est primus homo.* Quot ergo qualiave deliria isthaec verba contineant, quis porro non intelligit; et illa quidem summo Deo injuriosa, nullum prorsus **91** collegam sibi aequalem admittenti, quique a nullo extra se alio, nec lumen, nec attributum, nec quidquam aliud accipere potest; qui nullam in se externam et visibilem *formam* habet, secundum quam creaturas condiderit; qui tandem Adamum ipsum, non secundum alterius primi hominis formam, sed ad solam sui imaginem et similitudinem ex nihilo creavit? Adhuc itaque naturae lumine repugnante, plures deos aequales, visibilem corporeamque gestantes formam confingebant, *qui hominem creaverunt, qui Evam quoque similiter fecerunt, dantes ei de concupiscentia sua ad decipiendum Adam.* Nihil turpius profecto, aut hisce maledictis nihil scelestius, quibus primorum parentum conditorem audacius figunt. An mali et concupiscentiae auctor is esse poterat, quem cum mundo *nec habere partem,* nec super mala quae in eo contingunt gaudere posse, ipsi Manichaei affirmabant? An non deliramenta loquebantur?

Scythianus vero tandem, qui hujus sectae princeps auctor fuit, suis in scriptis, de hujus aspectabilis mundi fine et exitio verba faciens, haec habet: *Cum manifestam fecerit ejus imaginem, tunc ipse omophorus extra se terram derelinquit et ita dimittitur magnus ille ignis qui consumat universum* in quem omnes peccatorum animae aeterne cruciabuntur. *Tunc autem* (addebant) *haec omnia evenient, apparente Jesu in modica navi, cum vitae matre et duodecim gubernatoribus; secum etiam habentes lucis virginem, et tertium quemdam seniorem, cujus nomen Turbo ipse haudquaquam indicavit. Cum autem magnus ille spiritus vivens, in sua navi existens apparebit, fiet murus ignis illius magni, murus venti, et aeris, atque aquae interioris. Omnia autem in luna habitabunt usquequo totum mundum ignis absumat. Et post haec restitutio erit duorum luminarium, et principes habitabunt in inferioribus* . Hisce ergo commentis ea omnia vaticinia quae de Mundi exitio, de novissimo judicii die, de judicis majestate, sacrae litterae docent et praedicant, scelestissime corrumpebant, ut, labefactata Christi religione, homines a veritate prorsus recederent, et ad fabulosa et insana addiscenda figmenta converterentur. Quare Turbo fidelem suam confessionem, hujusque doctrinae diabolicae exsecrationem, hisce verbis claudit: *Haec est omnis doctrina, quam tradidit Manes tribus discipulis suis, et jussit eos in tres mundi plagas proficisci* .

7. Ut ergo Manichaeorum principes auctores, suis in philosophiae ac theologiae studiis impie aeque ac inepte deliraverint, jam ex Turbonis confessione, ab Archelao Cascharae episcopo scriptis consignata, aut consignari imperante, sufficientissime arbitror patefactum . Sed in horum

figmentis impietatibusque recensendis nos plurimum laboris subire oportuit. Cum ejusmodi Archelai disputatio, etiam prout Zacagnii studio typis commissa, multis verborum anfractibus, barbaris inusitatisque vocibus, ex Persica, Syriaca ac Mesopotamiae lingua derivata, referta sit, et tot tamque gravibus mendis scateat, quae vel a variorum interpretum oscitantia, vel amanuensium indiligentia in eam irrepserunt. Nihil tamen falsi in se continet illa Turbonis exsecratio; nihil habet quod dubiae sit fidei, nisi quasdam duras et parum scholarum usui phrases accommodatas, Archelao tamen coaevas; cum tunc nondum exortae fuerint haereses illae quae sequentibus saeculis Ecclesiae in conciliis rejectae, magis perfectam atque propriam loquendi methodum et ipsis PP. et theologis quoque religiose **92** sequendam praestiterunt. Suffragatur Augustinus, qui in suis Operibus hinc illincque ejusmodi nugas et Manichaeorum fabulas refert, quas sanctus ille doctor non tantum ut praecavendas omnibus prodit, verum etiam ut nimium religionis veritati noxias impetit atque subvertit. Quare minime suspicari licet ejusmodi Archelai opus et caetera quae ad Diodori seu Tryphonis pertinent disputationes haud esse genuina, ut veteres omnes testati sunt; et abundantius ipsi probare reservamus, catalogum eorum descripturi qui de Turbonis confessione sermonem habuerunt.

CAPUT XII. *De emortuali Manetis anno. Variae de eo opiniones, pro quibus conciliandis nonnulla momenta afferuntur. Beausobrianus scopus in quaestione de qua agimus explicatur.*

1. Emortualem Manetis annum vix definire possumus, nisi quibusdam certis conjecturis insistamus. Quarum aliae ad illud tempus pertinent quo ipse haereticus primo cum Archelao episcopo, deinde cum Diodoro presbytero, duas illas voluit habere congressiones, in quibus de falsae suae sectae principiis atque dogmatibus disputavit; aliae vero desumi debent ex iis quae in secundo hujus operis capite descripsimus, in quo contra Paschasium Quesnellum quaestionem habuimus de tempore quo Manichaica haeresis mundo damnanda innotuit, quando videlicet scelestissimus homo prava sua dogmata in orbem spargere coepit. Ibi namque magni pontificis Leonis testimonio potissimum insistentes, quo affirmavit Manetem damnandum innotuisse eo tempore quo Probus et Paulinus consulatum agebant, cum octava jam persecutio in Christianos desaeviret , satis clare patefactum est. Hos autem consulatum gessisse post Aureliani imperatoris necem, gravissimis adducti momentis ex antiquorum recentiorumque tabulis, chronicis atque catalogis, probavimus, illudque in Christi annum ducentesimum septuagesimum septimum rejiciendum esse determinavimus, iis videlicet scriptoribus suffragantibus, quos ad calcem annotavimus. An vero is annus fuerit emortualis Manetis, nullibi Archelai Acta innuunt. Quinimmo horum scriptor a Beausobre tamquam indiligens postulatur, quod sub uno eodemque Persarum rege totam Manichaicam tragoediam contigisse affirmare videatur, cum id prorsus impossibile debeat arbitrari. Clarissimus tamen Alexander Zacagnius , qui nec cursim nec oscitanter hocce argumentum ad examen revocavit, aliter ratiocinatus est. Is ergo imprimis S. Leonis Magni testimonio superius laudato insistit,

Manichaicam haeresim orbi damnandam innotuisse probans quando Probus atque Paulinus consulatum agebant. *Quare* (subjicit idem doctus scriptor Zacagnius) *necessario dici debet Archelai cum Manete disputationem, per quam universo Manetis error innotuit, accidisse intra Julium atque Decembrem anni Christianae aeris* 277. Hinc censuit benigne esse interpretanda Archelai verba, quae in capitulo 27 disputationis legenda occurrunt, cum videlicet coram judicibus, qui disputationi aderant, volens Manetem perstringere, eum urget non esse Paracletum a Christo promissum; alias diu contra suas divinas promissiones factas, testamento, passione et morte confirmatas, orphanos sine rectore, duce et magistro, suos apostolos **93** atque discipulos reliquisset, si Spiritus ille veritatis, qui omnia docere debebat, post trecentos fere *annos* venisset, et quasi Ecclesiae haeredem se esse confirmasset. Archelaum igitur non ad exaggerandam Manetis stoliditatem (ut vult Zacagnius) in haec verba erupisse credendum est, sed cum verborum proprietate locutum fuisse arbitramur. Nam quamvis rotundum numerum *trecentos annos* posuerit, tamen modificatione quadam usus est, adhibito et interposito adverbio *fere,* ad innuendum videlicet tertium Ecclesiae saeculum tum ad exitum vergere et decurrere, cum laudata disputatio habebatur. Sed Archelaus ipse hac in re interprete aut excusatione haud indigebat. Nam in illius argumenti progressione, ut magis magisque Manetem urgeret, provocat ad ea signa quibus universo orbi Spiritus sancti adventum oportuit patefacere; et quamvis, aut amanuensis lapsu, aut interpretis oscitantia, de hoc annorum numero agens, quasi a priori supputandi ratione abscedat, quando videlicet usurpans

illam Christi Domini promissionem, qua testatum est non multo post se missurum esse Paraclitum, qui apostolorum et discipulorum luctum et lacrymas abstergeret, *quibus invenitur post trecentos et eo amplius annos misisse hunc qui ipse sibi testimonium perhibet.* At quis non videt aut errorem irrepsisse, aut Archelaum aliam supputandi rationem fuisse secutum? Non enim ibidem facit mentionem Christianae aerae, sed annorum dumtaxat qui a Tiberii Caesaris imperio ad Probum ipsum decurrerant, ea ductus persuasione, ut Manetem magis atque magis ex Christi Domini promissionibus urgeret atque perstringeret. A Tiberii quippe morte ad Probi imperium usque, nonnisi bis centum quadraginta uno minus anni fluxorunt, ut ex tabulis Petavianis liquido innotescere potest. Quare minime mihi persuadere possum Archelaum aestu disputationis actum, tam graviter lapsum fuisse, potissimum cum eum Romani imperii res latere haud possent; quia tum jam Romani Orientis partibus et Mesopotamiae dominabantur, ut omnibus exploratum est. Quod autem Archelaus ibidem, non de Christianae aerae exordio a Salvatoris Nativitate desumendo, sed ab hujus morte, quae contigit Tiberio Romanis atque Judaeis imperante, disseruerit, illius agendi scopus apprime manifestat. Quid enim toto laudato illo capite probare nitebatur, quam Manetem falso sibi Spiritus sancti nomen assumpsisse, hujus virtutem, potestatem atque dona sacrilege sibi convenire confinxisse? Quare, ut felicius sua disputatione id praestaret, provocat primo ad eas certas Christi Domini promissiones, quibus apud Joannem dixerat se quantocitius ad Patrem regressurum, ut suis discipulis locum pararet, Patremque rogaturum ut daret alium Paracletum, qui in Ecclesia maneat in aeternum. Quem Paraclitum deinde

vocat *Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec scit eum; vos autem cognoscetis, quia apud vos manebit, et erit in vobis* . Tandem ad dictorum veritatem magis confirmandam, subjecit: *Non relinquam vos orphanos; veniam ad vos.* Hanc ergo promissionem suis apostolis et discipulis, quos alloquebatur, Christum fecisse, vix in dubium revocari potest. Qui sane et illum Spiritum accepturi erant, non post multos dies, ut essent veri atque sinceri testes in omni terra praedicationis, passionis, mortis atque resurrectionis ejusdem. Sed ejusmodi promissiones Christum fecisse Tiberio imperante pridie quam pateretur, et Paschate cum suis discipulis celebrato, quando, jam peracto ultimo suae voluntatis testamento, Judaei consilio decreverant horribilem cruentamque necem eidem inferre, quis ignorare potest?

2. Ut ergo implerentur, tantum temporis decurrere non potuit, quantum a Tiberii imperio ad Probum imperatorem decurrisse compertum est. **94** Annos enim bis centum et quadraginta inter utriusque imperium consumptos esse, ex Romanorum consulum et imperatorum tabulis sine ulla haesitatione intelligimus. Ad quod quidem temporis intervallum, cum Archelaus animadvertisset Manichaeum tamquam furem et latronem abjiciendum expellendumque esse demonstrat; cum is non deferret signa et divinarum promissionum exempla, quibus ostenderet se esse *Paracletum, qui a Jesu praefiguratus est, in quo mendacem ignorans fortasse afferet Jesum, qui enim dixerat se non multo post missurum esse Paraclitum* (ait) *invenitur post trecentos et amplius annos misisse hunc, sicut ipse testimonium perhibet.* Tanta ergo temporis prolatio irritas prorsus divinas reddidisset

pollicitationes, ut Archelaus asseverat. Et partes eorum assumens, quos in extremo judicii die Christus Dominus judicaturus veniet, quasi in scenam loquentes adducit, quotquot a Tiberii imperio ad Probum usque ex hac luce migrarunt, et ita Manetem compellans ratiocinatur.

Quid dicent Jesu in die judicii illi qui jam vita excesserunt ex illo tempore usque nunc? Nonne haec allegabut, Noli nos cruciare, si opera tua non fecimus; cur enim cum promiseris sub Tiberio Caesare missurum te esse Paraclitum, qui argueret nos de peccato et justitia, sub Probo demum misisti; orphanos dereliquisti, cum ipse dixeris, non derelinquam vos orphanos, cum ipse dixeris te mox ire missurum Paraclitum . Disputationis ergo hujus tempus ab Archelao definitum fuisse, quis ibit inficias? Si enim tum Probum habenas imperii tenere asseverat, jam praesentem cum Manichaeo congressionem ad Christi annum 277 rejiciendam esse evidentissime significavit, si Petavii supputationibus fidem adhibeamus; vel in annum 282, si clarissimi Pagii testimonio et rationibus insistamus.

3. Jam vero apprime intelligo omnia quae hactenus scripta sunt minime ab errore et oscitantia Archelaum purgare, quamvis perspicue indicaverit suas cum Manete disputationes contigisse quando jam Probus Romano imperio dominabatur. Porro annis sex Probus regnavit, cum sceptrum accepisset anno superius laudato 277, in eoque permansisset ad annum 282, et in hunc Pagius laudatas disputationes et Manichaicam necem rejiciat, quam tamen Beausobre antevertit, arbitratus potius contigisse illius imperii anno primo. Quam controversiam nunc definire praesentis otii haud esse potest. Caeterum nobis persuasum est verba illa quae in Archelai

Actis offendimus, videlicet, *post trecentos et eo amplius annos misisse hunc,* errore interpretis, vel amanuensis supinitate in illam Archelai disputationem irrepsisse, cum potius legendum sit: *post ducentos et eo amplius annos*. Etenim Tiberius vita functus est, anno 37, atque ab hujus obitu ad Probi imperium, anni ducenti triginta novem intercesserunt. Verumtamen de hac re satis disputasse arbitramur. Potissimum cum nostrae huic conjecturae robur adjiciant illa alia praecedentia Archelai verba, quibus perspicue indicavit nondum trecentos integros annos decurrisse. Itaque vel dicendum foret Archelaum in eodem disputationis capite non satis sibi constitisse, quod probabilitate caret; vel anachronismi errorem in interpretem aut in amanuenses fore rejiciendum. Jam vero ad alia nos gradum facere oportet, ut caetera persequamur quae ad Manetis internecionem pertinere judicamus.

4. Et primo quidem Persarum regum series atque catalogus consulenda sunt, ut videlicet intelligamus an ea omnia quae de Manichaica tragoedia in superioribus scripsimus, sub uno eodemque rege contigerint; quemadmodum indicasse Archelaum, vel auctorem disputationis quae sub Archelai nomine circumfertur, Beausobre affirmavit, eum veluti indiligentem censorio stylo condemnando. Quod igitur ad catalogos regum Persarum **95** mediae aetatis spectat, certum est quod, Parthorum regum stirpe exstincta, eorumque imperio abolito, Christi anno 226, tum Persis dominari coepisse Artaxarem, seu, ut notat Petavius, Artaxerum, qui cum quindecim annis regni habenas tenuisset, eum excepit Sapores hujus nominis primus, qui diuturniori principatu fruens, *ingentibus jacturis etiam Romanos affecit,* ut Agathias

affirmavit. Hisce dictis non refragatur Beausobre, qui, cl. Pagii criticen secutus, Saporis regnum protrahit ad annum 271 usque, vel ad initium subsequentis anni 272 . At Beausobre laudatus, novo de Manichaica historia systemate excogitato, non tantum Edessenorum Chronico adhaerens, sibi persuadet ejus natalem diem in annum 240 contigisse; sed ex silentio Orientalium scriptorum, servili conditioni Manem alligatum fuisse negat, arbitratus originem duxisse ex magorum stirpe, patremque hominem magum habuisse, qui quondam episcopatum assecutus est, et Manes appellabatur. Brevi, tempora multa consummasse Manem filium comminiscitur scribendo; hunc in Graecorum lectione versatum, mathesi musicaeque, astronomiae, geographiae, astrologiae, medicinae, picturae, operam dedisse, et in pingendi arte maxime excelluisse, quemadmodum et in sacrarum Scripturarum intelligentia vel interpretatione. In haeresim deinde lapsum esse Manem asseverat. Qui propterea excommunicatione ab Ecclesia excisus, laudati Saporis Persarum regis favorem benevolentiamque assecutus est, et inter aulicos commoratus, jubetur regem comitari cum is adversus Romanos praelia instruebat; ea persuasione ratus, quod sibi et suis militibus mederi posset.

5. Quo autem anno ad medici praestantissimum munus exercendum a Sapore fuerit assumptus, non retulit. At conjici potest ex eo tempore quo Sapores, exercituum copias ducens, vim clademque Romanis inferebat. Id potissimum contigisse Valeriani imperatoris tempore, rerum Romanorum memoriae produnt. Valerianus quippe, dolo Macriani ducis, innocentis Christianorum sanguinis effusi atroces poenas Deo vindice persoluturus, a Persarum rege Sapore captus, et in Perisdem

adductus; longo tempore ludibrio habitus, tandem jussu regis excoriatus, scelerum suorum luit poenas. At cum ejusmodi praelia contigissent post annum 254, et Valerianus poenis exhaustus hominem exuerit septimo imperii ipsius anno, haud video qua ratione, qua scientiarum cognitione, qua denique medicae artis peritia, Manes potuerit tum esse instructus; ut propter omnium ferme scientiarum cultum Saporis cordi gratus valde fuerit, ut etiam tamquam medicus optimus et nobilissimus adhiberetur. Id autem fieri potuisse nemo, nisi bardus et plumbeus, sibi poterit persuadere. Nam, Beausobre auctore, natalis Manetis in annum 241 rejiciendus est. Sapores vero clades in Romanos inferre coepit anno 245, juxta Baronium; Valeriani servitus et proditio contigit circa annum 256; hujus interitus in annum 260. Cum igitur Valerianus improbitatum solvit poenas, Manes vix decimum nonum aetatis suae annum attingebat, et quando Sapores contra Romanos copias suas et exercitum ducebat, adhuc infans et tenellus esse poterat; cum praedicta Valeriani proditio et servitus ad decimum quintum aut sextum decimum ejus aetatis annum referenda sit; quae supputandi ratio apprime probat non potuisse tum Manem optimi et nobilissimi medici artem apud Saporem exercere. Non minus fabulosa videntur quae narrat idem Beausobre **96** de Manetis ordine vel sacerdotio, de omnium sacrarum Scripturarum intelligentia et interpretatione, ob quas in haeresim lapsus, et catholica communione privatus, se in Saporis aulam recipere potuerit, ea benevolentiae praesidia sibi comparando quae idem auctor in superioribus recensuit. Aeque fabulosa censeri debent quae de hujus ministeriis et parochiali munere, quaeque de habitis contra Judaeos et magos atque gentiles pro catholica religione disputationibus, antequam ab Ecclesia

excideret, quae noster criticus ibidem sine auctore fide digno comminiscitur . Quid enim? Cum Sapores hujus nominis primus Persarum rex diem clausit, Manes vix decimum nonum aut vigesimum suae aetatis annum attingebat, ut jam vidimus. Igitur quomodo jam contra SS. canonum regulas hunc sacerdotio initiatum fuisse arbitrabimur, deinde ob haeresim communione privatus, et ab Ecclesia expulsus fuerit, antequam Sapores obiret; scilicet quando rex iste, fortuna duce, et copiarum multitudine, exercitus ducebat, ut clades Romanis inferret? Nemo sanae mentis, qui somniis fidem non adhibeat, id sibi poterit persuadere. Immo aliquot annos percurrisse inter lapsum Manetis in haeresim et Saporis mortem idem Beausobre supponit. Idcirco adhuc etiam praeproperam illius ordinationem fuisse eum affirmare oportebat. At diligens artis critices scriptor, qualem se esse Beausobre jactat, ad hanc rerum repugnantiam minime animadvertit, eo dumtaxat studio ratus, ut veterum Graecorum Latinorumque PP. testimonia infirmet et dejiciat. Propterea novitatibus potius indulgens, multa paradoxa et fabulas in suum transtulit opus, Persarum Assyriorumque scriptorum testimonia laudando, qui longe a Manetis aevo floruerunt.

6. Regum Persarum deinde characteres animique dotes, studium, et agendi rationem, ad quamdam eruditionis copiam ostendendam, describit. Et quadam usus digressione, antiquam illius gentis religionem commemorat, hancque diu obsoletam Saporis Persarum regis studio florescentem factam fuisse asseverat. Hujus praeterea regis prudentia, fortitudine atque justitia laudata, gradum facit ad explicandam etymologiam illius vocis *magorum.* Quo vocabulo Persidis presbyteri atque philosophi se vocitare consueverunt. Multa

quoque subdit de Zoroastris philosophia, studiis, theologia, religione atque cultu. Tantasque tandem nugas, ineptias, jocularesque interpretationes attexuit, quas referre summopere virum cordatum et religiosum de Christianis rebus agentem dedecere arbitramur, et idcirco haec et ejusmodi alia silentio praetermittere duximus necessarium.

7. Itaque potius nobis inquirendum supererit sub quo Persarum rege Manes debitas improbitatum poenas luere coactus fuerit. Quo in otio non multum operis nos oporteret impendere, si pariter adversarium parumque in dictis sibi constantem Beausobre non haberemus. In mentem ergo primo revocamus quae paulo ante de mortis regis Saporis anno descripsimus. Quem cum Hormisdas filius excepisset , ut Persarum annales probant, et Beausobre etiam ultro concedit, duos dumtaxat in imperio annos insumpsisse exploratum est. Is autem Varanem hujus nominis primum habuit successorem, qui vix tertio regiminis anno absoluto ex hac luce migravit, relicto Varane II, illius regni successore et haerede. A quo autem Christi anno repetendum sit exordium regni Varanis II , non conveniunt inter se Petavius, Pagius, aliique cum Beausobre. Illi autem contendunt ab anno 276 desumendum esse. Contra vero Beausobre diversis insistens conjecturis, in sequentem 277 esse rejiciendum fabulatur. Propterea **97** Manetis supplicium, non sub Varane II, sed sub ejus praedecessore Varane I contigisse sibi adulatur. Sed ad hujus scribendi ratiocinandique scopum, opus est attendamus. Tamquam certum ergo primo cum Pagio supponit Saporem ab anno bis centum et uno supra quadraginta Persarum regni habenas assumpsisse, easdemque ad annum bis centum septuaginta duos tenuisse. Hormisdae vero hujus filio et regni

successori, non duos integros, sed annum unum et dies decem, vel menses decem, imperii adjudicavit. Crediditque sub hoc rege Manetem, primo a Sapore e Perside exsulatum abire coactum, in Persidem iterum se recepisse, novoque regi quemdam *Revelationum* librum, variis perfectissimisque picturis adornatum, exhibuisse. Librum porro hunc non diversum fuisse ab Evangelio Manichaei, in quo falsa Jesu Christi historia continebatur, ex quodam Photii testimonio sibi Beausobre persuadet. Qui praeterea dolendum esse fatetur quod hujus operis exemplaria, temporum invidia hominumque odio, prorsus perierint, cum in se comprehensum haberent fetum sapientioris hominis, qui ea aetate in Orientalium philosophiae studiis impenderit. Postremo intolerabilem abusum eam praelatorum et saecularium principum religiosam oeconomiam appellat, qua ejusmodi perniciosos libros, ad populorum fidem, pietatem et mores depravandos aptos et ordinatos, flammis disperdi et concremari jussum fuerit; cujus quippe operis an aliquae saltem reliquiae sive fragmenta apud veteres scriptores Orientales, Arabes et Persas supersint, se ignorare fassus est. At veterem, adhuc hodie servatam, Ecclesiae praxim Beausobre hic et multis aliis in locis impetere et calumniari voluisse, quis non videt? Nos ejusmodi dicteria falsasque calumnias refellere reservamus cum de M. Leonis aliorumque PP. decretis contra Manichaicos libros editis sermonem erimus habituri. Neque deinde nobis opus est in iis immorari quae ibidem subjecit, cum de Persarum ritibus et caeremoniis ad quemdam cincturae usum pertinentibus verba facit. Quem inter Zoroastris moralia praecepta annumerari, ex Hyda auctore, asseverat. Quare inde concludit, Persas eamdem prorsus virtutem *cincturae* tribuere, quam Romani

catholici *signo crucis et aquae* benedictae inesse confingunt, videlicet pro expellendis daemoniis et liberandis ab eorumdem violentia hominibus. Concludit igitur utrumque illum ritum, Persarum videlicet, Mahumedanorum et Christianorum omnimodam redolere superstitionem. Quemadmodum tandem Hormisdas Persarum rex laudatum Manetis Evangelium gratiose excepisset, et se Manichaeum fecisset, animadvertit. Cujus regis exemplum cum plures brevi secuti essent, nomen auctoritatemque apud Persas facile sibi vindicavit.

8. Verum, subdit, regis protectio haud multum Maneti prodesse potuit, ut tutius atque securius viveret. Christiani enim et magi eum suis religionibus adversari intelligentes, statim infensi eidem facti sunt, quorum furorem ut evaderet, Hormisdas rex praesidium simul et munimen in quodam inexpugnabili castro eidem suppeditavit, ut illic, videlicet, eam necem praecaveret, quam dubio procul tot tantorumque inimicorum furor et impetus ipsi attulissent. Hormisdas tandem extremam diem clausit, consumptis vix in imperio duobus annis, ut fert communis scriptorum opinio, quibus nec Beausobre repugnare ausus est. Qui hujus mortem referunt ad annum 273 aut 274, affirmantes successorem habuisse Varanem I, ejus filium. Is Patris exempla secutus, Maneti munimen atque praesidium in exordiis sui regni exhibebat. Sed deinde, ethnicorum magorum Judaeorumque in eum persecutione recrudescente, et in quadam disputatione **98** publica ab iis superatus, tandem veluti haereseon auctor necatus est.

Quale autem supplicii genus regis decreto subierit, certo ibi Beausobre non definit. Tamquam Saducaeum, dumtaxat,

capitali poena fuisse occisum asseverat, variorum opinionibus laudatis, Hydae videlicet, qui eum cruci affixum fuisse ad urbis portam affirmat, vel abbatis Renaudot asserentis *pellem eidem vivo detractam, fenoque repletam suspensam esse ad aliorum terrorem.*

Cui testimonio, subdit librum cujusdam incerti auctoris, Persarum historiam describentis, vel Abulpharagii qui dicit pellem Manetis post mortem detractam fuisse . Quod verisimilius indicavit Valeriani naturali morte pereuntis exemplo ductus, cui Sapores pellem detrahi jussit, ut eam videlicet Romanis objiceret ad arrogantiam superbae hujus nationis comprimendam. His opinionibus et tertiam subjecit, qua asseveratum est Manem occisum fuisse suspensum in duasque partes divisum, partem quidem ad unam, partem vero ad alteram urbis portam. Quare factum est ut loca ista appellarentur *Manes superior* atque *Manes inferior.* At sub Varane I haec omnia contingere potuisse, quis sibi persuasum habebit?

Hunc enim, spectatis testimoniis accuratissimorum scriptorum, jam vivere desiisse anno 276 exploratum est. Itaque Aurelio Probo Augusto et Aruntio Paulino cons. illius haeresis damnanda innotescere haud potuit, neque cum Archelao episcopo et Dioride presbytero, vel, ut mavult Beausobre, cum magis, ethnicis, Judaeis, potuit disputare, cum jam non esset in vivis ob necem quam praecedenti anno regis decreto eum oportuit subire. Nos ergo ad ejusmodi ambages et scopulos praecavendos, Patrumque Graecorum et Latinorum testimoniis insistentes, ad annum 277, quo tempore Varanes II Persis dominabatur, ipsius Manetis necem protrahimus. Vix ac ne vix quidem Beausobrianis dictis

subscribendum esse censentes, qui non alium sibi scopum praefixit quam vanum inutilemque dubiae, jocularis et indigestae eruditionis apparatum congerere; ut videlicet suis illiciis incautos deciperet lectores; fabulosis quibusdam traditionibus, ex ignotis impurisque fontibus derivatis, sinceram constantemque Ecclesiae catholicae traditionem ad exitium perducendo, ut disertius in subsequenti capite probare aggredimur.

99 CAPUT XIII. *An Archelai Acta cum subjectis disputationibus contra Manetem habitis, prout circumferuntur, vera et genuina sint. Beausobre opinio ad examen perducitur, illiusque argumenta tamquam infirma refelluntur.*

1. Mihi maxime deesse viderer, si, fusiori calamo explicatis iis omnibus quae ad Manetis originem, haeresim, errores, facinora, atque supplicium pertinent, animum serius in eam disputationem et Acta non converterem quae sub Archelai, Cascharae episcopi, nomine circumferuntur. Integrum enim atque perfectum fuit hocce opus publicis typis Romanis sacrae congregationis Propagandae Fidei commendatum, Christi anno 1698, illudque maximis studiis et labore erudite ornavit clarissimus et praestantissimus vir Laurentius Alexander Zacagnius Vaticanae bibliothecae praefectus in sua veterum monumentorum collectione Ecclesiae Graecae et Latinae. Hocce autem opus omnium eruditorum suffragio exceptum

fuisse, quoadusque in lucem prodiit Beausobriana de Manichaeis Historia, nemo est qui ignoret. At cum ab anno 1740 idem Beausobre suum opus Amstelodami typis commiserit, jam tum de veritate Historiae Archelai et laudatorum Actorum authenticitate, ab eruditis etiam catholicis dubitatum est; qui ex una parte ad veterum traditiones secum recogitantes, ex altera vero adversa parte argumenta quibus horum fidem et auctoritatem Beausobre elevare et evertere contendit perpendentes, jam facile in eam persuasionem adduci potuerunt, vel prorsus ejusmodi Historiam esse fabulosam; aut multa saltem in se continere quae rerum veritati illorumque temporum rationi, civilium rerum moderationi et Ecclesiae rebus repugnant. Quae quidem omnia cum eripere aut saltem conciliare statuissem, primo occurrit Eusebii Caesariensis aliorumque illius aevi scriptorum silentium, cui potissimum Beausobre insistit, ex quo negativo argumento contendit Archelai Acta, et subjectas duas disputationes, commentum et fabulas continere. Verum nullius eruditi viri animum hocce Eusebii, aliorumque illius aevi scriptorum silentium movere posse aut debere arbitror. Quid enim? Manichaei res, disputatio, exsiliumque contigerunt tertio Ecclesiae saeculo labente, Persica Syriacaque lingua Archelai Acta et duae subjectae disputationes scriptae fuerunt. Non mirum igitur, si ad Eusebii manus ejusmodi monumenta non pervenerunt, qui post primum celebratum Nicaenum concilium Ecclesiasticam conscripsit Historiam, illique Manichaica dumtaxat innotuit haeresis, quam in suo Chronico ad annum 277 descripsit. Si hocce scriptorum illius aevi silentium Beausobriano scopo prodesse posset, in medium adducere eum oportebat Syros et Persas scriptores qui, illius gentis Ecclesiae statum

Manichaicasque res describentes, hanc Archelai Historiam disputationesque negarent, aut silentio prorsus occulerent. Sed ubi sunt? Pauci ea aetate scriptores floruerunt qui id praestare possent. Nam si Graecos consulamus, quos Syrorum et Persarum res latuerunt, dumtaxat occurrit Anatolius Laodicaenus, qui sub Probo floruit, vel Pierius presbyter Alexandrinus sub Caro et Diocletiano, aut Methodius, qui sub eodem Diocletiano martyrio fuit caesus, quippe contra Porphyrium et Origenem scripsit, Arnobius rhetor, et ejus discipulus Lactantius. Hos autem omnes ob summam locorum distantiam, nullumque eos inter Persas et Syros commercium. Manichaicas res latere **100** debuisse, quis non intelligit? Mirum ergo esse haud debet si illius aetatis scriptores desideramus qui Archelai Acta et disputationes recensuerint. At non longe post Nicaenum primum concilium Manichaicas res ad Graecorum notitiam pervenisse exploratissimum est. Quarto enim saeculo currente, hoc est anno 348, Cyrillus Hierosolymitanus episcopus, catechesi sexta, occasionem non tantum arripuit, Scythiani, Terebinthi et Manetis haeresim insectandi; horum erroribus patefactis, sed etiam Archelai episcopi Mesopotamiae meminit, qui Maneti e carcere fugienti occurrit, *et Graecorum auditorium constituens, etiam philosophis judicibus eum redarguit; ne si Christiani judicarent ad gratiam aliquid judicasse viderentur.* Verbis porro hisce, Archelai cum Manete disputationes et Acta indicata esse, quis ibit inficias? At dicat, amabo, Beausobre ex quibus fontibus Cyrillus haec haurire potuit, nisi ex satis vulgata traditione Macarii forte et Maximi, illius Ecclesiae episcoporum, quae traditio jam fidem auctoritatemque obtinuerat; vel ex aliqua Persica, aut Syriaca scriptura, quam prae manibus habebat. Somniasse autem, vel

studiose comminisci voluisse Cyrillum in eorum institutione qui sacro lavacro illuminandi erant, minime censendum est. Alias PP. omnes qui sua aetate et post eum floruerunt ipsum de errore notassent, et scriptis exagitassent, commentitiam prorsus esse Archelai cum Manete disputationem scribentes. Unum interea non est praetermittendum, quod plurimum valere potest ad alia et alia Beausobriana argumenta refellenda. Cyrillus videlicet Archelaum Mesopotamiae episcopum appellavit. Nullibi autem cujusnam urbis episcopus fuisset indicavit. Quam tamen oeconomiam seu cautionem minime secutus est Epiphanius, qui haeresi 66 Archelaum Cascharae episcopum appellavit , et in reliquis ipsi Cyrillo subscripsit, ampliorem tamen de Manichaicis hisce rebus relationem contexendo. Contendit deinde Beausobre hujus operis autographum numquam Syriaca lingua fuisse conscriptum, illudque primo ex Graecorum fraude in lucem prodiisse. Propterea colligit nihil aliud nisi purum commentum redolere. Laurentium Zacagni pariter velicat quod scripserit Epiphanium Graeca consuluisse exemplaria. At injuria quidem cl. virum carpit. Is enim Hieronymi non tantum testimonio id probat, verum etiam gravissimas affert conjecturas, quas inter illam, videlicet, quod Archelaus de solaris cursus spatio agens, *sphaeram* illud a Graecis vocari ait capite 32. Itaque autographum illud in Graecorum lingua primo prodire haud potuit; sed ab aliquo interprete, qui eorumdem Actorum versionem e Syriaco in Graecum eloquium elucubravit, ut in notiorem linguam transfusa, cuncti per orbem fideles plenissimam eorumdem notitiam habere possent. Sed Graecam ipsam versionem, de qua agimus, Epiphanio esse antiquiorem constat, qui insignia eorumdem excerpta Graece refert in Manichaeorum haeresi.

Nec dici potest (subdit idem Laurentius Alexander Zacagni) ea ex Syriaco exemplari, Epiphanium ipsum Graece fecisse, cum omnia, quae ab eodem ex Actis disputationis Archelai cum Manete afferuntur in Latina quam edimus versione totidem verbis reperiantur. Neque aliquid conficit quod inter Latinos scriptores primus qui hujusmodi Acta recensuit fuit S. Hieronymus , qui circa Christi annum 392 floruit. Cum potius eorumdem Actorum mentionem facere debuisset Philastrius Brixiensis episcopus, qui jam pridem, anno videlicet 370, ut notat Beausobre , sed accuratius Caveus , anno 380, haereseon catalogum conscripsit. At quale judicium eruditi fecerint de Philastrii studio et scriptis, ex eodem Beausobre et Guilielmo Cave conjicere licebit. Graecorum enim scriptorum fere omnia **101** monumenta Philastrium latuisse, opus illud ab eo concinnatum manifeste judicium minus accuratum prodit.

2. Beausobre ipse Philastrium inscitiae oscitantiaeque non semel insimulat, ut apprime noverunt qui ejus Manichaeorum Historiam lustrarunt. Si ergo ipse nullam fidem Philastrio esse adhibendam censuit, et hac de causa eum exagitat, cur deinde ipsius silentium sibi favere posse arbitratur? vana conjectura et ratiocinatio, apage. De interprete deinde, cum Beausobre, tum Zacagnius verba faciunt, sed eidem opinioni animum minime accommodant. Zacagnius namque ad concilianda S. Hieronymi, Epiphanii et Heracliani Chalcedonensis testimonia, provocat ad Photii auctoritatem, qui cod. 87 ejusdem Heracliani quaedam excerpta referens, haec verba subjicit, quae cap. 39 horum Actorum legimus, quaeque confirmare videntur eadem acta ab Hegemonio fuisse scriptu consignata . Igitur verisimile Zacagnius

arbitratur Archelaum ipsum nonnulla priori disputationi suae postmodum addidisse, et in eam sententiam lubens venit, ut Epiphanium atque Hieronymum cum Heracliano conciliari posse crederet, si dicamus Archelaum Syriaca primum lingua cuncta quae coram delectis judicibus adversus Manetem protulerat divulgasse; Hegemonium vero quae ab Archelao jam edita fuerant meliori non solum ordine digessisse, verum etiam exordio, epilogo aliisque nonnullis locupletasse, ut omnibus numeris absoluta celeberrimae hujus disputationis Acta ad posteros transmitterentur.

3. Has Zacagnii rationes atque conjecturas satis speciosas Beausobre judicabit, quas tamen probari non posse contendit, cum formulae ab Archelao adhibitae ad Christi personam et incarnationis mysterium explicandum innuant eas originem habuisse ab homine qui floruit et scripsit post Nicaenum concilium, videlicet circa annum 330. At Beausobre minus sibi in suo conscribendo opere constare jam exploratum est ex iis quae contra Archelaum cap. 9 superius objecit. Contendebat enim disputationem de qua agimus prorsus esse refertam loquendi phrasibus quae Arianorum, Nestorianorum, Eutychianorum haeresibus apertissime favent. Unde ne negotium nobis facesseret cap. 9 hujus operis Archelaum ipsum ab hujusmodi malignis notis purgare nisi fuimus . Male tandem imperitus censor concludit quod cum nemo ex antiquis auctoribus Syris ei occurrerit, qui mentionem fecerit aut Archelai, aut ejus disputationis, se coactum fuisse profiteri atque concludere, aut ejusmodi Historiam suppositam, aut excogitatam fuisse ab eodem Hegemonio, aut eam accepisse ab aliquo viro ex Mesopotamia orto, et a Turbone forte, qui Manichaeum viderat, hujusque

sectae nomen dederat, quamque aliis deinde quamplurimis circumstantiis a se ipso excogitatis reddidit adornatam. Hocce judicium hausisse concludit a quodam viro docto recentiori, qui credidit praefatum opus Archelao minime fore adjudicandum. Sed Hegemonium ea addidisse, vel detraxisse, quae opportunius judicavit. A qua opinione se non posse abscedere fatetur, quoad usque clariora argumenta sibi non fuerint exhibita aut suppeditata. An tute vero Beausobre communiori persuasioni defuerit, quando praeter laudatorum scriptorum testimonia, alia sequentium saeculorum accedunt? Quando Photius, Petrus Siculus, caeterique emunctioris **102** critices homines, laudata Archelai Acta et disputationes probarunt, multis verbis non erit opus patefacere; cum satius de similibus negativis argumentis in praecedentibus sermonem habuerimus, et Beausobre ipse, pro suo marte dumtaxat comminiscendo, quaestiones proponat atque resolvat. Cujus generis quidem est altera quam instituit, an Cascharae disputatio vere exstiterit, vel commentitia sit dicenda. *Cascharae disputationem* dixisse fatetur, cum certo affirmare non possit, vel inficiari, Manetem quandoque cum aliquo orthodoxo episcopo de suis erroribus disputasse, vel congressiones habuisse. Lectores hac de re certiores reddere non posse ait, cum antiquorum scriptorum varia exempla supersint, illorum, videlicet, qui supposititias quasdam disputationes non tantum haereticos inter atque orthodoxos episcopos excogitarunt, sed cum apostolis et haereticis fuisse habitas commenti sunt. Exemplum affert librorum Recognitionum, qui sub Clementis nomine circumferuntur, in quibus temere esse ait historiam S. Petri contra Simonem Magum disputantis. Credit (ait) Guilielmus Cave fabulosam hanc narrationem a Bardesane, Graeci eloquii peritissimo, ex

Syria aut Mesopotamia adductam fuisse. At quis ex eruditis Historiam Litterariam Guilielmi Cavei suis oculis non lustravit? Is sane ejusmodi historiam fabulosam narrationem continere non affirmavit. Opus antiquissimum esse ab Origene quoque laudatum, sincere fassus est. Non illud Clementi adjudicavit: inter hujus supposititia Opera recensuit; sed non eo sensu, ut quae in iis continentur fabulas redolerent, sed quia quod aliis forte auctoribus erat adjudicandum, Clementis nomen praeseferat. Male ergo ad hujusmodi exempla et Cavei testimonia provocavit Beausobre , ut Archelai acta et disputationes prorsus commentitia esse ostenderet. Nec Beausobre satius duxit similibus nugis horum Actorum fidem sensim elevare. Sed graviora evidentioraque falsitatis argumenta sibi mutuari posse intendit, ex loco ipso in quo habitam esse disputationem describitur. Primo in una Mesopotamiae urbe publice a Manete et Archelao fuisse disputatum dicitur. Secundo eam urbem in Romanorum potestatem fuisse redactam; tertio urbem illam Caschara aut Carchara fuisse appellatam. Igitur comoediae disputationis Archelai hos tres characteres convenire, laudata Acta produnt. Si itaque nullam inveniamus urbem cui talia conveniant, necessario fatendum est prorsus fabulosam esse disputationem, quoniam auctor scenam habitam esse in loco confinxit, qui haudquaquam reperitur. Urbem hanc Mesopotamiae diligentius Zacagnium inquisivisse animadvertit. Qui demum sibi persuasit laudatas tres notas aut characteres celeberrimae urbi Carrae convenire posse, quae celebrior deinde facta est, ob Crassi cladem, ut Ammianus Marcellinus notavit. Hanc vero urbem Romanorum fuisse coloniam, varia numismata patefaciunt, ut videre est apud Spanheim, Celarium aliosque. Zacagnio autem ita ratiocinanti

fundamenta suppeditavit quorumdam scriptorum Latina versio, quae habet nomen *Charra.* Deinde in veterum historiis nullam Mesopotamiae urbem invenit Romanis subjectam, Cascharam aut Carcar appellatam. Sed similia nomina potius attributa fuisse urbi in Arabia Felice sitae, ut videre est apud Anonymum Ravennatem, Geographiae scriptorem, vel apud Ammianum Marcellinum, qui alterius Carchae meminit. Verum, subjicit Zacagnius, neutrius harum urbium Archelaus episcopus exstitit. Nam ejus cum Manete disputatio habita est in Mesopotamiae urbe, sub Romanorum ditione posita, cujus episcopatum **103** obtinebat Archelaus, ut diserte dicitur apud Epiphanium, et in Actis disputationis. Charcha vero a Marcellino memorata extra Mesopotamiam trans Tigrim in Persarum ditione sita erat. Charchae quoque Arabiae urbs, cujus apud anonymum Ravennatem mentio est, Archelaus nullo pacto episcopus esse potuit, cum antiqui omnes scriptores eum non Arabiae, sed Mesopotamiae episcopum fuisse tradant.

4. Hanc Zacagnii opinionem jam pridem ab Assemano, viro doctissimo Vaticanae bibliothecae praefecto primario, rejectam et refutatam fuisse (ait Beausobre), subjiciens Assemani haec verba: *Librariorum potius errore in unico illo Actorum loco Carrha scriptum dicendum est, quam Caschar vel Carcar initio Actorum, et apud clarissimos scriptores Epiphanem, Socratem, Photium, qui certe Carrhas, seu Haram, celeberrimam Mesopotamiae urbem, Carcaram seu Cascaram* numquam appellassent. Hanc tamen Assemani, alioquin viri gravissimi, sententiam improbatam offendimus a doctissimo viro le Quien in suo opere quod inscribitur *Oriens Christianus.* Is enim, tomo secundo, de Chaldaeorum

Ecclesiis agens, Cascharam urbem in confiniis Mesopotamiae sitam describit, valde diversam ab altera quae apud Cosdresnam erat constructa. Priorem enim urbem idolorum cultui prius occupatam, Christo nomen dedisse S. Taddaei praedicatione, atque Archelaum episcopum eidem praefuisse sub Probo, idem auctor asseverat, qui nec ab Epiphanio, nec a Hieronymo, nec a Photio nulla ratione resilire voluit, ipsi deinde universo veterum scriptorum coetu suffragante. Si itaque adhuc Zacagnii conjectura, quam impetere Beausobre intendit, prorsus labaret atque caderet ex librariorum vitio; non inde tamen consequeretur fabulosam esse Historiam de qua agitur; atque figmentum redolere, vel Archelai, vel episcopatus nomina, quorum ibidem mentio facta est. Labant tamen prorsusque cadunt aliae conjecturae, quas subjicit ipse Beausobre, contendens hunc episcopum catholicae fidei causam coram ethnicis etiam judicibus expendere voluisse, praesente videlicet populo, qui Manetem blasphemantem lapidibus obruere volebat, si Archelaus annuisset. At futilis conjectura. Beausobre in primis animadvertere oportebat ad Cyrilli Hierosolymitani dicta: videlicet etiam ethnicos aliquos judices accersitos fuisse, *ne si Christiani judicarent ad gratiam aliquid judicasse viderentur.* Illi ergo philosophi, qui tamquam testes advocati fuerant, potentia et auctoritate carebant, potissimum quia tum Romano suberant imperio. Ethnicos philosophos in Nicaeno concilio admissos fuisse, ut audirent, atque etiam disputarent, nullus hactenus ivit inficias. Unde ergo mirum si episcopus Archelaus congressionem habiturus cum haeretico homine, qui falsis Zoroastris philosophiae et magorum principiis haerebat, etiam ethnicos philosophos admiserit, quos a fabulosis sophisticisque Manetis argumentis abhorrere sibi persuadebat?

Addit Beausobre deinde in iis Actis legi Archelaum indignatione erga Manem commotum, ipsi objecisse non alium esse quam Mithrae presbyterum, Solis videlicet, falsisque diis cultum adhibere consuevisse. Hanc objurgationem, subjicit, approbare non potuit populus paganus, urbsque idolis repleta. Bene vero plausum obtinuisset a Christiana gente, cui Christianus imperator dominaretur. Si ita factum fuisset, urbs tota indignatione contra episcopum commota injuriis etiam cum vitae discrimine eum affecisset. Quae tandem omnia ut probabilitate carere ostenderet, ad Juliani Apostatae factum vel exemplum provocat, qui in fatali Persarum expeditione Edessam urbem proficisci recusavit, quia maximus Christianorum numerus ibidem reperiebatur; **104** suumque iter ad Carram convertit, ut sacrificium diis immolaret. Quare cum hujus urbis populus falsorum deorum cultui maxime esset addictus, lapidibus obruerunt infelicem eum hominem qui ipsis nuntiaverat Julianum jam vita functum fuisse.

5. Hic Beausobrianus disserendi modus, hujusque artificium, facile historiae ecclesiasticae indoctos persuadere posset. At non eidem fidem adhibebunt, qui ex Eusebio Caesariensi aliisque sinceris scriptoribus didicerunt Christianas res Ecclesiarum Mesopotamiae, Persarum, Aegypti, Phoenices, Phrygiae, ab anno 277 usque ad annum 293, valde fuisse mutatas; ita ut, quae florentissimae primum erant, ad plenum exitium redactae fuerint, Diocletiani saeviente persecutione. At quis ignorare potest, quod antequam tam dira et gravis persecutio in Christianos excitaretur, jam nostros in summo honore habitos fuisse apud ethnicos principes; ita ut munus regendarum provinciarum ipsis quoque

demandaretur? *Juris* quoque *dicendi nostris praebebatur: et conjugibus, et ministris, atque universae domui suae, non solum credere in Dominum nostrum Jesum Christum, verum etiam cum omni fiducia et libertate in fide agere, gentilium principes sinebant; ita ut illos sibi fideles ac familiares ducerent, de quibus certi erant quod pro fide Christi nihil perfidum saperent* . Tali tantaque felici tranquillitate et muneribus donatos fuisse Christianos sub Marco Aurelio Probo, militari consensu ad imperium evecto anno Christi 276 aut 277, ut ex Vopisco, Vict., Eutropio, Idatio in Fastis, Zos., narrat etiam Petavius . Non mirum ergo si quae exposuit Archelaus in laudatis Actis verificari potuerint, maxime quia, ut jam vidimus, Marcellus, sive Marcellinus, qui imperiali auctoritate Mesopotamiae provinciae rebus praeerat, utpote catholicus, fidei veritatis propagationisque in desiderio erat, quique militari manu seditiosos contra Archelaum episcopum insurgentes poenis et cladibus potuisset afficere.

Quod autem Christiani tum ab imperatoribus, provinciarum administratores, rationarii cubiculariique, et ad alia honoris auctoritatisque munera obeunda assumerentur, etiam colligitur ex Diocletiani decreto an. 303 Nicomediae proposito, quo cantum est ut in posterum *Christiani carerent omni honore et dignitate* . Quod sane absurdum fuisset, nisi antea Christiani honoribus et dignitatibus frui consuevissent. Non oportebat igitur Beausobre, ut contra veritatem luce clariorem fucum facere tentaret, temporum rationes susquedeque vertendo, sibique persuadere lectores allucinari posse ad fidem ejus dictis adhibendam. Fabulosum itaque est, Orientis Ecclesias, sub ethnicis imperatoribus semper fuisse vexatas, atque Christianos aequalem conditionem sustinuisse

sub Marco Aurelio Probo, quam deinde sub Diocletiano, sub Sapore, sub Juliano Apostata subierunt. Quod commentum multis aliis gravissimis argumentis refelleremus, nisi certo innotuisset etiam nihil conficere quod ex Juliano Apostata objecit, qui, catholica ejurata fide, idolorum fana reseravit. At quomodo reserare potuisset, si jam pridem in religionis catholicae propagationem et munimen non fuissent occlusa?

6. Diligentius post haec Beausobre suum stylum convertit ad inquirendum an Carchar, seu Caschar fuerit urbs in Mesopotamia, sive in Assyria, aut Chaldaea sita, vel in Persarum finibus, non longe a Seleucia posita; et an Romanorum imperio subesse potuerit Probo regnante. Varias hinc inde ex aliis et aliis scriptoribus conjecturas et rationes pro consueto suo disserendi modo collegit, nunc ad Assemanum, nunc ad antiquos recentioresque geographos provocando, tantamque rerum suppellectilem **105** in medium adducit, ut sibi videatur ostendisse hujus disputationis theatrum, nec Cascaram, aut Carcharam esse potuisse, nec hujus nominis urbem castrum aut oppidum sub Romanorum potestate redactum fuisse. Cum itaque ad D. clar. Assemanum provocet, ipsi objicere incongruum non erit quae laudatus auctor in sua Orientali Bibliotheca descripsit: *Archelaus anno Christi 277 Manetem haeresiarcham ex Persarum finibus erumpentem docta disputatione coercuit* . Si ergo ex antiquis monumentis ab Assemano in medium adductis cum Manes ad disputandum cum Archelao venit, ex Persarum finibus eruperat, jam episcopalis Ecclesia non erat in Perside, sed in alia provincia non multum longe dissita. Addit Assemanus: MESOPOTAMIAE EPISCOPUM *vocat S. Hieronymus in Catal. cap 72; locum episcopatus designat S. Epiphanius*

haeresi 66; Socrates, lib. I *Hist. Ecclesiast. cap. 22, et Photius lib. contra Manichaeos, videlicet: Cascar, vel Carchar, indeclinabiliter, aut plurali vel singulari numero Caschara, et Carchara, quae urbs in Mesopotamiae finibus sita.* *Cascar* malunt Syri antiquiores, *Gargar,* seu *Carcar,* vel *Carcha* recentiores.

Non possum tamen dissimulare doctissimum hunc virum alibi de hac urbe disseruisse, et descripto catalogo episcoporum illius urbis post Marem Archelaum nostrum constituisse, eamque urbem in Persarum finibus constructam, ad Chaldaeorum provinciam pertinere affirmasse. Quid tamen si non eadem semper provinciarum divisio, ob bellorum vicissitudines et Romani imperii mutationes ab antiquis scriptoribus atque geographis servata fuerit? Poterant quidem Romani, qui Mesopotamiae rebus tum dominabantur, Carcharam, seu Cascharam, illius provinciae praefecto seu proconsuli regendam tribuere, eamque illius subjicere ditioni, ita ut scriptores postmodum de ea disserentes, magis attendentes ad monarchiae jura quam ad locorum plagam, eam in Mesopotamiae finibus positam esse asseveraverint. Cujus quippe rei gravissima fundamenta nobis suppeditat ipsa Romanarum rerum historia, ex qua colligimus ab anno 235 Christi ad 276 Persas aliosque vicinos populos maximis bellorum cladibus fuisse agitatos. De Gordiano enim legimus magnis copiis contra Persas potissimum tetendisse, anno imperii quinto, ab iisque Carras Nisibin, aliaque oppida recepisse, et eosdem in regionem suam compulisse. Non latet Gordiani successorem cum Sapore hujus nominis primo Persarum rege pacem constituisse, et Romam regressum fuisse; sed iidem Orientalium limites armis invadentes, Antiochiam diripientes, varias regiones Rom. ditioni

subjectas populatos fuisse, quos denique Odeactus Palmyrenorum decurio, cui Zenobia nupserat, fortiter compressit, ac Romanam rem sustinuit, cum regium sibi nomen assumpsit. Is itaque, capta Nisibi et Carris, vindicata Mesopotamia, Persarum rege fugato, caesisque quamplurimis, vinctos satrapas misit, quasi vicisset ipse, triumphare non erubuit . Hanc victoriam notavit Trebellius, coss. Gallieno et Saturnino, qui est Christi annus 264. Ab hoc anno itaque, usque ad Marci Aurelii Probi imperium, quod contigit, ut vidimus, anno 276, Orientis Persarum ac Mesopotamiae res mutatas fuisse, scriptores non tradunt. Quare cum rationabiliter colligere possimus eamdem prorsus a Romanis rationem jurisdictionemque servatam fuisse, non mirum si Archelaus disputationis auctor, ut vult Assemanus, aut Hegemonius, qui totam illam Actorum seriem descripsit, servato rerum et imperii ordine, eam urbem Mesopotamiae attribuerit, et in ejus finibus sitam esse dixerit, quae deinde in subsequentibus provinciarum divisionibus Chaldaeae fuit attributa. Provinciae nomine designare antiquos **106** consuevisse regiones bello extra Italiam devictas atque subactas, quarum aliae consulares, ad quas gubernandas proconsules mittebantur, aliae praetoriae, ad quas praetores, ex veteribus scriptoribus satis exploratum est . Quod cum fiebat, in provinciae formam redigi dicebantur. Nec mihi objiciatur de Carra et Nisibi id verum fore, quia earum urbium Romanorum imperio subactarum expressam factam fuisse mentionem reperimus; id, inquam, mihi non objiciatur. Nam aliorum quoque oppidorum mentionem faciunt scriptores jure belli ex Persarum cladibus Romano imperio devictorum et subactorum; quorum nomina haudquaquam descripta fuere. Verisimile igitur est quod

generali illa expressione, *aliaque oppida* ex Persis Gordianum *recepisse,* Cascharam aut Carcaram etiam comprehendi, quae Persarum finibus vicinior erat.

Diutius tamen in his expendendis immorari supervacaneum esse duco. Potissimum cum argumenta quae postremo loco Beausobre subjicit prorsus negativa sint; desumpta videlicet ex silentio scriptorum Syrorum, quorum scribendi scopus ille non erat, ut de Archelao ejusque disputatione, omnibus notissima; facerent mentionem. Cumulatissime enim illa refelli possunt certis et positivis testimoniis omnium Graecorum PP. cujusvis aetatis qui post Manetem et Archelaum floruerunt.

LIBER SECUNDUS. DE MANICHAICAE HAERESEOS INCREMENTIS.

107 CAPUT I. *Scriptoris disserentis scopus explicatur.*

Alteram Manichaicae historiae partem describere aggredientes, multae, et quidem gravissimae, difficultates nobis occurrunt; potissimum, cum de Manetis discipulis et genuinis nominibus eorum qui hanc haeresim post magistri necem latius huc illucque propagarunt, nos verba facere oporteat; vel eas provincias et loca designare in quibus brevi

ad catholicam religionem labefactandam introducta fuit; vel tandem eos PP. recensere qui eorumdem haereticorum libros, epistolas et fabulosa scripta disperdere et refellere nisi sunt. In quo munere obeundo, cum veteres recentioresque scriptores inter se saepissime dissideant, prorsus difficile reputabamus certi aliquid posse statuere. Maxime quia Beausobre suis dumtaxat partibus studiisque indulgens, eas critices regulas sibi proposuit, et prosecutus est, quae non ad veritatem investigandam deserviunt; sed eas prorsus quibus in praecedentibus, ut vidimus, perpetuo adhaesit . Cujus quidem agendi rationis in hoc secundi libri vestibulo specimen aliquod exhibere supervacaneum ducimus, cum praeter exempla superiori libro jam tradita, innumera alia mendacia, calumniae, et fabulosae interpretationes eripienda supersint, de quibus suo loco et tempore ea annotare atque refellere parati sumus, ut ostendamus quam fraudulenter, minusve docte, multa conscripserit, quae non nisi apertum haereseos errorem in se continere, vel saltem ad haeresim conducere, judicavimus. Interim tamen silentio minime praeterire possumus licentiam libertatemque quibus ipse utitur in exagitandis illis PP. qui Manichaicam haeresim aut descripserunt, aut oppugnarunt. Hos perpetuo tamquam ignorantiae reos accusat, veluti non sibi constantes; sed tamquam suis propriis dictis repugnantes carpit, nec perfecte Manichaeorum systemata atque mysteria **108** intellexisse asseverat, quasi sibi dumtaxat illa gloria et honos debeatur, quod universam illius haereseos philosophiam, theologiam et religionem felicius penetrarit. Fateor quidem et ego, multa in hoc scribendi genere offendisse, quae obstrusa multisque tenebris obvoluta sunt, quaeque scriptoris studio et diligentia haud possunt intelligi. Sed similibus rebus nobis

occurrentibus, optimum duximus aliorum opiniones referre, iisdemque quandoque subscribere; vel confiteri potius nescire, quod prorsus latet, quam in fabulosas ineptasque narrationes excurrere, quibus nulla fides adhiberi potest. Habet hic itaque lector generalem sed rudem ideam eorum quae in praeliminari sermone ad secundam Manichaicae Historiae partem Beausobre descripsit. Verum cum non omnia in hisce exordiis singillatim exprimere possimus, latius in reliquo hujus operis progressu, quae necessaria judicabimus referre, minime negligemus.

CAPUT II. *Quibus in locis, quibusque subsidiis Manete occiso, ejus haeresis huc illucque propagata fuerit et aucta. Beausobrianus et Cavei lapsus annotantur. Hujus nimia in Augustinum licentia castigatur. Quemadmodum tandem Armeniam, Mesopotamiam, aliasque Asiae regiones nefaria haec secta labefactaverit inquiritur.*

1. Post truculentam illam Manetis necem, tot tamque virulenta ejus nequitiae semina haudquaquam exstincta et abolita fuere; sed cum huc illucque spargerentur, brevi temporis spatio, aliorum impiorum studio, altas in multorum hominum mente radices egerunt, et in Christianae religionis odium suos terminos propagarunt. Et primo quidem si Archelao, atque

Turboni, Ephraemio Aedessae diacono omnem fidem adhibemus , Manichaica dogmata potissimum in Oriente, in Syria, Mesopotamia atque Aegypto annuntiata fuerunt. Cum videlicet Manes adhuc superstes primarios suos pseudoapostolos iis locis atque provinciis praefecit. *Jussit discipulos* (Manes videlicet) *in tres mundi plagas proficisci. Ex quibus Adda partem sortitus est Orientis. Thomas vero Syrorum terras suscepit. Hermas vero ad Aegyptum profectus est . . . . . Dogmatis hujus gratia praedicandi.* De hoc tamen ordine et provinciarum divisione paululum a se ipsis veteres scriptores dissentire, inter caeteros unus Guilielmus Cave annotavit . Nam apud Cyrillum et Epiphanium, Thomas primum occupat locum, huncque abiisse in Judaeam idem Epiphanius affirmat, refragante tamen Dionysio Petavio in suis annotationibus, qui pro *Judaea* legendum putat *Indiam.* Et ita quidem habet Theodoretus, Thomam ad *Indos* missum esse. Theodoreto pariter consonat Nicephorus lib. VI, cap. 32. Quod si ita sit, voluit impostor Christum etiam in hac parte imitari, dum Thomam apostolum ad Evangelium suum praedicandum in Indiam destinaret.

2. Jam vero isto Thoma relicto, ad Addam Turbonis praeceptorem, alium principem ejusdem impostoris Manetis pseudoapostolum, se vertit oratio. Hunc ergo ad Syros decipiendos missum fuisse, idem Archelaus **109** asseverat; sed Buddam Petrus Siculus eum appellat, Baddam Cyrillus, Aldam Theodoretus. Addam tandem Epiphanius et Nicephorus, Acta Archelai disputationis secuti, hunc vocitarunt. Sed utut sit, certum est hominem de quo agimus non tantum sui praeceptoris institisse vestigiis, sed, multis

aliis et novis quidem excogitatis, Manichaica dogmata suo nisu reddidisse auctiora. Hac quippe de causa librum unum concinnavit, quem *Modion* appellavit, cujus meminit auctor Tollianus, contra quod volumen, auctore Photio in sua Bibliotheca, post aliquot annorum seriem stylum strinxere Titus Bostrorum in Arabia episcopus, et Diodorus Tarsensis antistes in Cilicia, quae argumento sunt quarto jam vertente Ecclesiae saeculo eas provincias ejusmodi labe fuisse pollutas. Aliter tamen, et quidem parum sibi constans, Beausobre ratiocinatur, qui de Tito Bostrorum episcopo verba faciens, non Addae Modion, sed librum de Mysteriis, qui sub Manetis nomine circumferebatur, rejecisse affirmat. Aliam ab Epiphanio secutum esse agendi rationem episcopum Titum in hoc libro refellendo asseverat; dicendo eum 22 capitibus juxta Syrorum alphabetum fuisse distributum, ac solide deinde ab hoc docto prudente episcopo, sine ullis invectivis in suum adversarium, errores fuisse refutatos, quin auctorem tamquam *magum,* et *daemonum* interpellatorem,
in *abominabilibus mysteriis* occupatum appellet. Addit Manem hujusce libri auctorem philosophum fuisse, qui sibi persuasit mundum hunc minime respondere ideae quam nos de divinis perfectionibus habemus, ac propterea secum reputasse aliud principium praeter Deum ipsum habuisse. Operum Titi Bostrensis subsidia Beausobre adhibuisse affirmat, quia is absque ulla comparatione magis exacte et moderate quam Epiphanius ipse scripsit . Quid vero? Tantarum rerum apparatu posthabito atque neglecto, Beausobre in eam lapsus est oscitantiam, ut mox dicta ex ejus animo exciderent. Oblitus namque se scripsisse Manem a Tito Bostrensi haud accusari, ob *magiam, daemoniorum* invocationem et abominabilia mysteria,

postmodum subdit hunc episcopum graviter tulisse referre et ad examen reducere quae a Manichaeo mystice excogitata fuerant. *Quae autem a Manichaeo magis mystica inventa sunt, quae sunt complura, silentio praetereuntes.* Exhorruit ergo Titus Bostrensis expendere quae magis mystica a Manichaeo inventa fuere. Nec alia ratione ea praetermisisse censeri oportet, ne videlicet lectorum animum offenderet; quemadmodum de abominabilibus hisce mysteriis S. Leo Magnus disserere recusavit . Sed adhuc difficultas superest an Titus Bostrensis in suo opere Manetis mysteriorum volumen oppugnet; an vero aliud, Modion videlicet, ab Adda conscriptum, sola Beausobre auctoritate ductus, ego quidem non definiam. Huic enim Photii testimonium praevalere debere, mecum judicabunt qui illius in sua adornanda Bibliotheca studium adhibitum apprime noverunt. Sed de Addae libro infra verba faciemus.

3. Circa hunc Addam vero, illiusque opus, quondam se gravius aberrasse Guilielmus Cave sincere fassus est; cum hunc videlicet non alium fuisse ab Adimanto arbitraretur, cujus toties apud Augustinum occurrit mentio, quemque S. episcopus peculiari opere refutavit. Ejusmodi autem falsam opinionem idem Caveus jam pridem Petri Siculi historiam, et Cotelerianae, et Zolianae formulae auctorem secutus, retractavit; sed ut simul excusatum iret, prioris sui lapsus causam perperam uni Augustino ascribit, cujus sequentia recitat verba: *Nam illud aliud, quod in eodem codice* **110** *scribi coeperat, Adimanti opus est, illius discipuli Manichaei, qui proprio nomine Addas dictus est* . At vero quid oscitantius aut iniquius simili excusatione? Non enim genuina Augustini retulit verba, sed falsata. Nam subducta ab eo

testimonio voce *filius,* hanc aliam, pronomen videlicet, *illius,* intulit, quae S. doctoris sensa in aliam omnino significationem trahit, quam sibi expedire Caveus arbitratus est. An hoc indicabit a praecedenti suo lapsu surgere, et errorem reparare voluisse, cum S. Doctori vitio vertit. eumque injuste vellicat et impetit? Nugae profecto. Nam Augustini verba isthaec sunt: *Nam illud aliud quod in eodem codice scribi coeperat, Adimanti opus est, filius discipuli Manichaei, proprio nomine, aut praenomine (ut Maurini PP. legunt) Addas dictus est* . Nec in *praenomine* voce, quam. mss. codd. auctoritatem secuti, pro duabus illis *proprio nomine* congregationis S. Mauri PP. in novissima intulerunt editione, Cavei allucinatio, oscitantia, aut mala fides consistit; sed in vocabulo *filius,* quod perperam in istud pronomen *illius* mutavit. Apud enim nullos editores, vel mss. exemplaria, hanc vocem *illius* offendimus: sed constantissime *filius* vocabulum exhibent. Nobis ergo ex eodem Augustino luce clarius innotescit alium fuisse Addam, et alium Adimantum, quamvis ambo Manichaici dogmatis assertores et propugnatores impiissimi. Quare cum nomen *Addas,* non ad *filium,* sed ad Manichaei discipulum referat Augustinus, illud sequitur quod ad Cavei et rem nostram potissimum pertinere videbitur. Adimantum videlicet, vel ex Adda patre naturae originem duxisse, aut saltem ob pessimas institutiones ex eo haustas et imbibitas ejusdem filium appellari; ob quas rationes Addae etiam cognomentum ei convenire potuisset. Ad indicandam nimirum Adimanti agnationem, vel scholam illam, ex qua prodierat. Tandem quid repugnat quod Adimantus proprio nomine Adda primum appellaretur, ut haec vox *praenomine* significare habet, illudque postmodum

Cubrici sui antesignani exemplo in aliud mutaverit? Non inde tamen hic Addas idem foret dicendus cum alio Manetis pseudoapostolo primario, qui *Orientis partes,* suo magistro superstite, peragrandas sortitus est.

4. Praeter Thomam vero, Addam et Hermam, primarios Manetis asseclas, reliqui quoque illius duodenarii numeri discipuli, ad eam nefariam haeresim propagandam sese strenue applicuerunt. Petrus Siculus enim narrat quod, occiso Manete, *nonnulli sectatorum illius, in Armeniam Samosata penetrarunt, ubi, sparso impietatis semine, multos Armenorum in fraudem pellexerunt.* Quod semen valde succrescens, ea pessima radix *pullulans Phanariam usque progressa multis exitiales fruges* attulit. Quorum autem studiis potissimum nefaria illa haeresis Armeniam atque Phanariam ipsam pene ad exitium labefactaverit, idem Petrus Siculus, qui pro Basilio imperatore ad Armenos diu post legatione functus est, paucis explicavit, cum ait *mulieri Galliniciae geminos fuisse liberos, quorum unus Paulus, alter vero Joannes appellabatur. Hos ergo duos serpentes vipera genitrix aluit, nefariamque sectam edoctos, Samosatis praecones erroris emisit, quique Phanariae ditionem ingressi ad vicum quemdam pervenere ibique rudes, parumque certos fidei nacti incolas, venenum impietatis et dirum daemonis hostis lolium sparsere.* Mulierem hanc Gallinicam impuram et perditam fuisse Dionysius Petavius asseverat . Qui itidem ex eodem Petro Siculo docet nefandam suam sobolem in diversa Armeniae loca ad Manichaei dogmata propaganda dimisisse. Interim tamen gravis controversia exoriri potest, quandonam ejusmodi missio contigerit; quove potissimum tempore ab his duobus fratribus novum nomen illa

haeresis **111** mutuata sit. Quae quidem quaestio cum multis tenebris sit obvoluta, haud facile definiri poterit. Etenim duo ibidem Petrum Siculum indicare voluisse valde probabile est. Alterum videlicet, Manete necato, aliquos ex duodenario illo discipulorum numero, statim Armeniae provinciam penetrasse, ibique receptos omne pravi dogmatis virus effudisse, quod cum magis in dies succresceret, totam illam regionem labefactaverit, pravisque dogmatibus corruperit. Alterum vero est: non nisi variis saeculis a Manetis nece elapsis, Gallinicam illam Samosatam mulierem geminos suos filios Phanariam misisse, veluti novos hujus nefandae sectae antesignanos atque praecones; ut nimirum pessimas institutiones quas jam imbiberant ad rudium populorum exitium eructarent. Quod sane causa esse potuit ut, variis saeculis elapsis, vetus tunc haereseos nomen in aliud Paulicianorum mutaverit.

5. Ne autem in his, vel divinari videar, vel totius historiae filum quam conscribimus abrumpere cogar, ea momenta in medium proferam quibus praecedentes nostrae conjecturae innixae sunt. Quas inter potissima illa censeri debet, quam Augustinus libro de Haeresibus suppeditat. Is ergo, optime de Manichaeorum mysteriis et profanis ritibus edoctus, non tantum describit quomodo, occiso Manete, unus *electorum* veluti omnium princeps, et totius sectae caput, duodecim aliis *electis,* quos magistros appellabant, praeesset; sed quantum coetus ille excreverit et se ampliaverit narrat. Etenim, eo auctore, quasi ad Christianae catholicae hierarchiae formam et similitudinem, duodecim illi pseudoapostoli cum iniquo diabolicoque suo capite septuaginta duos episcopos ordinare coeperunt: episcopi tum

presbyteros ordinabant, tum diaconos sibi eligebant. *Nam ex electis suis habent duodecim, quos appellant magistros, et tertium decimum principem eorum: episcopos autem septuaginta duos, qui ordinantur a magistris, et presbyteros qui ordinantur ab episcopis. Habent etiam episcopi diaconos.* Sed praeter istos quos profanis sacrilegisque ritibus ordinabant, quique ad nobiliorem diabolicae illius hierarchiae partem componendam assumebantur, alios quoque ex eadem electorum classe huc illucque ad rudes simplicioresque homines decipiendos dimittebant, ut promptius atque facilius, aut sua confirmarent dogmata, aut eadem propagarent. Quare idem Augustinus ita immediate subjicit: *Et jam caeteri tantummodo electi vocantur: sed mittuntur etiam ipsi qui videntur idonei ad hunc errorem, vel ubi est sustentandum et augendum, vel ubi non est etiam seminandum.* Haec autem a Manichaeis Augustini tempore fieri consuevisse, idem S. doctor hisce verbis testatus est scribens: *Quem numerum Manichaei hodieque custodiunt.* Cum igitur Augustinus, qui omnia Manichaicae sectae dogmata, mysteria, philosophiam, gradus, ordinationes, hierarchiam et incrementa optime noverat, nullibi geminorum horum fratrum faciat mentionem, recte conjectari potest anno 428, quo opus illud de haeresibus conscripsit, nondum eam sobolem in orbem ex infernalibus ergastulis prodiisse, et Manichaeos a Paulicianis novum nomen tum fuisse mutuatos. Nec liceat suspicari id Augustinum latere potuisse, quia Armenorum et Asiae regiones in quibus (auctore Petro Siculo) ista contigerant, ab Hippona Africae urbe, ex qua Augustinus istud opus conscripserat, remotissimae erant. Non haec, inquam, quis suspicetur. Nam S. doctor, qui jam a pueritia in Manichaeorum inciderat errores, et horum philosophiae

studiis maxime fuerat addictus, optime etiam nomina quibus secta illa appellabatur novit, descripsitque, eamque in Paphlagonia Armeniae parte, in Gallia, in Africa, aliisque regionibus grassari sine ulla prorsus ambiguitate fassus est. Et quidem laudato de haeresibus libro Catharistas, Manichaeos appellari asseverat, quasi purgatores. Ex quo nomine occasionem arripit eos gravius perstringendi et insectandi, *quia horrenda turpitudine humanum cibum polluebant.* Et rursus, libro **112** de Natura boni, quasdam eorum turpitudines exagitat, qui bus per coitum *masculorum et feminarum* ligari partem Dei perperam aeque ac in divinum rerum auctorem contumeliose contendebant, quam se manducando solvere et purgare profitebantur; provocat ad quasdam publicas eorumdem criminum confessiones, quibus hoc se facere in publico judicio testati sunt, non tantum in Paphlagonia, sed etiam in Gallia, *sicut a quodam Romae Christiano catholico audivi.* Augustino igitur, qui ista anno 404 scribebat , apprime fuerat persuasum in Paphlagonia Armeniae regione hanc haeresim latius grassari, idque ex publicis judiciorum actis, tum ex aliorum fama recensebat. Non itaque Augustinus ea praetermisisset referre atque rejicere, quae a Paulicianis postmodum in hujus sectae confirmationem, incrementum et robur excogitata fuere: quaeque ambo nebulones illi fratres magno studio nacti sunt, ut turpius catholicam labefactarent religionem, atque catholicos ministros crucis, atque eucharistiae mysteria, perpetuamque Deiparae virginitatem, caeteraque ejusmodi impeterent, et maledictis configerent. Cum ergo in tam multis variisque libris et operibus ab Augustino contra Manichaeos aliosque haereticos conscriptis, nullibi Paulicianorum fratrum nomen occurrat, cum nullibi praeterea ab eo recenseantur ea

haereseos additamenta quae a Petro Siculo nobis indicata sunt, nulla ratione adduci possum ut arbitrer jam Manetis morte secuta, geminos eos fratres hujus haereseos vindices et auctores fuisse; idcirco de iisdem luculentius disserere nunc supervacaneum existimo, de quibus postea verba facere nobis opus erit, cum, servato, quantum possumus, temporum ordine atque ratione, hujus haereseos sobolem septimo Ecclesiae saeculo ad catholicae religionis contemptum latius adhuc in Syriae et Asiae regiones grassantem dicemus.

6. Interim vero minime praetereundum esse arbitramur jam ante Augustini aevum et quarto ineunte Ecclesiae saeculo Armeniam et Paphlagoniam potissimum ejusmodi Manetis erroribus labefactatam fuisse. Id non tantum evincunt Manetis pseudoapostolorum inibi habitae praedicationes, vel exitiales et venenatae illae scripturae, quas Thomas, Agapius, caeterique, Constantio Chloro regnante, undequaque disseminaverant: sed ejus rei praeterea certissima suppeditant testimonia Gangrensis concilii Acta, quae adhuc supersunt. Ad eam itaque synodum quindecim tantum episcopi, una cum magno Ossio Cordubensi, S. Silvestri papae tempore convenere, paulo antequam primum generale Nicaenum concilium cogeretur. Gangris praeterea urbs Paphlagoniae est, in Asiae Minoris parte constituta, in quam urbem laudati quindecim episcopi cum magno Ossio coiverunt, haereseos Eustathianae occasione, quae ex variis Manichaeorum fontibus originem trahebat, et in varias Armeniae regiones maximo cum catholicae religionis detrimento grassabatur. Id potissimum cum ex eorumdem Gangrensium PP. Synodica, tum ex uno et viginti canonibus ibidem editis haud obscure intelligi potest. Synodicam

quippe: *Dominis honorabilibus consacerdotibus in Armenia constitutis* inscripserunt. Et plerique ex canonibus in ea synodo editis, directe varios Manichaicae sectae errores taxant, impetunt, et anathemate feriunt; ut jam olim Severinus Binius in Conciliorum collectione recte quidem atque erudite annotavit . Hujus generis profecto sunt canones illi qui in nuptiarum vel conjugatorum gratiam conscribuntur, vel illi in quibus de licito carnium esu sermo est, vel in quibus Ecclesiastica jejuniorum regula firmata, a catholicorum coetu procul amandantur, qui Dominicam et Resurrectionis diem aspernabantur, eam in luctu, moerore atque jejunio traducentes. Haec quippe et similia in Eustathii Armeniae monachi condemnationem sancita sunt, qui non ex aliis quam ex Manichaeorum fontibus suos errores impie hauserat, et pari ratione nuptias, **113** filiorum procreationem, virginitatis cultum, sacros conventus ab Ecclesia constitutos, jejuniorum usum, carnium et animalium esum, divitiarum possessionem, festorum et diei Dominicae potissimum solemnitates, caeterosque sacros et ab Ecclesia approbatos ritus convellere et omnino abolere nitebatur. Procul dubioigitur anno 324 ita in Paphlagonia et Armeniae regione Manichaei errores, ejusdem monachi Eustathii studio, increverant, ut ad eos coercendos, eamque luem purgandam, Gangrenses PP. convenire debuissent. Hujus synodi Acta denique in ipsorum Manichaeorum odium atque exitium, tum a Nicaeno primo generali concilio apostolicae sedis suffragio approbata fuisse, non tantum Ossii Cordubensis pro S. Silvestro papa legatio, sed Symmachi atque Leonis M., Romanorum pontificum, decreta patefaciunt. Nec vero me latet ejusmodi Ossii Cordubensis pro apostolica sede in concilio Gangrensi legationem, non tantum a Petro de Marca atque Pagio in

dubium revocari; sed absolute omnino inficiari. Et ea de causa potissimum, quia hujus nomen in Actis, quae supersunt, non primo, sed quartodecimo loco inter aliorum episcoporum nomina legendum occurrit. Sed in hisce quaestionibus dirimendis haud semper episcoporum praerogativas ex ordine quo in codicibus horum nomina descripta sunt repetere juvat, ut ipsi de Brittone Trevirensi episcopo, in Priscillianistarum historia, contra Tillemontium, aliosque demonstrabimus. Nam quandoque Amanuensium errore, et codices corrumpi, aut saltem genuinus eorumdem episcoporum ordo perturbari potuit. Verum duplici de causa hanc congressionem nunc devitandam esse arbitror. Prior ex nostro hujus conscribendae historiae scopo desumitur. Non enim nos sumus ex iis qui dubiis valdeque obscuris rebus adhaerentes apostolicae sedi jura asserere et vindicare quaeramus. Nimis profecto indecens aut turpe foret in re tam certa et tam gravi, cujusmodi est illa de sedis apostolicae judiciaria potestate et juribus, quae luce clarius per omnia Ecclesiae saecula emicant, propriis studiis indulgere, conjecturis dumtaxat insistere, et extra scenam vagari, easque res in quaestionem adducere, quae ad causam de qua agitur non satis pertinere perspicue constat. Cum igitur synodus illa dumtaxat provincialis fuerit, et illius canones non nisi ex apostolicae sedis suffragio robur et approbationem obtinuerint, ut ipsi conciliorum collectores etiam fatentur, quid nostra interierit, an Osius Cordubensis ibidem pro apostolica sede legationem fuerit functus.

7. Altera vero causa ex nostra erga clarissimum doctissimumque virum aequitate desumpta est. Nam cum hic Romae, paucis abhinc annis, in solemni pontificia conciliorum Academia, coram sanctissimo domino nostro

Benedicto papa XIV, magno totius litterarii coetus plausu, singulas obscuras difficilesque quaestiones, quae de Gangrensis concilii tempore, canonibus, auctoritate et confirmatione jam pridem excitatae fuerunt, et in posterum a critices studiosis excitari possunt, summa eruditione Rmus P. Antoninus Bremond Dominicanae familiae cultor eximius, et in Casanatensi Bibliotheca Theologus insignis, jam vero totius ordinis Praedicatorum magister generalis, qui pro eximia sui animi benignitate nos maximo amore complectitur, expediverit et illustraverit, minime in praesens licere potest de iisdem rebus sermonem instituere. In hac enim sua elucubratione, quemadmodum et in aliis, omnium eruditorum suffragium sibi nactus est. Et tale quidem, ut communibus omnium votis ejusmodi opus aliquando publici juris futurum nobis polliceamur. Verum cum et nos eodem anno, nono kal. Maii in eadem pontificia Academia theologicam habuerimus de iisdem Gangrensibus canonibus dissertationem, hanc tamquam appendicem Manichaicae historiae lectori subjiciemus cap. ultimo hujus libri.

114 CAPUT III. *De Manichaeorum libris quarto et quinto Ecclesiae saeculo fere per universum orbem dispersis.*

1. Quemadmodum Manichaeo necato hujus discipuli et sectatores huc illucque per diversas, cum Orientis, tum Occidentis, provincias hanc haeresim propagaverint, praecedenti nostro cap. satis superque arbitror exploratum.

Quia tamen ejusmodi nefariae religionis propugnatores, non verbis et praedicationibus dumtaxat insistebant, ut ad dogmatum perversitatem rudium atque illitteratorum hominum ingenia traherent et perducerent; sed etiam plurium noxiorum librorum subsidio utebantur, in quorum lectionem si incauti homines operam insumerent, quasi quodam illicio irretiti, iisdem erroribus animum addicebant, hos libros idcirco paucis indicare in praesens decrevimus. Neque vero de Scythiani operibus, quae is moriens Terebintho reliquit, et Manichaeus ipse recoxit et interpolavit, sermonem tantummodo esse instituendum arbitramur; cum jam de ejusdem quatuor Scythianis voluminibus ex gentilium philosophorum fabulis et faeculentissimis veterum haeresiarcharum lacunis congestis, prioribus capitibus praecedentis hujus Historiae libri verba fecerimus.

2. Ne igitur nos acta iterum agere velle videamur, ad reliquos hujus sectae scriptores et ad eorum describenda opera nostra se vertit oratio; in quorum numerum potissimum Thomam illum rejiciendum esse arbitramur, cui quoddam Evangelium aprocryphum et supposititium veteres omnes adjudicarunt. Pauca tamen de hoc opere dicenda occurrunt, si vetustiores omnes scriptores pervolvamus. De eo quidem veluti opere a Manichaeis confecto horumque referto fabulis mentionem habuerunt. Sed nullus alicubi, quem viderim, disertius atque expressius blasphemias inibi contentas indicavit. Qua in re illud potissimum esset investigandum: an Thomas iste, hoc impietatis portentum ex integro composuerit; vel potius an nacto sibi primum Scythiani Evangelio, huic suum nomen indiderit, auctis deinde atque exaggeratis quae in eo continebantur . At vero ejusmodi definire quaestionem quis

auderet, quamvis posterius probabilius videatur? Siquidem veteres, non duo, sed unum dumtaxat Manichaeos habuisse Evangelium testati sunt, illudque perperam sub Thomae apostoli nomine circumferre conates fuisse, quamvis Caveus, nescio qua ductus ratione, aliud Scythiani et aliud Thomae Evangelium fuisse affirmaverit. Minus difficile tamen erit conjicere quibus laciniis atque blasphemiis istud Evangelium refertum fuisset. Nam cum principalius in eo ageretur de Jesu Christi Domini Nativitate, gestis, praedicatione, passione, morte et resurrectione, quae catholicae fidei dogmata atque mysteria ita audacius oppugnabant; sat verisimile erit omne mortiferum virus illic sparsum fuisse, quod praecipua nostrae religionis fundamenta subverteret atque aboleret. Negabant, ut vidimus, etiam auctore Augustino , Christum natum esse de Virgine, nec ejus carnem veram confitentes fuisse, sed fictitiam, ac per hoc falsam ejus passionem et nullam resurrectionem fuisse contendentes. Nefaria quoque de Spiritus sancti missione et adventu, ad corroborandum alium palmarem Manetis errorem eo in Evangelio fuisse contenta non **115** obscure indicavit Cyrillus Hierosolymitanus de hoc disserens libro, catholicos admonens ut se ab illius praecaverent lectione . Quem sane diabolicae impietatis librum, non solum Romanorum pontificum, Siricii videlicet, Innocentii I et Gelasii papae, decretis inter apocryphas scripturas rejectum esse intelligimus , sed et eum penitus auferendum et ignibus concremandum, sanctissimus papa Leo Magnus definivit . De his enim similibusque Manichaeorum et Priscillianistarum scriptis ita sanctus pontifex Leo locutus est, catholicos gravi quidem sermo ne admonens, ne a simulata quadam pietatis specie, quam ejusmodi scripturae praeseferre videbantur, ad eorum

lectionem se adducere sinerent. *Quamvis enim* (ait) *sint in illis quaedam quae videantur speciem habere pietatis, numquam tamen vacua sunt venenis, et per fabularum illecebras hoc latenter operantur, ut mirabilium narratione seductos laqueis cujuscumque erroris involvant.* Ad quae tandem apostolicae sedis decreta, cum Nicaeni concilii II PP. animadverterent, praecipue de hoc Thomae Evangelio dixerunt : *Ad haec* (loquuntur enim de adulterinis scripturis, quae sub Pauli nomine olim circumferebantur) *Manichaei Evangelium secundum Thomam invexerunt, quod Ecclesia catholica merito ut impium aversatur.* Quibus omnibus illud unum tandem subjicimus, Thomae videlicet Evangelium valde ab eo libro differre, qui Revelatio Thomae apostoli inscribebatur. Nam et in eodem Gelasiano decreto, de utroque tamquam de duobus libris distinctis sermo est, quamvis nullibi posteriorem librum, Revelationem Thomae apostoli videlicet, ex Manichaica officina prodiisse indicetur. In hanc opinionem tamen Turribium Asturicensem episcopum fuisse, non obscure ejus ad S. Leonem M. epistola patefacit. Nam cap. 5, de aprocryphis libris disserens, *vel per maximum principem Manem ac discipulos ejus compositis vel infectis, specialiter recensuit actus S. Thomae,* et his similia, ex quibus (ait) *Manichaei et Priscillianistae, vel quaecumque est illis secta germana, omnem haeresim suam confirmare nituntur.*

3. Praeter unum vero, aut duo Evangeliorum volumina, quasi ad catholicorum formam et imitationem impie tamen exarata, alium Epistolarum videlicet librum, Manichaei habebant. Atque illum ex Manetis potissimum officina prodiisse veteribus fuit persuasum. Cujus quidem voluminis, seu Epistolarum *farraginis,* mentio occurrit, tum apud Goarium

et Petrum Siculum, tum apud conditorem formulae Cotelerianae et Tollianae. Ex hoc Epistolarum corpore procul dubio (ait Guillelmus Cave) erat famosa illa epistola quam *fundamentum* vocabant Manichaei, quam toties citat Augustinus de Natura boni, et in actis cum Felice . Qui et contra ejusmodi epistolam integrum librum conscripsit, quo, prioribus partibus ejusdem epistolae Manichaei rejectis, ostendit ipsum pro manifesta, quam pollicebatur, et pro certa cognitione non nisi incerta et absurda deliramenta insanis suis sectatoribus proposuisse. At contra Manichaica secta hanc epistolam veluti universae fidei suae promptuarium venerabatur; ita ut, auctore eodem Augustino , quoties coram auditoribus legeretur, capite inclinato dicere solerent *Amen,* quasi quod, hujus *illuminati* lectione, scelestissimo auctori grates rependerent. Hujus autem epistolae exordium istud erat: *Manichaeus apostolus Jesu Christi providentia Dei Patris. Haec sunt salubria verba de perenni* **116** *ac vivo fonte* . Simile exordium jam offendimus in epistola ad Marcellum, ut habent Latina Archelai fragmenta superius recensita, et Epiphanius, haeresi 66. Sed omnes ejus epistolas eo in codice congestas idem habuisse exordium, inter caeteros unus Augustinus testatus est lib. XIII, cap. 4 contra Faustum, eos ita compellans: *Manichaeus enim vester non fuit propheta venturi Christi. Apostolum quippe ejus se dicit, impudentissimi quidem fallacia.* Et paulo infra subjicit: *Omnes tamen ejus epistolae ita exordiuntur: Manichaeus apostolus Jesu Christi.* Sed de aliis atque aliis Manichaei epistolis mentionem habet Guillelmus Cave pag. 92. Tertio loco deinde Mysteriorum librum recensendum esse arbitramur, quem ad legem evertendam et ad omnia veterum prophetarum vaticinia oblitteranda Manichaei ipsi studiose

composuerant. Ex Goario enim Guillelmus Cave aliquod fragmentum recitat, quo ejusmodi libro anathema dictum est. Hunc pariter unum fuisse ex Scythiani libris, sed a Manete in immensum auctum, et innumeris locis interpolatum, ut propriis studiis indulgeret, idem auctor asseverat. Quare in duas et viginti partes alphabetico ordine fuisse divisum, Syriaca et Palmyrena lingua descriptum, Tollius pronuntiavit. Hos libros deinde quartus excipiebat, quem nonnulli Omnium Negotiatio inscribi oportere, ex quibusdam corruptis mss. Graecis exemplaribus, perperam omnino testati sunt. Alium titulum vero habuisse cum ex Timothei Constantinopolitani scriptis, tum ex aliis insignioribus vetustis exemplaribus, inter caeteros unus Guillelmus Cave, sua Litteraria Historia animadvertit. Quare variis conjecturis innixus, hunc libellum ex argumentis quae continebat, ostendit suam potius denominationem accepisse, eumque appellatum: *De differentia eorum qui accedunt ad puram fidem.* Et quidem Manichaeos de suae fidei puritate falso gloriari consuevisse, jam paulo ante in praecedentibus ex Augustino probatum est, cum videlicet Catharistas, seu purgatores se ipsos vocitaverint .

4. Ut jam vero ad illa veniamus quae post formulam Goarianam Cotelerius et Tollius ediderunt, alius liber dictus Apocryphus nobis occurrit, quo (ut Caveus ait) probabile est reconditiores Manichaeorum ritus, praestigia, et exsecranda Religionis mysteria contenta fuisse, quorum rituum doctrina, non nisi mystis et nefandis eorum orgiis imbutis tradebatur. Cavei hanc conjecturam haudquaquam nos improbamus. Etenim Manichaeorum schola praeter communia illa dogmata, quae in suos evulgabat auditores, alia

quoque arcana et secretiora docebat et tuebatur, quae non nisi hujus sectae principibus et primariis ejus magistris innotescebant. Id quidem in sua haereseos ejuratione, Turbonem non obscure testatum fuisse, jam ipsi praecedenti libro cap. 11 annotavimus. Eo autem in libro omnes profanos ritus, sacrilegasque caeremonias, jejunia, et orationes descripta fuisse, quibus Manichaei cultores Bematis, sacra et festa solemnia agentes, utebantur, verisimile est. Propterea in Coteleriana formula, ejusmodi rituam et praestigiarum libri hisce verbis indicantur : *Damnanda esse omnia quae ab illis in sacris fiunt atque celebrantur, quaeque Manichaicis seu praestigiatoriis ipsorum libris continentur.* Sed omnibus iis quasdam interpretationes addebant, *Manetis dictorumque memorabilium commentaria appellatas.*

Inter Manichaicos scriptores quoque non infirmum locum habebat ille Addas, de quo in superioribus etiam verba fecimus. Is ergo unicum librum Modion appellatum conscripsit, qui pluribus axiomatibus et philosophicis principiis erat refertus, quae tamquam penitus aliena et communibus rationibus natura insitis pugnantia etiam primo intuitu, cognoscebantur. Cujusmodi profecto vel illa erant, quibus homines necessario ad **117** peccandum induci ex quodam malo auctore sine principio existente et Deo contrario affirmabant. Vel illa alia quae ad summam divinae Providentiae contumeliam pronuntiabant, impie contendentes nimirum aspectabilem hunc mundum divino regimim atque gubernationi minime esse subjectum. Sed et duo testamenta, vetus et novum videlicet, ex quibusdam apparentibus contradictionibus, seu potius allegoriis et mysteriis, inter se pugnare, hujus libri auctor patefacere nisus fuerat. Et iterum

de novo disserens Testamento, speciatim ostendere conabatur Manichaicae sectae errores ex eodem vim et robur et fundamenta omnia desumpsisse. Haec, inquam, nefario diabolicoque eo libro contenta fuisse Titi Bostrensis volumina conscripta perspicue ostendunt . Is enim sanctissimus Arabiae episcopus, auctore Heracleano episcopo Chalcedonensi, apud Photium , omnes sui studii nervos intendit, ut illius libri blasphemias, errores rejiceret et subverteret.

5. Curiosa tamen sunt quae de Aristocrito haud postremo Manetis discipulo atque scriptore Guillelmus Cave recensuit. Qui etsi suum praeceptorem tamquam malum hominem traducere non vereretur, tamen ejus inhaerens dogmatibus opus edidit *quo ostendere conabatur Judaeorum, Gentilium, Christianorum et Manichaeorum unam eamdemque esse doctrinam.* Quod argumenti genus etiam in suo libro Addas indicasse, ex antecedenter dictis perspicuum est. Caeterum non iis dumtaxat libris priores Manichaicae sectae principes, magistros, electos atque auditores usos fuisse, ex variis veterum monumentis intelligimus. Timotheus enim Constantinopolitanus presbyter, libri Precum meminit, in quo precationum et praestigiorum formulae continebantur. Quare poenitentes Manichaei in suis ejurandis erroribus Orationum librum quoque anathematizare jubebantur. Cujus quidem generis sunt et omnes aliae apocryphae scripturae in Gelasiano decreto descriptae, quas vel ex Manichaeo, vel ex ejus discipulis prodiisse, veteribus scriptoribus persuasum fuit, ut videre est apud Caveum, saeculo Novatiano, pag. 92.

Qui pariter duos alios incertae aetatis hujus nefandae sectae scriptores recensuit, quos ex celebrioribus fuisse asseverat. Horum prior est Agapius, scriptor (ait) satis obscurus, cujus

utpote, praeter Photium, nullus (quod sciam) veterum meminit. Caveo Tillemontius suffragatus est, qui Photii testimonio pariter adhaerens, Agapium Eunomio facit coaevum; huncque suis scriptis exagitasse ac perstrinxisse affirmat, quamvis ad Manichaeorum partes jam turpiter ille defecisset. Hinc tamen inter utrumque aliquod dissidium. Nam Caveus altius res repetens, et ad ea quae de Agapio Petrus Siculus scripserat animadvertens, aliter Photii testimonium explicari posse contendit. Agapium quidem unum fuisse ex duodecim Manetis discipulis, qui librum confecit Heptalogum dictum, jam ex eodem Petro Siculo ipsi annotavimus. Qui igitur fieri potuit ut is Eunomii aetate adhuc superstes contra eum ejusque errores stylum strinxerit? Ab anno enim quo Manetis haeresis damnanda innotuit ad Eunomii Aetii notarii lapsum octoginta et amplius anni fluxerunt. Quod sane temporis intervallum minime cum hisce duobus cohaerere potest; ut videlicet unus et idem Agapius ex duodenis primariis Manetis discipulis fuerit, et tamdiu vixerit ut Eunomium suis scriptis potuerit exagitare.

Gravem hunc scopulum quem praevidit Guillelmus Cave, multo studio praecavere nisus est. Sed utrumque contingere potuisse asseverans, alias et alias conjecturas tum ex Epiphanio, tum ex Cyrillo Hierosolymitano, quas ad rem suam facere arbitratur, adducit, lectorem eas perpendere admonet, **118** atque *tandem nihil in hac parte pro certo* statuere velle definivit. Cujus quidem rei statum, sive rationem diligentius inquirere nunc nobis otium haudquaquam est, cum plane interciderint, aut saltem prorsus lateant vetustiora illa monumenta quae ejusmodi quaestionem dirimant.

6. De reliquis igitur Agapii Operibus, aliqua dumtaxat dicenda supererunt, cui laudatus Photius duo alia Opera adjudicavit. Horum alterum in viginti duos est dispertium libellos; alterum vero centum et duo capita complectebatur, et utrumque Uraniae cuidam, sectae suae mulierculae studiique sui sociae, ipse auctor nuncupavit. Si curiosius praeterea ex Photio sciscitemur cujus generis argumenta his in libris Agapius explicaverit, illud evidentissime patebit, sola nefaria ac fabulosa commenta iis in Operibus contenta fuisse, quae ex Turbonis confessione et Augustini testimoniis in superioribus luculentius ipsi explicavimus, in quibus expendendis nunc iterum immorari supervacaneum ducimus .

Sed in hunc eumdem incertae aetatis scriptorum ordinem quemdam Alexandrum rejiciendum esse Guillelmus Cave arbitratus est, quem Lycopolitam, ex Lyco una Thebaidis Aegypti urbe, veteres appellarunt. Erat quidem primum cultu gentilis. Deinde vero cum Manichaei se in eas Aegypti recepissent regiones, ad horum castra transfugit. Demum autem ejurata nefaria hac haeresi catholicam professus est religionem. Jam vero antequam se ab hujus haereseos labe purgaret, librum de Manichaeorum Placitis, quae optime et intime noverat, conscripsit; in quo, eodem Caveo auctore, interiorem eorum sensum accurate exponit, et malesana hujus sectae dogmata rationibus ex arcano philosophiae petitis solide refellit. Hujus scribendi stylum veluti duriusculum *parumque difficilem* idem Caveus taxat; nec ejus aetatem certo definire ausus est, etsi non longe remotum fuisse a Manetis temporibus suspicetur; cum idem Alexander affirmet ea dogmata *ab iis* qui *cum homine familiariter*

conversati fuerant accepisse. Quae verba ad Papum et Thomam Manetis discipulos referenda esse arbitramur, cum de his duobus dumtaxat faciat mentionem. Varia demum hinc inde collecta de hujus Alexandri operibus et aetate, Guillelmus Caveus retulit, parum quidem inter se cohaerentia, quae a nobis praetermittuntur, ne incertis dubiisque rebus insistamus.

7. Jam vero de Adimanto, celebri quidem Manichaicae sectae discipulo (quem cum Adda Caveus, ut vidimus, olim confuderat), verba faciamus, praesens nostrum postulat institutum. De hujus autem scriptis atque gestis non semel suis in Operibus Augustinus disseruit; sed ita cum eo congreditur, ut hominem ex hac luce migrasse describat, illiusque dumtaxat scripta exagitet et convellere conetur. Id quidem ex priori libro Retractationum, cap. 13, innotescit, quo nimirum, Opera a se ipso conscripta recensens, cum adhuc presbyteratus ordine fungeretur ait: *Eodem tempore venerunt in manus meas quaedam disputationes Adimanti, qui fuerat Manichaei discipulus, quas conscripsit adversus Legem et Prophetas, velut contraria eis evangelica et apostolica scripta demonstrare conatur.* Adamantici igitur istius libri titulum atque scopum nobis indicat S. doctor; sed cum scriptorem *Manichaei discipulum* ibi appellet, et de eo tamquam de homine diu vita functo verba faciat, vix dubitare possumus et Manetem audiisse, et, ejus parente, *Adda* nimirum, agente, inter secundi ordinis discipulos saltem locum obtinuisse . Sed et Adimanti Operum praeterea idem Augustinus libro contra Faustum meminit. Primo quidem cum **119** sub istius nomine verba ponens, hunc Faustum, veluti de sua, Manetis et Adimanti doctrina

gloriantem, quasi in scenam venire compellit, qui elatus insania audacius affirmabat: *Satis superque jam in lucem traductis erroribus ac Judaicae superstitionis simul, et semichristianorum abunde detecta fallacia, a dilectissimo, scilicet, et solo nobis post beatum Patrem nostrum Manichaeum studioso Adimanto, non abs re visum est.* Ex quibus sane Fausti verbis, non tantum patefactum est consuevisse Manichaeos, catholicae religionis cultores, tamquam fallaciis et pravis dogmatibus deceptos postulare; sed et Adimanti scriptis insistere voluisse, quem tamquam alterum post Manetem illius profanae sectae antesignanum venerabantur. Iterum quoque idem Augustinus Faustum exagitat, quod ex ficto quodam, ab Adimanto adducto, Scripturarum conflictu, turpius errasset vel circa hominum, brutorum et vegetabilium substantiam, quorum vitam ejusdem esse naturae Adimantus post Manetem fabulabatur; vel dum de animarum transitu, et in nova corpora commigratione, aut denique cum ex novi et veteris Testamenti Scripturis de vano superstitiosoque ciborum delectu ratiocinabatur. Hos enim potissimum errores, ex Adimanti voluminibus Faustum imbibisse, et ex eis horrendas blasphemias propugnasse, disertius idem Augustinus libro sexto demonstravit . Durius tandem sanctus doctor in ipsum Adimantum invehitur, eum refutans errorem quo docebat etiam rationales, id est hominum animas in belluina corpora posse contrudi, *Quid ergo faciet* (Adimantus, videlicet) *de tanto scelere, si quando tardum jumentum plagis ant concitatum freno fatigavit, in quo forte patris ejus anima fuerit? Ut non dicam, quod etiam occidere parentes suos inter pediculos et pulices potuerit, a quorum isti interfectione non temperant.* Noverat praeterea Augustinus aliquos Manichaeos hisce similibusque perstrictos

rationibus, negare consuevisse usque ad ista minutissima animantia *revolvi animas humanas posse.* Quod quidem effugium ultro sanctus doctor concedens, ex eo occasionem sibi nactus est, ut magis atque magis Adimantum et caeteros Manichaeos perstringeret. Quare a minutioribus ad grandiuscula progrediens, satis lepide eos illudebat, et ita erudite ratiocinabatur. *Quid enim eis prodest quod aliquando negant,* etc.? *Hoc enim negant ne tam multarum interfectionum rei teneantur, aut cogantur parcere pediculis, pulicibus et cimicibus, et tantas ab eis molestias, sine ulla caedis eorum licentia sustinere. Sed ut vehementer adhuc urgentur,* ideo Augustinus subjicit: *Cur in vulpeculam revolvi anima humana possit, et non possit in mustelam, cum catulus vulpeculae fortasse etiam minor sit quam magna mustela.* Denique ut horum dictis plenius illudat, argumentum hisce claudit verbis: *Deinde si in mustelam potest, cur in murem non potest? Et si in istum potest, cur in stellionem non potest? Et si in eum potest, cur in locustam non potest? Vel in apem, vel in pulicem vel in aliud multo minutius pervenire?* Ex qua quidem disserendi ratione, Adimantum, caeterosque Manichaeos innumerabilium homicidiorum reos fieri demonstrat, quippe qui cum superstitiosae et nugatoriae huic credulitati sive dictamini insisterent, eorum conscientia hisce maximis erroribus impedita gravius laborabat.

8. Hoc autem contra Adimantum libro, totus est Augustinus in conciliandis inter se Scripturarum sententiis, quas de Testamento vetere ac novo, velut invicem contrarias, idem Adimantus, utrumque Testamentum ab uno et eodem esse non posse contendens, corraserat. Sed alterius libri a se ipso contra eumdem editi idem meminit Augustinus; in quo primum

positis Adimanti verbis, iisdem S. Pater suam reddiderat **120** responsionem. *Quod opus,* ait , *uno volumine conclusi, et in eo quibusdam quaestionibus non semel, sed iterum respondi, quoniam quod primum respondi perierat, et tunc inventum est cum jam iterum respondissem, aliquas sane earumdem quaestionum popularibus ecclesiasticis sermonibus solvi, adhuc etiam aliquibus non respondi.* Si quis vero in his rebus plenius institui cupiens, sciscitaretur ex nobis ad quos potissimum ecclesiasticos et populares sermones hic provocare voluerit Augustinus, huic interroganti illico respondebimus, calumniosa Adimanti objectamenta sermone 12 maxime diluere , quo videlicet, adhuc agere volens de Manichaeorum fraudibus et dolis, in Adimantum invehitur, qui, studiose apostoli Pauli testimonio corrupto et depravato, contendebat inferre *Neque principes, neque potestates, neque virtutes Deum cognovisse.* Ut ergo ejusmodi evertat calumniam, ait: *Sed primo ab istis vellem quaerere ubi Adimantus apud Apostolum legerit, nam talium calumniarum iste conscriptor est. Vellem ergo diceret ubi legerit testantem Apostolum et confirmantem, ut dicit , quod neque principes, neque potestates, neque virtutes Deum cognoverunt. Cum Dominus etiam hominum in se credentium dicat Angelos quotidie videre faciem Patris.* Haec ergo et id genus alia profert Augustinus ad conciliandum videlicet celebre Jobi testimonium, quod cap. I, 6, legimus, cum illis aliis Matthaei verbis cap. V, 8, quibus Adimantus insistebat, ut utriusque Testamenti repugnantiam induceret et suaderet.

9. Verum enim vero cum de hoc Adimanto nihil aliud aut in Augustini Operibus, aut in aliorum scriptis scitu dignum occurrat, jam eo praetermisso ad Fortunatum presbyterum,

Manichaeorum quoque sectatorem horumque doctrinae vindicem nostra se vertat oratio tandem necesse est. Is ergo, auctore Possidio, ejusmodi labe inquinatus, quando per Africae regiones haec infamis ac nefaria haeresis latius grassabatur, ut totam pene Hipponensem urbem et provinciam labefactaret atque corrumperet, nimis studiose allaboravit. *Eodem itaque ibidem conversante atque manente,* ita brevi hujus haereseos virus succrevit, ut quam plurimi ex illius urbis civibus et peregrinis pestilenti hac contagione vitiati fuerint. Interea (ait idem Possidius) *Hipponenses cives et peregrini Christiani, tam catholici quam etiam Donatistae adeunt Augustinum presbyterum, atque deposcunt ut illum hominem* (Fortunatum videlicet) *Manichaeorum presbyterum, quem doctum credebant, videret, et cum eodem de lege tractaret.* Cum haec vero apud Afros in Hippone potissimum celebri urbe gerebantur, Arcadius Augustus et Rufinus, viri clarissimi, secundum agebant consulatum, illudque incidit in Christi an. 382. Quare S. presbyter Augustinus, ut omnium votis indulgeret, oblatam sibi provinciam subire minime detrectavit: Quinimmo, se omnino paratum exhibuit rationem de fidei rebus poscentibus reddere.

10. Cum itaque res ita disponerentur, Manichaei Fortunatum rogarunt cum Augustino subire periculum, ne communis eorum sectae causa periclitaretur. At ipse Fortunatus, qui apud Carthaginem quondam Augustinum eodem Manichaeorum morbo laborantem noverat, cum eodem congredi verebatur. *Sed tandem suorum maxime instantia coactus et verecundatus, promisit cominus se esse venturum, certamenque disputandi subiturum.* Die ergo quinta

kalendarum septimi mensis apud Hipponem, *in Sossii balneis,* Augustinum inter et Fortunatum disputatio incoepta est. Ad quam audiendam magna populi frequentia convenerat, astantibus potissimum doctis et curiosis viris, qui utrisque partibus, ut fieri solet, studebant. Tum vero *notariorum tabulis* apertis, Augustinus diputationem orsus est; et quaestio potissimum versabatur *unde malum sit.* Qua **121** in re, cum is catholicae doctrinae propugnator exortum fuisse *hominis malum ex libero voluntatis arbitrio explicaret; illo autem* (Fortunato, videlicet) *naturam mali Deo coaeternam persuadere moliente,* sed in disputatione postremae diei parum sibi constante, *confessus est nihil se adversus nos invenire quod diceret. Sed responsione deficiens, ultimo collaturum se cum suis majoribus ea quae refellere non potuit prosecutus est, et, si sibi forte de his satis minime fecissent, suae animae consulturum promisit* . Haec laudato loco narrat Possidius, cujus tamen rei nos magis reddunt certiores ejusdem Fortunati presbyteri verba coram omnibus in secundae diei disputatione pronuntiata, quaeque cum a notariis exciperentur, in ecclesiasticis tabulis praeterea fideliter scripto consignata fuere, ut videre est etiam in calce ad disputationem secundae diei, quae cum priori exstat tomo VIII Operum S. Augustini. Interim vero nemo arbitretur Fortunatum Manichaeum tali tantoque pudore, verecundia et dedecore auctum, a suis erroribus resipiscere cogitasse, aut catholicis nomen in posterum dare voluisse. In id consilii profecto quilibet sanae mentis homo, cui suae fidei res nutari et ad exitium deduci intelligeret, statim incidisset. Sed Fortunatus ille tanta affectus confusione de *Hipponensi urbe profectus, ad eamdem amplius non remeavit, nec tamen catholicus factus est.* De hoc tandem Fortunato Manichaeo

presbytero nullibi, quod sciverim, Augustinus facit mentionem . Hujus dumtaxat quaedam exstat epistola ad alium scripta Manichaeum presbyterum, quem Felicem fuisse congregationis S. Mauri Patres in novissima Augustini editione suspicati sunt. Hunc ergo Augustinus jam ad episcopatum Hipponensem assumptus hisce verbis compellavit: *Itaque denuntio tibi in nomine Christi, ut si paratus es, solve quaestionem in qua defecit praedecessor tuus Fortunatus; et ita hinc ierat, ut non rediret, nisi cum suis disputatione collata inveniret quid contra respondere posset disputans cum fratribus.* Ex his itaque liquet presbyterum hunc Manichaeum, qui Fortunato successerat, ab Augustino excitatum et provocatum fuisse ad eamdem solvendam quaestionem, in qua turpius ejus defecerat praedecessor. Qui ita ex Hipponensi urbe dilapsus est, ut studiose confinxerit cum caeteris Manichaeorum principibus se velle conferre, quae ei fuerant objecta.

11. Fortunatum hunc presbyterum Faustus, gente Afer, civitate Milevitanus, Manichaicae sectae episcopus, excipit, qui anno quadringentesimo floruit. Hujus ingenium, studia, animi dotes, et scripta inter caeteros unus Guillielmus Cave descripsit dicens: *Vir fuit eloquio suavis, ingenio callidus, loquax potius quam eloquens, sciolus magis quam solide doctus.* Et rursus paulo infra subjicit: *Volumen vero conscripsit adversus rectam Christianam fidem et catholicam veritatem.* Nihilominus tamen laudatus scriptor non satis accurate hujus libri argumentum descripsit. Nam Augustinus, qui Fausti Manichaei opus sedulo lustravit, libro II Retractationum, cap. 7, quid istud in se contineret his verbis explicavit dicens: *Contra Faustum Manichaeum*

blasphemantem Legem et Prophetas, et eorum Deum, et incarnationem Christi, Scripturas autem novi Testamenti, quibus convincitur, falsatas esse dicentem, scripsi grande opus, verbis ejus propositis reddens responsiones meas. Hunc hominem quidem noverat Augustinus, qui, in suarum Confessionum sincero sacrificio, quemadmodum in Manichaeorum sectam incidisset prolocuturus, ait: *Jam venerat Carthaginem quidam Manichaeorum episcopus Faustus nomine, magnus laqueus diaboli, et multi implicabantur in eo per illecebras suaviloquentiae . . . fama enim de illo praelocuta mihi erat, quod esset honestarum omnium doctrinarum peritissimus, et apprime disciplinis* **122** *liberalibus eruditus.* Ejusmodi porro Fausti Manichaei fama apud suos asseclas valde pervulgata, jam diu desiderium in Augustinum excitaverat eum docentem et disputantem audiendi. Nam si quandoque annorum novem spatio, quo erranti quasi animo S. Pater huic sectae haerere videbatur, in *auditorum* dumtaxat, non *electorum* classem redactus, in difficiles offendebat nodos, atque quaestiones, quas profanae illius religionis caeteri homines solvere nesciebant, nimis extento *desiderio venturum exspectabant illum Faustum cujus adventu* (ait ipse) *collatoque colloquio, facillime mihi haec, et si qua forte majora quaererem, enodatissime expedirentur* . Id sane caeteri Manichaei cum Augustino de fidei rebus congredientes promittebant. Quasi quod illius nefandae sectae mysteria uni dumtaxat essent Fausto episcopo revelata. Augustinum tandem ejusmodi gentis Manichaicae fama fefellit. *Si quidem ubi venit, expertus sum* (ait) *hominem gratum, et jucundum verbis, et ea ipsa quae illi solent dicere multo suavius garrientem. Sed quid ad meam sitim pretiosiorum poculorum decentissimus*

ministrator? Jam similibus rebus Augustini aures fuerant satiatae, nec ideo illi meliora videbantur, quia melius dicebantur, nec ideo vera, quia diserta, nec ideo sapiens anima, quia vultus congruus, et decorum eloquium. Sed ad particularia ejusdem Fausti gesta, sciendi facultatem, divinarum naturaliumque rerum cognitionem descendens, quid quantove in his homo ille tantopere a suis aestimatus polleret, cum variis in familiaribus congressionibus idem Augustinus expertus esset, hocce postremum de eodem protulit judicium. Cum videlicet ab eorum opinione recessisset quibus prudens et sapiens videbatur, quia delectabat eos loquens, scribit: *Post varia igitur familiaria pericula expertus sum prius hominem expertem liberalium disciplinarum, nisi grammaticae, atque ipsius usitato modo, et quia legerat aliquas Tullianas orationes, et paucissimos Senecae libros, et nonnulla poetarum, et suae sectae, si qua volumina Latine atque composite conscripta erant. Et quia aderat quotidiana sermocinandi exercitatio, inde suppetebat eloquium quod fiebat acceptius, magisque seductorium moderamine ingenii et quodam lepore naturali.* Ejusmodi ergo animi corporisque dotes, quas caeteri Manichaei in Fausto episcopo admirabantur, nec leniter Augustini ingenium demulcere, aut seducere potuere. Nam postquam illi satis earum artium imperitus apparuit, quibus excellere et fama venditabat, et Augustinus ipse putaverat, is statim desperare coepit posse Faustum aperire et dissolvere eas quaestiones in quibus, spectatis Manichaeorum fabulosis principiis, ejus animus nimis fluctuabat. Id praesertim ei evenisse fatetur, cum, conversis oculis in eorum libros nugis refertos, omnia quae de coelorum, siderum, solis et lunae motibus, qualitatibus affirmabant perfecte scire et intelligere

cupiebat. Quae omnia Faustus, in mathematicis disciplinis nusquam eruditus, cum minime explicare posset, quemadmodum eum confiteri non puduit; illico omnis Augustini conatus, quo proficere in illa secta statuerat, illo homine cognito, prorsus intercidit, non ut ab eis omnino se separaret, sed quasi melius quidquam non inveniens eo quo jam quoquo modo irrueret. Defervescente igitur ejusmodi prava Augustini cupiditate pro addiscendis omnibus Manichaicis dogmatibus atque mysteriis, quasi derepente ejus animus coepit nutare. Qui quamvis non illico divinae gratiae motibus acquieverit, aut obtemperaverit, tamen manus Domini in abdito *providentiae suae, non deseruerunt* animam ejus, *et de sanguine cordis matris* suae, *per lacrymas ejus diebus ac noctibus pro filio sacrificium offerentis cum eo miris modis egerunt* .

12. Haec itaque de Fausti gestis, studiorum ratione, scientiarum facultate, divinarum humanarumque rerum ejus cognitione, hujusque scriptis tradidit Augustinus, in quibus expendendis nos haud diutius immorari **123** possumus, ne Augustini potius, quam hujus Manichaei episcopi gesta pandere velle videamur. Illud unum tandem superaddendum esse arbitramur: Augustinum, videlicet, jam e Manichaeorum laqueis solutum, atque ad episcopatus ordinem evectum, contra hunc Faustum stylum strinxisse huncque triginta tribus libris exagitasse . Quod sane opus ita ingeniose digessit, ut primo sub istius Fausti nomine verba posuerit, singulis capitibus totidem catholicas responsiones a se ipso conscriptas subjiciendo. Qualem vero finem Faustus ipse subierit, narrat libro V cap. 8, ubi S. Pater totus est in exprobranda Manichaeorum audacia, qua temere et sacrilege

contendebant se persecutiones et hominum odia sustinere propter justitiam, cum videlicet Africae proconsules poenarum rigore contra hanc nefariam sectam animadvertentes, *ipse Faustus convictus, vel confessus quod Manichaeus esset, cum aliis nonnullis secum ad judicium proconsulare perductis in insulam relegatus est* . Sed de hoc judicii genere luculentius et commodius sequenti cap. acturi sumus.

13. Superest jam vero ut de quodam Secundino altero Manichaicae sectae vindice atque scriptore verba faciamus, quem gente Afrum fuisse perperam omnino Guillelmus Cave arbitratus est. Addidit praeterea hunc hominem vixisse post Augustini ad Ecclesiam reditum, et absolutos de libero Arbitrio libros tres; sibique videri Secundini ad Augustinum epistolam, et Augustini ad Secundinum responsa, ad Christi annum 390 esse referenda. Quae duo sane non nisi ab homine audentius divinante, et de Ecclesiae scriptoribus falso et ex sola libidine ratiocinante, affirmari potuere. Et primo quidem quod ad ejus patriam attinet, Secundinum non ex Afrorum gente, sed ex Romano populo duxisse originem, ipsius indicant scripta. Etenim de semetipso disserens sic alloquitur Augustinum : *Legit enim aliquanta exile meum et qualecumque Romani hominis ingenium reverendae dignationis scripta, in quibus sic irasceris veritati, ut Hortensius philosophiae.* Se Romanum igitur Secundinus appellat, et ad ea provocat scripta quibus Augustinus, jam diu ad catholicam conversus fidem, Manichaeos exagitaverat. Rursus idem Augustinus hunc ipsum hominem tamquam Romanum compellat, ita ejus ingenium, de quo Secundinus maxime gloriari videbatur, illudens; *Quaero abs te acuto ac*

solerte viro, et a tuo Romano, ut gloriaris, ingenio, unde habeat ista boni natura pati posse quod patitur, ut consentiat malo .

Nec minor est Guillelmi Cavei allucinatio, vel oscitantia in definiendo tempore quo vel Secundinus Augustinum suis scriptis adorsus est; vel cum is, contra eum exarato opere, omnia ipsius epistolae argumenta rejecit. Nam si Prospero, Possidio aliisque suppariibus scriptoribus fidem adhibere volumus, Augustinus, ejurato Manichaeismo, anno 387 catholicorum societati se adjunxit. Si igitur hocce Secundinum inter et Augustinum litterarum commercium in annos post hujus ad Ecclesiae reditum rejiciendum esest, ut Guillelmus Cave oscitanter commentus est, jam inde isthaec staret consecutio, videlicet, circa Christi annum 390 ejusmodi fuisse evulgata. Verum laudata consecutio illico caderet, si Secundinus suis in scriptis Augustinum subdole jam veluti episcopatus honorem adeptum vellicaret et impeteret; et Augustinus ipse hujus calumniis occurrens, callido homini se catholicorum episcopatum obtinuisse non dissimularet. At Secundinus revera Augustinum insimulat quod a Manichaeo timore quodam et assequendi honoris cupiditate allectus defecisset; atque inter scribendum iis semper usus est phrasibus quas cum episcopis dumtaxat adhiberi fuit consuetum, videlicet, *salutarem tuam egregiam sanctitatem,* **124** *domine merito laudabilis et percolende;* vel illam: *illud vero facere non possum tuae patientissimae sanctitati* ; aut denique hanc aliam: *quamquam haec tuae sanctitati dicere nimis absurdum sit;* atque id genus alia vocabula, quibus soli episcopi tunc temporis honorabantur. Quid plura? Augustinus ipse, Secundino occurrens, se jam

episcopatus honorem assecutum fuisse asseverat. *Quamobrem* (ait) *etsi non bona de me suspicatus sis, quod carnali timore alicujus incommoditatis, quae de vestra societate mihi accidere poterat, haeresim Manichaeorum reliquerim, vel cupiditate honoris quem in catholica adeptus sum.* Quid vero diutius in his immorabor? Suorum quidem librorum temporis aliquam rationem nobis Augustinus ipse duobus in Retractationum libris reliquit. In quibus recensendis, cum suae vitae ordinem sequatur, librum de quo agimus inter eos retractat quos episcopus elaboraverat. Id profecto Caveus novisset, si cap. 10 lib. II Retract. consulere voluisset, ubi hujus contra Secundinum libri diserte meminit, ut post haec observabimus. Cum igitur Augustinus, jam presbyter factus, episcopalem dignitatem non nisi anno 304 fuerit assecutus, inde sequitur ante hoc tempus illud litterarum commercium inter eos intercedere non potuisse.

Diligentius tamen congregationis S. Mauri PP. in novissima Augustini Operum editione hanc veritatem scrutati sunt . Et probabilioribus tandem conjecturis innixi, ejusmodi cum Secundini Manichaei tum Augustini catholici episcopi scripta in annum 404 aut in sequentem, qui est decimus sive undecimus post adeptum ab Augustino episcopatum, rejicienda esse arbitrati sunt, ita scribentes: *In Retractationibus proxime sequitur opus de Natura boni, quod libris contra Felicem in fine anni 404 conscriptis subnectitur. Pertinet itaque hic liber (contra Secundinum) ad annum circiter* 405.

Jam vero annotatis Cavei allucinationibus, quarum altera ad Secundini Manichaei patriam, altera ad tempus illius

conscriptae epistolae pertinet, tertiam adhuc, quae caeteris gravior est, describere et praecavere debemus. De eodem enim Secundino ita scripsit: *Magna illi cum Augustino intercesserat familiaritas, dum uterque in haeresi Manichaeorum versaretur*. Nugas garrire Caveum nemo ignorare potest qui Augustinum consulat. Is sane hunc hominem numquam vidisse, citra omnem mendacii labem sincere fassus est, quamvis ambo Romae quondam Manichaicis laqueis fuissent irretiti. Laudato enim II libro Retract. cap. 10 haec habet Augustinus : *Secundinus quidam, non ex eis quos Manichaei electos, sed ex eis quos auditores vocant, quem nec facie quidem noveram, scripsit ad me veluti amicus, honorifice objurgans quod oppugnarem litteris illam haeresim, et admonens ne facerem, atque ad eam potius sectandam exhortans cum ejus defensione et fidei catholicae reprehensione.* An Caveus, si quid operis impendisset in perquirendis ex Augustino Secundini gestis, patria, moribus, familiaribusque sociis, in eam opinionem fuisset lapsus? An postremo loco magnam inter hos duos homines intercessisse familiaritatem affirmasset, dum uterque *in haeresi Manichaeorum versabatur,* cum eum hominem nec facie vidisse asseveret Augustinus?

3. Interim tamen haec praetereamus, et nostra oratio potius se convertat ad epistolarum commercium quod Augustinum inter et Secundinum Manichaeum habebatur, earumdem epistolarum argumenta exquirentes. Et primo quidem Secundinus se Augustini amicum simulans, hunc suis litteris adoritur, vellicat, atque carpit, quod a Manichaica defecisset secta. Quam ob causam, Manetis Persae iram indignationemque in judicii potissimum die subeundam

Augustino imprecatur. Huic duas defectionis causas objicit: alteram **125** ex timore, quo vereri confingit omnes saeculi corporales poenas, injuste Manichaeis indictas, vel quandoque publica potestate inflictas; alteram vero ex honoris cupiditate ortam; qua videlicet Augustinus laborans, episcopatus gradum in catholica Ecclesia sibi dari concupierat. His itaque calumniis voluit occurrere Augustinus, et celebre quoddam opus elucubravit quod in sex supra viginti capita distribuit . Atque potissimum duas praecipuas sibi calumnias subdole et falso intentas diluere nititur. Primo non ex alio timore suam a Manichaica secta defectionem repetendam esse ostendit, quam ex Apostoli ad Timotheum verbis cap. IV, 1, videlicet: *Spiritus autem manifeste dicit quia in novissimis temporibus discedent quidam a fide, attendentes spiritibus erroris et doctrinis daemoniorum,* quae in Manichaeos quadrare veteribus omnibus abunde fuit persuasum. At ad posteriorem suae defectionis causam sermonem convertens, eumdem Paulum apostolum ad Romanos interpellat, sequentia verba usurpans : *Gloria autem et honor, et pax omni operanti bonum,* ut indicaret, videlicet, non a mali opifice quem Manichaei confingebant, sed a summo incommutabilique bono isthaec dona derivari, palam et sine ulla prorsus ambiguitate fatetur. Neque in his dumtaxat duabus refellendis calumniis Augustinus insistit: sed singula proferens et prosequens *instituta* quae ex Manichaeorum schola Secundinus objecerat, prospero felicique gressu, omnia et singula adversae partis argumenta tandem dissolvit, rejicit, atque subvertit. Duos tandem ejusdem nominis viros Augustinus contra Donatistas disputans recensuit; quorum alterum Secundinum a Cedia, alterum Secundinum a Carpis

appellavit ; qui cum valde diversi sint a Secundino Manichaeo, hic annotare debuimus, ne quisquam unum cum alio confundens in errorem incideret. Hisce autem hactenus conscriptis, nos oporteret adjungere Felicis quondam Manichaei presbyteri gesta, qui binas saltem, aut ternas eum Augustino publice habuit disputationes. Idque in magnum lectoris commodum cessisset, ne huc illucque eum vagari sineremus, pro conspiciendis rebus in Africa Augustini aevo a Manichaeis gestis, simulque ut sub unico tantum capite patefaceremus ea quae in hujus cap. exordiis pollicebamur. Verum quia istius Manichaei disputatio non ad privatorum hominum contentionem, sed ad publicam catholicae Ecclesiae causam pertinere nobis visa est; quia et eo tempore habita quo sacerdotes saeculique judices in Manichaeos variis poenarum generibus animadvertere coeperant; quia praeterea Felix ipse presbyter post habitas cum Augustino collationes, de errore convictus, ejurata primum nefaria haeresi, omnem labem delere conatus est, catholicorum communioni se consociando, idcirco cum de eo, tum de aliis Africae potissimum Manichaeis publico judicio convictis, qua poterimus brevitate opportunius sermonem habebimus.

126 CAPUT IV. *S. Leonis Magni, Gelasii, Symmachi atque Hormisdae Romanorum pontificum agendi ratio in disperdendis atque igne concremandis Manichaeorum libris, a notis criticis Beausobrianis vindicatur. Veterum*

quoque ethnicorum exemplis ostenditur gravissimum nefas semper judicatum fuisse, eorum librorum lectionem populo permittere, ex qua in rebus ad religionem pertinentibus etiam leviter a majorum institutis posset resilire.

1. Etsi non sim nescius quantum ea Romanae Ecclesiae agendi ratio quibusdam invisa sit, qua perpetuo consuevit acatholicorum hominum codices et volumina disperdere, atque igne concremare, non debeo tamen in praesens de ea sermonem praeterire, ex Beausobriano scribendi ratiocinandique scopo occasione arrepta. De quatuor Romanis pontificibus qui Manichaicos libros legendos proscripserunt, et omni adhibito studio igne concremandos tradiderunt, non semel verba fecit Beausobre huc illucque varias querimonias spargendo, quod libri hujusmodi ad antiquorum philosophiae theologiaeque cognitionem pertinentes, prorsus perierint, ex quibus sincere ea dogmata et systemata hauriri possent quae ab iisdem haereticis propugnabantur. Taxat pariter, vellicat atque carpit hanc agendi rationem, veluti injustam; sed imprudenter et insulse. Nam tantae eruditionis virum, qualem se esse jactat, summopere dedecet ea ignorare quae quovis tempore et apud quamcumque religionem obtinuerunt. Primo ergo animadvertat eam religionem a veteribus esse appellatam, quae superioris cujusdam naturae, quam divinam vocant, curam caeremoniamque affert. Comitem habere pietatem sanctitatemque in iis qui divinis praesunt rebus, et rerum civilium oeconomiam administrant, Cicero ipse fassus est. Istis namque ob muneris praestantiam, et dignitatum

auctoritatem, ea omnia necessario proscribere et praecavere incumbit quae divini Numinis cultum aut labefactare aut ad exitium perducere possunt. Propterea quidquid ab imperitorum opinionibus ficte in alicujus etiam profanae religionis detrimentum et labem aliquando excogitabatur, illudque de novo inter res sacras sensim induci curabatur, omni nisu quaelibet natio a suis ritibus ejecit et exhorruit, variis poenarum generibus eos etiam coercens, qui, mutatis patriis legibus, res divinas aliter facere ausi essent.

2. Cujus quippe rei, etsi innumera exempla proferre possemus ex Tito Livio, Romanarum rerum scriptore; tamen ne extra praescriptos concertationis limites vagari videamur, illud unum interim in medium proferimus, quo intelligimus Romanos *externae* et *novae religionis* inductionem improbasse, eamque tamquam sibi, majoribus et diis perniciosam abolendam judicasse. Dum ergo, consulatum agentibus Q. Fabio, T. Sempronio, cum Annibal videlicet in Tarentino agro aestatem consumpsit, et quo diutius bellum trahebatur, inter caetera, etiam religionis res variabant, et potissimum ex parte externa, ita *ut aut homines, aut dii repente alii viderentur facti.* Nec jam in secreto modo, neque intra parietes abolebantur Romani ritus; sed in publico etiam, ac foro, Capitolioque, mulierum turba erat, nec sacrificantium, nec precantium deos patrio more. Cum itaque malum tam graviter increvisset, et potentius apparuisset, quam per *minores magistratus sedari posset,* M. Atilio praetori Urbis negotium a senatu datum est ut his religionibus populum liberaret. Is ergo et in concione **127** senatus-consultum recitavit, et edixit: *Ut quicumque libros vaticinos precationesve, aut artem*

sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes, litterasque ad se ante kal. Aprilis deferret, ne quis in publico sacrove loco, novo aut externo ritu sacrificaret.

3. Hoece autem studium in catholicae religionis munimen et praesidium sacro divinoque inspiratos consilio Romanos pontifices aliosque pastores et imperatores christianos adhibuisse, non inficiatur Beausobre. Qui tamen, magistratuum et antiquorum ethnicorum principum agendi rationem et oeconomiam minime animadvertens, censorio stylo notare et carpere ausus est quotquot ex catholicis PP. ignibus concremandos et disperdendos Manichaicos libros jusserunt. Id non tantum in priori suae Historiae parte annotavit, sed disertius explicavit in sermone prolegomeno partis secundae, quem orditur affirmando et statuendo valde difficilem rem, aut fere impossibilem esse, hodierna die justam et completam ideam exponere ad philosophiam theologiamque Manichaeorum pertinentem; quia eorumdem scripta volumina amplius non existunt . Ait postmodum se nescire an inter antiquos Leo Magnus primus fuerit, qui Manichaicos libros disperdi et concremari jussit; scire tamen hunc fuisse imitatum a suo successore Gelasio, qui horum codices ante ecclesiam S. Mariae ut incenderentur mandavit. Quam consuetudinem Symmachus papa paulo post secutus est. Nam ex Anast. Bibliothecario habemus: *Manichaeorum omnia simulacra,* vel *codices, ante fores basilicae Constantinianae incendio cremavit.* Contendit primo Manichaeorum *simulacra incendio* cremari haud potuisse. Tum quod *magi,* quorum religionem Manichaei prosequebantur, ex Epiphanio , idola non habebant; tum denique quia Manichaei *ignem, solem* et *lunam* colebant,

quarum rerum idola haud poterant incendi. Denique concludit Hormisdam pontificem in horum haereticorum causa suorum praedecessorum exemplum esse secutum. Ex hactenus descriptis nihil occurrit quod videlicet graviter laedat Romanorum praesulum agendi rationem. Infirmum dumtaxat illud dictum offendimus, quo contendit non potuisse Symmachum papam Manichaeorum *simulacra* concremare, quia *ignem, solem* et *lunam* repraesentabant; quasi quod ejusmodi simulacris eadem vis et natura insit quae ipsis rebus repraesentatis existit. Ignis quippe substantia, sicut *solis* et *lunae,* incendio consumi non potest. Sed quis negabit simulacra horum lignea, testacea, conflatilia, haud posse incendi?

4. Post haec auctor Beausobre sensim se in lectoris animum insinuare quaerit; et, cujusdam ignorantiae praetextu, hinc inde disserit, an antiquorum episcoporum laudari oporteat studium, quo Christianorum imperatorum animus movebatur, ut haereticorum libros igni tradendos decernerent, capitisque sententiam contra eos juberent qui similes libros aut legere aut apud se retinere ausi essent. Quarum legum scopum et finem bonum fuisse sibi persuadet; sed simile exemplum taxat tamquam valde perniciosum, adhuc ab ipsis Christianis veluti injustum et violentum condemnatum. Hanc futilem atque veneno aspersam conjecturam (quam nostri aevi scioli omnes sequuntur) ut probaret, vel eidem robur adjiceret, ad alteram Justini martyris apologiam provocat, in qua amare plorat Romanorum legem contra eos latam qui *Sibyllinos* et *Hystaspis* libros consulebant, quibus Christiani ad sua dogmata confirmanda utebantur. At quis non intelligit justissimam fuisse S. martyris Justini

querimoniam? Sibyllini enim libri apud ethnicos erant in usu. In arduis enim aggrediendis rebus vel expediendis Romani ipsi ad hos libros provocabant, ut inde subsidia haurirent. Quare ergo in imperii negotiis praefatis libris fidem praestabant, **128** et in Christianae religionis odium, quam obscure saltem vaticinabantur, in eos tantopere excanduerunt, ut ipsos disperderent? Arbitrabatur igitur Justinus hos libros ethnicis ipsis etiam subsidia exhibere posse ut facilius Christo nomen darent. Siquidem tantam in eos fiduciam habebant, auctore Tito Livio : *Ut ex senatus consulto, cum insanabili perniciei finis non inveniretur, libri Sibyllini aditi sint.* Justini ergo querimonia non in eo sita erat, quod deperdita fuerint sacra monumenta ad catholicam fidem confirmandam apta et idonea; sed quod ethnici se quibusdam subsidiis privaverint, ex quibus aliquod saltem exiguum lumen nostrae Christianae fidei haurire potuissent. Caeterum quis umquam affirmare potuisset Sibyllinos libros fuisse vel necessarios vel idoneos ad confirmandos catholicos in sua fide? Scripturis utriusque Testamenti edocebantur, apostolicam praedicationem audiebant, perpetuis miraculorum signorumque experimentis illuminabantur, ne quidquam dicamus de summa pastorum cura et sollicitudine in primis Christianis instituendis et in fide roborandis. Iis ergo minime opus erat ad Sibyllinos libros provocare. Quod si Justinus aliique ex veteribus Patribus ad eos provocarunt ut ethnicos perstringerent, id dumtaxat ex quadam suppositione factum esse censemus. Quia videlicet sciebant hos libros ab eorum majoribus, sacerdotibus, pontificibus et magistratibus in veneratione habitos fuisse. Cadit ergo prorsus Beausobre argumentum ex Justini martyris querimoniis desumptum, et propterea ad nostrum scribendi scopum, a quo paululum discessimus, regrediamur. Et quidem

quae utilitas qualiave subsidia haurire potuissent catholici ex Manichaicis libris, ut aliqua ducti ratione de Romanorum pontificum decretis conqueri potuissent? Quid praeterea? Manichaei ad fidem auctoritatemque suis codicibus vindicandam, falso iisdem gravissima sanctissimaque pietatis nomina imposuere: *Evangeliorum* videlicet, *Mysteriorum, Revelationum, Thesaurorum,* et similia; atque ostentantes eos divinam scientiam continere, sacros tamquam canonicosque libros sub apostolorum nominibus inscribebant, apprime intelligentes non posse facile simplices, rudes et incautos homines decipere, nisi venenatam doctrinam quadam mellis specie praelinirent. *Quomodo* (ait S. Leo Magnus) *facilius decipere simplices possent, nisi venenata pocula quodam melle praelinirent; ne usquequaque sentirentur insuavia, quae essent futura mortifera.* Ad praecavendum ergo ne catholici prava impuraque dogmata ad Christianae fidei labem et exitium imbiberent, ea oeconomia necessaria fuit, ut ejusmodi scripta penitus auferrentur, et ignibus concremanda traderentur. Propterea S. episcopo Turribio, Asturicensis Ecclesiae pastore vigilantissimo mandat, hujusmodi scripturarum exemplaria, *multarum falsitatum* seminaria, legenda non solum interdicere, sed penitus auferre, et ignibus concremare. *Curandum ergo est* (ait ipse Leo Magnus) *et sacerdotali diligentia maxime providendum, ut falsati codices in nullo lectionis usu habeantur. Apocryphae autem scripturae, quae sub nominibus apostolorum multarum habent seminarium falsitatum, non solum interdicendae, sed etiam penitus auferendae sunt et ignibus concremandae* . Aequum autem justumque esse hocce S. Leonis decretum quis non videt? Fere id negat impudentissime Beausobre cum suis acatholicis, nimium philosophiae et antiquarum rerum

studium affectantibus; dicit ergo ibi interim se nolle primo reprehendere aut laudare hunc usum, tot legibus firmatum. Subjicit secundo quosdam revera libros reperiri incendio dignos. Cujusmodi sunt illi qui mores corrumpunt, aut religionis tum humanae societatis fundamenta penitus subvertunt. Sed aliud genus librorum non ita perniciosum sat esset populis abscondere, non autem plane supprimere, cum non desint multi viri prudentes qui ex iisdem utilitatem haurire possent. Si igitur Manichaeorum libri (concludit Beausobre) **129** tales sunt quales describuntur, ego auderem affirmare maxima injuria igni traditos fuisse, quoniam catholica fides majora emolumenta obtinuisset ea scripta conservando, quae fabulis ridiculis et obscenis erant referta. Ita ratiocinatur Beausobre, fabulosa quaedam Manichaeorum dicta subjiciens, quae ex superioribus Archelai Actis ipsi annotavimus . Eum tamen pudeat isthaec scripsisse. Quid? Manichaeorum libri non subvertunt omnia nostrae catholicae fidei mysteria? Quaenam enim nostrae religionis dogmata non oppugnarunt, quaenam etiam non evertere conati sunt? Percurrat apostolorum Symbolum, et dicat an unum fidei nostrae articulum intactum reliquerint? At haec praetermittamus. Notum enim est, et pervulgatum apud omnes, Manichaeos unius Dei existentiam inficiari, veram incarnationem, passionem, mortem, Christi Domini resurrectionem rejicere, eucharistiam aliaque sacramenta profanare, de Spiritus sancti adventu commentis sacrilegis fabulari? Quid plura? An non Manichaei Scripturas divinitus inspiratas, aut a malo auctore derivari affirmarunt, aut si novum Testamentum acceptarunt, illud non integrum et perfectum servandum esse dixerunt: sed interpolationibus, mantissis aliisque falsis additamentis vulnerarunt et

corruperunt? Uno verbo, nihil est in catholica religione quod Manichaei labefactare atque prorsus evertere conati non sint. Si igitur, auctore etiam Beausobre, ii libri incendio digni censeri debent qui religionis et humanae societatis fundamenta subvertunt, jam Romanorum pontificum agendi ratio haud taxari et reprehendi potest, cum Manichaici libri utrumque praestarent. Nam praeter crimina in religionem patrata, etiam nuptias et connubia solvebant, ab iisdem abhorrebant, et in nefariis luxuriae vitiis quae natura horret se exercitabant. An similia in eorum libris contenta sub nomine scripturarum apostolorum debebant a sacris ministris permitti? Sacrilegium apage .

5. Postremo cum haec et id genus alia Beausobriana argumenta percurrerem, in eam facile veni suspicionem, auctorem nullam religionem habere, vel extrinsecus tantum profiteri. Si enim speciem aliquam pietatis interius habuisset, sibi quoque in mentem revocasset qualem quantamque venerationem sibi conciliare possint scripta illa quae sub nomine majorum jam auctoritatem magnamque famam habentium falso circumferuntur. Nihil efficacius enim ad religiones dissolvendas hisce libris reperiri posse, Q. Petillius, Lucio Petillio dixit, quando videlicet in hujus agro repertae fuerunt duae arcae in quarum altera sub nomine Numae Pompilii libri Pytagorici reperti sunt. Vulgata erat opinio qua credebatur Pytagorae auditorem fuisse Numam. At cum ejusmodi libri, Latine et Graece conscripti, *Quorum septem primi de jure pontificio erant, septem vero postremi de disciplina sapientiae quae illius aetatis esse potuit,* eos sane conservare ad illarum facultatum studium consilium non habuerunt; sed, lectis rerum summis, cum animadvertissent

pleraque ad religionem dissolvendam ordinari, ipse L. Petillio dixit *sese eos libros in ignem conjecturum esse.* Nec arbitretur Beausobre privata auctoritate hos libros in ignem conjectos fuisse; sed delata re prius ad praetorem, qui censuit *eos libros legi servarique non oportere,* deinde ad senatum, qui statuit *libros primo quoque tempore in comitio cremandos esse;* tandem *libri in comitio igne a victimariis facto in conspectum populi cremati sunt* . Me prorsus latet an quisquam hactenus fuerit, qui L. Petillium praetorem, aut Rom. populi senatum tamquam injustum accusaverit aut reprehenderit, quod hujusmodi libri, quorum pleraque dumtaxat *dissolvendarum religionum* vim **130** habebant, incendio traditi fuerint. Id unum mihi exploratum est, in publico populi Romani conventu, communi omnium ordinum consilio, universo plaudente populo, quemadmodum comitiorum leges ferebant, a victimariis qui erant publici ministri, praedictos libros crematos fuisse. At rogo Beausobre: Erantne tum inter Romanos, qui *juri pontificio* vel *philosophiae* operam darent? Fuisse quidem necesse est fateatur. Nullum tamen cujusvis ordinis virum exstitisse, qui de talium librorum jactura conquereretur, indicatum est. Persuasum illis quippe erat religionem novis et externis ritibus non esse attenuandam. Nam, auctore Cicerone, *cultus deorum est optimus,* idemque castissimus, atque sanctissimus, plenissimusque pietatis, ut eos semper pura, integra et incorrupta mente et voce veneremur . At quorsum mens atque vox puritatem, integritatem institutorum ad rem sacram pertinentium servabunt, si vagari incipiant, et delectari in aliquibus saltem superstitiosis insolentissimisque rebus?

In his tandem omnibus, ex ethnicorum veterum historiis hactenus desumptis, paulo fusius nostram orationem versari oportuit, ne summa Beausobriana luxuries, in taxando antiquas catholicae Ecclesiae consuetudines, et in maligno stylo exercendo contra Romanorum pontificum gesta, sine justa objurgatione praeterire videremur. Potissimum, cum etiam hujus nostrae aetatis acatholici viri, videntes suos libros apostolica auctoritate proscribi, et igne a publicis ministris in populi conspectu cremari, blaterantes conquerantur de veluti injusta atque injuriosa oeconomia, sanctissime tamen et religiose adhibita ad catholicae fidei puritatem integritatemque tuendam.

CAPUT V. *Imperialium legum in Manichaeos Africae rigor ad examen revocatur. Quo videlicet perterrefactus Felix, et S. Augustini auctoritate et disputationibus victus, tandem Hippone suae haereseos errores ejuravit. Variae denique in hac causa quaestiones occurrentes expediuntur.*

1. Post inductam in Africa Manichaicam luem, ita brevi ejus error latius propagari coepit ut in omni hominum coetu, viri et mulieres multae reperirentur quae eadem turpissime polluebantur. Cum itaque id non sine magno civilis et catholicae reipublicae contumelia, dedecore et exitio eveniret, quia Manichaici mores et instituta primo omnia conjugiorum

jura dissolvebant, prolium puritatem turpissimis promiscuisque impudicitiis labefactabant, sanctioris vitae et instituti virgines tenellam adhuc aetatem agentes corrumpebant, et perinde quasi hujus sectae viri nullis prorsus divinis et humanis legibus subjicerentur, natura ipsa abhorrente, in omnia nequissima flagitiorum genera sese effundebant; igitur statim ac saeculi principibus innotuit isthaec Manichaeorum diu arcana, et latens vivendi ratio, jam in eos eorumque sacrilegos conventus animadverteretur edictum est, latis hac de causa variis legibus, quibus multa poenarum genera subire astringebantur. Noster animus praeterea maxime horreret ea referre quae Manichaeorum *electi,* in cibis quibuscumque, et venerabili etiam *eucharistiae Sacramento* sumendo, sacrilege et superstitiose **131** facere cogebantur. Sed nostrum animi horrorem verecundiamque, Augustini verba, quae subjicimus, elevabunt. *Qua occasione* (ait) *vel potius exsecrabilis superstitionis quadam necessitate coguntur electi eorum velut eucharistiam conspersam semine humano sumere, ut etiam inde, sicut de aliis cibis quos accipiunt, substantia illa divina purgetur* . Neque minus impia sacrilegaque erant nonnulla alia mysteria, quae cum magno nostrorum rituum abusu Manichaeos servasse Augustinus alibi asseverat. Cum videlicet in magnum catholicae nostrae religionis dedecus et contemptum, ipsi hujus sectae *auditores ante electos genua figebant, ut eis manus supplicibus imponerentur, non a solis presbyteris, vel episcopis, aut diaconibus eorum, sed a quibuslibet electis.* En ergo unde primum nefaria illa opinio prodierit obtinueritque posse laicos homines sacros Ecclesiae ministros instituere et ordinare; qui error jam diu abolitus, iterum elapsis saeculis uno Calvino caeterisque scelestissimis

auctoribus, cum totius ecclesiasticae hierarchiae jactura, renovatus est. Cum haec itaque et id genus alia electorum Manichaeorum scelestissima secta facere consuevisset, ad hujus corruptissimos mores penitus exstirpandos saeculi principes omnem operam insumpsere. Neque vero id ex uno aut altero Leonis Magni testimonio nobis innotescit. Sed ex ipso Theodosiano codice, in quo plures ab imperatoribus latae in Manichaeorum exitium leges describuntur, ut opportuniori alio loco observabimus. Interim vero ad eam legem opus est animadvertamus, quam, instante Juliano Africae proconsule, duo imperatores Diocletianus et Maximianus ediderunt, ut etiam Tillemontius commemorat.

2. Ambo itaque imperatores, anno Christi Domini 290, auditis primum ipsius Juliani Africae proconsulis querimoniis, quemadmodum nova hominum secta Persarum finibus ibi adveniens, magnas intra illius regni urbes turbas excitaverat, quibus Romani imperii res susquedeque vertebantur; ipsi, hisce malis ibi gliscentibus occurrere cupientes, in mense Martio ejusdem anni apud Alexandriam eam legem ediderunt, ut hujus sectae homines cum nefandis eorum scripturis igne comburendi traderentur. Nobiles vero, si qui hac labe vitiati reperiebantur, praeter bonorum omnium jacturam in exsilium deportari jusserunt; caeteros tandem infimae conditionis viros ad capitalem subeundam poenam coegerunt. Ejusmodi igitur legem in Africa adhuc Augustini aevo obtinuisse, inter caeteros unus Tillemontius probabilius arbitratur . Qui, scite et diligenter consultis contra Felicem Augustini Actis, animadvertit haereticum illum hominem, *et episcopali* (ut aiebat) *perterritum auctoritate fuisse, et illarum legum districtione, quas in nefariae hujus sectae exitium*

imperatores pervulgarunt. Sed utrumque istius hominis effugium inire eludere nisus est idem Augustinus. Primo ostendens sacrorum episcoporum auctoritatem a Deo derivatam, nullum reis timorem incutere, quando tranquillitate disputatur, et populus qui disputationibus adest nullam prorsus vim terroremque incutiat. Secundo deinde exponit, quemadmodum imperialium legum rigor a gladii jure ortus, religionis veritati sinceraeque hujus confessioni numquam obesse possit, sed utrumque semper catholicae Ecclesiae sacrisque ejus dogmatibus, ornamentum, praesidium atque incrementum praebuisse. *Dixisti etiam quod te episcopalis terreat auctoritas: cum videas quanta pace inter nos agamus, quanta tranquillitate disputemus, quemadmodum populus praesens nullam tibi vim faciat, nullum terrorem incutiat, sed tranquillissimus audiat, sicut decet Christianos. Dixisti etiam timere te leges imperatorum: hoc pro vera fide non timeret, quem Spiritus sanctus impleret.* Cujus quidem rei causa eidem Petri apostoli exemplum proponit, qui divino **132** actus Spiritu pro Dominica fide crucifixus est. Verum Felix ipse nimio contentionis studio adductus, ita respondere Augustino ausus est: Et *apostoli timuerunt.* Quod novum Felicis Manichaei effugium idem sanctus Pater eripere cupiens, quemadmodum apostoli tyrannos timuissent statim hisce verbis explicavit. *Timuerunt* (ait) *ut caverent, non ut fidem suam comprehensi edicere dubitarent.* Et paulo infra, leviter et sine ulla verborum ambiguitate aut contumelia eum objurgat quod imperatorem antea non timuerit, ut comminiscebatur, quia antea non tacuit: *Nam etsi imperatorem timuisses, ante tacuisses.* Et cum hesterna die in Manichaeismi suspicionem Felix fuisset adductus, ad urbis

Hippone *curatorem* provocavit, cui libello exhibito publice clamitaverat se juxta *Diocletianam legem,* cum suis codicibus esse paratum incendi, si aliquid mali in ipsis fuerit inventum, idcirco quasi eum irridens sic Augustinus suam claudit responsionem. *Unde heri leges flagitabas quasi fortis, hodie veritatem fugis ut timidus* .

3. Ex his ergo publicis Augustini episcopi cum Felice Manichaeo Actis, luce clarius ille imperialium legum rigor emicat, quo in Africa istius sectae homines afficiebantur, cum videlicet ejusmodi haereseos professores suis cum codicibus igne comburendi tradebantur. Liquet praeterea episcoporum auctoritas non tantum in perstringendis hominibus ea labe infectis, ut errores ejurarent, sed ad penitus exstirpandas ex eorum dioecesibus quascumque novitates, quae catholicae religioni repugnabant; quae sane episcopalis ecclesiastica auctoritas maxime enituit in hac Felicis causa. Qui cum anno 404, *Honorio Augusto sextum consule die sexta Decembris, temere* et palam in Hipponensium urbe dixisset *quod posset defendere scripturas Manichaei, et asserere quod veritatem habeant;* atque praeterea, eadem de causa cum merito apud urbis *curatorem,* ut vidimus, tum apud Augustinum episcopum tamquam exsecrabilis blasphemiae reus postulatus fuisset, jamjam publicam subire quaestionem cogebatur. Nec enim Felix Hipponem inhabitabat, sed ibi venerat Manichaicos errores seminaturus. Qui cum esset unus ex *doctioribus eorum, liberalibus tamen ineruditus litteris* , sed versutior Fortunato, latius errores propagari confidentius sperabat. Addit Possidius ex eorum numero *fuisse quos electos dicunt;* quique, praeter nefaria dogmata quae propugnabant, impurissimis impudicitiis et obscenitatibus

addicebantur. Congressio isthaec igitur die sequenti, id est septima Decembris, populo praesente, in ecclesia coepta est. Quam congressionem *gesta ecclesiastica,* seu judicium ecclesiasticum, a notariis quidem scripto consignatum, Augustinus appellat, quondam inter disputandum ab illa Manichaei epistola, quam fundamentum appellant, orsi sunt: sed non eadem die congressio haec aut episcopalia Acta fuere absoluta. Nam Felix cum veritate urgeretur, et Augustini argumentis maxime perstringeretur, dixit: *Dilationem peto, ut possim respondere.* Cujus quippe votis benigne atque perhumaniter annuens Augustinus, quemadmodum catholicae Ecclesiae episcopum decebat, reliqua disputationis Acta dierum quinque spatio prolata sunt, hoc est ad diem pridie idus Decembris .

4. Ejusmodi disputationis prolatationem, quamvis Augustinus humanius cum Felice agere cupiens illi indulsisset, S. episcopi tamen animus a timore vacuus, et liber non erat, Felicem secum reputasse fugam arripere, ut nimirum poenas evaderet horum facinorum reis intentatas. Quare antequam ad finem priorem hanc perduceret collationem, multa cautione uti illi opus fuit. Sciscitari videlicet ex eo an fugam meditaretur. Quod ille cum semel iterumque negasset, ei proponitur anathema dicere Manichaeo, **133** atque se sub alicujus hominis custodia constituere. Quibus in omnibus cum Felix fidem publice datam servasset, et primae disputationis gesta signata fuissent, cum a Felice et Augustino, tum a quodam Bonifacio sub cujus custodia Felicem se commisisse arbitramur, jam priora Acta magna cum catholicae veritatis gloria ad exitum perducta fuere. Quid vero quinque diebus elapsis factum fuerit, Acta similiter *cum Felice Manichaeo*

secundae diei perspicue produnt. Etenim convenientibus iis cum frequenti populo, et notariis *in Ecclesia pacis* die duodecima ejusdem mensis, ab iis rebus, sive dogmatibus, Augustinus orsus est novam disputationem, a quibus praecedens finem obtinuerat. *Si Deo* (aiebat Augustinus) *nocere nihil poterat, quare bellum gessit cum gente quam dicitis tenebrarum, in quo bello naturae daemonum misceret substantiam suam, quae hoc est quod ipse, sicut jam interrogatus dixisti?* Ita sane Felicem S. episcopus aggrediebatur. Cui quidem fabuloso figmento cum haereticus homo occurreret, versutia et tergiversatione simul utens, se adhuc esse imparatum respondit, nullam inter manus eo otii tempore scripturam habuisse, quia illi redditae non fuerant, unde se posset instruere. *Nullus enim* (subjiciebat) *ad certamen exit nisi prius munitus fuerit; et nullus litigator potest sine suis chartis litigare, similiter et ego sine mea scriptura respondere non possum.* Hac arte itaque novum periculum evadere Felix nitebatur. Sed Augustinus novit; et apprime quidem versuti hominis tergiversationem novit. Propterea gravi, et auctoritatis sermone pleno ad eum conversus, acriter hunc increpat, quod sacrilegos errores hac excusatione niteretur occulere, eumque novum facinoris reum expostulat, quod quinque dierum spatio ad respondendum petens, codices quoque sibi dari non exquisivisset, *qui sub publico sigillo custodiebantur.* Exoptatam igitur duorum adhuc dierum prolatationem non obtinuit Felix. Sed codices dumtaxat ei dati fuere. Quos cum is accepisset, ita eum S. episcopus urgere coepit, tantaque vi et rationum pondere eum insectari, ut excussis omnibus Manichaei fabulosis figmentis, erroribus atque impietatibus, tandem argumentorum veritate victus, cum maximo catholicorum plausu, Manichaeum

ejusque doctrinam coram tam frequenti coetu ejuraret. Interim vero, ut omnibus innotesceret, se Manichaeo ejusque erroribus sincere et ex animo anathema dicturum, ab eodem Augustino episcopo anathematismorum formulam scripto consignatam exposcebat. Sed hoc maxime rogare, ut sibi Felici quo magis confirmaretur praeiret Augustinus, ac Manichaeum, necnon spiritum qui in eo locutus fuerat, prior *anathemaret.* Id tandem assecutus est. Nam accepta ab Augustino charta, anathematismo exsecravit; idem praestitit Felix verba sequentia sua manu scribens: *Ego Felix qui Manichaeo credideram, nunc anathemo eum et doctrinam ipsius;* et id genus alia, quae apud Augustinum in fine secundi libri commode ab omnibus percurri possunt.

5. Verum in his omnibus recensendis nos incassum laborasse arbitramur dicturos qui Augustini Vitam a PP. congregationis S. Mauri concinne et erudite digestam evolverunt. Libro enim quinto, cap. 12, summatim ea omnia quae ad praesentes Augustini cum Felice disputationes pertinent plenius descripsere. Quid tum? Num nobis non licebat eosdem res retractare, eam imperatorum ethnicorum in Manichaeos latam legem referre, quemadmodum Felix ad eam provocasset explicare, simulque ostendere hunc utriusque potestatis rigorem et poenas pertimuisse? Haec omnia quidem doctissimi Operum S. Augustini editores missa facere, a proposito sibi scribendi scopo id alienum esse forte causati, quo nimirum res dumtaxat ab Augustino cum Felice gestas enarrare voluerunt. Cum igitur nostrum in conscribenda Manichaeorum historia studium illud potissimum spectaret, ut, servata quantum licuit temporum ratione, illius sectae facinora, a **134** gravissimis et fide dignis scriptoribus

indicata, in unum veluti corpus collecta redigeremus; idcirco, illa eadem in nostrum usum transtulimus annotationibus iis ubique apppositis, quas alii aliud negotium agentes aut praetermiserunt, aut saltem praetermittere debuerunt.

6. Interim vero nos, ne in iis quae ad rem nostram faciunt deficere videamur, minime silentio occulimus Augustinum inter et Felicem, non duas, sed tres habitas fuisse collationes. Id obscure saltem indicare voluit Possidius in Augustini Vita. Sed rursus clarius id ex ipsius Augustini verbis innotescit. Qui in primae diei collatione a notariis excepta, aliam praecedentem congressionem indicavit, ita Felicem Manichaeum alloquendo: *Hesterno die scit se dixisse.* Atque iterum Felix ipse Augustinianis occurrens interrogationibus, se paratum probare promittit quod impie et sacrilege asseverabat, si ei darentur *Manichaei scripturae, quinque auctores* (ait) *quos tibi dixi, quidquid me interrogaveris probo tibi.* Cujus sane verba referenda sunt ad illos codices quos in postrema collatione etiam exposcebat, *quique sub publico custodiebantur sigillo* . At ejusmodi libri jam custodiendi sub sigillo traditi erant antequam collationes publicae et solemnes a notariis scripto exciperentur. Igitur cum haec omnia mecum reputo, facile in eam ducor opinionem, duas dumtaxat ad cancellos Ecclesiae astante populo collationes seu disputationes S. episcopum habuisse; sed has aliam jam praeivisse coram *imperiali curatore,* quando Felix videlicet, suo supplici libello ad imperialium legum poenas provocavit, quando tandem apocryphos Scripturarum codices sub publico custodiendos sigillo tradidit. Ita profecto cuiquam ratiocinari licebit, qui non oscitanter et Possidii testimonium, et illarum disputationum Acta sedulo lustrare voluerit.

7. Priorem hanc quaestionem illa alia excipit, quae ad Felicis Manichaei ecclesiasticum gradum pertinere visa est. Cui quidem inquisitioni occasionem praebuit Augustini epistola 79 quam presbytero Manichaeo *Fortunati successori* S. episcopus inscripsit. Ex ea enim Augustini Operum editoribus injectus est scrupulus, ut suspicarentur hunc eumdem presbyterum fuisse illum Felicem de quo hactenus locuti sumus. Suspicio autem isthaec, quibus innixa est momentis vel conjecturis, ne vanam omnino et falsam eam existimemus? Unde ut ita suspicemur fundamenta hauriemus? Ego profecto qui nullo partium studio adducor, si quod animo revolvo sincere fateri debeam, presbyterum hunc Manichaeum, ad quem laudatam dedit epistolam Augustinus, alium fuisse a Felice judicabo. At ne probabilis hujus opinionis fundamenta dissimulare videar, statim ita paucis ratiocinabor. Rogabo videlicet novissimos Augustini editores an epistola 79 laudatas Augustini cum Felice collationes exceperit, vel illas praeiverit? Sed iis collationibus esse posteriorem haudquaquam judicare licet. Nam Felix jam ex animo conversus, antequam novissimae collationis Acta ad finem perducerentur, catholicam religionem jam palam confessus est, Manichaeum ejusque dogmata ejuravit, nec eum in pristinos relapsum errores esse sine gravissimis testimoniis possumus existimare. Laudatam ergo 79 Augustini epistolam duas illas collationes scripto exceptas praeivisse minime ejusdem editores dubitabunt. Istud sane indicare voluisse arbitramur, cum ad editorum exemplarium marginem temporis notam posuerunt: Scripta forte anno 404. In quem quidem annum etsi, certas genuinasque consulum notas secuti, publicas Augustini cum Felice Manichaeo congressiones rejiciamus, tamen cum easdem labente hoc

anno habuerit, Decembris videlicet duodecima die, idcirco nemo sanae mentis his posteriorem esse epistolam 79 poterit affirmare. Quae tandem cum agitarem, hujus epistolae argumentum cum iis quae in disputationibus describuntur non indiligenter contuli; nec sibi **135** concinere deprehendi. Nam ille presbyter Manichaeus, quem Felicem fuisse laudati editores suspicantur, cum quibusdam Augustini fratribus quaestionem excitaverat de visibili morte non fugienda; contendens eam non esse dumtaxat mentis a corpore separationem, sed avulsionem etiam *boni a malo.* Hoc cum ex Manichaico dogmate presbyter ille affirmaret, hunc Augustinus perstringere nititur, simulque eum ad disputationes publicas vocat, ut quaestionem solveret, in qua praecessor suus *Fortunatus* defecerat. Sed alia inesse iis disputationibus argumenta, jam ex ipsa Actorum serie innotescit. Augustinus praeterea neque in Retractationum libris, neque in collationum Actis, hanc ad Felicem epistolam dedisse asseverat; atque istud idem silentium Possidium in Augustini Vita servasse, perspicue manifestum est. Fateor igitur me prorsus latere quibus conjecturis insistere debeam, ne temere suspicer, epistolam de qua agimus Felici Manichaeo presbytero Augustinum inscribere potuisse. Id tamen melius atque facilius alii judicabunt, cum jam ad hos praecavendos scopulos, in quos postremi Augustini Operum editores incidisse videntur, nihil deinde statuentes, ad certiora alia describenda gradum potius facere deliberamus.

CAPUT VI. *De Ecclesiae Carthaginiensis judicio in Manichaeorum causis adhibito. Catholicorum episcoporum studium, et ecclesiasticae disciplinae ratio in iisdem poenitentiam agentibus recipiendis.*

1. Inter multas haereses quinto Ecclesiae saeculo Africam vastantes, Manichaica quidem principem obtinebat locum, vel quia ante Arianam, Priscillianam, Pelagianam, Donatistarumque sectam exorta, eo in regno, ex Perside aut Armenia adveniens, anno 290 fixerat pedem, et diu catholicos latens antistites, modo hic, modo illic radices egerat, vel quia in duas classes divisa, *auditorum* videlicet et *electorum,* facile duo hominum genera ad se trahere poterat; alterum eorum qui divinorum mysteriorum inscitia laborabant, alterum vero eorum qui maximo libidinum turpissimarum ardore effervescebant. Utrumque autem horum hominum genus post suam conversionem, colloquiis, disputationibus et scriptis S. Augustinus strenue exagitavit, ut vidimus, et insectatus est. Sed majorem adhuc vim in refellendis et exstirpandis Manichaeis adhibuit, quando videlicet, apud Carthaginem nonnullis eorum detectis, publica et ecclesiastica auctoritate in eos animadversum est. Constat enim ex Prosperi Chronico, Ursum, Regiae Constantii imperatoris domus praefectum, qui tribunitia pariter praefulgebat dignitate et in Africa civilibus rebus praeerat, cum catholicam religionem profiteretur et totis viribus tueretur, aliquos eorum Manichaeorum intercepisse, quos *electos* atque *electas* nominabant. Ut hi ergo ad

Ecclesiae tribunal perducerentur, ipse tribunus Rufus nostrorum jurium vindex imperaverat; ubi ab episcopis, coram quibus rei se sistebant, praesente etiam populo, quaestio institueretur, primo de eorum flagitiis et dogmatibus interrogarentur, deinde omnium criminum confessione audita, quemadmodum leges praecipiebant, in eos esse animadvertendum decrevit. Ad horum autem confessionem audiendam non tantum notarii, qui Acta conscribebant, sed aderant episcopi, qui ibi tamquam judices assidebant, ut juxta humanas et ecclesiasticas leges totius inquisitionis forma et ordo servarentur. Episcoporum autem nomina, si unum Aurelium excipiamus, qui Ecclesiae Carthaginensi summa cum laude tum praeerat, prorsus ignoramus. **136** Sed ex tota illa provincia fuisse collectos episcopos probabile est. Adfuit Augustinus quoque, cui forte prae caeteris hujus exsecrabilis sectae dogmata atque flagitia innotuerunt.

2. Quid vero ex iis episcopalibus Carthaginensibus gestis innotuerit, quot praeterea fuerint illi quos Rufus tribunus interceptos coram ecclesiasticis judicibus sistere jusserat, valde difficile est definire. Temporum enim injuria Acta ejusmodi a notariis excepta intercidere, et Augustinus aliunde et Prosper de quibusdam mulieribus vitiatis dumtaxat facta mentione, reliquam gestorum seriem describere praetermiserunt. In harum mulierum numerum duas potissimum retulit Augustinus. Alteram Margarita nominatam, quae *illam prodidit turpitudinem;* videlicet, *quae cum esset annorum nondum duodecim propter hoc scelestum mysterium se dicebat esse vitiatam* . Quod quidem flagitiosi propudii vitium cum pariter passa esset Eusebia quaedam alia Manichaea femina, quasi *sanctimonialis habita, eam vix*

compulit confiteri. Nam primo haec se adhuc integrum retinere virginitatis florem perperam testabatur, atque ab obstetrice inspici postulabat. *Quae inspecta, et quid esset inventa, torum illud turpissimum scelus, ubi ad excipiendum et commiscendum concumbentium semen farina substernitur (quod Margarita indicante absens non audierat), similiter indicavit.*

Haec itaque Margaritae confessio in Ecclesia apud Carthaginem flagitiosissimas Manichaeorum libidines prodidit, quas inter se exercebant, quarum levissima erat virginum constupratio. Sed Eusebia quoque suum dedecus, et propudium primo fateri coacta, alia etiam sectae suae abominanda facinora aperuit, inter quae illud unum praecipuum erat, ut in mulierum et uxorum etiam abusu solas carnis voluptates quaererent, conceptum vero et prolis generationem semper devitarent; *ne divina* (ut aiebant) *substantia quae in eos per alimenta ingreditur vinculis carneis ligaretur in prole.* Haec generatim dumtaxat de illa in *Manichaeorum electos* atque *electas* Carthaginensi inquisitione nostra hac oratione recenseri possunt, cum singula quae ad reorum confessionem et episcopalium gestorum summam pertinent, describere prorsus impossibile sit, nisi divinari velimus. Minus facile quoque erit verba facere de illo gravi Carthaginiensis populi horrore, quem cuncti hujus ecclesiasticae inquisitionis testes in tam pestiferae sectae odium praeconcipere debuerunt. Ex quo non tantum conjicimus catholicos omnes in Manichaeorum exitium conclamasse, sed quemlibet praeterea libentius eo sacramento obstringi voluisse, ut quoties aliquis ex Manichaica secta sibi innotesceret, hunc statim ecclesiasticis

judicibus, sine ulla prorsus animi fluctuatione aut temporis prolatatione prodere deberet. Cujus quidem rei argumenta, quamvis Carthaginensium notariorum Acta interciderint, nos ex una aut altera Augustiniana epistola haurimus.

3. Prior enim ad Quodvultdeum, tum Carthaginensis Ecclesiae diaconum scripta est. Rogaverat is enim Augustinum ut de haeresibus unum volumen conscriberet. Cui Augustinus respondens, operis difficultatem jam primo a Philastrio, Brixiensi episcopo, et Epiphanio Cyprio tentatam, adimpletumque exponit. De utriusque deinde scriptoris voluminibus suum judicium ferens, istud, Epiphanii nimirum, Philastrii libro praeferendum esse asseverat. Sed antequam epistolam claudat, petit ut sibi rescribere non gravetur, quemadmodum in catholica perseveraret fide quidam *Theodosius, per quem Manichaei nonnulli sunt proditi.* Et ipsi *quos ab eo proditos putamus esse correctos.*

Manichaeos igitur ab isto Theodosio fuisse proditos, perspicue Augustinus asseverat. Sed an is Manichaica labe aliquando fuisset inquinatus, etsi probabilius existimetur, et Augustini verba id obscure innuerent, tamen definire **137** haud ausim. Augustini porro epistola isthaec in annum 428 rejicienda est. Quando videlicet librum de haeresibus huic Carthaginensi diacono inscripsit. Cujus recenti tempore iterum in eadem Ecclesia nonnulli eorum reperti fuerant, sicut *episcopalia gesta,* quae idem Quodvultdeus ad Augustinum miserat, ostendunt; qui Manichaei pariter *hoc non sacramentum, sed exsacramentum sub diligenti interrogatione confessi sunt, quorum unus Viator nomine.* Horum autem episcopalium Actorum occasione, catholicis episcopis schisma aliquod inter Manichaeos ortum

innotuit. Etenim in varias scissi factiones, alii Catharistae seu purgatores vocabantur; alii vero Mattarii, qui in mattis dormiebant, appellabantur; alii tandem Manichaei dumtaxat dicti erant. Hoc ergo Manichaeornm schisma, ex Carthaginensibus recensitis Actis etiam comprobatum fuit. Sed illud jam pridem Augustino innotuisse, constat ex iis quae habet contra Faustum libri V caput 5, illudque in aliud tempus esse rejiciendum, ut statim explicabimus.

4. Superbe igitur atque inaniter Manichaei de Christianorum mandatorum perfectione gloriabantur, quasi ipsi soli, quae in Evangelio praecepta sunt, operarentur. Sed tanta eos intererat morum dissimilitudo vivendique ratio, ut in Manichaicis adimplendis legibus minime convenirent. Quare cum inter caetera nonnulli maxime de Christiana paupertate se jactarent, quam alii prorsus aspernabantur; idcirco Augustinus, qui eorum mendacia et simulationes refellebat, praecipue Faustum docentem *aes in zonis non esse portandum* aggreditur, impetit exagitatque, quia Manichaei profiterentur *aliud, et aliter viverent,* cum videlicet *aes in zonis non portantes, aurum in arcellis et in sacculis avidius custodire studebant* . Ea de causa provocat ad quemdam Constantium Romanorum civem, quondam Manichaica labe infectum, qui deinde, ejurato errore, ad Christianam catholicam religionem conversus est. Hunc ergo tamquam locupletissimum testem interpellat qui, maximo quo in hanc sectam aestuabat studio, cum Romae multos Manichaeos suam in domum accivisset congregassetque *propter implenda praecepta Manichaei, satis quidem vana et inepta, sed tamen quae magna a suis discipulis aestimabantur,* quarum legum severitati *austeritatique cum eorum infirmitas*

cederet, dispersi fuere, ut quisque in viam suam abiret. Cum itaque quisquis in Manichaicis legibus solvendis sibi liberum fore contenderet et arbitraretur, eos inter schisma illud de quo superius verba fecimus exortum est; quia alii in *mattis dormiunt,* ait idem Augustinus, *Mattarii* appellantur, *a quorum stratis longe dissimiles fuerunt plumae Fausti et caprinae lodices; qua deliciarum affluentia non solum Mattarios fastidiebant, sed etiam domum patris sui, hominis pauperis Milevitani* . Lepide quidem Faustum hic irridet et suggillat, hocce Manichaeorum schisma describens; quod potissimum una ex causis fuit quae jam Augustino ipsi istius haereseos fastidium ingesserunt. Narrat id quidem ipsemet lib. de Moribus Manichaeorum, quo in libro insignem Constantii Manichaeorum auditoris disertius refert historiam, quae quidem usque adeo percrebuerat, ut haec ad absentes etiam longeque positos fama vulgante perveniret. Sed Augustinus ipse, qui primum omnem rem gestam optime ab amico teste noverat, Romam deinde circa Christi annum 383 veniens, compertam omnino exploratamque sibi fuisse testatur. Narrans videlicet quemadmodum Constantius, talem tantamque inter Manichaeos morum dissimilitudinem molestissime ferens, omnes in suam domum congregatos ad vivendum secundum eamdem regulam in Manichaei epistola propositam compellere nitebatur. *Multis* (ait Augustinus) *intolerabile visum, abscesserunt; remanserunt tamen pudore non pauci.* **138** *Coepit ita vivi, ut placuerat, et ut tanta praescribebat auctoritas, cum interim auditor ille* (Constantius videlicet) *vehementer omnes ad omnia cogeret, neminem tamen quod non prior ipse susciperet. Interea rixae inter electos oriebantur creberrimae; objiciebantur ad invicem crimina: quae ille omnia gemens*

audiebat, dabatque operam ut se ipsos in jurgando incautissime proderent. Prodebant nefanda et immania. Atque, paucis interjectis, subdit Augustinus: *Quid plura? coacti aliquando murmuraverunt sustineri illa mandata non posse, inde in seditionem abeuntes* .

5. Nemini interim autem prolixior haec nostra oratio videatur quam esse oportebat. Nemo praeterea nostram scribendi rationem reprehendat, quod res in Africa contra Manichaeos gestas cum iis quae diu antea Romae contigerant permiscere voluerimus. Etenim ut a Carthaginensibus episcopalibus gestis parumper digrederemur, duo potissimum nos impulere. Alterum est schisma illud quod in Manichaeorum confessionibus a notariis exceptis magis atque magis patefactum est. Cui cum aliud Romanum quod praecesserat apprime respondeat, et istud in nostri lectoris utilitatem indicare non incongruum existimavimus. Alterum vero est quorumdam olim magni nominis hominum opinio, qui omnia ecclesiasticae historiae monumenta susquedeque vertentes, Manichaeorum in urbem Romam adventum nonnisi ab anno 427 repetendum esse contendunt. Profecto si istorum staret opinio, non tantum Augustinianorum scriptorum fides nutaret, sed plurium Romanorum pontificum decreta et constitutiones, ex quibus Africanae Ecclesiae praesules eas disciplinae regulas hauserunt, ut in Manichaeos animadverteretur, pessum abirent. Hujus autem opinionis potissimum auctor fuit Quesnellus, quemadmodum in sequentibus capitibus ostendere reservamus.

Jam vero ad eam ecclesiasticae disciplinae legem a qua aliquantulum digressi sumus revertentes, eam sine ulla prorsus episcoporum indulgentia rigidius fuisse servatam, alia

ejusdem sancti Augustini epistola evidentissime patefacit. Compererat enim Victorinum quemdam Mallianensem, in clericali subdiaconatus ordine constitutum Manichaica esse labe pollutum. Propterea catholicae religionis studio actus, statim litteras ad Deuterium ejusdem provinciae episcopum dedit, ut hunc clericum praecaveret. Ne videlicet per socordiam, aut ejus negligentiam, inimicus homo, qui ovili Dominico coeperat insidiari, Christianorum animas *tanto pretio comparatas perderet.* Hunc ergo Victorinum Augustinus in judicium vocaverat; et antequam a testibus qui eum accusaverant coargueretur, interrogatus laesam suam fidem negare non potuit. Et idcirco *auditorem Manichaeorum, non electum, se esse confessus est.* Cujus quidem confessionis veluti summam episcopo Deuterio subjicit, ut immania sacrilegaque facinora percurrendo, generatim saltem corruptissimos hujus sectae mores impiaque dogmata intelligere posset. Post haec autem ecclesiasticae disciplinae regulas in Manichaeis poenitentibus recipiendis observandas, aut ei suggerere, aut in ejus mentem revocare voluit. Quas deinde cum secum reputasset, seduloque animadvertisset, optime perspecta praecedenti Victorini vivendi ratione, hunc eas observaturum non esse graviter suspicabatur. Quare ne levi suspicione moveri videretur, anteactis Victorini moribus in medium adductis, ad eam provocat fictionem qua, sub simulata catholicae fidei professione et sacri ecclesiastici subdiaconatus ordinis colore, Manichaicam religionem, quam corde profitebatur, nisus fuerat occulere. Hunc ergo, tam gravi adductus scrupulo, Augustinus, nec post ejuratos errores, tamquam poenitentem in Ecclesia recipiendum esse censuit; sed, omni disciplinae ecclesiasticae rigore servato, eum coercitum ex Hippona urbe

et dioecesi pellendum curavit. Quem tamen severiori adhuc alia **139** ecclesiastica poena plecti Deuterio suo episcopo mandat; huic suis epistolis indicens ut a *clericorum gradu congrue ecclesiastica severitate* Victorinum dejiceret, ut is quocumque honore et communione privatus omnibus innotesceret. Ei denique petenti poenitentiae locum concedere omnino vetat; nisi *et alios quos illic novit esse manifestaverit, non solum in Malliana, sed in ipsa tota omnino provincia.*

6. Rerum porro harum summam ex Augustini epistola 236, olim vero 74, nos ipsi ad patefaciendam ecclesiasticam cum Manichaeis adhibitam disciplinam excerpsimus . Quo anno autem S. doctor eam scripserit, latuit novissimos Augustini Operum editores, qui eam in quartam epistolarum classem rejecerunt. Earum videlicet *quarum tempus minus compertum est.* Sed in praemonitione ad duos de Actis cum Felice Manichaeo libros, vetustum quoddam Felicianae professionis fragmentum cum ex Baronio, tum ex Gervasiano codice, ipsi Augustini Operum editores in medium adducunt, quo intelligimus ex hac haeresi ad Ecclesiam venientes numquam receptos fuisse, nisi primum alios ejusdem sectae viros proderent, et ad suos Ecclesiarum episcopos vel pastores deferrent; nec Manichaei qui tamquam poenitentes recipiebantur, aliorum hujus sectae virorum nomina patefaciebant qui eam dumtaxat dioecesim incolebant ad cujus communionem post reconciliationis sacramentum ipsi erant admissi, sed et alios longe lateque per totam provinciam, vel alias viciniores dispersos prodere tenebantur. Id perspicue innotescit ex ipsius Felicis quondam Manichaei confessione, de quo in superioribus verba fecimus: Videlicet *Felix conversus ex Manichaeis dixi, sub testificatione Dei, me*

omnia vera confiteri, de quo scio Manichaeos, vel Manichaeas, in partes Caesarienses, Mariam et Lampadiam uxorem Mercurii argentarii, quibus etiam electum Eucharistum pariter oravimus, Caesariam et Lucillam filiam suam, Candidam, quae commoratur Thipasse, Victorinam Hispanam, Simplicianum Antonii Patrem, Paulum et sororem suam, qui sunt Hippone, quas etiam per Mariam et Lampadiam scivi esse Manichaeas. Ex hac ergo Felicis Manichaei ad catholicam fidem revertentis confessione, vetusta illa Ecclesiae disciplina innotescit, qua cautum erat ne umquam ad reconciliationis sacramentum admitterentur, nisi sub omnipotentis Dei testificatione proderent quotquot noverant ea haeresi inquinatos. Quorum tandem si poenitens aliquem sibi notum ad ecclesiasticos judices dolose deferre praetermisisset, jam laudata reconciliatione efficiebatur indignus. Propterea idem Felix hanc suam confessionem his verbis clausit: *Hoc tantum scio, quod si aliud inventum fuerit me scire supra quam dixi, me reum ego ipse confiteor.*

7. Sed ex praecedenti hac Felicis confessione nondum plenius et perfectius illius antiquae disciplinae ratio et ordo innotescit. Etenim cum plerique ex Manichaeis numquam sacro baptismatis lavacro essent regenerati, et gentilium quasi ritu semper vixissent, alii vero ex catholica societate aufugientes Maneti nomen dederant, idcirco non eadem episcoporum agendi ratio esse poterat in utrisque recipiendis. Et quidem eorum quilibet quos poenitebant libellum confessionis simul atque poenitentiae facere tenebatur, in quo, anathemate primum Maneti dicto, enixe debebat petere, vel catechumeni vel poenitentis locum obtinere; ejusmodi porro libellos episcopi recipiebant, hosque probabant an ecclesiasticis

essent conformes regulis; nec aliter iisdem reconciliationis epistola dabatur, nisi *cum die et consule: ut* (nimirum) *neque de superiore tempore aliquam molestiam vel publicis legibus, vel disciplina ecclesiastica paterentur*. Si quis vero post acceptum ecclesiasticum testimonium et syngraphum, certis adhuc indiciis Manichaeus apparebat, tunc justitiae severitatem ad civilium et ecclesiasticarum **140** legum formam experiri cogebatur; quos deinde catholicis viris prorsus juxta apostolicum divi Pauli mandatum cavere jubebantur. *Commendabantur autem, qui epistolas ab episcopis acceperant, religiosis catholicis vicinis, vel cohabitatoribus suis, sive clericis, sive laicis, per quorum erga se curam frequentent ad audientiam sermonis Dei, et quorum testimonio possint innotescere.* Ita legimus eo in commonitorio Ecclesiae catholicae, quod vulgo Augustino inscribitur, quodque novissimi Augustini Operum editores in tomi octavi appendicem rejecerunt. Ex quo deinde commonitorio illud pariter intelligimus, hos Manichaeos conversos non statim ad baptismum, vel ad reconciliationis sacramentum admissos fuisse, sed vel in catechumenorum gradu, vel in poenitentium loco usque ad mortis periculum perseverare debuisse, vel saltem tamdiu in alterutro permanere statu coactos, quamdiu ab episcopis, eorum fidei firmitate perspecta atque eorum testimonio quibus commendati fuerant comprobata, has poenas per indulgentiam ipsis relaxandas aequum esse judicabatur.

8. Epistolae tandem testimonium, seu syngraphus, sub quo Manichaei poenitentes demittebantur, non eadem prorsus forma exprimebatur. Nam quemadmodum electi *auditoribus* erant nequiores, ita et

gravioribus poenis afficiebantur. Quare in primis *auditores,* post factam confessionem, et post dictum anathema blasphemiis et impiissimae et immundissimae haeresi eorum, facile laudatas episcoporum litteras obtinebant, adversus eos qui sibi temporis praeteriti Manetis errorem objicere tentabant; electis vero non tam facile ejusmodi dabatur testimonium; sed prius cum Dei servis, sive clericis, sive laicis in monasteriis vel xenodochiis recludebantur, donec praecedentis haereseos penitus omni suspicione purgata, tandem vel baptismum, vel reconciliationem recipere mererentur.

9. Jam vero gradum sistere paululum nos oportet, ut apostolicae sedis hostibus arma praeeripiamus, et ea potissimum quae ex praecedenti nostra oratione sibi nancisci posse contenderent. Etenim cum illorum studium sit ut Romanorum pontificum jura auctoritatemque in haeresibus profligandis et in ecclesiastica firmanda disciplina dejicere conentur, jam sibi adulari possent Ecclesiae leges hactenus descriptas, vel ex Augustino, vel ex aliis Africae episcopis prodiisse. Et hac de causa tantum roboris obtinuisse, ut Romana Ecclesia eorum facta pedissequa, easdem leges postmodum sibi adoptaverit, ac religiose in Manichaeis judicandis custodire voluerit. Ita profecto nugari possunt, qui non solum tamquam genuinum Rom. Ecclesiae canonum codicem volumen illud evulgarunt, quod ex aliarum Ecclesiarum statutis, episcoporum litteris, congestum est; sed et de Eutychianorum rebus disserentes, non alias partes S. Leonem subiisse asseverant, quam eas quas olim Athanasius cum Arianis, Augustinus cum Pelagianis, Cyrillus cum Nestorianis subierant. Quinimmo, de Pelagianorum rursus

causa agentes, Innocentii, Zosimi, Bonifacii atque Coelestini decreta, nonnisi ex ipsis Africanis conciliis robur obtinuisse commenti sunt. Quibus omnibus, et id genus similibus, nugis et mendaciis hisce nostris historicis lucubrationibus occurrere voluimus, ut has erga apostolicam sedem calumnias dilueremus, istud etiam quod objicere potest statim eriperemus. Nec enim ecclesiasticae disciplinae ea lex Augustino, aut alii cuipiam Africae episcopo asseri potest, quae antequam Augustinus catholicis nomen daret, et antequam Africae episcopi Manichaeos convenirent, ab apostolica divi Petri sede firmata et definita fuerat. Eam legem ex apostolica Romanae sedis traditione scripto consignavit papa Syricius in sui pontificatus exordio, quando Augustinus videlicet adhuc in Manichaeorum erroribus versabatur. Immo neque tunc Africae praesules in Manichaeos ecclesiasticis poenis animadvertere coeperant; cum id primum apud Carthaginem, Augustino jam Hipponensem episcopatum tenente, factum fuisse ex superioribus intelligamus. Non igitur ex ecclesiasticae disciplinae regula, vel ratione, ab Augustino, aut alio **141** quopiam Africae episcopo prodire potuit, si Augustinus et caeteri Africani episcopi ad illius sectae exitium ea statuta servarunt quae diu antea ab apostolica sancti Petri sede fuerant pronuntiata. Nostra vero nunc interesset ejusdem papae Syricii decreta subjicere, quae postmodum maxima cum religione, non tantum Africani PP. in Manichaeis recipiendis observarunt, sed et omnes totius orbis Ecclesiae admodum religiose custodierunt. Id autem praesentis otii opus esse non potest, cum in subsequentibus capitibus varias cum Paschasio Quesnello congressiones habituri, plurium Romanorum pontificum in Manichaicae

sobolis odium et exitium res gestas describere et indicare reservaverimus.

10. Interim vero ne clarissima doctrinae et sanctitatis lumina debita laude et merito fraudemus, plurimi faciendum esse affirmamus Augustini potissimum et Africae episcoporum studium, qui totis animi viribus ita Manichaeis sese opposuerunt, ut nefariam eam sectam profligarent et abolerent. Augustino imprimis omnis honos et laus deferri debet. Qui a suae conversionis die nihil aliud secum reputavit quam nefanda atque occultiora Manichaeorum mysteria prodere, falsa hujus sectae dogmata convellere, eorum impudicitias scripto exaggerare, *electorum* hypocrisim deridere et exsecrare, profanos ritus et sacramenta ab ipsis adhibita maledictis impetere; et doctiores praeterea, quos tamquam suos magistros caeteri Manichaeorum habebant, ad publicas habendas disputationes provocare; ex quibus postea, Manichaicae doctrinae falsitate comperta, unice catholicae fidei sanctitas ut omnibus innotesceret allaboravit. Haec quippe sunt quae in catholicae Ecclesiae bonum, decus et utilitatem maximo studio praestitit S. doctor Augustinus. Cujus gloriosos labores non solum celebrant tot tantaque erudita opera, praesertim contra eosdem conscripta, quorum catalogum nos in praesens non recensemus, ne a proposito scopo recedamus; sed et omnia alia ab eo vel contra Donatistas, vel Pelagianos et Arianos conscripta; in quibus passim, modo unum, modo alium, Manichaeorum errorem refellere conatus est. Tanta ergo librorum Augustini supellectile, Africa potissimum, et catholica Ecclesia ditata, eo tempore videlicet quo haereses in eam *terram tamquam serpentes Aegyptiorum magorum scatebant,* jam reliqui

Africani praesules, apostolicae Romanae Ecclesiae regulis edocti, et civilium legum subsidio adjuti, plene Manichaeos conterere et consumere poterant. Quemadmodum S. doctorem indicare voluisse arbitramur, sermone tempore barbarico habito ad catechumenos, ita eos alloquendo: *Manichaeorum venenum subrepserat, contritum est, consumptum est* . Sed non ea ratione consumptum, ut Manichaei vel exsilio affecti ex Africae regno excedentes Augustini aevo alio commigraverint, vel quia ad poenitentiam adducti regnum illud ab omni Manichaica labe exstitisset purgatum. Non ita inquam. Nam viperea illa propago, civilibus ecclesiasticisque poenis perterrefacta, latebras sibi quaerere solita, numquam penitus Africa exsiliit, quamvis postmodum Vandali regnum illud vastassent. Augustini igitur loquendi scopus ille fuit: innuere videlicet *Manichaeorum venenum ibi contritum et consumptum esse* anathematismis et proscriptionibus; ejusque diabolica illicia omnino contrita et confracta fuisse catholicorum studiis et scriptis, ut neque rudes, neque doctiores homines, ejusmodi laqueis amplius contingi possent. Haec quae descripsimus ad Augustini pertinent aevum. Sed si quid de eadem haeresi in Africa grassante dicendum nobis occurrerit, temporum ratione, quantum possumus, servata, harum historicam elucubrationem decursu opportunius indicabimus.

142 CAPUT VII. *A probris et maledictis Beausobrianis S. Leonis Magni in Manichaeos agendi ratio vindicatur. S. pontificem non*

tantum in concionibus declamasse, sed eorum errores patefecisse explicatur. S. Augustini pariter scripta contra Manichaeos exarata, nec fabulas nec sophismata continere contra eumdem Beausobre ostenditur.

1. Plures hic assumimus ventilandas quaestiones, quae, semel illustratae, non tantum plurimum lucis conferunt nostris praecedentibus dictis, sed etiam prorsus ea argumenta eripiunt, quae Beausobre contra SS. Leonem M. et Augustinum, strenuos Manichaeorum oppugnatores, nimis injuriose objecit. Primo ergo animadvertit quemadmodum miserabilis illa Manichaeorum secta, post occupatam a Vandalis Africam proconsularem, in qua latius se propagaverat, exsulatum abire fuerit coacta. Cujus sectatores, alii Romam venerunt, alii vero in diversa loca aut urbes se recipere curarunt. Qui autem Romam venere solamen atque subsidia a suis fratribus obtinere posse sperabant, ut tutius viverent. At brevi isthaec spes eos fefellit. Nam de eorum adventu et mansione certior factus S. Leo Magnus, summus pontifex, nihil studii et laboris praetermisit ut ab hac peste suam Ecclesiam purgaret. Verumtamen (ait Beausobre) talem modum agendive rationem in eos adhibuit, ut potius ad iracundiam et desperationem impulerit, quam ad resipiscentiam et criminum ejurationem excitaverit. Contendit S. Leo (subjicit idem Beausobre) eos de abominabilibus caeremoniis fuisse convictos, de quibus ipse postea encyclicis epistolis Italiae episcopos admonuit. Hic ergo agendi modus duos perniciosos effectus peperit. Primus fuit excitare in

populum et plebem horrorem erga Manichaeos, atque movere magistratus ad infligendas ipsis poenas jam a legibus statutas. Alius vero effectus perniciosior fuit ille, quo sensim in eosdem Manichaeos maximus horror in Ecclesiam catholicam inspirabatur, videntes tantopere episcopos sibi graviter infensos fieri, cum ab istis calumniis potius atque gravissimis persecutionibus urgerentur. Nec enim de illis criminibus erant rei, de quibus postulabantur . Hisce itaque maledictis et probris S. Leonem pontificem Beausobre vexavit, ut Manichaeis magis indulgeret, eosque a nefandis criminibus purgaret. An ergo tantam scribendi impudentiam vel ratiocinandi audaciam patienter sustinebimus; praesertim cum auctor in universo suo opere se jactet nullis praejudiciis adduci, solamque rerum veritatem percunctatum esse in Manichaeorum historia adornanda? At splendide in his omnibus nostrum scriptorem mentitum esse sequentia momenta patefacient. Primo, undenam colligit Manichaeos Romam venisse, vastata a Vandalis Africa proconsulari? Hujus enim nefariae sectae homines jam pridem alias latebras sibi in urbe Roma quaesiverant, videlicet tempore S. Syricii papae. Quos pervicaces et nimis perfracte suis erroribus adhaerentes et propugnantes in exsilium amandari jussit; correctos autem et poenitentes ad reconciliationis sacramentum admisit; dummodo reliquum vitae cursum in monasteriis detenti absolverent . Non igitur Romanorum PP. agendi modus in Manichaeos originem habuit a magno Leone; non post Vandalicam cladem Africae proconsulari illatam **143** Romae detecti sunt, ut oscitanter (credo) Beausobre affirmavit ; non praecludebatur deinde ipsis ad poenitentiam aditus, ut iracundia et desperatione adducerentur; sed proposito ipsis ex una parte legum sacrarum

rigore, et ex alia ecclesiastica pace et lenitate, ad quam potius eorum animus inclinaret poterant se flectere. Non ergo ita saevus judicandus est S. Leonis Magni cum Manichaeis agendi modus, ut neglectis suorum praedecessorum Syricii et Anastasii pontificum statutis, Manichaeorum primo conversionem non quaesierit, et poenitentes ad reconciliationem recipere recusaverit. Quod si deinde populare odium in hos homines ob detecta horribilia flagitia excitabatur, ut etiam magistratus moverentur ad eos poenarum rigore torquendos, id minime Leoni vitio dari debet. Quinimmo summa laude illud studium cumulandum est, quo Romanam Ecclesiam, sibi concreditam a tantarum nequitiarum inquinamentis purgare nitebatur. Quid praeterea, si Manichaei maximum horrorem erga episcopos et catholicorum societatem concipiebant? Ea enim ordinaria omnium reorum conditio esse solet, ut judices vereantur, et a poenis, quibus juste affici debent, abhorreant . Sed non ideo episcopi illorum calumniatores persecutoresque efficiebantur. Cum non nisi Manichaica crimina in judiciis, solemni inquisitione probata, eorumdemque confessionibus patefacta, sermone vel scripto promulgabant. Hanc enim oeconomiam nostrum Leonem servasse vel in publicis concionibus ad populum habitis, vel cum ad omnes Italiae episcopos suas epistolas direxit, ut praecaverent se suasque plebes a Manichaeorum dogmatibus (qui homines ex urbe Roma fuerant recenter expulsi), luculentius ipsi demonstramus agentes de Romana Leonis in Manichaeos inquisitione. Ex qua videlicet dissertatione abundantius lector habebit unde probra et maledicta Beausobriana in S. Leonem Magnum refellat.

2. Neque satius duxit Beausobre S. Leonis Magni in Manichaeos agendi rationem, ut hactenus vidimus, taxare et probris proscindere; sed ad ejusdem S. pontificis Epistolas et Sermones gradum faciens, hos haudquaquam descriptionem Manichaicae doctrinae continere affirmat; sed omnia istius scripta in invectivis contra Priscillianistas et Manichaeos versari ait, cum perpetuo duas has distinctas sectas confundere conetur, ambasque iisdem poenis subjiciat. Aliquam laudem Leonis zelum mereri subjicit; sed major in eo animi moderatio expetenda fuisset. Cum potissimum is fuerit unus ex iis praecipuis episcopis qui haereticorum supplicia tamquam rata et justa probaverit. Claudit tandem Beausobre suum sermonem dicendo tantae Leoninae commotionis causam quaesivisse, et secum reputasse hujus S. pontificis characterem. Hominis (inquit) fuit ejus character ambitione abrepti, minus cogitantis spiritum lucrari docilitate et suasionibus, sed potius violentiis opprimere. Nec tamen satis duxit Beausobre ita scripsisse; sed ut magis suum furorem in S. pontificem et apostolicam sedem exerceret, provocat in notis ad quaedam verba ejusdem S. Leonis, dicta occasione necis Priscilliani aliorumque istius sectatorum, apud Treviros a Maximo imperatore per publicos ministros patratae; quibus verbis idem pontifex probare videtur illius principis cruentum consilium, et deinde subjicit. *Quesnelli nota super hunc locum, digna est ut hic exscribatur: «Sed neque hic* (Severus Sulpicius), *neque ille* (Hieronymus), *neque quisquam alius sanctorum Patrum qui illo Priscilliani aevo vixerunt, cruenta hujusmodi consilia approbarunt;*» nempe ut Leo .

3. Haec omnia autem eripere et singula probra quibus S. Leonis fama et sanctitas proscinditur in iniquos calumniatores

retorquere, nec grave erit, nec nobis satis difficile. Alia enim ex iis quae objecit ita **144** sunt infirma et insulsa, ut ad ea refellenda sufficiat oculos in Opera S. Leonis Magni conjicere, et oppugnatoris mendacia deprehendentur. Quare eum rogo undenam hauserit Leonem in Epistolis et Sermonibus palmares Manichaeorum errores non descripsisse, sed in solis declamationibus, rhetorum more, fuisse versatum? Id sane ex Quesnelli notis et scriptis non hausit, quem veluti magistrum sequendum, ut ex praecedenti narratione vidimus, assumpsit. Nam is varios saltem ex sancto pontifice Manichaeorum errores recensuit, ut constat ex cap. 10 hujus libri. Quamvis praeterea et alios passim commemoret, quos non nisi ob nimiam oscitantiam idem Quesnellus annotare praetermisit. Quid praeterea Leoni opus erat in concionibus ad populum habitis, totam Manichaicae philosophiae et theologiae doctrinam, omnes superstitiosos et profanos ritus, omnia diabolica mysteria, in quibus secta illa versabatur, singillatim enumerare, atque proferre? Non enim illud munus assumpserat, ut dogmatum fidei tractatus componeret ad illos haereticos oppugnandos; sed dumtaxat in votis habuit Romanum populum admonere ut se ab eorum consuetudine et institutis praecaveret. Id facere consuevit in solemnioribus praecipue anni diebus, dum sacratiora fidei nostrae mysteria in templo agebantur. Idcirco sat erat summatim indicare populo horum palmares errores, ut illos abominaretur; sed in epistolis contra eosdem Manichaeos conscribendis aliam esse secutum rationem, et ipsarum textus, et rerum scriptarum ordo manifestant.

4. Et imprimis quod ad Italiae episcopis epistolam datam spectat, Beausobre eam vix suis oculis lustrasse censendum

est . Si enim hujus textum cursim dumtaxat etiam attigisset, non alium sibi scopum proposuisse Leonem intellexisset, quam episcopos praemonere super iis quae Romae in solemni judicio contra Manichaeos habito gesta fuerunt; ne ignari videlicet, in eorum dioecesibus vitiorum semina, quae Romae exstincta interierant, furtim radicitus per novas propagines seminarentur. Uno verbo, generatim ibi dumtaxat de Manichaica disseruit haeresi, et alios episcopos advocat in consortium suae sollicitudinis, certiores faciendo: *plurimos Manichaicae impietatis sequaces et doctores in Urbe investigatione* sua
reperiisse, *vigilantia* divulgasse, *auctoritate* et *censura* coerc uisse. Sed quoniam in iisdem coercendis solemnem judiciorum formam et regulas servavit, descriptis in publicis tabulis criminibus, eorumdem reorum confessionibus probatis, una cum hac epistola, omnium gestorum exemplaria transmisit ut plenius edocerentur. *Sicut* (ait) *gestorum vos series poterit edocere. Ad instructionem vestram etiam ipsa* (gesta videlicet) *direximus, quibus lectis omnia quae a nobis deprehensa sunt nosse potestis.* Dolendum quidem est ejusmodi Actorum seriem temporum injuria intercidisse. Sed magis dolendum Beausobre hanc epistolam lustrare neglexisse, ut solis calumniis et probris in S. pontificem inveheretur.

5. Quod vero ad alteram spectat epistolam, quae est 15, minime inficiari possum, eam totam versari in quaestionibus eidem S. pontifici a Turribio episcopo Asturicensi propositis, cum is videlicet illum in Priscillianistarum causa consuleret. At neque hac occasione Leonem decebat aut oportebat longum tractatum hujus vel Manichaicae haereseos

describere, nam extra propositarum sibi quaestionum terminos inepte vagatus esset. Nec quidquam facit quod in laudata epistola promiscue cum de Priscillianistarum, tum de Manichaeorum institutis disseruerit; nimis enim affines erant ambae istae haereses, cum Priscilliana multa falsa dogmata ex Manichaica mutuata sit, et ambae antiquorum Gnosticorum virus imbiberunt. Nec propterea tamen Leo SS. pontifex de errore esset insimulandus, si Priscillianistas quandoque Manichaeos appellaverit. Si quidem et Idacius narrat latentes in Asturicensi urbe Manichaeos, gestis episcopalibus detectos, ad judicium **145** tractos et damnatos, per Hispaniam fuisse publicatos. Tamen ibidem sermonem habuisse de Priscillianistis, exploratum est. A qua scribendi phrasi nec Hieronymus abhorruit , ut annotavit etiam Quesnellus .

6. At vehementius adhuc insectari voluisse S. Leonem, postremum quod objecit perspicue manifestat, cum videlicet S. pontificem describit, ambitione et furore ductum, probasse cruentum Maximi tyranni consilium in Priscillianistas apud Treviros exsecutioni demandatum. Qui tamquam mendacem et impostorem vult convenire Beausobre, mittat eum ad Leoninae epistolae textum. Ex quo sat habebit, nec magis injustum probrum, nec audaciorem contumeliam potuisse excogitare. Narrat quippe S. Leo, illius epistolae cap. 1, quemadmodum episcopi *sub quorum temporibus haeresis illa nefanda prorupit per totum mundum instanter egerint ut impius furor ab universa Ecclesia pelleretur.* Quid mali consilii in hoc? Nihil plane in episcopalis dignitatis dedecus vel ecclesiasticae lenitatis detrimentum illi Patres egerunt, qui, anathemate in Priscillianum et socios prolato, eos, vel ex

episcopalibus sedibus, vel ecclesiastica communione depulsos, tamquam ethnicos et publicanos haberi jusserunt. Nec suffragatur Beausobre illud aliud judicii genus cruentum, de quo statim S. Leo facit mentionem, scribens: *Quando etiam mundi principes ita hanc sacrilegam amentiam detestati sunt, ut auctorem ejus cum plerisque discipulis legum publicarum ense prosternerent.* Judicii enim hujus cruenti causam, non episcopis, sed criminum qualitati gravitatique adjudicat. Nam subjicit: *Videbant* (principes) *enim omnem curam honestatis auferri, omnem conjugiorum copulam solvi, simulque divinum humanumque jus subverti, si hujusmodi hominibus usquam vivere cum tali professione licuisset.* Si enim Priscillianistae solis fidei dogmatibus repugnassent, si aeque omnes honestatis leges, divina simul et humana jura non subvertissent, nullam in eos tulissent saeculi principes cruentam sententiam. Sed quia in talia facinora erumpebant, quae totam vitam civilem ad exitium perducebant, idcirco tantae amentiae auctores publicarum legum ense prosternere necessarium duxerunt. Propterea idem S. Pontifex, ne ad malignam interpretationem quisquam praecedentia ejus verba trahere auderet, statim duo illa judiciorum genera distinguit, explicans *quemadmodum ecclesiastica lenitas. . . . . sacerdotali contenta judicio, cruentas refugiat ultiones.* Si refugit, non approbat. Sed subjicit: *Severis tamen Christianorum principum constitutionibus adjuvatur, dum ad spirituale nonnumquam recurrunt remedium, qui timent corporale supplicium.* Unde ergo habet Beausobre Leonem cruenta consilia probasse? Forte quia dixit ecclesiasticam lenitatem, sacerdotali contentam judicio, *Christianorum principum* constitutionibus adjuvari? sed quo sensu id Leo affirmavit? Nimirum. quia gravioribus hujusmodi criminibus

irretiti, corporalis supplicii timore correpti, nonnumquam ad *spirituale remedium recurrunt,* praecedentes eorum impietates et crimina exsecrando. Quam vanae ergo et futiles sint Beausobrianae in S. Leonem Magnum calumniae, praecedens haec nostra disserendi ratio et methodus ostendit. Ex quibus lector etiam habet unde subdolam quartam annotationem Quesnelli refellat , qui tamen non ita audacter sicuti Beausobre commentus est.

7. Jam vero manum de tabula tollere statueram, et, relictis parumper S. Leonis Magni vindiciis, ad Augustini causam agendam gradum facere volebam, ut hunc quoque ab injustis Beausobrianis criminationibus purgarem . Sed cum in evolvendis scriptis acatholici viri alia quoque **146** offenderim quae Leonis pietatem et sinceram fidem laedere videntur, diutius in horum examine immorari necessarium duxi, ne omnino indiligens ab invidis criticisque adversariis judicarer. Iterum ergo S. pontificem in scenam inducit, non tantum ut ludat de Manichaeorum dogmatibus disserendo, sed ut novis maledictis et probris eum exagitet. Confingit imprimis S. Leonem Cyrilli Hierosolymitani sententiam secutum, qua ait Manem *blasphemasse, se sanctum Spiritum vocitando;* dicit: Magis speciosa est saltem ejusmodi accusatio; et Leo melius fecisset eam potius exscribere quam extendere, et latius explicare inexcusabili cum libertate praefata verba, *Manichaeos* (ait Leo) *sub nomine Spiritus sancti, ipsum talium impietatum magistrum adorare Manichaeum.* Et rursus: *In magistro suo Manichaeo apparuisse Spiritum sanctum crediderunt . . . . . ut non aliud fuerit Manichaeus ipse quam Spiritus* . Profecto si id verum exstitisset (subjicit Beausobre) nostrum haereticum superbia et blasphemia ad

supremum malitiae gradum traxissent. At si Leo non est magis fidelis in suis narrationibus, quam sit justus in suis sermonibus, excusabimur plane, si illius dictis fidem non adhibeamus. Potissimum cum paucis etiam refellere volens praesumptam Manichaei superbiam in sequentia verba erupit. *Quoniam et hic de illa mundi exstitit parte, quae non potest Spiritum veritatis recipere.* Quasi innueret Spiritum sanctum augustis finibus esse restrictum, et Orientis populum cunctis esse miserabiliorem. Numquam sane (subjicit Beausobre) credidissem quod unus episcopus, qui *Magni* cognomentum obtinuit, simile absurdum in quodam sermone qui ad posteros transiit dicere potuisset. Ita ut ipse oblitus quod primi inter gentiles qui Messiam adorare venere fuerunt magi, Persarum philosophi, et quasi Manetis atavi. Pariter ille oblitus est se alio in sermone dixisse quod magi non ex sidereo signo cognovere Christum in Judaea natum, *sed agente sine dubio in eorum cordibus inspiratione divina.*

8. En totus Beausobrianus ludus, qui actoris impudentiam et mendacia arguit, si inspiciamus Leoninum contextum ex quo tria objecta loca avulsa sunt. In quorum primo nihil plane occurrit a fide et veritate alienum, quodque a Manichaeis profiteri S. pontifex non deprehenderit. Quarto enim illo de Epiphania sermone, in populi memoriam incarnationis mysterio revocato, et latius explicatis quae ad diei celebritatem, ad magorum in Bethleem adventum, ad oblata munera, ad sidereum illud signum quod ex longinquis Orientis partibus eos adduxerat, pertinebant, Manichaeos quos mox in Urbe latentes detexerat aggreditur exagitare, summatim ad populum sacrilega commenta et fabulosa mendacia referens,

quibus incarnationis veritatem subvertebant. Quid? Ne pluribus populum teneret, ad quamdam summam reduxit omnium errorum capita: videlicet quemadmodum Mosaicas Scripturas rejicerent, evangelicas corrumperent, apostolicam symboli veritatem contemnerent, et negantes *a Christo vivos et mortuos judicandos, docebant in sole et luna colere Christum, et sub nomine Spiritus sancti ipsum talium impietatum magistrum adorare Manichaeum.* Duo autem illa valde inter se differre, quis non videt? Manichaeum videlicet se Spiritum sanctum dixisse, et illius discipulos sub Spiritus sancti nomine Manicheum adorare . Hocce postremum dumtaxat de Manichaeis S. Leo Magnus affirmavit. Ea prorsus ratione qua sacrilegi etiam contendebant in sole et luna Christum adorari; nec tamen effutiebant solem et lunam esse Christum. Neque alio **147** modo noster Leo ratiocinatus est in altero sermone de Pentecoste, cum Manichaeos suae aetatis refellere aggressus est, contendentes magnum quemdam et sublimem auctorem sequi, in *Mane* magistro suo apparuisse *Spiritum sanctum crediderunt, promissumque a Domino Paracletum non prius venisse quam hic infelicium deceptor oriretur, in quo ita Spiritus sanctus manserit, ut non aliud fuerit Manes ipse quam Spiritus Dei.* Si igitur ad haec Leonina dicta ex Manichaeorum sententia prolata attendamus, nihil prorsus intelligimus quo potuisset Beausobre S. Leonem infidum et injustum appellare. Constabat enim S. pontifici ejusmodi prava dogmata a Manichaeis profiteri, non ex falso hominum rumore, non ex aliorum testimoniis, sed haec omnia ex eorumdem Manichaeorum confessione criminumque exsecratione probavit. Quare omnibus persuasum esse debet acatholicum virum Beausobre nodum semper quaesivisse in scirpo, fraudulentas interpretationes confingendo.

9. At saltem verum erit S. pontificem Spiritui sancto fuisse injurium, cum illum angustis finibus restrinxit, et Orientales illius ope et praesidio privari indicavit. Commentum apage. Narrat quippe S. Leo quemadmodum Manes in orbem damnandus apparuerit, Probo et Paulino consulibus. Ex qua temporis epocha evidenter demonstrat jam a Christi morte ad Probi et Paulini consulatum usque octavam in Christianos persecutionem desaeviisse, innumerabilesque martyres exstitisse, quibus juxta divinas promissiones apud Matthaeum XIX datus erat Spiritus sanctus: *Nolite cogitare quomodo aut quid loquamini,* etc. Non potuisse ergo Deum, suorum donorum largitatem continere, ut tot Ecclesiae generationes sua inspiratione fraudaret, donec prodigiosus turpium mendaciorum signifer nasceretur, Leo quasi Archelai argumentis insistens asseverat, et statim de Manete subjicit: *Cui nec hoc quidem tribui potest, quod vel exiguam divinae inspirationis acceperit portionem, quoniam hic de illa mundi exstitit parte, quae non potest Spiritum veritatis accipere.* At haec verba posteriora non sunt referenda, aut ad Persidem, aut ad totum Orientem, ut vel allucinatione, sive malitia, Beausobre interpretatus est, *sed ad diabolum, mendaciorum patrem,* cujus partes et munera Manes agebat, ejus doctrinam docendo. Mox enim S. pontifex se explicavit, subjiciendo: *Repletus enim spiritu diaboli, spiritui resistit Christi: et cum sanctis Dei hoc Paracleti doctrina contulerit,* etc. Cum itaque manifesta res sit, divinis etiam in Scripturis praedicata, mundum in duas dividi partes, quarum alteri Deus et veritas, alteri vero diabolus et mendacia dominantur, non video cur laudatus Leonis sermo, divinis institutionibus refertus, non debuerit ad posteros transferri. Christum Dominum quidem dixisse Spiritum veritatis *non*

posse mundum accipere, quia non videt eum, nec scit eum, testis est evangelista Joannes . At quis propterea Spiritum sanctum angustis finibus esse restrictum affirmabit? Sublato ergo ejusmodi Beausobrianae amphibologiae ludo, caetera quae censor objecerat prorsus cadunt; et idcirco ad evertendas alias calumnias contra Augustinum prolatas gradum faciamus. Quae si brevi a me exponi posse quis arbitraretur, vehementer erraret, cum innumerae pene sint malignae interpretationes hinc illincque in toto Beausobriano opere sparsae, quae sanctum episcopum impetunt, et maledictis proscindunt. Neque nostrum consilium est singulas hic persequi, indicare, atque refellere. Nam in immensum fere nostrum opus protraheretur, nec quidquam laboriosius molestiusque assumeremus.

148 10. Paucis itaque aliqua dumtaxat ex iis primo delibabo, quae habet in sermone praeliminari ad alteram suae Historiae partem . Itaque de Augustino verba facturus, orationem orditur a quibusdam Leontii Byzantini verbis, scribentis neminem felicius posse Manichaicam describere haeresim, si jampridem non exstiterit professione Manichaeus. Quod dictum optime in Augustinum quadraret, qui ab anno suae aetatis decimo nono, ad vigesimum octavum usque, huic sectae nomen dederat, et errores viriliter contra catholicos pluribus in concertationibus feliciter propugnavit. Sed id eloquentiae et ingenii fervore dandum esse Beausobre ibidem asseverat. Nam Secundinus eum reprehendit non intellexisse Manichaica mysteria: *Visus enim mihi es, et pro certo sic est, te numquam fuisse Manichaeum, nec ejus te potuisse arcana incognita secreti cognoscere, atque sub Manichaei nomine persequi Annibalem atque Mithridatem.* Hocce paradoxum

multas pati contradictiones ironice asseverat Beausobre. Primo ab haeretico prolatum est. Secundo, ita obloquenti obest praejudicata mundi opinio, eorum videlicet qui majori scientia et auctoritate pollent. Quid? Augustinus prae caeteris PP. Latinis doctior animoque perspicacior, Occidentalis Ecclesiae oraculum, novem annorum spatio inter Manichaeos vitam egit, quin Manichaeorum systema penetraverit? Poteratne Secundinus quid temerarius aut absurdius proferre? Alterutrum itaque (ait) dicendum est: aut Augustinum non satis horum systema intellexisse; aut sanctum Augustinum illum mutasse, quod ab aliquibus sine haereseos nota affirmari haud posse arbitrabitur. Ego (subjicit) prae caeteris plurimum facio hujus Patris excellentes qualitates, non sine admiratione illius ingenium et sapientiam perpendo, illius honoro memoriam, et diuturnos ejus labores existimo; sed optimae logices regulae atque experientia me docuerunt ejus dictis atque testimoniis non esse insistendum. Veteres numquam infallibilitatem ambiere, quam posteri demum illis donarunt. Homines fuerunt, ut nos sumus. Et paucis interjectis habet: Ego nolo propugnare S. Augustinum Manichaeorum systema mutasse, vel corrupisse, ut victoriam reportaret, id foret laesae fidei reum eum appellare; sed certum est ipsum quibusdam sophismatibus fuisse usum, et saepius male expressisse illorum religionem. Haec, inquam, et id genus alia probra in Augustinum scripsit, quae singillatim referre nos pudet. Quare ut jam dictis fidem comparare possit apud lectores, exempla et probationes varias annectit. Quorum primum desumptum est ex his Augustini verbis: *Inimicus quippe qui eumdem Salvatorem justorum patrem crucifixisse se speravit, ipse est crucifixus; quo tempore aliud actum est atque aliud ostensum.* Haec ex Manichaeorum sententia dixisse

Augustinum asseverat, et laudat tum epistolam Fundamenti, tum librum de Fide, cap. 28. Quibus verbis et alia addidit: *Coactus est dicere Manichaeus, quia non Christus, sed princeps tenebrarum cum suis sociis omnia illa passus est.* Atque tandem loquens de vegetabilium animabus, quas Manichaei divinitatis partem in se habere credebant, cujus praerogativas in plantis, in fructibus adhuc asservari dicebant, atque solum perire et annihilari cum fructus et olera ad epulas assumuntur; quae cum ad *carnem* comedentis venerint, omnem intelligentiam amittunt, *et propterea Magister hominibus missus sit, quia stulta in iis est facta pars Dei, et propterea non sit missus melonibus, quia sapientem habent animam.* Haec tria, inquam, exempla, tamquam ab Augustino ex Manichaeorum sententia dicta, Beausobre primo objecit, contendens ejusmodi delicta, falso Manichaeis ab ipsis orthodoxis, tamquam illius sectae dogmata, fuisse imputata.

11. Non ibo inficias tria haec me offendisse in libro de Fide contra **149** Manichaeos, quem perperam olim Augustino fuerat adjudicatum. At plane desiderantur in alio libro quem certo Augustinus contra epistolam Fundamenti conscripsit. Non cursim quidem, sed sedulo hoc opus lustravi; nec verbum inveni quod similia redoleat. At quis ignorare potest librum illum de Fide non esse Augustini fetum? Bellarminus enim, Vandingus et alii, animadvertentes inter illius Opera non esse relatum, nec in Retractationibus, nec in Possidii indice; conspicientes quoque stylum ab Augustiniano esse diversum, atque debiliorem in disputandi ratione, sed auctorem dumtaxat Augustinum imitari studuisse, non modo ejus sensus exprimendo, et interdum ejus verba usurpando, ex eo praesertim libro qui de Natura boni contra Manichaeos

scriptus est; idcirco postremi S. Augustini Operum editores illud opus Evodio adjudicarunt, et in appendicem octavi tomi rejecerunt. Beausobrianam itaque negligentiam, ne dicam fraudem, satis mirari non possunt, qui incerta pro certis et falsa pro veris vendere nisus est .

12. At ultro demus isthaec Augustinum ex Manichaeorum sententia scripsisse, quia forte non absimilia in libro de Natura boni expressit. Quid? Similia deliria excogitavit, confinxit Augustinus, ut horrorem in Manichaeos excitaret, ut paulo post subjecit: Aliis in exemplis calumniatur. Nam Augustinus, locis a Beausobre laudatis, nec falsis insistit principiis, nec ex veris Manichaeorum principiis falsas consecutiones deducit. Iis enim in locis agit Augustinus de turpitudinibus a Manichaeis contra Deum confictis et excogitatis, quas hic recenseri, cum nimis grave sit, praetermitto, ne lectori negotium facessere videar; idque etiam supervacaneum ducam, cum ad ipsius Augustiniani textus lectionem quisque recurrere possit. Dissimulare tamen non possum Beausobrianam licentiam, qua videlicet contendit falso deduci ex Manichaicis principiis. Nam, ait, praefatas turpitudines *illi infelices legunt, hoc dicunt, hoc audiunt, hoc credunt, hoc in septimo libro Thesauri eorum* (sic enim appellant scripturam quamdam Manichaei, ubi istae blasphemiae conscriptae sunt) *ita positum est: tunc beatus ille pater,* etc. Nihil ergo ex suo ingenio addidit Augustinus, qui ad verba ipsorum Manichaeorum provocat, eademque exscribit, et in suo opere transtulit, ut videre est in toto illo cap. a Beausobre laudato. Praeterea si malo dolo id fecisset Augustinus, creditne Beausobre quod Faustus, Felix, Fortunatus, Adimantus, Secundinus, et quotquot ex Manichaica sobole suis scriptis

exagitavit, siluissent, quin eum accusassent tamquam mendacem et impostorem? At non siluisse Secundinum probant illius verba paulo ante laudata, quibus S. episcopum exagitat, quod Manichaica non intellexerit mysteria, et sub Manichaei nomine persequi Annibalem et Mithridatem. Fateor quidem Secundinum in haec verba erupisse. Sed dicat Beausobre an ipsi fides debeat adhiberi, si adhibeamus fidem Secundino, qui Augustinum carpit, quod istius scripta nimia perluceant eloquentia: *Hanc* (subjicit) *si voluisses veritati concordare, magnum utique nobis exstitisset ornamentum. Noli, rogo, contra tuam venire naturam, noli esse erroris lancea, qua latus percutitur Salvatoris* . Quid igitur hic vellicat et contemnit Secundinus, nisi summam S. Patris eloquentiam, quam si concordare voluisset cum Manichaicis principiis, quae sancta et vera esse haereticus contendebat, nostrae vero fidei dogmata falsitati obnoxia esse effutiebat, *magnum ornamentum illis exstitisset.* Sed permittamus Secundinum dixisse Augustinum Manichaeorum mysteriorum ignarum. Rogo tamen: **150** cui fides adhibenda est? Haeretico homini, qui, cum malam causam haberet, undequaque subsidia quaerit, ut illam apparenter saltem tueatur; et ne cadat, ad mendacia, ad exaggerationes, ad dolos audacter provocat, sancti episcopi famam, et nomen probris etiam proscindendo; vel ipsi Augustino, qui, vix accepta hujus haeretici epistola, calamum arripuit, atque omnia objecta ab adversario proposita refellit? Si Manichaicorum mysteriorum fuisset ignarus, accusationem dissimulasset. At non dissimulavit, sed Manichaei sectam et dogmata ex argumentis ab ipso Secundino prolatis, abundantius rejecit; ita ut haereticus homo valde turpiterque confusus obmutuerit, et quoadusque vixit numquam S. Augustinum probris impetere

vel calumniari ausus fuit. Totum ergo Beausobrianum artificium ruit, et Augustinus optime Manichaeorum systema intellexit; nec in minima re illum mutavit aut corrupit.

12. Jam vero Beausobre ad alia gradum faciens in Augustinum stolide quasi invehitur, eam instituendo quaestionem, quare videlicet S. doctor annorum novem spatio Manichaicae sectae, tantas abominationes docenti, nomen dederit? quare ipse easdem contra catholicos audacter propugnaverit? Non respondeat, quaeso (ait), se in ordine auditorum, minime electorum exstitisse, idcirco similes ignorasse blasphemias. Nam ipsemet asseverat eas contineri in septimo libro Thesauri Manichaeorum, quem librum omnes sectatores manibus terunt. Atque provocat ad illa verba ex libro de Natura boni desumpta , quae ipsi paulo ante laudavimus. Augustinus ergo eas blasphemias ignorabat quando erat Manichaeus. Vel si haud eas ignorabat, mirari subiit quod diu in ea secta permanserit. Haec et alia similia Beausobre congerit, ut ostendat Manichaeorum systema et dogmata horribiliter fuisse mutata, atque pravis interpretationibus corrupta. Quod ut magis persuadeat, ad duas illas provocat disputationes, quas cum Felice et Fortunato presbyteris habuit Augustinus. Felicem, hominem prorsus ignarum fuisse ait. Sed Fortunatus Felice doctior, lumen aliquod exhibet ad intelligendam illius sectae doctrinam. Verumtamen de duabus hisce disputationibus in praesens agere nostrum non est, cum jam satis verba de iisdem fecerimus, omnia Augustini contra Manichaeos scripta, congressiones et gesta recensendo. Propterea de praesenti tabula remoto calamo, quando Manichaei Romam venerint diligentius inquirere deliberavimus.

151 CAPUT VIII. *A quo Christi anno repetendus sit Manichaeorum in Urbem adventus. Falsum ea de re Paschasii Quesnelli judicium.*

1. Reversuri itaque unde nostra oratio digressa est, imprimis vix licet dubitare S. Leonem tertio jam sui pontificatus anno ineunte summa apostolatus munera in Manichaeos non exercuisse, cum in eosdem publice animadvertit. Id minime inficiatur Quesnellus, qui tamen pro suo ingenio Leonis agendi rationem describit, parum nihilumve sollicitus de iis quae Romae ab istius praedecessoribus contra eosdem Manichaeos diu jam gesta fuerant. Ait igitur Manichaeos Romam adventasse *rebus in Africa profligatis, devastataque a Vandalo provincia.* Porro clades illa a Vandalis Africae illata, si Prospero, Victori atque Procopio fidem adhibemus, contigit anno Domini 427, quando Geisericus cum octoginta milla Vandalorum, et Alanorum maria transfretavit, eamque paulatim sibi subjecit. Ex qua rerum circumstantia horum in Urbem adventus revocari deberet ad tempora dumtaxat Coelestini, aut Xisti pontificum Romanorum. Ac proinde concluderet haec alia Quesnelli conjectura: *Haereticorum haec colluvies diu latuit sub larva piorum hominum, qui impietatem vultu vitaque severiore dissimulabant*. At Quesnellus in male suscepta causa cedere cogitur, si animadvertat jam antea diu Manichaeos in Urbe fuisse inventos, et tum summorum pontificum, tum imperatorum

decretis exsilio affectos. De Siricio namque, qui ad pontificatum fuit assumptus anno 384, legitur: *Hic invenit Manichaeos, quos in exsilio deportavit, et hoc constituit, ut non participarent cum fidelibus communionem, quia ore polluto non liceret sanctum corpus Dominicum vexare. Iis tamen salutaris poenitentiae reconciliationem penitus non interdixit, dummodo sincere ad Ecclesiae sinum revertentes, reliquos eorum vitae dies in monasteriis relegati, jejuniis, orationibus, caeterisque corporis afflictationibus vacarent, ut probati sub omni examinatione usque ad ultimum diem transitus sui, et ob humanitatem, Ecclesiae viaticum eis largiretur.*

2. Citra ergo omnem dubitationis aleam positum esse arbitramur S. Siricium in pestiferam horum hominum sectam anno quarto aut quinto sui pontificatus animadvertisse. Id sane non obscure intelligitur, tum ex Theodosii senioris novella anno 388 exarata, cum ex rescripto Ambrosii episcopi Mediolanensis, Sabini, Bassiani, caeterorumque illius provinciae episcoporum, dato ad eumdem pontificem anno 390, postquam in Joviniani causa convenerant. Haec autem inter caetera asserunt: *Manichaeus est qui abnegat veritatem, qui carnem Christi negat; et ideo non est remissio peccatorum, sed impietas Manichaeorum, quam clementissimus exsecratus est imperator, et omnes qui illos viderunt, quasi quaedam contagia refugerunt.* E Mediolano quoque pulsos fuisse Manichaeos Siricii tempore, favente etiam lege lata ab imperatore Theodosio seniore, statim subjiciunt: *Sicut testes sunt fratres et compresbyteri nostri Crescens, Leopardus et Alexander, sancto ferventes Spiritu, qui eos omnium exsecratione damnatos ex Urbe quasi*

profugos repulerunt . Tres autem istos presbyteros, quos Mediolanenses Patres testes appellant, cum suis litteris Mediolanum miserat **152** Siricius, ubi apostolicae sedis legatione fungentes ex illa urbe populerunt Manichaeos, ut intelligimus etiam ex hujus pontificis epistola ad Mediolanensem Ecclesiam. Laudati tandem Ecclesiae Mediolanensis Patres cum idem claudunt rescriptum, declarant Romani pontificis judicium adamus sim esse prosecutos, adeo ut vel aliquid ei addere aut detrahere minime ausi fuerint. Quod sane evincit Romanorum pontificum auctoritate, et irreformabili quodam judicio haereses omnes fuisse damnatas, ut nos ipsi in praecedentibus capitibus demonstravimus. *Itaque,* aiunt, *Jovinianum, Auxentium, Germinatorem, Felicem, Plotinum, Genialem, Martinianum, Januarium et Ingeniosum, quos sanctitas tua damnavit, scias apud nos quoque secundum judicium tuum esse damnatos.* Hinc igitur manifeste liquet Manichaeos jam Romae atque in aliis Italiae urbibus latebras sibi quaesiisse, saltem quadragesimo anno ante Africae vastationem a Vandalis illatam. Jam enim undequaque pestifera illa soboles imperiali ac sacerdotali poena plectebatur anno 390, quando videlicet Mediolanenses Patres ejusmodi rescriptum dederunt . Nobis omnino suffragatur Gothofredus in annotatione ad cod. Theod. qui ex laudatis verbis colligit *Siriciam papam Theodosianae in Manichaeos legis suasorem procul dubio exstitisse.*

3. Neque nos tamen inficiamur eam haereticorum colluviem ex Africa aut aliis transmarinis partibus profectam Urbem aliasque Italiae civitates inhabitasse. Id facile colligi potest ex Vita Anastasii papae I, qui mortuo Siricio, ad pontificatum

evectus, decreta edidit: *nulla ratione transmarinum hominem in clericatus honorem suscipi, nisi quinque episcoporum designaret chirographos, quia et eodem tempore Manichaei inventi sunt in urbe Roma.* At Anastasius Petri thronum conscendit anno Christi 398, hoc est 29 annis antequam Vandalus cum suis copiis maria transmitteret. Igitur Manichaeorum ad Urbem commigratio ex Africae rebus a Vandalis profligatis minime est repetenda. Quamvis re ipsa non eamus inficias post Africae vastationem crebriores factos fuisse in Urbe Manichaeos, in qua jam pridem hujus improbae sectae homines inter latebras sibi praesidium paraverant. Id sonant ea Leonis verba sermone 15, c. 5: *Hos itaque homines per omnia exsecrabiles atque pestiferos, quos aliarum regionum perturbatio nobis intulit crebriores ab amicitia vestra penitus abdicate*. Ad hunc locum cum animadvertere neglexerit Quesnellus, turpiter lapsus est. Verum Quesnelli lapsum missum faciamus, ne nimium in eos invehi velle videamur, qui jam vivo olim, et nunc demortuo Quesnello, ita ejus dictis et sententiis subscripserunt, ut eum, si non in dogmaticis, saltem in historicis, et antiquae disciplinae rebus non adeo illum deceptum, et pluris habendum esse crediderint. Nos interim ejusdem vestigia conculcantes, ne incognita pro cognitis, incertaque pro certis habeamus, hoc unum omnibus persuasum esse volumus, Manichaeorum sobolis in Urbem adventum quadragesimo saltem anno antequam Africa Vandalorum copiis occuparetur contigisse.

4. Ejusmodi ergo solidissimis jactis fundamentis, nos arbitramur, usque ad Leonis pontificatum Manichaeos in Italiae regionibus delituisse. Nec propterea Romanam urbem

ab hac labe fuisse penitus purgatam, quamvis civili et ecclesiastica lege jam antea cautum fuisset ejusmodi homines exsilii poena extra Italiae oras esse amandandos, et poenitentes monasteriis intercludendos. Sed illi porro versuti homines post latas in eos leges, minime superstitionis sacrilegos errores palam profiteri audebant; sed tanta simulatione in omnibus utebantur, ut ad magis *tegendam infidelitatem suam* cum catholicis, divinis non desinerent interesse mysteriis, ne aut saeculi aut Ecclesiae ministris eorum superstitio et damnata religio redderetur **153** suspecta? Illud praeterea accedit, non nisi abdita secretioraque loca frequentare consuevisse, praesertim cum sacrilegos celebrabant conventus. Quorum aditus et accessus iis dumtaxat patebant, qui primum in obscenis sceleratisque ritibus instructi, et a carnalibus illecebris allecti, nefariam haeresim sub jurejurando tueri profitebantur. Quid ergo mirum quod tali studio usi, tantaque adhibita diligentia diu latere potuerint? Ea enim est improborum hominum consuetudo, qui, ut gravissima quaeque facinora perpetrare callidiori ratione possint, judicum potentiam reformidantes, tum dumtaxat, in vanam spem erecti, sibi blandiantur publicas posse evadere poenas, cum latebras sibi criminum socias asciscunt. Neque tandem cum Manichaea illa soboles Urbem inhabitabat Romanus populus penitus ab omni superstitione expurgatus erat et immunis. Superstites enim adhuc erant plures ethnicorum Judaeorumque reliquiae, cum videlicet publicis darent operam spectaculis, lupercalium nimirum, circensium, Bacchanaliorum, Augustalium Saturnaliorumque ludorum, ut luculentissime cum Hormisdae papae epistolae, tum nostri Leonis sermones testantur. Quare cum Manichaeorum haeresis multos errores ethnicorum ac

Judaeorum figmentis, ritibus et impudicitiis affines profiteretur, ut jam vidimus, facile intra illius urbis septa diu etiam latere poterat, cum non in omnibus civibus par esset pietas, fides atque religio. Quod cum compertum Leo habuerit, palam populum alloquens, haec non dissimulavit. *Sed cum in cunctis perversitatibus (diabolus) multiformem teneat principatum, arcem tamen sibi in Manichaeorum struxit insania, et latissimam in eis aulam, in qua se exsultantius jactaret, invenit; ubi non unius pravitatis speciem, sed omnium simul errorum impietatumque mixturam generaliter possideret.* Deinde magis ad nostram rem haec subjicit: *Quod enim in paganis profanum, quod in Judaeis carnalibus caecum, quod in secretis magicae artis illicitum, quod denique in omnibus haeresibus sacrilegum atque blasphemum est, hoc in istos quasi in sentinam quamdam cum omnium sordium concretione confluxit* .

4. Ne igitur S. pontifex se falli sineret ficta virtutis imagine et fallaci pietatis umbra; ne Romanorum pontificum praedecessorum canones et imperatorum leges frustrarentur; neve tandem quidquam de *sancto* sibi commisso *grege periret,* nihil eorum praetermisit quae horum haereticorum instituta, vitam corruptam et latebrosa loca ab iisdem inhabitata detegeret. Quare ut gravissimo huic malo, veluti cancro occulte serpenti, multosque labefactanti, et medelam adhiberet, et pararet exitium, prius in templis, quando frequentior erat populus, publice contra eam diaboli sectam declamare coepit, ostendens turpissimum fore quod filii, quorum progenitores *Evangelium crucis Christi ab ipso beatissimorum apostolorum Petri et Pauli ore* didicerunt, a tam nefariis erroribus se sinerent corrumpi. Utrumque autem

mirifice est assecutus. Nam cum perpetuo inter sacra contra ejusmodi labem declamaret, generalem in eosdem haereticos inquisitionem instituens, alii qui infirmitate aut ignorantia seducti in tam superstitiosa crimina prolapsi erant, propriis culpis mederi cupientes, maximo animi moerore et cordis ejulatu patrata crimina sincere exsecrati sunt. Alii vero, qui pertinaci voluntate carnis illecebris, caeterisque superstitionibus indulgentes haeresim defendebant, corporalibus spiritualibusque poenis mulctati, non dumtaxat vagi et profugi errantes, omni jure atque honore privati, hinc atque illinc abire cogebantur, sed etiam ab Ecclesia proscripti, tum ab omnibus reipublicae rectoribus et magistratibus abominati et exacti cum essent, tandem extra Italiae oras praesidium sibi quaesiverunt. Sic itaque catholicorum Italiae urbibus expurgatis, nos Siricio **154** atque Leoni debemus gratulari. Eo praesertim quod in hac sanctorum pontificum agendi ratione formam ecclesiasticae *inquisitionis contra haereticorum pravitatem* constitutam atque firmatam fuisse deprehendamus, ut mox ex sequentibus patebit.

CAPUT IX. *Romana sancti Leonis Magni in Manichaeos inquisitio. De cujus judicii forma quinque potissimum tum ex ejusdem S. P. scriptis, tum ex Rom. imperatorum legibus annotantur et expenduntur.*

1. Jam animo concipio nimis ingrata aut saltem parum jucunda sciolis (ne quidquam de laesae fidei viris) esse futura quae nunc dicere aggredior. Quibus, cum numquam veterum sanctorum Patrum volumina pervolverint, nec ecclesiasticarum rerum historiam, nisi ex corruptis et depravatis fontibus hauserint aut praelibaverint, nos nugari aut comminisci videbimur. Quemadmodum olim de hujusmodi Leonis inquisitione, in privatis litterariae antiquae rei colloquiis verba facere aggrediens, quidam homines, qui tum nondum perfecte S. pontificis scripta lustrarunt, de me judicarunt, contendentes numquam quam par est ex dubiis et incertis conjecturis apostolicae sedis jura et judicitorum ecclesiasticorum oeconomiam esse repetenda. Qui ergo meis dictis repugnabant, secum potius reputabant, non ex Leone, sed ex recentioribus saeculis illam judicii formam illudque inquisitionis nomen in Ecclesiae judiciis traxisse originem. Tum sane mihi proposueram ea de re longam satis contexere dissertationem, hancque non ex aliis quam ex sancti pontificis Operibus deductam. Atque item in ea probare antiquam Ecclesiae disciplinam, et S. Leonis potissimum agendi rationem, in perquirendis et damnandis haereticis Manichaeis. Re tamen maturius perpensa, causae hujus pertractationem huic loci differendam opportunius existimavi, et propterea quinque subjicere cogor.

2. Primum *inquisitionis* vocabulum jam Leonis aevo fuisse usurpatum ad innuendam eam judicii formam quam tum Romana Ecclesia prosequebantnr in perquirendis indiscriminatim cujuscumque ordinis et gradus Christianis haeretica labe infectis;

Secundum, de haeresi suspectos atque comprehensos coram Ecclesiae judicibus se sistere debuisse, ut causam dicerent, et sententiam subirent;

Tertium, ab ipsis reis coram sacerdotibus adductis consuetum fuisse, cum criminum confessionem, tum eorumdem detestationem extorqueri;

Quartum, cujuscumque ordinis et conditionis Christianos tunc etiam quodam sacramento obstrictos fuisse de haeresi suspectos ad Ecclesiarum suarum seu paroeciarum presbyteros *deferre,* vel, ut aiunt, *denuntiare;*

Quintum tandem, haeresibus inquinati, non ecclesiasticarum dumtaxat censurarum vinculis constringebantur, verum etiam si non satis poenarum exhaustum foret, saeculari potestati, quam sibi in subsidium Ecclesia advocabat, aliis atque aliis suppliciis affecti tradebantur. Quinque autem haec ita ex solo Leone perspicua et explorata facere conabimur, ut deinceps labia dolosa mendacium obloquentia obmutescant.

Primum itaque quod hic probandum assumimus potissimum colligitur ex sermone decimo quinto , in quo cum de jejunio decimi mensis, tum **155** etiam de eleemosynis S. pontifex agit. Paulo enim ante, praesentibus sacerdotibus et clericis, una cum amplissimo Urbis senatu aliisque nobilibus viris, in quosdam Manichaea labe inquinatos animadverterat. Quare ad innuendam eam judicii formam quam pastoralis ejus vigilantia servaverat, vel in investigandis et detegendis hisce improbis hominibus, vel in ipsis evulgandis et coercendis, non alio est usus vocabulo quam *inquisitionis.* Capite igitur quarto, locuturus de obscenis et nefandis eorum sacrificiis et

solemnitatibus, haec habet: *De sacris tamen eorum, quae apud illos tam obscena sunt quam nefanda, quod inquisitioni nostrae Dominus manifestare voluit non tacemus*. Exponit deinde quemadmodum qui ad judicium fuerant perducti impia dogmata et exsecrabilia crimina patefecerint. Quae quidem non sine maximo animi horrore ab iis qui ejusmodi confessioni aderant potuerunt audiri. Quia tandem S. Leo, divina virtute praeditus, et revelatione praemonitus, praenoverat unam dumtaxat partem noxiorum hominum in Urbe latentium in eo solemni sanctissimoque conventu fuisse coercitam et evulgatam; propterea antequam ejusmodi clauderet homiliam, nequaquam a conatu desistere statuit. Immo in eadam inquisitione se perseveraturum esse pollicetur, quoad tota Urbs ab hujusmodi contagione penitus expiaretur, id maxime exigente diligentiori sui supremi apostolatus cautione: *Ideoque enim misericors Deus quamdam nobis partem prodidit hominum noxiorum, ut, manifestato periculo, excitaretur diligentia cautionis. Non sufficiat quod actum est, sed eadem inquisitio perseveret: quae hoc, auxiliante Deo, consequitur, ut non solum qui recti sunt incolumes perseverent, sed etiam multi, qui diabolica seductione decepti sunt, ab errore revocentur* .

Divino itaque spiritu illustratus, maximo animi vigore mentisque firmitate, quibus in divinis sacrisque rebus gerendis et moderandis noster Leo pollebat, optime praenovit nihil Ecclesiae Dei utilius, nihil sanctius et felicius Christianae professioni posse desiderari ea agendi oeconomia qua utebatur. Ex ea porro fidei et morum integritas defenditur atque servatur, Dei cultus et honor augentur, et Ecclesia ipsa immunis custoditur a tot tantisque vitiorum maculis, quibus

diabolica contagione posset labefactari. Contra vero, si qui in Ecclesia reperiantur aut haeresibus imbuti, aut pravorum criminum sorde vitiati, hi vel facile ad rectam veritatis semitam redire possunt, si poenitentes fieri incipiant; sin autem contumaci obstinatione in erroribus perstent, ecclesiasticis censuris perstricti, a totius Ecclesiae communione abscissi removentur. Quam quidem agendi rationem, cum civilium rerum administrationi atque regimini principes saeculi et magistratus optime noscerent accommodatam, jam quidem illud nomen usurparunt ad indicandam eam judiciorum formam qua in laesae majestatis reos animadverti solet. Sed ad aliam jam gradum faciamus.

3. Perspicuum praeterea illud est, quod secundo loco proposuimus, Manichaeos videlicet e latebris prodeuntes Leonis pontificis jussu in jus accitos fuisse, hosque coram episcoporum, presbyterorum aliorumque piorum hominum coetu veluti laesae fidei reos stetisse, ut Ecclesiae judicium subirent. Ex quo aliisque similibus gestis etiam apud Carthaginem aliasque Africae Ecclesias Augustini aevo a Manichaeis vexatas, optime intelligimus criminosos Christianos cujuscumque sint ordinis et gradus, conditionis et sexus, publicis quoque sacrorum pastorum judiciis subesse debere; et in iis causis potissimum in quibus fidei integritati et veritati prospicitur. Quare facile refellitur illorum perniciosa opinio, qui in arctum ecclesiasticam jurisdictionem compellere volentes, eam vix extendi posse contendunt ad illos homines dumtaxat qui per clericales ordines altaris ministerio sunt mancipati. Hos (aiunt) possunt sacri pastores, praesertim in **156** conciliis congregati e propriis gradibus dejicere, eos ecclesiarum beneficiis, titulis atque praebendis

privare, atque tandem intra monasteriorum claustra vel in arctissimos carceres relegare, conjicere atque constringere. Contra vero laici (aiunt), extra sacram hierarchiam degentes, ejusmodi inquisitionum, investigationum judiciis subesse non debent. Habent isti (subjiciunt) suos magistratus et judices, a quibus in jus vocari possunt, atque ad eos potissimum spectat de civium vita, moribus et institutis inquirere. Tandem si Ecclesiarum praesules quid in laicos possent, id dumtaxat iis in rebus contingeret quae ad sacrae communionis participationem, ad sacramentorum administrationem, vel ad divinorum mysteriorum celebrationem referuntur, quibus laici justa ac rationabili de causa possunt privari, et a sacris coetibus arceri. Ita re ipsa idiotae et depravatae conscientiae homines catholicae legis fundamenta evertere conari possent. Nec enim ipsis fidei lumen inest, quo intelligant Ecclesiam sibi jus nactam esse in quotquot, abrenuntiatis primum omnibus saeculi impietatibus, se Christo dederunt; quando videlicet, solemnioribus ritibus, in praecipuum catholicae religionis sacramentum jurarunt toto vitae cursu catholicam religionem profiteri, et Ecclesiae obedire. Quid ergo dicendum? Si re ipsa, violata postmodum fide, divinis sacrisque rebus possent abuti, et quasi sanctissimae hujus matris corpus et viscera dilaniare, ut si haec in laicos homines nulla polleret jurisdictione ad impietatem coercendam, quis umquam scissuras per haereses factas repararet? quis aream purgaret? quis tandem gravioribus morbis posset occurrere, iisdemque mederi, ne, percrebrescente malarum opinionum scabie, tota Christianorum universitas erroribus labefactata ad exitium perduceretur? Principes id forte poterunt, et saeculi magistratus, quod Ecclesiam agere posse inficiantur? Apage

figmentum! Vacant isti civili temporalium rerum administrationi; vigilant ne, fractis naturae et principatuum juribus, maximo cum justitiae detrimento respublicae susquedeque ab iis vertantur, qui propter facinora et sibi, et publicis rebus, et communi tranquillitati perturbationem, vim et injuriam inferre audacius non reformidant. Non tamen propterea saeculi principes sine divinae legis contemptu, et sacrilegio, ecclesiasticis et spiritualibus rebus se possunt miscere, nisi cum, ad vindicanda religionis jura, sacerdotes ipsi praesidium et opem exposcunt. Id passim Scripturae, id Patrum monumenta, id denique antiquorum regum et imperatorum epistolae et leges testantur. Quae omnia in medium modo afferre nostri instituti ratio minime patitur. Ne ex *facto* ad *jus* transeuntes extra Leoninorum Operum scripta vagari videamur. Cui tamen rei si fidem accrescere vellemus, vel ad Siricii papae decreta in praecedenti capite laudata, vel ad similem agendi rationem ab Africae episcopis, Augustini et Possidii tempore servatam, provocaremus; quando videlicet, *Urso tribuno, qui tunc domui regiae praeerat,* apud Carthaginem Manichaei reperti ad Ecclesiae tribunal perducebantur, quos inter puella Margarita nomine, quae cum esset annorum nondum *duodecim* propter *scelerum mysterium* se dicebat esse vitiatam, et alia Eusebia nuncupata, veluti sanctimonialis habita, quae et simile vitium ob turpissimum scelus passa fuerat . Haec, inquam, et id genus alia nostris dictis fidem accrescerent. Sed cum de Romana in Manichaeos inquisitione agamus, nostri propositi ratio postulat ut ad S. Leonem redeamus.

4. Leo itaque, ad vindicandam sibi fidem, nec ulla fraude fuisse prorsus deceptum, aut praecipitanter processisse in

detegendis evulgandisque Manichaeorum impietatibus, se nequaquam *dubiae famae et incertis opinionibus* credidisse palam testatus est. Propterea subjungit: *Residentibus itaque mecum episcopis et presbyteris, ac in eumdem consessum Christianis* **157** *viris, ac nobilibus congregatis, electos et electas eorum jussimus praesentari.* In vinculis ergo, aut saltem sub custodia, detinebantur, quos sanctus pontifex jussit coram tam frequenti amplissimoque conventu se persistere. Etenim si nondum comprehensi ac suae prorsus libertatis compotes fuissent, quis non videt eos, arrepta statim fuga, dedecoris confusionem infamiaeque turpitudinem evadere conaturos fuisse? Cum praesertim hoc omnibus omnino cujuscumque ordinis et conditionis hominibus a natura ipsa datum sit, ut praesentiam judicis, rigorem sententiae, atque suppliciorum gravitatem quam maxime perhorrescant. Quod si Leo ipse viros et mulieres coram se adductos *electos* et *electas* appellat, iis vocibus indicare voluit criminosos non in inferiori illius sectae gradu constitisse, sed principem sibi vindicasse locum; quos inter ille maxime caeteris eminebat, qui ut aliis praeesset, profanis ritibus et diabolicis superstitionibus, eum veluti episcopum renuntiaverant. *Aderant enim* (subjicit Leo) *omnes personae, per quas infandum facinus fuerat perpetratum. Puella scilicet, ut multum decennis, et duae mulieres, quae ipsam nutrierant et huic sceleri praeparaverant. Praesto erat etiam adolescentulus vitiator puellae, et episcopus ipsorum detestandi criminis ordinator.* Concinit Augustinus libro de Haeresibus, scribens ad Carthaginensem diaconum Quotvultdeum: *Recenti tempore nonnulli eorum reperti et ad Ecclesiam aucti, sicut gesta episcopalia, quae nobis misistis, ostendunt* .

Sistant ergo hic paulisper mecum volo quicumque (nescio cur) ita ingenio animoque affecti sunt, ut sacrae inquisitionis nomen et munera exhorreant, quippe huic judicandi rationi audacius detrahunt. Animadvertant, quaeso, an mulieres, an viri illi, de quibus agit Leo, olim per clericales ordines altaris ministeriis potuerint mancipari? Dicant cur sacer ille coetus tum in incontinentes et in incestuosos, tum in lenones et corruptas mulieres, impudicitias religionis rebus miscentes, animadverterit? Si injuria id factum esse suspicemur, cur a Romani populi senatu, cur a Romana plebe, cur tandem per imperatorem non fuit reclamatum? Jure ergo divino Ecclesiae pastores, quarto et quinto jam saeculis currentibus, indiscriminatim super omnes baptizatos ulciscendi potestatem exercuerunt, ut eorum cohiberent audaciam, qui a pietate erga verum Deum defecerant?

5. Verum cum res tam manifestis exemplis argumentisque eluceat, non est cur in ea amplius immoremur. Duo vero illa, magna monumentorum copia et rationum pondere hactenus discussa, tertium excipit, sincerissimae veritatis luce undequaque radians, ex quo prius rerum gestarum ordinem patefacientes, tum publice factam a Manichaeis criminum confessionem cognoscentes, nullus amplius dubitandi supererit locus illius Ecclesiasticae disciplinae de qua agimus in praesentia. Quandoquidem non ex solis indiciis in medium dumtaxat adductis, vel ex gravissimis etiam testimoniis quaestio habita est; sed, rerum longa discussione praemissa, *rei coram* coetu sistentes se, interrogabantur et respondebant, et notarii ipsi ad hoc vocati acta excipiebant, ita ut summa diligentia omnia dogmata, omnia mendacia et turpitudines, omnia denique illius

sectae *infanda* sacramenta, mysteria et solemnitates reipsa investigata fuerint, *ut nihil minus credulis, nihil obtrectatoribus relinqueretur ambiguum.* Quantum autem ejusmodi Acta contra nostrae hujus tempestatis minus *credulos* vel obtrectatores valere possint, neminem prorsus latere arbitror.

Quandoquidem Manichaeorum crimina non in secreta quadam et arcana confessione, quam *sacramentalem* appellamus, reserata fuerunt; sed in externo solemnique judiciorum foro totus ille coetus excepit, et ab ecclesiasticis scribis in tabulas exarata (ut antea in Ecclesia Carthaginensi **158** factum fuerat), quae tandem ad posterorum memoriam in Romanae Ecclesiae archivis reponi et custodiri S. Leo mandavit, sicut ipse non semel, et iterum, sed tertio saltem in suis scriptis testatus est. Sermone itaque pluries laudato dicitur : *Omnium par fuit horum, et una confessio, et patefactum fuit exsecratum, quod aures nostrae vix ferre potuerunt. De quo ne apertius loquentes castos offendamus auditus, gestorum documenta sufficiunt: quibus plenissime docetur nullam in hac secta pudicitiam, nullam honestatem, nullam penitus reperiri castitatem, in qua lex est mendacium, diabolus religio, sacrificium turpitudo.* Summatim hic et veluti in compendio quae in Actorum monumentis continebantur S. pontifex annuntiat. Sed serm. 4 de Epiphania cap. 5, recensitis primum multis Manichaeorum dogmatibus, iterum subjicit: *Prosit universae Ecclesiae quod multi ipsorum* (Manichaeorum videlicet), *Domino miserante, detecti sunt, et in quibus sacrilegiis viverent eorumdem confessione patefactum est.* Et rursus sermone 4 de Nativitate, cap. 4, scribit: *Qui praeter*

omnia diaboli probra commenti, in ipso praecipuo observantiae suae festo, sicut proxima eorum confessione patefactum est, ut animi ita et corporis pollutione laetantur. Et in secundo de Pentecoste, explicato SS. Trinitatis mysterio, et Spiritus sancti missione, exagitat cap. 2, ut jam diximus, Manichaeos asserentes divinum illum Spiritum *in Manichaeos magistro suo apparuisse, promissumque a Domino Paracletum non prius venisse quam hic infelicium deceptor oriretur, in quo ita Spiritus sanctus manserit, ut non aliud fuerit Manichaeus ipse quam Spiritus, qui per ministerium corporeae vocis et linguae discipulos suos in omnem induceret veritatem.* Hunc dumtaxat Manichaeorum errorem tunc agitavit et eripuit. De caeteris autem eloqui S. pontifex praetermisit, veritus ne in tam frequenti et solemni conventu piorum fidelium aures offenderet, neve sanctioribus purioribusque Christianis scandali lapidem praepararet, in quem impingerent. Quare illud caput hisce verbis claudit: *Quae propter verecundiam non sunt nostro sermone promenda, cum jam abundantissime ipsorum sint confessione patefacta.* Fuit itaque tam solemnis, tam publica ipsorum Manichaeorum confessio, et criminum detestatio, ut gestorum fama ad omnium Romanorum aures pervenire debuerit. Quamobrem cum haec omnia in *totius Ecclesiae* oculis contigissent, ut scribit Prosper in suo Chronico, nemo sanae mentis timere, aut dubitare poterat de illa sacrorum praesulum potestate et jurisdictione, quam consules, quam senatores, quam denique imperator ipse communi consensione probaverant. Nullum autem huic Leonis agendi rationi repugnasse, aut Manichaeis exsilii poena mulctatis praesidium adhibere tentasse, ut fieri assolet, quando de legitimo judice dubitatur, jam sufficientissime

patefactum est in epistola ad episcopos Italiae. Ea enim edocemur quemadmodum, Urbe ab ea haeresi perfecte purgata, exemplaria Actorum in quibus Manichaeorum criminum confessio et eorumdem exsecratio fideliter et sincere descripta erant, ad eosdem episcopos transmisisset. Siquidem paulo post, cum in suspicionem venisset, ne Manichaei, callida arte, quam adhibere solebant, in aliis quoque atque aliis Italiae urbibus et locis novas sibi latebras quaererent; idcirco vigilantissimi pastoris muneribus fungens, aliarum Ecclesiarum incolumitati fidei ac morum integritati divinitus prospexit. Quare ne sibi suoque muneri deesse videretur, laudata epistola, omnes Italiae civitatum episcopos praemonuit super iis quae Romae jam gesta fuerant, ne ignari, aut saltem nondum perfecte de his rebus instructi, in eorum dioecesibus vitiorum semina, quae hic exstincta interierant, furtim radicitus per novas propagines seminarentur: *In consortium* (ita **159** epistolam orditur) *vos nostrae sollicitudinis, dilectissimi fratres, advocamus* . . . . . et paucis interjectis subdit: *Ne is qui, Domini misericordia revelante, per nostram curam a nostris ovibus morbus abigitur, necdum vobis praemonitis, et adhuc quid agatur ignaris, per vestras se dispergat Ecclesias, et suarum furtim cuniculos inveniat latebrarum, ne quod a nobis in Urbe exstinguitur, tenebrosis apud vos radicibus seminetur* .

6. At vero quam magna et quam plurima Romanus populus et tota Ecclesia ipsi deberet, facile Italiae episcopi ex subsequentibus verbis comprehendere poterant, quibus omnino perspicue exponit quid cogitaverit, quid egerit, quidve tandem assecutus fuerit, quando *Manichaeae sectae sequaces et doctores* in Urbe latentes reperiit. *Plurimos* (ait) *impietatis*

Manichaeae sequaces et doctores in Urbe investigatio nostra reperit, vigilantia divulgavit, auctoritas et censura coercuit. Quos potuimus emendare correximus, ut damnarent Manichaeum cum praedicationibus et discipulis suis publica in Ecclesia professione et manus suae subscriptione compulimus, et ita de voragine impietatis suae confessos poenitentiam concedendo levavimus . En ergo in hoc uno multa comprehendente Romanae sedis auctoritas, et Leonis divina agendi ratio, qua Manichaeae sectae doctores cum suis discipulis, jam Ecclesia mandante, prius detenti, deinde in coetum adducti, ut compellerentur publica confessione crimina fateri, eademque solemni professione retractare; pro quorum firmitate, et necessaria fuit reorum subscriptio, et sincerum poenitentiae agendae propositum. Ejusmodi ergo oeconomia, *divina misericordia revelante,* Leo noster usus est, ut de *voragine* impietatis Manichaeos correptos et poenitentes levaret. Quaenam autem crimina et flagitiosa mysteria in inquisitionis Actis fuerint regesta et contestata, series illa gestorum plenissime edocebat. Quare ipse S. pontifex pro instituendis aliis episcopis, et ut isti rectam regulam haberent quemadmodum in hisce causis se gerere deberent, jussit varia eorumdem Actorum exemplaria exscribi, atque haec una cum praesenti epistola ad eosdem episcopos transmisit, ut oculos in exarato volumine conjicientes, unico quasi intuitu conspicerent quid factum fuerat, quidve in posterum in consimilibus causis agere oporteret. Ad magis hanc veritatem roborandum, quid aliud facere possumus, quam S. pontificis verba exscribere? *Et omnia* (ait) *quae tam in scripturis, quam in occultis traditionibus suis habent profana, vel turpia, ut noster populus quid refugeret, vel vitaret, oculis Christianae plebis*

certa manifestatione probavimus, adeo ut ipse qui eorum dicebatur episcopus a nobis tentus proderet flagitiosa in suis mysteriis quae teneret, sicut gestorum vos series potest edocere. Ad instructionem enim vestram etiam ipsa direximus: quibus lectis, omnia quae a nobis reprehensa sunt nosse poteritis .

7. Quartum quod sequitur aliquod majus in se habet, ut eo nihil clarius nihilque luculentius ad rem nostram excogitari possit, pro asserenda videlicet illa ecclesiastica lege, qua indiscriminatim omnibus fidelibus indictum fuit ut et haereticorum vel maxime noxiorum hominum societatem caverent, atque ut eosdem sacris Ecclesiae pastoribus denuntiarent. Neque vero alia de causa (ut paulo ante vidimus) Leo ipse in sacris conventibus et populi frequentia de eorum dogmatibus occultisque traditionibus, de profanis turpibusque mysteriis loquebatur, nisi *ut populus nosset* **160** *quid fugeret, aut quid vitaret* . Cujuscumque enim falsi dogmatis notas et indicia catholicis viris nitidissime etiam sacri pastores ostendere consueverunt. Ut nimirum qui pura corda in pectore gestabant, abhorrendo a turpi superstitionum aspectu, eas praecaverent, et ne infirmiores rudioresque homines, sub falso pietatis colore, ab improbis decepti, in horum clientelam atque consortium venientes, consimili vitiorum labe coinquinarentur. Ea quidem sancti pontificis fuit agendi ratio, hic ejus disserendi scopus in sacris homiliis recitandis. Proptereaque non semel exagitato publice Manichaeo, et ejus discipulis, nullo sacramento eorum crimina et errores tegere voluit: sed palam fecit, ut neminem fallerent *discretionibus ciborum, sordibus vestium, vultuumque palloribus*. Immo expresso mandato *cautum voluit nihil cum hujusmodi*

hominibus commune esse cuiquam Christiano: nulla (ait) *cum talibus habeatur societas, nullumque consortium.* Tum, retectis caeteris eorum fallaciae artibus, ita ad rem nostram subjicit: *Hactenus nocuerunt incautis, hactenus illuserunt imperitis, post haec nullius excusabilis erit lapsus; nec jam simplex habendus est, sed valde nequam, atque perversus, qui deinceps repertus fuerit nefando obstrictus errore.* Similia pariter aliis in locis legenda occurrunt, velut in quarto de nativitate Domini, in quarto itidem de Quadragesima. Sed et in quinto de Jejunio decimi mensis, non semel hic a nobis laudato, in quo, generatim admonitis prius omnibus fidelibus ut Manichaeos a sua abdicent amicitia et societate speciatim deinde ad ipsas mulieres conversus toto animi vigore eas admonet *se ab eorum notitia et colloquiis abstinere, ne, dum fabulosis narrationibus incautus delectatur auditus, in diaboli laqueos incidatis.* Atque tandem ad magis earum fidem firmandam, pudicitiamque muniendam, in mentem revocat mulieris primae lapsum, quae, diabolicis suggestionibus decepta, perpetuo universum hominis genus a paradisi felicitate dejecit, in quo miserrimo et luctuoso statu adhuc jaceret, nisi omnipotentis Dei miseratio, fractis daemonis laqueis, et peccati vinculis eum liberasset. *Qui* (diabolus videlicet) *sciens quod primum virum, mulieris ore seduxerit, perque femineam credulitatem omnes homines a paradisi felicitate dejecerit, vestro nunc quoque sexui securiore insidiatur astutia, ut eas quas sibi potuerit per ministros suae falsitatis illicere, et fide spoliet et pudore* .

8. Hic vero, si hujus praecepti aequitas atque justitia rite reputetur, a quopiam sanae mentis homine reprehendi aut

improbari posse vix adduci possum ut mihi persuadeam. Habet quippe illud ut omnium naturae et hominum legibus sit valde conforme, quibus vetitum est privata auctoritate posse quemquam a patriis ritibus et institutis abscedere, aut novos deos sibi facere et habere aut aliam religionem, et sacra furtim etiam inducere, vel statuere, nisi publicae auctoritatis suffragio haec omnia probarentur. Et quidem si unicuique ex propria libidine liceret in iis quae ad religionem et morum instituta pertinent, novitatibus adhaerere, cum novatoribus societatem inire, vel in consortium venire, quae confusio, quae perturbatio in sacris et humanis rebus non consurgeret? qualis inter cives dissensio? quanta denique varietas in ritibus, in caeremoniis, in sacrificiis? Nonne praeterea inter sacerdotes caeterosque altarium ministros gravissima exardescerent jurgia, invidiae, dissensiones, et perpetua bella? Ut igitur hisce malis occurrerent, senatus et rerumpublicarum magistratus, et sacerdotum collegia, ad publicae tranquillitatis bonum et incrementum, apud ethnicos etiam decreverunt ne privatis hominibus liceret prorsus quidpiam de patriis legibus mutare, nova instituta confingere, diis honores decernere, extraneorum ritus, et mores persequi, in horum clientelam **161** venire, vel istorum conventus frequentare, ne, oborto gravi discrimine inter cives, priora periclitarentur instituta. Ea de re luculentissime disseruerunt sacri profanique scriptores, ut apud Titum Livium et Tertullianum videre est.

Itaque S. nostri pontificis mandatum, potissimum in veteris et novae legis praeceptis fundatum erat, quibus cautum est improborum scelestissimorumque hominum consuetudinem et contubernium fugere, et consortium abdicare, qui

exsecrabili calliditate, non sibi magis depravatis moribus obsunt quam aliis semper studeant nocere. Atque ea potissimum de causa sibi facinorum socios illos quasi semper asciscentes, atque inquirentes, quos incautos, debiliores, simplicioresque esse norunt. Quare S. Leo, universae Ecclesiae tranquillitati et bono prospecturus, Manichaeos ipsos a catholicorum societate prius voluit rejicere, tum etiam singulis Christi fidelibus praecepit de iisdem inquirere, et sacris presbyteris denuntiare. Nihil profecto exploratius eo apostolico mandato inveniri poterit, hisce verbis expresso: *Illud quoque vos, dilectissimi, obsecrans moneo, ut si cui vestrum innotuerit ubi habitent, ubi doceant, quos frequentent, et in quorum societate requiescant, nostrae sollicitudini fideliter indicetis.* Nec ab ejusmodi denuntiationis debito quemquam etiam ex probioribus sanctioribusque viris eximi posse statim patefacit dicens: *Quia parum prodest unicuique quod, protegente Spiritu sancto, ab istis ipse non capitur, si, cum alios capi intelligit, non movetur. Contra communes hostes pro salute communi una omnium debet esse vigilantia, ne de alicujus membri vulnere etiam alia possint membra corrumpi.* Si vero eos inter aliqui exstitissent qui, de Christiana fide ecclesiasticisque rebus parum solliciti, iis vanis praetextibus adducti, quos mundi honor, fama, bonumque nomen in mentem inserere solent, blanda sibi specie persuadentes haeresi labefactatos legitimis judicibus non opus esse deferri, vel apud eos postulari; ipsi certe nec propriae saluti prospicere, aut consulere possent, immo latiorem sibi viam pararent ad extremam subeundam ultionem. Nimis enim exitiosum ipsis foret istud silentium, quo paterentur noxios viros occultari, ne debitas pro criminibus luerent poenas.

Grave facinus est ejusmodi silentium (ait S. P.) in quod extrema die Dominus animadvertet, quamvis cum haereticis societatem nec habuerint, nec iisdem erroribus fuerint labefactati. Aurea certe sunt S. Leonis verba: *Et qui tales non prodendos putant, in judicio Christi inveniantur rei de silentio, etiam si non contaminarentur assensu* .

8. Sed ad expeditiorem adhuc viam aperiendam, facillimumque modum praescribendum, pro hujusmodi delationibus faciendis, et ut aditum iis praecluderet qui putarent grave, difficillimum periculisque plenum esse coram tanto judice se sistere ad prodendos de haeresi suspectos, negotium praepositis ecclesiarum Romanae urbis demandat, ut singuli fideles celerrime et expedite, sine rubore et verecundia, excusso omni timore atque ignominia, haereticorum nomina mores et domos deferant. *Etiam ad hanc vos hortamur industriam, ut Manichaei ubicumque latentes vestris presbyteris publicetis. Magna est enim pietas prodere latebras impiorum, et ipsum in eis cui serviunt diabolum debellare.* Sed et hujus pietatis magnitudinem et excellentiam paulo etiam post in fine illius capitis commendat, docens prorsus nefarium esse relinquere latentes et inultos homines, qui novae et antiquae legis mysteria refutant, corrumpunt aut negant; apud quos nihil *sanctum, nihil integrum, nihil verum.* Praeterea subjicit: *Cavendi sunt, ne cuiquam noceant; prodendi sunt, ne in aliqua civitatis nostrae parte consistant. Vobis, dilectissimi, ante tribunal Domini proderit, quod indicimus, quod rogamus.* Hic vero cum multa notatu digna **162** sese nobis objiciant, latissimus aperitur campus, in quo et ecclesiastica inquisitionis disciplina vindicatur, et praecipua ejus procedendi ratio nitidissime affulget. Primum

enim quod spectari potest, nonne illud est, ad quod evertendum fere haeretici omnes nervos et operam impendunt? Cum videlicet contendunt religionis et Ecclesiae etiam causas ad saecularis potestatis tribunalia esse deferendas? Nonne illa Manichaeorum, de qua agimus, rem divinam et humanam simul respiciebat? Et tamen non ad Romanos consules, non ad plebis tribunos, non ad senatores, non ad ipsos denique imperatores delata est; sed ad presbyteros Ecclesiarum *praesidentes,* qui per Urbis regiones a pontificibus fuerunt constituti, quos nunc parochos appellamus. Alterum est, sanctum pontificem, ad innuendam veram, non precariam quamdam et umbratilem ecclesiasticam jurisdictionem super omnes Romanae urbis cives, incolasve, gravi hac plenaque apostolicae auctoritatis formula uti voluisse: *prodendi sunt, ne in aliqua civitatis nostrae parte consistant.* Nec enim quisquam in solemni conventu et populi frequentia suam eam urbem assereret, in qua, vera jurisdictione privatus, vitam dumtaxat ageret, vel a qua duxisset originem. *Patriam* profecto potius quam suam civitatem dixisset. Atque tandem ut caetera alia missa faciamus, tertium minime dissimulari potest, quo perspicue edocemur religionis reos effici, qui, quovis ducti colore, hujusmodi mandato non obtemperantes, ab ea lege deflectunt, qua indictum est haeretica labe inquinatos, aut de ea suspectos, ad ecclesiasticum tribunal esse deferendos. Quorum quidem transgressio, cum Dei iram sibi vindicet, minime ultionis poenas evadet, saltem extrema die cum turpe, immo turpissimum sit pro communi fidei causa, in iis, in quibus possumus, non allaborasse, et diabolum cui omnes haeretici serviunt, debellare noluisse.

9. Hisce tamen gestis S. pontifex omnino non acquievit. Sed alio adhuc excogitato consilio per novum indicium Manichaeos enuntiavit, quo facilius, et isti deprehenderentur, et catholici ad horum nomina deferenda quasi compellerentur. Noverat sane pestiferam eam sobolem, nescio an ficto pietatis colore, an iniquo dogmate quod profitebantur, omne ex uvis vinum, sive merum esset, sive aqua dilutum, exhorrere consuevisse, ne praelibarent. Ea forte nequissima persuasione rati, quod draconum feli esset aequiparandum, atque a quodam malorum auctore, quem deum in suis dogmatibus confingebant, fuisse productum. Quamobrem ad tam falsam indignamque persuasionem excutiendam, Leo ea summa prudentia, qua in sacris rebus agendis pollebat, omnibus catholicis eam legem indixit, ut in sacramentorum communione, non dumtaxat eucharistico pane reficerentur, verum etiam, admoto ad calicem ore, redemptionis sanguinem haurirent: ut videlicet, utriusque speciei communione percepta, et pietatis et fidei sincera testimonia palam exhiberent. Quo tandem facto indicio, haud difficile inter ipsa etiam sacra mysteria evulgabat si aliquis Manichaeorum impietatibus operam daret. Rem autem clarius Leo ipse pandit quam a quopiam possit explicari: *Cumque ad legendam infidelitatem suam nostris audeant interesse mysteriis, ita in sacramentorum communione se temperant, ut interdum ne penitus latere non possint, ore indigno Christi corpus accipiant, sanguinem autem redemptionis nostrae haurire omnino declinent.* Cur autem id Christi fidelibus patefecerit immediate subdit: *Quod ideo vestrae notum facimus sanctitati, ut vobis hujusmodi homines, et his manifestentur indiciis, et quorum deprehensa fuerit sacrilega simulatio, notati et proditi a sanctorum societate pellantur* .

Quesnellus duo illa verba, *notati* et *proditi,* in aliorum editionibus et in mss. codd. retenta, a sua eliminavit. Interea vero nemo sibi blandiatur eam Leonis oeconomiam quoquomodo favere posse Lutheranis, aliisque Romanam **163** Ecclesiam divexantibus, quod, pro rerum temporumque diversitate, laicos a calicis communione interdixerit. Nec enim laici sanguinis perceptione fraudantur etsi sub unica dumtaxat specie communicent, ut luculentissime theologiae doctores etiam in scholis demonstrant. Quare minime opus est ut horum argumenta, ne putida commenta dicam, excutiamus, cum jam sola scripturarum lectione corruant. Satis ergo superque esse arbitror, quae a nobis hactenus de omnium fidelium cura, diligentia, in haereticis deferendis indiscriminatim dicta fuere.

10. Jam ergo disserere oportet de summa catholicorum principum pietate, quos in Ecclesiae gravioribus rebus sacri pastores interpellare consueverunt, ut sese vindices earum sanctionum exhiberent quae ad fidei causas, ad morum disciplinam, ad Ecclesiarum regimen, jura, tranquillitatem atque munimen referuntur. Res profecto clara et omnino expedita est, quam hic ultimo loco exponere reservavimus. Ad quam comprobandam satis quidem esset dumtaxat animum revocare ad divales (ut vocant) imperatorum constitutiones, quae non nisi efflagitantibus Romanis pontificibus, episcopis et generalibus synodis editae et per omnes catholici orbis oras evulgatae fuerant, ut haeretici animo obstinatiores etiam gravissimis temporalibus poenis afflictarentur. Vix enim verbis exprimi potest quantum priorum catholicorum principum religio excanduerit in eos qui Ecclesiae pacem et fidem conturbare, evertere et labefactare conabantur. Statim

enim ac principes Christo nomen dederunt, manus etiam adjutrices Ecclesiarum rectoribus porrexerunt, horum auctoritati saeculi potentiam conjungentes, vel ut nefarius idolorum cultus undequaque aboleretur, vel ut praecedentium ethnicorum principum decreta, quibus jubebatur Christianos viros veluti mancipia haberi, et ad necem undequaque inquiri, irrita redderentur. Sed praeterea tanto odio in haereticos exarserunt, ut eos omni honore, jure et praerogativa privaverint, regiis aerariis eorum bona, sive possessa, sive ex aliorum haereditate derivata, adjudicarint, ab omni hominum consortio abdicaverint, et quandoque etiam in eosdem capitalibus poenis animadverterint.

Haec, inquam, fuit religio Magni Constantini, antequam ab Eusebianis deciperetur, et eam deinde toto animi conatu prosecuti sunt omnes Valentiniani, Gratianus, et Theodosii, Arcadius, Honorius, Leo, aliique catholici imperatores, quibus cum perspectum foret omnia imperii jura a Deo optimo maximo derivari, non ex quadam dumtaxat liberali largitate, aut in gratae voluntatis testimonium erga fidei negotia, istis semper praesidio fuerunt; sed praeterea haec illorum magis quam civilem rerum administrationem interesse intelligentes, grave nefas reputabant, si debitis et propriis officiis Ecclesiam fraudassent, ejusque incolumitati aliqua ex parte deessent. Quid enim aliud in imperatorum mentem revocat sanctus Leo scribens ad Theodosium, ad Valentinianum, ad Leonem Augustos, atque ad Pulcheriam quoque Augustam, nisi id de quo agimus? Ab iisdem videlicet ea subsidia exposcebat, quae, pro muneris dignitate, et pro virium suarum potentia, turbatis et afflictis Ecclesiae rebus impartiri debent. Immo quandoque S. pontifex tanto animi vigore hujusmodi subsidia,

tamquam Christi religioni debita, efflagitabat, ut, salvo purpurae et imperialis diadematis honore, eosdem nimis insectari videretur; cum videlicet in eorum mentes excitabat et ingerebat graves, horribiles et terroris plenas cogitationes, veluti omnipotentis Dei indignationem incurrendam, imperii fortunam periclitandam, resque omnes temporales, susquedeque vertendas, si ipsi imperatores potentia qua praediti erant haereticos aut de haeresi suspectos non comprimerent, et procul a catholicorum societate non amandarent. Quare isti ad divinae misericordiae opem facilius obtinendam, neve ab avita majorum pietate et institutis deflecterent, **164** omnes saeculi vires, quibus pollebant, ad haereticorum hominum perniciem et exitium impendebant.

Nec vero necessum erit ut pro re tam frequenti et usitata ex Theodosiano codice imperatorum leges hic referamus, et eas praesertim quas ad Manichaeorum ultionem quinque piissimi principes condiderunt. Sufficiet dumtaxat oculos conjicere in Valentiniani Augusti novellam, quam ipse conscribere fassus est, ne dissimularet nova Manichaeorum crimina, nuper Leonis inquisitione detecta, judicioque proscripta. *Manichaeos loquimur, quos exsecrabiles et toto orbe pellendos omnium retro principum statuta judicarunt* . Hic Valentinianus ad ea alludit statuta quae ambo Theodosii, Valentinianus senior, Arcadius et Honorius condiderunt, quae apud Gothofredum jurisconsultum videri possunt. Sed ipse Valentianinus immediate post haec subjicit: *Nec dissimulationem crimina nuper detecta patiuntur. Quae enim et quam dictu audituque obscena in judicio beatissimi Leonis papae coram senatu amplissimo manifesta ipsorum confessione patefacta sunt? Adeo ut eorum quoque qui*

diceretur episcopus, et voce propria proderet, et omnia scelerum suorum secreta praescriberet.

11. Haec Valentiniani verba nova testimonia suppeditant, ex quibus habeamus S. Leonem veri atque legitimi *judicis* partes obiisse in Manichaeorum inquisitione, tum in exposcenda ab iisdem criminum *confessione,* horumque *exsecratione,* ut ipsi tertio loco probavimus. Pergit praeterea ipse Valentinianus ostendere ipsius notitiam minime potuisse latere, quae a Leone solemni judicio gesta fuerant. Ac propterea ne ecclesiasticorum judiciorum vindicis partes negligeret, neve Divinitatis injurias, et ipse inultas relinqueret, ecclesiasticae auctoritati suae potentiae vires adjecit, legem publicam perpetuo duraturam promulgando: *Ut ubicumque terrarum quisquam Manichaeorum fuerit deprehensus, poenas, quas in sacrilegos jura sanxerunt, auctoritate publicae severitatis excipiat.* Respexit hic Valentinianus ad canonicas poenas, quibus in sacrilegos Ecclesia animadvertere consuevit, ad quas declinandas ne sacrilegis ullum pateret effugium, omnem auctoritatem publicae severitatis collocat. *Sitque* (ait) *publicum crimen, et omni volenti sine accusationis periculo tales arguere sit facultas.* Postmodum autem idem piissimus princeps de temporalium poenarum subsidiis, quibus in posterum Manichaei erant plectendi, disserens addit: Nemini *licitum* et tutum esse ejusmodi *homines celare aut cum iisdem connivere;* eosdem praeterea, *et dignitate militiae, et urbium habitatione privat,* ab omnium hominum societate abdicat: *Vetat ne capiant successiones, nec relinquant; sed imperialis fisci viribus* omnia eorum bona et facultates aggregari mandat; jure contractuum ineundorum, vel rerum repetendarum coram

judicibus, perpetua sanctione spoliat; atque tandem omnes *primates* cujuscumque *militiae* vel *officii* pecuniaria mulcta 10 *librarum* auri percellit, si quem hac superstitione pollutum sciverint militare. *Neque enim aliquid nimium in eos videtur posse decerni, quorum incesta perversitas religionis nomine lupanaribus quoque ignota vel pudenda committit.* Hisce verbis suam novellam claudit strenuus ille et magnus Ecclesiasticae auctoritatis vindex et assertor, XIII kal. Junii, anno Christi 445, quando videlicet Valentinianus ipse cum Flavio Numo VI consulatum ageret, ut ex vetustis Romani imperii tabulis satis redditur exploratum .

165 CAPUT X. *Romanum in Manichaeorum causa concilium. Antonii Pagii et Paschasii Quesnelli de ea quaestione judicium. A quorum criticis annotationibus cardinalis Baronii sententia tandem vindicatur.*

1. Etsi, variis monumentis temporum injuria deperditis privati, non omne praesidium nobis suppeditetur pro aliis atque aliis novis quaestionibus instituendis quae illud vetustae ecclesiasticae disciplinae genus, quo apostolica divi Petri sedes in haeretica inquinatos labe animadvertere consueverat, magis atque magis illustrare queant, nihilominus tamen sacra ea supellectile nos abundare arbitramur quae pro jam excitatis inter recentiores criticos quaestionibus penitus dirimendis utilis, immo et necessaria, existimatur. Hujus postremi generis profecto illa controversia censenda est, quam

F. Antonius Pagius et Paschasius Quesnellus jam pridem excitarunt, qui, nimia disserendi aut rixandi libidine adducti, cardinali Baronio strenue se opponere arbitrati sunt, contendentes nimirum Romae in Manichaeorum causa nullum prorsus coactum fuisse concilium. Contra vero cum laudatus Ecclesiasticorum Annalium parens Leonis potissimum epistolae ad Italiae episcopos institerit, omniaque hujus momenta maturo libraverit judicio, haudquaquam censere possumus hunc tam turpiter lapsum fuisse, cum Romae tum habitum fuisse episcoporum et presbyterorum concilium palam pronuntiavit. De hac dissensione igitur nos in praesentia agere aggredientes, adversae partis potissimas rationes in medium adducimus. Eas nimirum quibus Pagius et Quesnellus contendunt coetum quo in Manichaeos Romae fuit animadversum numquam a S. P. *concilium* appellari, sed dumtaxat dictum fuisse *conventum, consessum* atque *judicium*. Huic conjecturae ut deinde robur adjiciant, ad Valentiniani provocant novellam, quae, teste Quesnello, *consessus* vocabulum continet; atque tandem sequentibus rationibus Baronium urgent: *Sed non opus concilio (quod revera S. Prosper non commemorat) quoniam non de proscribenda nova haeresi aut de fide asserenda agebatur, sed de poena juxta canonem Ecclesiae sancienda; neque concilium est ubi cum sacerdotibus* pars senatus ET PARS PLEBIS EST. Frigidis igitur hisce ratiunculis eam *Concilii* vocem penitus esse oblitterandam sibi persuadent. Sed non haec Quesnellum Pagiumque pudent? Summane cum libertate aliorum dicta carpere et notare audent, ut rebus omnino insulsis fallacibusque conjecturis Baronium urgeri posse arbitrentur? Nimis anxie revera nodum quaerunt in scirpo dum partium studiis indulgent, nova

excogitantes; et cum contentionem de vocibus dumtaxat instituunt, et longe a veritate abscedunt, tum contra veritatis umbram luctari nituntur. Quamvis ergo re ipsa ad scopum nostrum ejusmodi causa non videatur pertinere, nihilo secius, ne clarissimi viri Baronii opinio inulta remaneat, antequam Exercitationes in S. Leonis Opera de Manichaeorum causa ad exitum perducamus, singulas amborum criticorum ratiunculas evertere conabimur.

Jam imprimis de solis vocibus contendunt, cum negant, illud *concilium* posse appellari, quod S. Pontifex modo *conventum,* modo autem *consessum* atque *judicium* asseruit. Apud quos gravissimi duo illi critici haec disputant? An apud Latini sermonis tirones, aut eos saltem qui vetustiora Ecclesiae monumenta numquam lustrarunt? Latini equidem etiam aureae aetatis scriptores saepissime *conventum* pro *concilio* usurparunt, ut apud **166** Titum Livium, Ciceronem, Caesarem videre est. Nec propterea ab eo usu longe fuerunt vetustissimi Christiani scriptores, qui, ad indicandos sacros catholicorum coetus pro fidei aut morum regulis definiendis, *conventus* vocem adhibuerunt; quos inter est Tertullianus , Eusebius Caesariensis, Rufinus presbyter Aquileiensis, aliique plures, quorum catalogum in praesentia texere minime opus est. Quid tandem? Ita fuit vocabulum *conventus* usurpatum ad innuendum *concilium,* ut hodie etiam in generali synodorum collectione, has similesque epigraphes offendamus : *Conventus Sirmiensis, conventus Alexandrinus, conventus Hipponensis,* et id genus alias sexcentas, quae haud dubie produnt duas illas voces promiscue a veteribus ad

unum atque idem significandum adhibitas fuisse. Haec tamen omnia, ne in re exploratissima multi essemus, dubio procul poterant praetermitti. Ea potissimum de causa, quia S. Leo, sibimet factus interpres, vocem *conventus* pro *concilio* usurpavit. Testis classicus sit Quesnellus apud se ipsum, qui in ornandis S. pontificis Operibus, veterum editorum et manuscriptorum fidem secutus, septimum caput tertiae decimae Leonis epistolae cum sequenti titulo typis commisit: *De conciliis provincialibus celebrandis.* In cujus corporis contextu cum ea habeantur quae dist. 18, de conciliis, cap. 2, et in Ivonis decreto leguntur, firmissime evincitur, duabus illis vocibus, *conventus* scilicet et *concilium,* S. pontificem unum atque idem indicare voluisse. Ne vero a quopiam in suspicionem fraudis adducar, Leonis verba quemadmodum in Quesnelli editione exstant exscribere non pigeat. *De conciliis autem episcopalibus non aliud indicimus quam sancti Patres salubriter ordinaverunt: ut scilicet bini conventus per annos singulos habeantur, in quibus de omnibus querelis quae inter diversos Ecclesiae ordines nasci adsolent judicetur* . Et rursus apud eamdem Quesnelli editionem, haec legenda occurrunt, epistola 16, c. 7, de Conciliis quotannis Romae celebrandis, ubi S. P. de canone 5, Nicaeno agens ita subdit: *Quare illud primitus pro custodia concordissimae unitatis exigimus, ut quia saluberrime a SS. Patribus constitutum est binos in annis singulis episcoporum debere esse conventus* . Duorum itaque criticorum causa jam in deterius ivit, cum Leo ipse, Nicaenorum etiam PP. vestigiis inhaerens, *conventus* voce uti voluit, ad innuendas tum provinciales, tum generales synodos, ut multis aliis exemplis etiam ex sancti pontificis Operibus depromptis, magis atque magis evinci posset. Nec

eadem causa firmior evadere potest ob alteram vocem *consessus,* quam veteres ad innuendum *concilium* adhibuisse patefacit celebris magni imperatoris Constantini oratio, qua Nicaenos Patres in coetum congregatos allocutus est. *Quoniam* (inquit) *mihi admodum in optatis fuit, amici charissimi, isto vestro consessu aliquando frui.* Et paulo post, iisdem Patribus gratulatus quod, privatis studiis depositis, pacifice sine animorum contentionibus ad synodalia gesta procederent, subdit, *Ac tametsi laetor equidem vehementer, cum jam vestrum consessum intueor, tunc tamen arbitror,* etc. Me interea tamen pudet in hasce tricas conjectum negotium facere cum hominibus qui prima scientiarum elementa despiciunt. Nec enim mente pervolvunt apud veteres multoties unam tantum rem pluribus vocabulis nominari. Ea de causa potissimum, ut haec, cum ab hominum voluntate dependeant, facile mutari possunt, rerum natura atque substantia minime mutata. Praeterea, Latina oratio non ita sterilis censeri debet, ut unicuique rei singulare vocabulum oporteat assignari, extra quod nullum aliud res ipsas, aut ipsarum rerum proprietatem, munera et virtutem exprimere queat. Immo Latina lingua, auctore Cicerone, maxime vocibus abundat, ut earum copia etiam **167** Graecae linguae praestet: *Sed ita sentio, ut saepe disserui, Latinam linguam non modo non inopem, ut vulgo putarem, sed locupletiorem etiam quam Graecam* . Quid mirum igitur si *concilium* (quod Graeci synodum appellant) cum significare habeat coetum, in quem plures judices pro Christianis rebus moderandis convenire solent, suapte natura plura nomina, et aptissima quidem, subeat, ut quandoque a veteribus voce *conventus,* quandoque vero vocabulis *consessus* atque *judicii* exprimatur. Nonne omne

concilium cum proprietate, et *conventus,* et *consessus,* atque *judicium* reipsa est? Secum interim haec ambo critici reputent, ac denique non Baronio, sed sibi potius gravem imputent lapsum. Arbitrari praeterea opus est cum ista annotaret, dormitasse Quesnellum, aut saltem sibi fuisse blanditum, suos lectores tam oscitantes futuros, aut caecutientes, ut pro judicio consessum legere potuerint. Nec enim Valentinianus in sua novella *consessus* voce usus est, sed *judicii,* atque ita esse legendum, ipse Quesnellus probavit, quia Valentiniani novellam typis committens, haec evulgavit: *Quae, et quam dictu audituque obscena in judicio papae Leonis coram senatu amplissimo manifesta ipsorum confessione patefacta sunt.* Nec praeterea ab exordio usque ad finem vocabulum illud *consessus* umquam occurrit.

4. Jam tempus tandem est ut hisce vocibus relictis ad ipsas res gradum faciamus, singillatim caetera amborum criticorum argumenta perpendentes, quae nisi mea me fallat opinio, ita viribus carent, ut neque nervos, neque aculeos habeant, quibus perstringere aut urgere possint Baronium. Ad primum quod attinet, nihil eo imbecillius potest excogitari, utpote desumptum ex Prosperi silentio. Is revera *concilium non commemorat,* ait Quesnellus. Quid tum inde? Prosper expresse concilium Romanum in Manichaeorum causa a S. Leone habitum non commemorat? Recensuit tamen, quemadmodum hujus S. pontificis diligentia Manichaeos intra Urbem latentes repererit, oculis totius Ecclesiae publicaverit, omnes nefarii illius dogmatis turpitudines et damnare fecerit et prodiderit, incensis eorum codicibus. Haec omnia prorsus dissimulavit Quesnellus. Sed Prosper re ipsa in publicis

Chronicorum tabulis ita scripsit: *Maximo* II *et Paterio (seu Paterno) hoc tempore plurimos Manichaeos intra Urbem diligentia papae Leonis innotuit, qui eos de secretis suis erutos, et oculis totius Ecclesiae publicatos, omnes dogmatis turpitudines et damnare fecit, et prodere, incensis eorum codicibus.* Non itaque dubitandum est de publica et solemni Manichaeorum damnatione, quam si extra concilium a sancto Leone factam ambo critici contendunt, jam scopulum incurrunt, quem semper et ubique summa diligenti arte praecavere nituntur. Manus enim dant nobis asserentibus haereses et haereticos sola Romanorum pontificum auctoritate posse damnari, et quandoque fuisse damnatos, nullo prorsus adhibito conciliorum suffragio . Tunc enim dumtaxat est opus concilio, quando Romani pontifices illud expedire judicant, et tunc ordinarie ea convocare consueverunt, quando communi consensione a toto Ecclesiae coetu erant solemniter suscipienda fidei decreta jam ab apostolica sede definita; quando ad comprimendam haereticorum audaciam frequentior episcoporum consessus perutilis censebatur, ut videlicet solemnius judicium haberetur; quando denique ecclesiasticas res in Ecclesiis turbatas, vel ob schismaticorum pravitatem, vel ob principum aliorumque saeculi ministrorum potentiam, facilius atque pacatius componere consentaneum erat . **168** Nulla itaque lex mandat, tamquam Ecclesiae necessaria, habenda esse concilia. Immo legibus ipsis cautum est ne concilia generalia fiant, nisi ea esse habenda Romanus pontifex judicaverit. Quod si praeterea novae haereses novaque schismata in Ecclesia exoriantur, haec utique juxta divina apostolicaque mandata statim necessario et comprimi et evelli debent; ne, aut propagato malitiae semine, aut radices agente cum catholicae fidei detrimento, in dies magis

magisque daemoniorum zizaniae alantur et increscant. Non propterea tamen hisce malis unica conciliorum medicina ab Ecclesiae fundatore parata est, sed plures. Possunt Romani pontifices per epistolas sacris dogmatibus refertas, possunt per crebras admonitiones, aut denique possunt per suos legatos validissima commonitoria deferentes omnibus illis malis occurrere atque mederi, quin generales convocent synodos. Nec enim ejusmodi judiciorum solemnitas absolute necessaria est, sed quando dumtaxat ecclesiasticae res omnino turbatae sunt, vel quando excitatae quaestiones ita sunt dubiae et obscurae fluctuantes et in tricas conjectae, ut pro communi pace et multorum salute, apostolica sedes concilium expedire judicaverit. Quare minime ferre possumus quae in causa de qua agimus ambo critici asseruerunt, videlicet minime opus fuisse concilio, quoniam non de proscribenda nova haeresi, aut de fide asserenda agebatur; sed de poena juxta canonem Ecclesiae sancienda; perinde quasi alterutro ex his casibus interveniente necessario sint concilia cogenda, aut nulla alia occurrente causa provinciales aut generales synodi possint indici et haberi. Undenam ejusmodi hauserunt doctrinam? In medium afferant canones, Patrum monumenta, Ecclesiarum consuetudines, ut nobis etiam fontes innotescant, ex quibus singularis et arcana hactenus inaudita disciplina proficiscitur. Nos quidem, si Patres, concilia, et Ecclesiae usum consulimus, omnino oppositum propugnare et credere debemus. Nam, secundo labente saeculo, quando post apostolos frequentiora coeperunt in Ecclesia haberi concilia, cum in Asia, tum in Palaestina, episcopi pluribus in locis in unum coiverunt, in quaestione de Paschate celebrando. Testis est magnus Irenaeus, Galliae Ecclesiarum apostolus, splendidissimumque lumen, cui omnes cum veteres, tum

recentiores doctores fidem adhibuerunt , Quos inter Eusebius Caesariensis lib. V Hist. Eccles. cap. 24 et 25. Quis vero affirmabit in eisdem synodis actum fuisse de nova proscribenda haeresi, aut de fide asserenda? Tertio pariter Ecclesiae saeculo, cum Romae et in Africa, tum in Phrygia, et Neocesareae in Ponto, Ecclesiae Patres plures coegerunt conventus, vel pro imponenda lapsis persecutionum tempore salutari poenitentia, vel pro reparanda ecclesiastica disciplina, vel tandem pro diluendis episcoporum criminibus, iisdemque vindicandis; et tamen nullibi sermo habitus fuit, aut de nova haeresi, aut de fidei articulis, ut produnt scripta ejusdem Eusebii, Cypriani, Dionysii Alexandrini, aliorumque Patrum, qui ea aetate floruerunt, quorum scriptorum saltem aliqua ad nos pervenerunt fragmenta. Quid plura? Quarto, quinto et caeteris subsequentibus saeculis, innumera concilia habita fuerunt, vel pro anathemate dicendo jam alias damnatis haeresibus, vel pro statuendis in Ecclesia diversis poenitentium gradibus, vel pro dejiciendis e sedibus episcopis, vel in proprias restituendis jam injuria dejectis, vel denique, ut de appellationibus, de Ecclesiarum dedicationibus, de immunitatibus, de indulgentiis lapsis poenitentibus concedendis; atque id generis aliis rebus ageretur. Perperam igitur confingitur, sanctum pontificem non habuisse concilium in Manichaeorum causa, quia non agebatur *de nova haeresi damnanda, vel de fide asserenda.* Sufficit quod anathema esset dicendum Manichaeis in Urbe repertis; sufficit quod Romanae Ecclesiae disciplina exigeret ut Manichaei longe ab omnibus Italiae finibus amandarentur. Quare quamvis in Manichaeorum **169** judicio actum fuerit de poena juxta canonem Ecclesiae sancienda, tamen quia S. Leo *in oculis*

totius Ecclesiae publicavit *omnes dogmatis turpitudines, et damnare fecit, et prodere,* auctore S. Prospero Aquitano, ut vidimus, nihil impedire potest quominus in concilio haec omnia exsecutioni demandarentur. Praesertim cum novae cujusdam oeconomiae rationem S. pontifex statuere voluerit, cum pro haereticis evulgandis et deferendis, tum pro eorum delationibus faciendis et excipiendis, quarum onus sub omnipotentis Dei indignatione cunctis catholicis injunctum esse voluit. Quid ergo mirum si, priusquam ejusmodi obligationes cum populo tum presbyteris indiceret, novum canonem in similibus causis perpetuo servandum condere voluerit? Nihil enim aliud ipse petebat, nisi incolumitatem religioni et catholicis cunctis, et propterea, convocato coetu et facto judicio, partem senatus et partem plebis etiam adhibuit, generalem morum regulam condendo, cujus nexui omnium conscientia astringeretur, et a qua nemo sine criminis nota posset recedere. Nunc vero ambo critici sibi plaudere possent cum in difficiliorem nodum inciderem, quem forte Herculem arbitrantur, cum quasi ex tripode dixerint: *Neque concilium est, ubi cum sacerdotibus pars senatus et pars plebis est.*

5. Haec postrema porro annotatio Baronium urgeret, si vera esset, si firma, si denique, contra sacrorum synodorum sanctiones et divini juris regulas, simul cum *sacerdotibus* et *presbyteris senatus* parte coeunte et parte *plebis,* Manichaeorum causa fuisset judicata et definita. At imprimis dubiae omnino fidei est illud assertum, *plebis* partem accitam, et adductam fuisse, cum de Manichaeorum dogmatibus atque criminibus quaestio habebatur. Nec Valentinianus enim, nec sanctus Leo, nec alius quispiam id asseruit. Valentinianus utique in sua

novella: *Coram senatu amplissimo ipsorum confessione patefacta fuisse eorumdem crimina testatur.* Leo itidem de conventu a se coacto disserens scripsit: *Residentibus itaque mecum episcopis ac presbyteris, ac in eumdem consessum Christianis viris ac nobilibus congregatis, electos et electas eorum jussimus praesentari* . Quod si contendant duabus illis Leonis vocibus, *Christianis viris,* plebis partem saltem obscure fuisse indicatam, ultro concedere non repugnabo. Sed quid inde? Insolens est in Ecclesia ut principes, regii ministri, senatus ipse et aliqui ex populo in conciliis tamquam testes adhibeantur? Non ea fuit multorum conciliorum praxis et consuetudo? Sed ut missa faciamus apostolorum concilia, in quibus cum apostolis caeterisque Domini discipulis cuncti fideles et universa credentium multitudo congregata est, nonne ad Nicaenum concilium generale primum, praeter episcopos et imperatorem Constantinum, convenerunt etiam laici homines in philosophiae studiis apprime versati, qui coram universo populo cum nostris disputationes habuerunt.

Nos quidem locupletissimos tenemus testes, nec tantum omnes catholicos scriptores , sed et ipsos heterodoxos, Calvinum scilicet, Illiricum, Lutherum, Magdeburgenses, et alios, qui in hac exploratissima re nobiscum consentiunt; quamvis deinde, laudatis exemplis abutentes, novas machinas contra Ecclesiam struere conantur, perperam omnino docentes laicos sacris in synodis, non veluti testes, sed ut judices esse adhibendos, et non nisi per summam injuriam suffragio (ut aiunt) *decisivo* posse privari. Sed quid mihi cum istis haereticis modo, qui omnia corrumpunt, aut saltem in contrariam partem convertunt? Ad Quesnellum potius Pagiumque revertar, et an Chalcedonensium gestorum

exemplaria aliquando percurrerint rogabo? Haec autem synodus septennio post Manichaeorum condemnationem ejusdem papae Leonis auctoritate fuit coacta atque **170** confirmata, ut quandoque dicemus. An in illa soli episcopi, presbyteri, caeterique dumtaxat Ecclesiarum clerici et ministri, vel etiam senatus cum nonnullis aliis de populo locum habuere? Nos equidem si authenticis Actis fidem adhibemus, Chalcedone congregatos legimus senatores et magistratus, consules, praefectos reliquosque imperatorum ministros; immo intelligimus in tam frequentem conventum venisse ipsum Marcianum imperatorem magna nobilium et ignobilium comitatum familia, qui, magni Constantini exempla secutus, fidei vindicem sese exhibuit: *Nos enim ad fidem confirmandam, non ad potentiam aliquam exercendam, exemplo religiosi principis Constantini, synodo interesse voluimus*. Ita Marcianus Chalcedonenses PP. allocutus est . Numquid nec istud erit concilium, in quo cum sacerdotibus imperator, senatus, provinciarum et negotiorum praefecti, et pars populi fuerunt? nugae merae; apage figmentum! Conciliorum enim veritati hominum laicorum etiam *congregatio* minime obesse potest, si episcopi dumtaxat, eorumque legati, vel alii religiosarum familiarum ministri et cultores, ecclesiasticas causas pertractent et fidei negotia definiant; si denique isti soli veluti judices synodalibus sanctionibus subscribant. Nec propterea principes, magistratus, plebs ipsa, omni munere in conciliis carerent, si veluti idonei testes et veritatis vindices admittantur et advocentur, ut fieri solet. Ne autem ejusmodi discrimen laicos inter et Ecclesiarum ministros in Leonino Manichaeorum conventu minime servatum fuisse quispiam suspicetur, vellem, quaeso, ad S. pontificis loquendi

formulam animadverteret, qua describit prius *episcopos* et *presbyteros* secum veluti in judiciorum tribunali residentes, tum deinde ait, *congregatis Christianis viris ac nobilibus, jussisse electos et electas eorum praesentari.* Non itaque et nobiles viri cum Leone et caeteris episcopis vel presbyteris consederunt; sed dumtaxat fuerunt *congregati* quando actum fuit de Manichaeorum criminum contestatione et eorumdem exsecratione, quando denique actum est de recipiendis iis Manichaeis quos S. pontifex ad poenitentiam adduxerat. Istud sonant illa S. Prosperi verba, quae etiam in superioribus adduximus. Videlicet, Manichaeos in Urbe latentes *in oculis totius Ecclesiae publicatos, omnes dogmatis turpitudines damnare fecit et prodere.* Si itaque ea fuit Leonis agendi ratio, ut Manichaei tamquam poenitentes in Ecclesia non reciperentur, nisi publice detestatis prius turpissimae sectae erroribus, cur tantopere contendere S. pontificis *conventum* appellari posse *concilium, quia in eo pars senatus et pars plebis fuit?* Quorsum tandem ista? Ego sane, omnium partium studio seposito, atque solam secutus veritatem, quae unice inter scribendum et disputandum perquiri debet, nihil prorsus in illa Romana Manichaeorum inquisitione intelligo quod notis et characteribus veri concilii repugnet; praesertim cum facile omnia argumenta evertamus quae a Quesnello et Pagio afferuntur. Immo unum intelligo omnibus catholicis maxime gratum, et ad fidei puritatem in Ecclesia servandam magis accommodatum, quod multis displicere posse vereor: videlicet hodiernae generalis inquisitionis oeconomiam, aliquam agendi rationem, ab illa Leonis in Manichaeos inquisitione non prorsus absimilem originem traxisse.

6. Quod si occurratur nobis, et quidem a doctis atque eruditis, quaerentibus satisne constanter probari possit ejusmodi judiciorum formam a Leonis aevo ad nostra usque tempora numquam fuisse variatam, aut interruptam, id vellem satis cognitum esset, quale habuerimus consilium. Non enim sumus ii quorum vagetur animus extra sibi propositum scopum. Nos enim dumtaxat Leonis Opera castigare, ornare, et ex ejus **171** scriptis Exercitationes quasdam deducere, ipsiusque S. pontificis gesta a criticis aliorum notis vindicare in votis habuimus. Propterea in ea nostram curam, cogitationem et studium ita contulimus, ut ad vitandam superfluitatem et arrogantiam, ad fugiendam temeritatem prolixitatemque, sancti pontificis gestis aliorum facta miscere minime debuerimus, nisi quando ad evertendas aliorum falsas opiniones talia offendimus a quibus sine inscitiae labe recedere non potuimus. Quod si denique eadem agendi ratio et modus in haeresi inquinatos aut de haeretica labe suspectos quandoque fuit interrupta, quid isthuc est? Nondum enim extremam clauserat diem noster Leo, quando barbari, cum e Septentrione, tum ex Africa proficiscentes, Romano imperio ad exitum perducto, ita etiam catholicae Ecclesiae res turbarunt, ut, inito foedere cum daemonum potestatibus, improbitas, Tyrannis, multarumque haeresum errores longe lateque disseminati, summi pontifices aliique inferiores vix operam dare possent ut catholicos a vitiis revocarent, ut principes a civium caedibus, urbium incendio, se abstinerent, et haeretici homines (Ariani praesertim) quorum tanta copia erat, erroribus ejuratis, verae fidei dogmata profiterentur. In tanta enim rerum perturbatione, a tot tantisque efferatis hostibus circumventi, nihil erat quod timendum non esset Et propterea, lenitate legum Ecclesiasticarum rigore aliquatenus

temperato, sufficientissime vera pastoris munera adimplebant in exstirpandis erroribus qui in dies gliscebant, et in vitiis propulsandis quae fidelium pietatem poterant corrumpere et labefactare. Non idcirco tamen has inter temporum, bellorum vicissitudinumque angustias, illa vetusta Romanae Ecclesiae disciplina, aut deleta, aut mutata dici potest, etiamsi, oeconomiae causa, perpetuo exsecutioni non fuerit demandata. Impossibile enim prorsus erat ut sub barbaris principibus barbarisque populis, qui huc transmissi erant, quique innumeris erroribus erant obnoxii, eam formam et inquisitionis rigorem servarent, quem sanctus Leo sub piissimis catholicisque principibus custodiendum definiverat. Quare nemo admiratione commoveatur, si hisce tantopere afflictis Christianae reipublicae temporibus Ecclesiarum pastores servire debuerunt, ne una cum sincera Christi fide catholici omnes sub barbarorum jugo et persecutionibus periclitarentur. Eam autem Romanorum pontificum oeconomiam magis atque magis apostolorum exemplis explicare possemus, qui Judaeis atque gentibus evangelium crucis annuntiantes, in iis quae Christianae fidei non repugnabant tempori servire cogebantur, ut paulatim omnes cujuscumque ordinis atque conditionis homines Christo lucrifacerent.

Nemo tandem mihi succenseat quod nimius fuerim in refellendis Pagii et Paschasii Quesnelli ratiunculis; nemo praeterea conqueratur quod pro vindicando Baronio multa quae aut praetermitti poterant, aut brevius explicari, in medium adduxerim. In utrumque sola necessitas me compulit. Studium videlicet Quesnelli et aliorum similium, qui, numquam satis propriis partibus indulgentes, quae in

sanctorum Patrum Operibus sunt illustranda quam saepissime dissimulant; quae propugnari debent, allaborant evertere; quae denique ad apostolicae sedis auctoritatem dignitatemque pertinent, aut omnino minuere, aut saltem occulere nituntur . Aliam tamen agendi rationem antiquos scriptores secutos esse, inter caetera monumenta, indicat Theodoriti Graeca epistola ad nostrum sanctum pontificem Leonem; in qua, sincere recensitis apostolicae sedis honoribus, praerogativis atque muneribus, ob quae ad hanc sedem cunctae accurrere consueverunt nationes, *ut Ecclesiarum* (ait) *ulceribus remedium a vobis accipiamus, vobis enim primas in omnibus tenere convenit;* in altero capite gradum facit ad aliqua S. pontificis gesta laudanda, inter quae illud recensuit **172** (tamquam argumentum sufficientissimum) studium illud *adversus infames Manichaeos, quod sanctitas vestra* (ait) *nuper exercuit, et quo rerum divinarum studio vester in Deum sit amor patefecit.* Quibus verbis praesentem claudere Exercitationem minime nobis ingratum fuit.

CAPUT XI. *Post Magni Leonis obitum Manichaei iterum Urbem inhabitant. Gelasii papae studium in iis detegendis. Guillelmi Cavei circa communionem sub utraque specie erroneum judicium. Idem S. Gelasius tandem nefarios hos homines ex Urbe eliminat, et eorum codices disperdit, anathematis addita sententia.*

1. Quae Manichaica alia audacior et callidior haeresis, aut quae ea confidentior? Nam cum tantopere religione esset sacrilega, nefandis corrupta moribus, et ritibus profana, saltem ea loca inhabitare sibi praecavere debuisset, in quibus potissimum civiles et ecclesiasticae leges contra eam conclamabant, et utriusque fori judices ad eam coercendam, eliminandam penitusque abolendam strenue se armaverant. Ad quam quidem audaciam conspiciendam longius ab ipsa urbe Roma abscedere opus non erit. In qua etsi multis variisque modis exagitati, et satis poenarum, Magno Leone auctore, Manichaei exhausti fuissent, et longe ab omnibus Italiae oris in exsilium amandati; adhuc tamen non diu post tam magni pontificis obitum, eos iterum Romam inhabitasse repertum est. Quod sane cum ipse mecum reputassem, in eam vehementem lapsus sum suspicionem, Manichaeos Romae existentes, Leonina jam generali in seipsos inquisitione perterritos, omnem nequissimae simulationis artem ad delitescendum adhibuisse; et propterea, ne eorum turpitudines proderentur, cum catholicis viris sacris conventibus et divinis mysteriis sacrilege semper interfuisse, ut idem S. Leo, hoc gravissimum exsecrans facinus, fuerat conquestus. Quod si ejusmodi nostra suspicio a doctis non probetur viris, dubio procul alterum eos affirmare oportebit, Manichaeos videlicet, Leone agente, extra Italiae oras jam amandatos, audita postmodum S. pontificis morte, gradus Romam versus vertisse, antiquas latebras sibi quaesituros. Alterutram vero hanc rem cum sine teste fide digno definire haud liceat, quemadmodum Manichaei post S. Leonis obitum Urbem iterum incoluerint dumtaxat describere properamus.

2. Extremam itaque diem S. Leo Magnus clauserat anno 461, cui Hilarius suffectus est, qui, sexto sui pontificatus anno e vivis sublatus, Simplicium habuit successorem. An vero sub hisce duobus pontificibus Manichaica secta Urbem inhabitaret, ex nullo sacro, aut profano testimonio innotescit. Quare ne incertis monumentis et rebus adhaereamus, ad Gelasii papae pontificatum hujusque gesta statim provocabimus. Ex libro itaque pontificali, et ex Anastasio, in Romanorum pontificum Vitas, haec occurrunt legenda: *Gelasii temporibus inventi sunt Manichaei in Urbe, quos in exsilium deportari praecepit, quorum quoque codices ante fores basilicae Sanctae Mariae incendio concremavit.* Ad hos autem detegendos homines, non aliam oeconomiae rationem idem Gelasius adhibuit, praeter eam quae magni pontificis Leonis decreto in Romana Ecclesia obtinuerat. Etenim praecepit ut quotquot ad sacram synaxim accederent utriusque speciei mysteria participarent, ut nimirum Manichaei qui nimia superstitione omnino a vino abhorrebant, calicis communionem sumere detrectantes, facilius a **173** veris dignoscerentur fidelibus. Ad hocce ergo Gelasianum decretum Guillelmus Cave animadvertens, S. pontificis agendi laudat rationem, qua videlicet nefariis Manichaeis catholicorum larvam, sub qua delitescere nitebantur, abstulit. Sensim deinde Romanae Ecclesiae ritum de communione sub unica tantum specie, tamquam novitatem redolentem impetere quaerit; addens praeterea vetustum morem in Ecclesia ab ipsis primordiis receptum, ne quis in collectis sacris nisi sub utraque specie communicaret, Gelasium suo decreto confirmasse. Sed *Reformatae sectae* hominem, qui suis partibus indulgebat, Graecisque morem gerere cupiens, haec effari oportebat. Dicat tamen,

amabo, Caveus quandonam Romana Ecclesia hunc morem prosecuta sit? Proferat monumenta ex quibus hauriatur laicos eucharistiam non conficientes, quando in Ecclesiae primordiis collectae habebantur, sub utraque specie communicare debuisse. Profecto si Leo Magnus, si Gelasius Romani pontifices decretis suis hunc morem confirmassent, jam ante eorum aevum nemini catholicorum licitum fuisset a calicis usu se abstinere. Et propterea sacerdotes eucharistiam conficientes tantam in eorum collectis vini copiam consecrare debuissent quanta sibi et populo qui sacris mysteriis intererat sufficere potuisset. Sed hoc dato usu, jam soli Manichaei a calicis communione abstenti fuissent. Quid ergo necessum erat fideles ad utriusque speciei communionem cogere? Quid confirmare decreto quod jam apud omnes laicos catholicos obtinebat? Si Romana Ecclesia enim, quae doctrinae ab apostolis acceptae semper inniti voluit, hunc morem a suis primordiis necessario ex divina institutione prosequendum intellexisset, numquam laicos eucharistiam non conficientes usu calicis fraudasset, numquam hunc ritum intermisisset. Sed ritum illum porrigendi laicis calicem Leonis aevo non fuisse in usu, probat ejusdem S. pontificis decretum. Qui idcirco oeconomiae causa catholicos ad calicis usum astrinxit, ut Manichaeos detegeret. Sed Manichaeis ex Urbe expulsis, hunc morem vel oeconomiam statim fuisse intermissam quid dubitandum? Annon, Caveo auctore, Gelasius papa, qui unum supra triginta annos post Leonis Magni obitum pontifex fuit renuntiatus, cum Manichaeos reperiisset, ut catholicorum larvam ipsis auferret, suo decreto catholicos ipsos ut in utraque specie communicarent coegit? Non coegisset profecto si mos ille vel ritus saltem post Leonis mortem non fuisset intermissus.

3. Diutius tamen in his nugis immorari supervacaneum arbitror. Etenim Gelasium Leonis oeconomiam secutum esse, non tantum prodit decretum illud de quo hactenus egimus, sed studium ab eo adhibitum ut Manichaei in urbe Roma adinventi, judiciaria potestate compulsi, atque comprehensi in exsilium deportarentur. Verum Gelasius ipse non satis catholicae fidei incolumitati se prospexisse arbitrabatur, si jam longe ab Urbe iis nefariis hominibus amandatis, adhuc eorum sacrilegae doctrinae libri vel codices superstites fuissent. Quare et in hac re S. pontificem Leonem imitari cupiens, eorum volumina, quae multorum manibus terebantur, quaeque huc illucque ad multos decipiendos circumferebantur, penitus perdere et abolere tentavit. Qua de causa collectis omnibus Manichaeorum libris, quos invenire poterat, iisdemque sedulo lustratis, ne cuiquam in posterum offendiculum praeberent, *ante fores basilicae S. Mariae incendio concremari jussit.* Qua occasione valde probabile est Gelasium tum celebre illud septuaginta episcoporum concilium habere voluisse, in quo, revocatis primum ad memoriam suorum praedecessorum statutis, divinorum utriusque Testamenti librorum catalogum concinnavit, et horum scriptoribus designatis, authenticas Scripturas ab apocryphis discrevit . In posteriorem vero hunc ordinem eos codices potissimum rejecit quibus haeretici **174** utebantur, quosque falso sub apostolorum nominibus in orbem Manichaei, Montanistae, Marcionitae, et alii inducere ausi fuerant. Hos ergo libros cum caeteris voluminibus quae multi haereticorum vel ad perdendam aut ad catholicam religionem labefactandam conscripserant, non solum papa Gelasius repudiavit, *verum etiam ab omni Romana catholica et apostolica Ecclesia eliminavit, atque cum suis auctoribus*

auctorumque sequacibus, sub anathematis indissolubili vinculo in aeternum damnata esse cum toto illo concilio definivit. Quinam autem qualesque fuerint Manichaeorum libri quos papa Gelasius tamquam falsos et supposititios suo decreto proscripsit, in praesens haud opus esse arbitror referre. Nam imprimis ille apocryphorum librorum catalogus pluries clarissimorum virorum studio illustratur in lucem prodiit; et ipsi deinde praecedentibus capp. de ejusmodi libris jam verba fecimus.

CAPUT XII. *S. Gelasio vita functo, Manichaei tertio Urbem inhabitant, quos tandem Symmachus papa, praedecessorum suorum exemplis insistens, in exsilium pellit, horum simulacris et codicibus ante Constantinianae basilicae fores incensis. De quorum simulacrorum usu dum agimus, explicamus quemadmodum Symmachus, varie ab imperatore Anastasio exagitatus, perperam de Manichaica labe fuerit postulatus.*

1. Manichaei, postquam, amissis Romanae urbis domibus, in quas se receperant, nullum alium amplius feliciorem incolatum sibi nancisci posse putarunt, magno animi fervore ab exsilio, quod patiebantur, se reducere posse cupiebant. Sed cum sancti Gelasii summi pontificis studium, quo in eos suosque codices animadverterat, ipsi plurimum

vererentur, idcirco non sat consonum veritati videtur eos poenarum exhaustos hic suos gradus reduxisse, cum adhuc ille summi pontificatus habenas teneret. Diem ergo clausit Gelasius anno 496, et Anastasium II habuit successorem. Qui, duobus in pontificatu consumptis annis, ex hac luce migravit, quin Romae de Manichaeorum secta quidquam tunc innotesceret. At non ita profecto Symmachi papae temporibus evenit. Qui, cum Christi anno 498 S. Petri thronum conscendisset, gravissima Laurentii antipapae factione cum urgente, Anastasii imperatoris auctoritate et potentia freta, jam Manichaei, superioribus temporibus bis in exsilium amandati, ex eo magno schismate occasionem arripuerunt iterum Romam proficiscendi. Forte enim ipsi arbitrabantur nullum aliud tempus magis opportunum sibi offerri posse quam istud. Quo videlicet aeque Ecclesia et imperio in duas scissis factiones, nec sacrae ecclesiasticae disciplinae rigor, nec imperialium legum severitas ab utriusque sacrae et civilis monarchiae ministris facile poterant promoveri et exerceri. Hoc itaque schisma sane gravissimum fuit, quo clerus atque senatus in duas divisi partes, quarum altera Laurentio Romanae Ecclesiae diacono, qui S. Mariae basilicam occupaverat, adhaerebat; altera vero Symmachum ipsum in Constantiniana basilica legitimis suffragiis et sacramentis electum et ordinatum sequebatur. Hisce ergo gravissimis motibus urbe Roma jactata, quid mirum si versuta Manichaica soboles aditum adinvenit tertio vel quarto Urbem hanc inhabitandi? Quippe quibus aditus latior effectus est, cum Symmachus papa et ejus adversarius Laurentius Ravennam a Theodorico rege Ariano acciti, coram eo **175** se sistere debuerunt, ut hujus schismatis et turbarum veluti arbiter constitutus in eos ferret sententiam. Turpe itaque hoc istius

schismatis facinus quoddam tyrannidis exemplum in Ecclesiam induxit. Nam Symmachus, qui laicorum principum legibus, vel decretis, in iis quae ad legitimam ejus electionem spectabant, subesse non poterat, ad majora praecavenda scandala, afflictis iis temporibus servire coactus, regio judicio atque decreto se submisit.

2. Jam vero aequitati Ecclesiaeque suae incolumitati, ne adversus hanc inferorum portae praevalerent, Deus ipse miris modis tunc opitulatus est, et omnes ambitionis turbae omnesque diri schismatis motus ad faustum felicemque exitum perducta sunt. Etenim Theodoricus rex in ea fuit sententia, sacris canonibus satis consona, ut ex duobus iis episcopis *qui primus ordinatus fuisset, vel ubi pars maxima cognosceretur, ipse sederet in sede apostolica. Quod tandem* (libri Pontificalis verbis utor) *aequitas in Symmacho invenit, et cognitio veritatis. Et factus est praesul Symmachus* . Sic itaque rebus dispositis, Symmachus Romam proficiscitur, ubi synodo congregata contra Laurentium diaconum, qui per subreptitiam ordinationem Romanum episcopatum invadere tentaverat, actus misericordia, apostolica auctoritate qua fungebatur, eum a canonicis vinculis, quibus cum ob tentatum schisma, tum ob illicitam ordinationem se obstrinxerat, exemit et exsolvit, eumque in *Nucerina civitate episcopum constituit.* Interim autem etsi diri illius schismatis factiones pene sopitae et abolitae viderentur; tamen quia odii et livoris virus multorum clericorum, atque patriciorum hominum, clarissimorum etiam propter consulatus dignitatem, qua functi fuerant, corda laeserat, eademque latenter gravius corruperat, idcirco Symmachi adversarii, jam audaciores effecti, decursu

temporis in saeviores seditiones eruperunt. Quare, quatuor elapsis annis, Festi et Probini factione in Symmachum recrudescente, hunc veluti criminosum apud eumdem Theodoricum regem postularunt, falsos subornarunt testes, Laurentium pseudopapam occulte a Nucerina urbe, ut Romam proficisceretur, revocarunt, et, priori renovato et aucto schismate, eumdem interpellarunt regem, *ut daret visitationem sedi apostolicae;* in dies itaque seditionibus gliscentibus, tum propter Petri Altinatis episcopi audaciam, qui sola regia auctoritate et potentia fretus contra sacros canones, visitatione intentata, Romanae sedis negotiis se immiscebat, tum propter Festi et Probini exconsulum furorem, qui civile bellum contra alios senatores, et praesertim contra Faustum exconsulem, ipsis invisum, intra ipsam Urbem instruxerant, cujus belli caedes et homicidia nec ipsi clerici evadere poterant, cum horum nonnulli, mulieres etiam et virgines monasteria inhabitantes plagarum ictibus afflictae ac vulneratae, ac sacerdotes tandem *ex invidia* immani, vel fustibus, vel gladio percussi occubuerunt.

3. Haec autem Romae in sexti saeculi exordiis, id est Christi anno 502, contigisse Ecclesiasticorum Annalium tabulae patefaciunt. Quo tempore videlicet conjici potest Manichaicam sobolem hic detitescentem numquam laetiores suos transegisse dies quam tunc, cum ecclesiasticae et civiles res susquedeque turbatae in eam animadvertere non sinebant. Brevi tamen horumce hominum gaudium in luctum atque moerorem versum fuisse, ex ejusdem Symmachi studio innotescit. Qui, primo Theodorici regis ejusque legati Petri Altinensis conatibus frustratis, deinde sedis suae invasore dejecto, centum et quindecim episcoporum concilium Romae

coegit, cui intrepidus se sistens ab objectis sibi criminibus sese purgavit. Et sancti pontificis vitae probitas, morumque integritas caeteraeque virtutes, quas homines invidiae odiique impotentes audacter calumniis impetebant, tamquam aurum probatae in cunctas ubique terrarum nationes, probis **176** omnibus viris plaudentibus, evulgatae fuerunt. Sed et hanc felicem justamque S. pontificis purgationem illud aliud bonum paulo post excepit; quo nimirum, senatoribus et Romano populo sensim a caedibus, seditionibus grassationibusque abstinere incipientibus, pax et tranquillitas Urbi et Ecclesiae illuxere. Symmachi autem gesta, varios multosque modos quibus tum a Theodorico rege et Anastasio imperatore Arianis, tum ab aliis ecclesiasticae et civilis militiae viris fuerat exagitatus, non commemorabo, ne extra scenam nobisque propositum scopum vagari videar. Nimis profecto haec praesens protraheretur oratio, si vel calumnias quibus criminabatur Symmachus enumerarem, vel ad synodos sex ab eo coactas pro suae sedis juribus, suaque innocentia purganda, Romanae Ecclesiae collabente disciplina instauranda atque firmanda, ad eos omnes haereticos et schismaticos procul a catholicorum societate propulsandos, qui, vel Ariana, vel Eutychiana, aut tandem Acephalorum polluti labe, verae religionis dogmata inficiabantur, sermonem converterem. Ejusmodi enim res non ad Manichaicam quam conscribere instituimus historiam pertinent. Quamvis in iis multa occurrant quae suprema apostolicae sedis jura produnt et vindicant. Ea ergo in praesentiarum referre tantummodo interest quae in causa de qua agimus Symmachi magnum animi robur patefaciunt. Qui cum maximis undique calamitatibus urgeretur, nullo tamen saeculi potestatum timore adduci potuit quominus

Manichaeos in Urbe latentes, quibus imperialis auctoritas patrocinabatur, ex Urbe amandaret, eorum simulacra codicesque deleret, atque incenderet. *Post haec omnia* (ait auctor libri Pontificalis in Symmachi Vitam) *beatus Symmachus invenit Manichaeos in urbe Roma, quorum omnia simulacra, vel codices, ante fores basilicae Constantinianae, incendio concremavit, et eos ipsos exsilio relegavit* .

4. In iis interim vocibus, *omnia simulacra,* nostra hac oratione insistere oportet, utpote novum aliquem Manichaeorum ritum et morem indicantibus, quem nullibi observavimus, quemque nullus hactenus eorum qui Romanorum pontificum Vitas notis adornarunt explicavit, quod negare Beausobre ausus est, ut vidimus cap. 4 hujus libri. Sed si unum potissimum Augustinum, qui omnes Manichaicos mores descripsit, consulamus, obscure saltem conjicere possemus Manichaeos ad putida fabulosaque eorum commenta, sacrilegamque theologiam indicandam, profanis signis et simulacris usos fuisse. Id imprimis indicare possent ea Augustini verba, quibus turpem Manichaeorum religionem, *non sectam, sed schisma gentium* nuncupaverat. Ea videlicet ratione quod in principaliori gentilium dogmate plures deos asserentium convenirent, sed in eo deinde a gentilibus dissidebant, *quod bona et mala, tetra et splendida, perpetua et caduca, mutabilia et certa, corporalia et divina unum non habere principium dogmatizabant* . Hoc enim tamquam gordianum nodum, vel Achilleum argumentum Faustus Augustino objiciebat, ut eam gentilium schismaticorum nuncupationem non tantum abjiceret, sed eos gentilibus multo esse pejores praedicaret. Contra vero Augustinus hoc assumptum probabat, Faustum atque Manichaeos exagitando, quod

Divinitatis cultum sacrilege et superstitiose *Soli,* et caeteris coelorum signis vel *Hile Telluri* atque conficto *Atlhanti* mundum sustentanti exhibebant, ea etiam adorabant, quae non erant et exstare sibi confingebant. Quare S. doctor ex ejusmodi ritibus et moribus ita ratiocinatur. *Hinc vos paganis dicimus deteriores, eo tantum similes, quod multos deos colitis; eo vero in pejorem partem dissimiles, quod ii pro diis ea colunt quae sunt, sed dii non sunt; vos autem colitis ea quae nec dii nec aliquid sunt, quoniam prorsus nulla sunt.* Tum S. doctor, aliquas gentilium fabulas *a poetis delectandi causa* **177** *confictas* in medium adducens, paucis percurrit quae de *Vulcano* claudo, de *Fortuna* caeca, de *Venere* adultera, de *Marte* belligero, de *Cupidine* pueri sagittantis eximiam formam gestante, *ad naturam rerum vel mores hominum ipsi pagani interpretari conabantur,* atque concludit: Hoc in eis irridemus, *quod male interpretata sic adorant, quae non intellecta, quamvis damnabiliter, tamen excusabilius adorarent.* Horum omnium autem aliquid in rebus inveniri Augustinus asseverabat, *quamvis ad hominum salutem et utilitatem nihil sint, et quae ex his interpretantur, in rebus inveniuntur.*

5. Haec ergo, et id genus multa alia, ex gentilium poetarum fabulis desumpta exaggerat ibidem Augustinus; quibus figmentis Manichaica opponit dogmata, ut inde concludat pestiferam hanc sobolem cunctarum gentium sectis esse deteriorem. Inter caetera autem, quae subjicit ejusmodi sunt: commentum illud videlicet, *quo primum hominum cum quinque elementis belligerantem describunt;* vel illud quo confingebant: *spiritum potentem de captivis corporibus gentis tenebrarum, an potius de membris Dei vestri victis atque*

subjectis mundum fabricantem, et splendide tenentem, reliquias eorumdem membrorum Dei vestri habentem in manu, et caetera omnia capta, oppressa, inquinata plangentem; vel denique Atlantem maximum subter humeris suis cum eo ferentem, quem fabulose comminiscebantur, et quasi in *tapete theatrico* delineatum intueri nugabantur. Haec, inquam, et alia innumerabilia, pariter inepta et insana, *nec pingendo, aut sculpendo, nec interpretando* Manichaeos demonstrasse idem Augustinus testatus est. Sed cum istius verba valde obscura videantur, nimis difficile erit conjicere an sancti doctoris aevo Manichaei statuarum, picturarum, aut simulacrorum subsidiis uterentur, ut facilius suorum *electorum* atque *auditorum* mentes perniciosas has fabulas imbiberent. Vel saltem prorsus difficile erit hunc Manichaeorum ritum et morem in simulacris gentium admittendis ex praecedentibus testimoniis intelligere .

6. Haec tamen atque alia hujuscemodi saepe nobiscum reputando, minime a libri Pontificalis verbis, aut ab Anastasii bibliothecarii testimonio, quibus Symmachum omnia Manichaeorum simulacra omnesque codices ante Constantianae basilicae fores disperdisse et incendio concremasse affirmatur, longius abscedendum esse indicavimus. Quinimmo his momentis non insistere, aut fidem denegare, gravissimum nefas reputavimus. Etenim illum imprimis simulacrorum usum nobis haud dubie persuadent *patriae Persarum leges,* ex quibus sacrilega Manichaeorum religio duxit originem; cumque nos docent sacra illa *Bemmatis* festa quae ad Manetis mortis cultum et in Dominicae resurrectionis contemptum singulis recurrentibus annis in Martio mense celebrabant. Qua de

causa sublime construebant *throni simulacrum,* magno divitiarum apparatu ornatum, quo gloriosum sui magistri Manetis natalem significatum esse sibi confingebant. Dum haec autem libamus, minime nos fugit, vel Manichaeos ipsos ad sui magistri honorem *super arundinibus lectos suos* insternere voluisse, ut sibi memoriam excitarent *Manem* in Perside, quasi in veritatis odium, *arundinibus* fuisse excoriatum, ut Nicetas asseverat ; vel quae in impiae eorum religionis testimonium, catholicaeque nostrae fidei ludibrum Manichaei ipsi excogitaverant, cum mutuatis **178** ex nobis crucis signaculo, Deiparae imaginibus , et id genus aliis, haec sacrilege et superstitiose obtruncabant difformabantque, et ea sic obtruncata et difformata modo veneranda proponebant, modo vero exsecrabantur, volentes iis signis artificiosis dogmata illa indicare, quae nefarius eorum antesignanus in orbem induxerat. Nihil ergo obstat quin magnus ille pontifex Symmachus, optime perspectis nequissimae hujus gentis sacrilegiis et superstitionibus, praeter omnes codices, omnia etiam illorum signa et simulacra, quae nefarium aliquod mysterium portendebant deleverit, et igne concremaverit. Neque enim S. pontifex Manichaeis et rebus quibus ipsi in nostrae religionis contemptum utebantur poterat indulgere. Summi enim pontificatus ratio et munus, quo tantis exagitatus adversitatibus fungebatur, istud etiam suae sincerae fidei publicum testimonium exposcebat ut cunctis innotesceret quantum ejus animus a Manichaico dogmate abesset, quantumque sectam illam exhorresceret.

7. Neminem tandem latere arbitramur, inter caeteras calumnias ab adversae factionis livore et invidia sancto

pontifici Symmacho constructas, eam non infimum habuisse locum, qua veluti Manichaici dogmatis reus per impiorum hominum ora traducebatur. Quam quidem turpitudinis laesaeque fidei notam ita longe lateque ejus inimici enuntiaverant, ut Constantinopolim Anastasii imperatoris Acacianae et Severianae factionis patroni aures penetraverit. Qua de causa, ut idem Anastasius excommunicationis sententiam in eum a Symmacho latam eluderet, atque facilius contemneret, sancto pontifici gravissimum hocce facinus multa increpatione objiciebat. Symmachum igitur oportuit publica suae fidei testimonia exhibere. Exhibuit autem, cum, Manichaeis in exsilium amandatis, horum codices et simulacra delevit .

Hocce vero suae fidei publicum testimonium omnem posse diluere calumniam Symmachus papa minime est arbitratus. Nam cum ab Anastasio imperatore famosum libellum conscriptum intellexisset, quo maledictis proscindebatur, et veluti Manichaeus apud ipsos Orientales et alios populos traducebatur, huic libello apologetica pro se ipso oratione occurrit, penitusque omnem Manichaicae labis suspicionem purgavit atque delevit. Jam vero quae de hac Symmachi apologetica epistola et de Anastasio imperatore Manichaeorum patrono dicenda supersunt, mox in sequenti explicabimus capite.

179 CAPUT XIII. *De Symmachi papae apologetica epistola adversus famosos*

imperatoris Anastasii libellos. Idem imperator multorum haereticorum vindex et fautor, etiam Xenaiam Manichaeorum principem in suam clientelam recepit. Ex quibus tandem occasionem arripimus ut ejusdem Xenaiae mores, institutum et scripta paucis expendamus.

1. Symmachi papae famam numquam gravius ejus hostes laeserant, quam eum eum veluti Manichaici dogmatis assertorem per multorum ora traducere ausi sunt. Id potissimum evenit cum famosus libellus ab Anastasio imperatore in sanctum pontificem conscriptus, multis quidem probris maledictisque refertus, quibus S. pontifex tamquam multorum criminum et laesae fidei reus palam traducebatur. In tali ergo gravi discrimine positus, famosis lustratis libellis, neque odio aut iracundia commotus est. Sed, sui muneris partibus potius apostolicaeque sedis honori consulens, numquam de ulciscenda injuria recogitans, stricto calamo illam celebrem scripsit epistolam, qua occurrens famoso Anastasii imperatoris libello, singulas in hoc contentas calumnias purgavit atque prorsus delevit. Et primo quidem suae catholicae fidei apologiam ab exemplo octo librorum quos Ambrosius ad Gratianum imperatorem scripserat orsus est, *quia illum non piguit gloriosius praedicare, et imperator non fastidivit gratanter accipere.* Animi deinde sui robur constantiamque S. pontifex palam facit, qua coram tyranno ethnico imperatore illi mortem intentante se sistere non formidaret, illud apostolicum Pauli monitum mente

revolvens, et ad illud provocans: *Vae mihi* (ait) *si non evangelizavero* ; *meliusque est in jucturam vitae praesentis incidere, quam sempiterna damnatione puniri* .

2. Ut plano deinde gradu et sensim sua oratione incederet, in eadem animi firmitate perstans, Anastasium veluti Romanorum imperatorem, et tamquam catholicum principem aggreditur et alloquitur, ut videlicet partes illas assumat, quemadmodum *etiam barbararum nationum legationes clementer admittere consuevit, et qualiscumque praesulis apostolici vocem patienter audire.* Et perinde quasi nullo gravissimarum calumniarum ictu posset commoveri, eam Domini promissionem recolit, qua dicitur apud Matth. : *Cum vos persecuti fuerint, et dixerint omne malum adversum vos propter justitiam gaudete.* Quod quidem interius gaudium, exterius dissimulare haud potens, benedictionem pro maledictione, honorificentiam pro contumeliis, charitatem pro odio imperatori sibi infenso studet rependere; ipsum tamen admonens ut divini judicis praecaveret indignationem, ne quanto ipse gravius offensus libenter remittebat, tanto cumulatius ab ipso offendente poena exigeretur. Non nihil hisce addit de maximo scandalo in Ecclesia tunc exorto, cum propter famosum libellum, quem ipse imperator in Ecclesiae caput conscripserat, tum propter anathemate damnatas Acacii, Severi et Acephalorum opiniones, quibus patrocinabatur; et statim ad varia S. P. provocat Scripturarum testimonia, ut inde imperator harum haereticarum opinionum depromat falsitatem. Interim vero cum pontificis animus, non suo, sed suae sedis honori majestatique prospicere **180** quaerit, ex eo vellicat et urget imperatorem, quod, humanis divinisque legibus spretis, cum magno

imperialis coronae dedecore accusatoris et judicis partes adversus summum Ecclesiae pontificem subiret. Propterea eum increpat scribens: *Dicis esse me Manichaeum. Numquid Eutychianus sum, vel Eutychianos defendo, quorum furor maxime Manichaeorum suffragatur errori.*

3. Qua quidem loquendi formula, et ironiae figura, non tantum se injuste de Manichaica labe indicat insimulatum; sed ipsum Anastasium carpere intendit, qui dum Eutychianis praesidia praestabat, etiam Manichaeis ipsis patrocinabatur, in suam videlicet clientelam Xenaia suscepto, qui, cum Manichaeorum esset princeps, imperatoris erga se amorem magis et magis fovere studebat, Eutychianorum partibus adhaerendo. Symmachus itaque ad delendas ejusmodi turpitudinum notas, atque ut Manichaico flagitio se numquam obnoxium fuisse ostenderet, urbem Romam tamquam testem appellat, provocatque ad apostolicae sedis scrinia, in quibus authentica sincerae fidei Acta asservabantur. Quoscumque vero minus sancte de ejus religione judicantes, aut saltem suspicari volentes, suis hisce scriptis lacessit, ut non reformident cum eo concertationes instituere, et objectorum sibi criminum veras probationes palam proferre, alioqui veluti infames et conviciorum reos habendos esse declarat. Ejus autem verba hic subjicere non incongruum arbitror, ut S. pontificis sensa apprime omnibus innotescant: *Roma mihi testis est, et scrinia testimonium perhibent utrum a fide catholica, quam in sede beati apostoli Petri veniens ex paganitate suscepi, aliqua ex parte deviaverim. Procedat aliquis, et aliqua ratione convincat. Alioqui convicia sunt ista, non criminum probamenta.*

4. Causam suam deinde post haec divino committit judicio, cujus quidem summam sapientiae providentiam se quondam expertum esse commemorat. Cum videlicet in pontificem legitimis renuntiatus suffragiis, ad Constantinianam proficiscens basilicam, pontificii ordinem suscepturus, ne lapidum imbre obrueretur liber evasit. Propterea Deum sibi opitulatorem semper habere sperans, nihil eorum quae sibi suaeque sedi noxia esse poterant permittere velle confidit. Nec enim imperatori argumenta esse poterant Deum Symmacho aut Romanae sedi fuisse iratum. Idcirco maximo animi vigore ita eum compellat: *Ostende ergo quid existimes arguendum, ut iratum maxime Deum quae non convenerant permisisse demonstres.* Et ut ulcera quae imperatoris animum laeserant et corruperant purgaret, aut sanaret: *An quia Eutychianis nullatenus acquiesco? Me quidem ista non sauciant; sed te palam aperteque demonstrant meum cogitasse honorem repellere, quem interventu suo beatus Petrus imposuit.* Non ergo Deum sibi hac de causa iratum esse potuisse variis adductis rationibus patefacit. Nam cum Eutychianis adversaretur, quos nec in communionem suscipiebat, quorumque dogmata repudiabat, eas partes obibat quae summum pontificem maxime decebant, cujus sacra potestas tantum ab imperiali distabat, quantum divina longe ab humanis rebus absunt. Quare inter utramque dignitatem comparatione instituta, imperatorem ita alloquitur. *Tu imperator a pontifice baptismum accipis, sacramenta sumis, orationem poscis, benedictionem speras, poenitentiam rogas. Postremo tu humana administras, ille tibi divina dispensat.* Atque ne superiorem sibi honorem vindicare velle videretur, aequalem saltem utrique convenire oportere asseverat. Haec igitur, et id genus alia, ad suae pontificiae

dignitatis gloriam, suae innocentiae praesidium, suaeque apostolicae sedis munimen et decus Papa Symmachus in medium adducit, eam potissimum turpitudinis notam purgaturus, quam Anastasius ei injuste inusserat, eum veluti Manichaicae sectae propugnatorem famosis libellis traducendo.

5. Quia vero laudatis famosis libellis eumdem Symmachum conspirationis reum in suam personam Anastasius declaraverat, quod videlicet, **181** Romano conjurante senatu, eum excommunicaverat, miris et veris rationibus huic objecto pontifex occurrens, facile et hanc evertit calumniam. Ait primo pontifex nihil innovasse, sed eamdem suorum praedecessorum agendi rationem se esse prosecutum: *Dicis quod mecum conspirante senatu excommunicaverim te. Ista quidem ego, sed rationabiliter factum a praedecessoribus meis sine dubio subsequor.*

Non igitur Symmachus omnium primus in imperatorem Anastasium excommunicationis tulerat sententiam. Sed eum, veluti Eutychianae aliarumque haeresum vindicem et patronum, duo alii Romani pontifices, Gelasius nimirum et Anastasius II damnaverant. Quam quidem sententiam utique revocasset Symmachus, si imperator, relictis haereticis, et Acacio praesertim, atque composito Constantinopolitano schismate quod fovebat, catholicis dumtaxat et apostolicis episcopis se consociare voluisset. Nam ab horum societate imperator recedens, nec amplius eorum conventibus se immiscens, jam quasi praecedentis contumaciae poenitens factus excommunicationis vincula dissolvere potuisset. Quare mitissimus pontifex gravissimis malis, quibus tantopere afflictabatur, hanc exhibet medelam: *Tu te noli miscere*

excommunicationi ejus (videlicet Acacii) *et non es excommunicatus a nobis. Si te misces, non a nobis, sed a te ipso excommunicatus es. Ita fit ut in utroque, sive discedes, non sis excommunicatus a nobis, sive non discedas, non sis excommunicatus a nobis.*

6. Longa post haec exaggeratione Symmachus Anastasium insectatur, tum quod, ipso ad apostolicam Petri sedem evecto, imperiales (*ut mos erat) litteras* non scripsisset, de sua fide et filiali amore pontificem faciens certiorem, utpote cui Domini Salvatoris ore cura totius Ecclesiae fuerat delegata. Quam gravem omissionem ea dumtaxat de causa pontifex reprehendit, ne Dominici gregis curam negligere videretur; non vero ut suo magis honori consulere voluisse quis arbitraretur. Tum vero in eumdem imperatorem invehitur, quod militari manu catholicos compulerit ut schismatica et haeretica labe pollutis communicarent. Quam agendi rationem, veluti horrendum detestandumque facinus, exsecratur. Cum haudquaquam saeculi principibus, *quantalibet mundi potestate subnixis,* licere aut convenire possit ea ecclesiastica infringere jura, quae fere a catholicae Ecclesiae incunabulis non divinis tantum, sed etiam imperialibus legibus firmata et declarata fuere. Quare ei objicit, et in ejus revocat mentem, quemadmodum Christiana religio ab apostolis usque ad sua tempora, tot tantisque modis ab adversariis multarum persecutionum generibus afflicta et jactata, nec opprimi nec dejici potuerit; sed ipsi persecutores malo exitu perierint, et ipsa orthodoxa veritas semper et undequaque praevaluerit. Eo uno interim pontificis animus magis urgebatur, ut pagani, vel alii homines paganis deteriores, cum, omnium aliarum

haereseon malis opinionibus in Orientem, et apud Constantinopolim potissimum, fractis apostolicae traditionis regulis, habuerint *publice licentiam profitendi nefaria sua dogmata, et sola catholicae communionis libertas putatur ab iis qui se religiosos existimabant subruenda.* Cum ab hisce ergo gravissimis malis pontificis animus se sentiret cruciari, nec iisdem (ut exoptabat) posset mederi, ad divinum provocat judicium, cujus praesidium sibi minime praestolari poterant qui temerariis ausibus catholicam veritatem oppugnare tentaverant.

Denique vero antiquorum imperatorum laudat consuetudinem, qui, vel imperii gubernacula suscipientes, vel apostolicae sedis novos praesules institutos esse noscentes, *ad eam protinus sua scripta miserunt, ut docerent ejus esse consortem.* Quod facere cum Anastasius praetermisisset, se ab ea alienum esse profitebatur; et propterea tamquam *aemulum, reum, et inimicum* vitandum esse S. pontifex judicavit. Quemadmodum autem imperator Manichaeis etiam patrocinaretur paucis S. pontifex indicavit, ut nos mox dicturi sumus Xenaiae causam explicantes.

182 7. Quis igitur, qualisve fuerit Xenaias, Philoxenus etiam appellatus, quem Manichaici dogmatis sectatorem plerique affirmarunt, cum ex veteribus, tum ex recentioribus scriptoribus facile intelligemus. Cui imprimis ex Perside in Romani imperii ditionem advenienti, Petrus Chnapeus et imperator Anastasius cum maxime patrocinarentur, tot tantasque turbas et clades in catholicos excitavit, ut, prorsus dissolutis omnibus Christianae societatis vinculis, aut schismata, aut errores ubique grassarentur. Symmachus papa in fine suae apologiae contra Anastasium imperatorem id

testatus est, suppresso tamen nomine, Xenaiam hisce verbis, tamquam falsitatis propugnatorem, insectando: *Non mirum si catholicos persequuntur Manichaeorum patroni, cum falsitas non possit non persequi veritatem. Non mirum si in orthodoxos saeviant, quibus potest cum cunctis haeresibus convenire, et universis erroribus amici non possint nisi solis esse non errantibus inimici* . Antequam autem de nefarii hujus hominis in catholicos saevitia peculiariter quidquam disseramus, de ejus patria, origine moribus atque institutis verba facere nobis opus est. In quibus omnibus persequendis ne longe a veritate aberraremus, clarissimi viri Joseph Assemani Bibliothecae Orientalis volumina lustranda suscepimus, ut ea quae ad rem nostram facere videbantur seligeremus.

8. Xenaiam ergo genere Persam in oppido *Tahal* provinciae *Garmaeorum* duxisse originem edocemur, conditione praeterea fuisse *servum, et divini baptismatis exsortem,* plerique veteres scriptores affirmarunt; quibus tamen refragari posse contendit idem Assemanus, qui propterea ab ejusmodi turpitudinis nota Xenaiam, variis adductis argumentis, conatus est vindicare. Affirmans videlicet hunc, alioqui scelestissimum hominem, *baptismo* non caruisse, et se ordinatum clericum non confixisse cum ex Perside in Syriam adveniret. Duas ea de re gravissimas profert conjecturas, alteram desumptam ex Xenaiae agendi ratione, qua videlicet antequam extra Persidem proficisceretur, strenue, et Nestoriano dogmata, et Ibae Aedesseni, Marisque Persae in Garmaeorum urbe, cum nonnullis aliis sese opposuit, quae omnia *vernulae homini, et nondum baptizato convenire non poterant.* Alteram vero ex

ejusdem Xenaiae scriptis deducere nititur. In quibus non tantum genuinam exprimit baptismatis formam; sed in ea se esse baptizatum et Christum induisse non semel professus est. Possent haec quidem a contraria opinione nostrum animum avertere, si maximam apud nos scriptoris auctoritatem potius quam rationum momenta persequi vellemus. Tanta enim ille scientia et eruditione pollet in describendis Syrorum rebus, ut caeteros cum superiores, tum sibi coaevos, suae nationis scriptores antecesserit. Sed a docto, alioqui mihi amicissimo viro, veniam praestolabor, si utramque conjecturam cui pro vindicando Xenaiae baptismate credidit insistendum nutare affirmabo. Quoad primam ergo conjecturam attinet, videlicet in Garmaeorum urbe Xenaiam una cum quibusdam aliis viris Nestoriano [dogmati, Ibae Aedesseni, Marisque Persae conatibus sese opposuisse, quid tum? etiamsi isthaec, quae ex prorsus incertis monumentis deprompta sunt, vera forent; an versipellis homo, qui Manichaicam profitebatur sectam, arte carere poterat ad suam impietatem occultandam? Nestorii enim et Eutychis dogmata directe unum potissimum palmarem Manichaeorum errorem evertebant. Manichaei quippe negabant Christum verum hominem fuisse, vere natum, vere passum et mortuum, atque in eo nonnisi umbratilem et phantasticam carnem praedicabant. A quo errore quidem longissime distabant Nestoriana et Eutychiana dogmata. Nestoriani quippe duas veras in Christo distinctas docebant esse naturas, totidemque personas. Eutychiani praeterea humanitatis in Christo **183** veritatem non inficiabantur; sed eam in unitione a divini Verbi natura, vel fuisse absorptam, vel in Divinitatem conversam contendebant. Quando igitur certo adhuc constaret Xenaiam strenue utrique haeresi sese opposuisse, non inde inferri

posset baptismate fuisse purgatum, cum jam Manichaeis nomen dedisset. Nescio praeterea an Ibae Aedesseni et Maris Persae conatibus Xenaias in Garmaeorum Persarum urbe facile se opponere potuisset. Omnibus enim perspectum esse arbitramur ejusmodi duorum illorum episcoporum conatus non nisi post Ephesinam generalem synodum, in Cyrilli Alexandrini odium, fuisse adhibitos; atque eos inter et Alexandrinum antistitem inimicitias et odia recruduisse ob Nestorii condemnationem, atque perdurasse ad Berytensem usque conventum, ut ex decima Chalcedonensis concilii actione intelligimus. At Xenaiam tum in lucem editum fuisse quis probat, aut unde colligitur? In Actis profecto Berytensis concilii, Ibae causa coacti, aut in libellis sive scriptis eorum qui Ibam Aedessenum cum de mala fide tum de variis criminibus postulabant, Xenaiae, aut Philoxeni nomen non offendimus . Cum tamen omnia nomina accusatorum qui sese Ibae ejusque conatibus opposuerant descripta inveniamus. Quid demum, si ultro daremus, absoluto Ephesino concilio, quod Nestorium damnaverat, Xenaiam in lucem editum? forte eum tantae maturae aetatis, auctoritatis doctrinaeque virum tum fuisse arbitrabimur, ut duorum episcoporum de fidei rebus disputantium conatus oppugnare potuisset? Certe in hoc fungendo munere prima fidei rudimenta, quibus pueri edoceri solent, haudquaquam poterant sufficere. Cum illud Nestorianorum dogma episcopis plusquam bis centum numero, maximum negotium exhibuerit. Verum eo tempore Xenaiam aut nondum lucem aspexisse, aut saltem pubertatis annos vix attingere potuisse, ex reliquo ejus vitae cursu edocemur. Si quidem ab Ephesina oecumenica synodo ad Xenaiae obitum usque plusquam nonaginta anni intercesserunt. Vita enim functus est Xenaias, etiam

Assemano auctore, post annum 522, et Ephesina synodus rejicienda est in annum 431, quo tempore haud arbitror hunc Manichaeorum signiferum ortum fuisse.

9. Si vero mihi objiciatur Nestorianorum Ibae Aedesseni Marisque Persae in Garmaeorum urbem conatus ad aliud posterius tempus esse referendos, non repugnabo. Verum tanta temporis mora inter utrumque confingenda non est, ut merito conjecturas ducere possimus tum Xenaiam fuisse ortum, et tot tantaque sibi subsidia comparasse ut Nestoriano dogmati hujusque propugnatoribus strenue se opponeret. Nam Ibas suis iis conatibus ad finem vitae usque non institit; sed, cum Cyrillo Alexandrino pace inita, ab omnibus haereseon motibus ante Christi annum 445 sese temperavit, ut ex Tyri et Berytiorum synodis intelligitur. Igitur quamvis ab hoc anno, vel a subsequenti, Xenaiae natalis dies esset repetendus, jam prior illa Assemani conjectura concideret; istudque haereseos et nequitiae monstrum post 77 aetatis suae annum occubuisset, quod plane iis repugnat quae de hoc homine, antequam vitam finiret, Assemanus descripsit . Fatetur enim Xenaiam, ante vitae exitum, Anastasio imperatore favente, sive jubente, pluribus pseudosynodis praefuisse; varia et longissima confecisse itinera; quatuor annorum spatio, Justini imperatoris decreto, a sua sede exsulasse; huc illucque, modo in Thraciam, apud Philippopolim; modo in Paphlagoniam, apud Gangrensem urbem, in qua fumo enecatus interiit, se recepisse. Quae quidem omnia cum talem, tantamque laborum, et aerumnarum copiam portendant et indicent, vix adduci possumus ut existimemus ejusmodi mala et incommoda ab homine summam senectutem agenti sustineri potuisse.

184 10. Gravioris quidem ponderis est alia conjectura ab Assemano adducta, qui ut probet Xenaiam baptismatis non fuisse exsortem, primo provocat ad ejusdem Xenaiae scripta, quibus de sua fide atque baptismate fert testimonium; tum eum baptizatum fuisse conatur ostendere ex Syriae PP. silentio, qui haudquaquam sibi manus imponere a Xenaia permisissent, si illum nec baptizatum, nec rite fuisse ordinatum scivissent. Minus roboris tamen huic vindiciarum generi subest, si testimonium ex aliorum scriptis petamus. Theodorus ergo Constantinopolitanae Ecclesiae lector, qui Xenaiam viderat, cum fuerit ei coaevus, non tantum ex fama (ut ait Assemanus), sed ex Syriae episcoporum narratione, scribit: *Persa quidam, Xenaias vocatus, quem tempore sacerdotii sui Calendio, inveniens ecclesiastica adulterare dogmata et castella excitare, pellit a regione. De hoc multa quae a diversis audiens scrutatus sum ex parte dicam. A Persarum enim regione proprium dominum fugiens ad Romanorum pervenit.* Et paulo post. *Hunc Petrus pro Cyro Hierapoliensium Ecclesiae episcopum transmittit. Quem non post multum episcopi e Perside venientes quasi vernulam arguebant, et ut divini exsortem baptismatis. Quo comperto, Petrus, quod oporteret fieri non curans, dixit sufficere illi episcopi consecrationem, ad supplementum divini sacramenti* . Cujus quippe testimonii vim si sedulo perpendamus, difficile ei poterimus refragari. Nam Theodorus lector non disseruit de homine sibi plane incognito et absente, cujus facinora saltem principaliora cum sibi tum Constantinopolitanis omnibus non essent notissima, ob favorem potissimum quem et Zenonis et Anastasii imperatorum Orientalium sibi Xenaias comparaverat. Floruit enim Theodorus circa Christi annum 515, et propterea non ex

fama solum, sed ex iis quae viderat et quae ab aliis sibi coaevis audierat historiam descripsit. Praeterea an non reclamarunt Persarum episcopi, Xenaiam ad Hierapontanum episcopatum assumptum conspicientes? Non ex aliis quam ex Persarum episcopis clamores prodierunt: Xenaiam Hierapoli consecratum episcopum *vernulam et baptismatis exsortem fuisse.* Quod si iis fidem non esse adhibendam Assemanus arbitrabitur, quam fidem, quaeso, sibi mereri poterit Xenaias, qui a suis concivibus episcopis reprehensus, et tamquam paganus accusatus, ut hanc infamiae notam dilueret, et ne ab episcopali sede exturbaretur, epistolam de Verbi Incarnatione scripsit ad Zenonem, qua vaferrime et nimis studiose se fuisse baptizatum confingit? An non ejusdem Xenaiae studium produnt illa eadem verba, quibus Assemanus insistit? Is enim in una atque eadem fere periodo, bis, ter quaterque, quaesita occasione de suo loquitur baptismate. Artem quidem in hac parte omnium nebulonum secutus, qui suo dumtaxat ipsorum testimonio justas sibi objectas accusationes diluere conantur. En Xenaiae verba, quae recitat Assemanus: *Unigenitus Filius unus est de Trinitate, sicut ipse significat cum ad discipulos suos ait: Ite docete omnes populos, et baptizate eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Igitur* (scriptoris agendi rationem annotemus), *igitur in ejus nomine baptizatus sum qui mortuus est; et illum, cujus in nomine baptizatus sum, confiteor pro me mortuum fuisse; eum denique, cujus in nomine et morte baptizatus sum, credo me ex baptismo induisse.* Tantum igitur abest ut hac scribendi ratione Xenaiam baptizatum arbitremur, quin immo majori ducamur suspicione eum *baptismatis fuisse exsortem.* Non enim ad sui baptismatis testes pro vocat, sacramenti ministrum non nominat, neque locum, neque tempus designat,

quo Christum *baptismate* induisset, sed sui baptismatis se solum testem et vindicem facit.

11. Nullum vero alium vindicem, praeter se ipsum, Xenaiam habuisse, produnt etiam Nicaeni secundi generalis concilii Acta. Nam quinta **185** actione, cum Demetrius diaconus, vasorum custos, Theodori lectoris verba superius laudata legisset, nullus ex tercentis quinquaginta illis Patribus, saltem pro episcopatus honore, illud testimonium tamquam commentitium aut dubiae fidei rejecit, sed Theodoro isthaec describenti omnes fidem adjunxere. Et tantam quidem, ut Tarasio doctissimo sanctissimoque viro Constantinopolitano antistite interloquente, caeteri omnes episcopi *Xenaiae non baptizato et Manichaeo, et iis qui phantasiam* praedicabant et Christi humanitatem negabant, anathema dixerint. Nescio igitur cur quave ratione quis possit nunc illum Xenaiam ab utraque illa labe purgare? credendo videlicet nec baptismate caruisse nec Manichaeis nomen dedisse; cum nec unus ex illis 350 Patribus in probando mox laudato Theodori testimonio vel haeserit levius?

12. Ne tamen eo unico Theodori lectoris testimonio et Nicaeni secundi concilii approbatione, quae multo studio et eruditione qua pollet Assemanus mitius explicare conatur, nos dumtaxat insistere videamur, Antiochenam pseudosynodum a Petro Fullone coactam, prout ab auctore synodici libelli exprimitur, subjicere non pigebit. Hanc ergo synodum Petrus Fullo ab exsilio ad Antiochenam reversus Ecclesiam, Zenone imperatore, catholicis episcopis infenso, illi favente, coegit circa Christi annum 485, ut Labbeus, Pagius, Stephanus Baluzius aliique annotarunt. Tum enim Fullo diro actus furore, Chalcedonensem oecumenicam synodum *anathemate*

notavit, et multis cum sceleribus Xenaiam Hierapolis episcopum designavit, genere Persam, baptismi expertem, conditionis servilis fugitivum, et haereseos Christianos accusantis ducem acerrimum. De his vero profanis illegitimisque ordinationibus quas Petrus Fullo peregerat Theophanes verba fecit, ita scribens: *Petrus autem Fullo, Antiochiam ingressus, multa nefanda perpetravit, ut puta synodi exsecrationes, episcoporum abrogationes, noxiorum intrusiones, ordinationes illegitimas, et his similia.* Theophanes ergo, emunctae naris scriptor, etsi in variis antiquorum gestis recensendis Theodorum lectorem fuerit secutus, quia tamen nec ab Xenaiae aetate procul, *illegitimarum ordinationum descriptione,* hunc hominem *vernulam, baptismatis exsortem,* in Hierapolitanam episcopatus sedem intrusum obscure saltem designare voluit. Is enim cum gestarum rerum historiam Romanos inter et Persas scripsisset ad annum usque 573, nec Petri Fullonis episcopi Antiocheni gesta, nec illegitime ab eodem Petro Fullone ordinati episcopi eum latere poterant. Nemo igitur ista scribenti mihi succenseat, aut contrahat frontem, quod viro doctissimo, et de litterariis rebus jam optime merito, hac in re non subscripserim. Studium enim veritatis inquirendae investigandaeque, non rixandi libido, ne a Theodori lectoris testimonio et a Nicaeni secundi concilii auctoritate levius resilirem, prorsus meum animum affecit, ut quod candide intelligo religione etiam palam profiterer. A qua quidem agendi ratione haudquaquam recedam, Xenaiae Manichaeismum explicaturus.

13, Hanc quoque labem idem cl. Assemanus Xenaiae Magbugensi non asseruit; etsi scelestissimum hominem eum

appellet . *A Manichaica haeresi* (ait) *quantum Xenaias abhorruerit, constat ex multis voluminibus mox recensendis, in quibus Eutychianos ille et Manichaeos diserte refellit.* Et primo quidem si Xenaias suis in Operibus etiam *Manichaeos diserte refellit,* qua de causa Theophanes Byzantius scribit: *Xenaiam, quoque Philoxenum nomine, Hierapoleos episcopum cum Manichaeis sentientem,* a Justino seniore in exsilium pulsum fuisse? Id autem contigit Christi anno 518, ut probat eminentissimus Norisius de Epochis Syro-Macedonum. Cur praeterea idem scriptor, Xenaiae secundam ad **186** urbem regiam Constantinopolim narrans profectionem, scripsit: *Xenaiam Manichaeorum sectatorem, Philoxenum alias dictum, utpote qui una secum sentiret, Anastasius Byzantium accersivit?* At Anastasius imperator non modo studiose Manichaeis favebat, ut ex Symmachi papae apologia diximus in superioribus; sed et Manichaica dogmata tuebatur, quia ex Manichaea matre procreatus. *Manichaei et Ariani* (ait Theodorus lector testis ocularis) *ob Anastasii promotionem sibi gratulabantur. Manichaei quidem, eo quod mater illius sectae ipsorum cultrix esset studiosissima* . Si ergo ambo, Xenaias videlicet et imperator Anastasius, eamdem prorsus doctrinam profitebantur, et hujus doctrinae causa imperator Constantinopolim illum *Xenaiam Manichaeum* accivit; si praeterea Anastasii mater Manichaeorum *sectae cultrix studiosissima erat;* qui fieri poterit ut veterum scriptorum fidem sibi apprime suffragantium despiciamus, levioribus quibusdam conjecturis innixi? Non ita profecto nostri majores fecere, qui, in Christi nomine, ad Nicaenam secundam illam synodum convenientes, nequissimum illum Xenaiam Manichaeorum sectatorom et principem judicarunt,

testimonium etiam alterius antiquioris scriptoris secuti, Joannis videlicet Diacrinomeni qui affirmavit illum consuevisse eas imagines *quae Christum figurabant in abditis locis occultare,* ut nimirum innueret Christum non veram humanam naturam, sed phantasticam dumtaxat et umbratilem assumpsisse; quod palmare Manichaeorum dogma fuisse, jam nos abunde satis in praecedentibus capitibus probavimus.

13. Jam vero mihi deesse videbor, si praeteream silentio quae Assemanus adduxit pro hac Xenaiae Manichaica labe diluenda. Scripsit enim Xenaias ad quosdam Syriae monachos de Verbi Incarnatione epistolam, qua utriusque naturae, divinae videlicet et humanae, *veritatem* Christo Domino asseruit. Hujus autem epistolae Syro sermone conscriptae summam in quinque capita divisam exhibet, et sub numero tertio isthaec verba Latine reddita subjicit : III. *Si is qui incarnatus est* (Deus est), *Deus quoque erit, qui natus est; et sicut qui in Virginem ingressus est, unus erat spiritualis, cujus spiritualis natura ex Patre est; ita idem ipse unus ex eadem Virgine prodiit, cujus ex natura veritatem corporis sui habet. Quamobrem recte appellatur Virgo Dei Genitrix, eo quod unam Dei incarnatam personam ineffabiliter genuit.* Haec, inquam, et id genus alia, ex variis Xenaiae epistolis aut scriptis Assemanus pronuntiat, quae Manichaeorum haeresim prorsus oppugnant. De hujus vero scriptoris et interpretis fide, maxime in vertendis e Syriaco in Latinum sermonem monumentis, dubitari non potest. Secutus vero ne fuerit Xenaias suae fidei dictamen in iis scribendis, an secus, dubitari potest. Quemadmodum etiam dubitare licet an scripta videlicet quae sub Xanaiae nomine modo circumferuntur ex ejus prodierint officina, an in Syrorum libros et codices

alicujus impostoris studio et confictione irrepserint. Ea quidem prorsus latuerunt Theodorum Lectorem, Theophanem, Evagrium, Persarum episcopos, Nicaeni secundi concilii Patres, sequentium saeculorum scriptores; qui, non ex inani timore, sed maximis rationibus adducti, hunc nebulonem veluti Manichaeorum ducem et principem traduxerunt. Valde difficile ergo videtur isthaec scripta, si revera **187** exstiterunt, non innotuisse iis viris qui hujus flagitiosissimi hominis patriam, conditionem, mores, instituta et dignitates descripsere. Vel tandem si exstabant, num ita forte in Syrorum scriniis delitescebant, et in fidas includebantur custodias, ut non nisi novissimis hisce temporibus Assemani studio et laboribus in hominum notitiam pervenire potuerint? Certe Assemanus, qui ejusmodi Opera suis animadversionibus illustranda suscepit, nec unum dumtaxat scriptorem fide dignum laudat, qui talia Opera Xenaiae adjudicet. Et quamvis quandoque ad unum aut alterum testem provocet, hos tamen tamquam Eutychianos et Monophysitas carpit, vellicat atque condemnat. Praeterea, deficientibus jam supparum scriptorum testimoniis atque consensu, an non exquirenda forent ad Xenaiae epistolas consonantia responsa? Scripsit ille ad imperatorem Zenonem et ad monachos diversorum monasteriorum incolas. Ubi, quaeso, horum omnium responsa, ut rimemur an sibi concinnant, vel iis aliqua nota insit quae eruditis oleat suppositionem? Ego enim cum in tanto versarer discrimine, suspicione maxima adducebar falso Opera illa Xenaiae ab aliquo sycophanta fuisse afficta. Suspicionem actitavit cl. Assemani agendi ratio: qui in gravissimis offendens scopulis, quos praecavere haud poterat, tum Xenaiam aut ementitum, aut aliquem Xenaiae nomine confictionem voluisse astruere

asseverat. Cujusmodi porro est illud commentum: *Nestorium haeresiarcham a S. Leone papa ad Chalcedonensem synodum evocatum fuisse*. Haec tradit Xenaias in epistola ad Senonenses monachos, cujus argumenta persequens Assemanus, hocce, tamquam putidum figmentum, esse rejiciendum annotavit. Nam antequam S. Leo Magnus catholicae Ecclesiae obtineret pontificatum, jam Nestorius, in quartum exsilii locum ablegatus, lingua vermibus corrosa, anno 436 interiit, ut quidam dixerunt; vel saltem usque ad annum 439 in oasim vixit, ut Socrates affirmavit ; S. Leo Magnus vero nonnisi sequenti anno 440, die 28 Julii, ad pontificatus solium elevatus fuit. Qui de Chalcedonensi congreganda synodo consilium habuit anno 450, hancque demum sequenti anno fuisse celebratam, cum sacrae tum profanae tabulae patefaciunt. Palmarem, inquam, hunc errorem annotat Assemanus, et, suspensus haerens, nescit cui illum adjudicet, Xenaiae videlicet, aut alicui Monophysitae Xenaiam sibi patronum quaerenti.

14. Non igitur laudatis scriptis doctus vir Assemanus tantam fidem censuit adhibendam, ut plene hunc a Manichaeorum erroribus abhorruisse arbitretur. Nam et quaedam Xenaiae dictiones ei occurrerunt, quae haereticum Manichaeorum sensum praeseferunt. Has inter celebris est illa quam Orientalis scriptor subjicit ex libro theologico *Radiorum* nuncupato; videlicet: *Philoxenus, inquiunt, passiones Domini voluntarias, non naturales, agnoscit. Moyses quoque Barcepha corpus Adae, antequam is peccasset, Dominum induisse testatur. Denique in historia mar Barsumae corpus Domini nostri haud instar corporis humani esse dicitur*. Has autem omnes dictiones

Manichaismum spirare, et Manichaeorum fabulosa figmenta continere, quis ignorat? Quas tametsi libri auctor non omnes Xenaiae seu Philoxeno adjudicet, singulas quidem ex nefaria Manetis officina prodiisse, praecedentes nostrae elucubrationes abunde patefaciunt. Sed Manichaismum, istud Philoxeni dictum indicare, videlicet, *passiones Domini voluntarias,* et ipse Assemanus asseverat, illudque scriptoribus a nobis recensitis occasionem praebuisse ut Xenaiam hujus haereseos reum traducerent affirmat. Sed doctus vir arbitratur aut Philoxenum in *Incorrupticularum* impegisse errorem, ex Manichaicis quidem principiis derivatum; aut ob inconstantiae vitium, quo frequentius haeretici jactari solent, quibusdam Manichaeorum placitis adhaesisse, quamvis ipse in libris suis ea passim exsecretur.

188 Utcumque ergo res se habeant, jam nec Xenaias ipse, Assemano auctore, ab omni Manichaismi labe purgari potest, nec Opera quae sub ejus circumferuntur nomine, illique adjudicantur, suppositionibus, laciniis atque interpolationibus carent. Quo itaque innixi fundamento, relictis veterum et supparum scriptorum testimoniis, de ejus fide judicabimus? Laudatis innixi scriptis in erroris discrimen adducemur, cum certo non innotescat an volumina illa ex vera Xenaiae officina prodierint, an in illis conscribendis suae fidei dictamen fuerit secutus, an denique aliorum studio falsata fuerint, ad occulendam seu delendam eam Manichaismi notam quam veteres scriptores et septimae synodi Patres eidem inusserant.

Verum in his omnibus conscribendis diutius quam par erat immoratum me fuisse intelligo, potissimum quia monumenta Syriaco sermone conscripta nec lustrare queam, nec eadem

interpretari; quae sane cuique opus esse debent eorum qui causam ejusmodi ad exitum perducere cupiant. Quare, praetermisso hoc disserendi genere, illud unum dumtaxat subjicimus, totum pene Orientem Anastasii imperatoris et Acephalorum studio Manichaica labe fuisse pollutum. Quod ut clarius innotescat meliusque intelligatur, ultimum de Manichaeorum historia conscribimus caput, cum reliqua quae dicere possemus de nefaria hac haeresi apud Armenos postmodum Paulicianorum studio propagata sufficienter a Petro Siculo et a Photio fuerint descripta.

CAPUT XIV. *Manichaeos urbem Romam adhuc inhabitantes Hormisdas papa plagarum examinatione discussos exsulatum abire cogit. Beausobre nugae cavillationesque refelluntur. Constantinopolitana Mennae patriarchae synodus Severum, Anthimum aliosque Acephalorum principes, veluti Manichaici dogmatis propugnatores, damnat. Tandem nonnulla annotantur de Manichaeis ex Petri Siculi et Photii historiarum libris.*

1. Antequam aliquid de Orientalium episcoporum in Manichaeorum causa gestis dicere aggrediamur, Hormisdae papae agendi rationem et in eosdem haereticos judicium

paucis describere necessarium ducimus. Quippe qui cum vipeream hanc sobolem Romae delitescentem reperisset, omnes sui animi nervos ad eam penitus abolendam adhibuit. Christi ergo anno quingentesimo decimo quarto, cum Anastasius imperii habenas teneret, Symmachus papa ex hac luce migravit. Huic vero eodem anno Romae Hormisdam suffectum fuisse, ecclesiasticae tabulae patefaciunt. An vero in hujus pontificatus exordiis aliquas Manichaicae sectae reliquias, ex praecedenti Symmachi papae inquisitione superstites ibique latitantes, repererit; an vero, Symmacho dumtaxat vita functo, tertio aut quarto anno ex aliis Africae, Orientis aut Italiae regionibus ad Urbem inhabitandam convolaverint, ex nullo Christianae rei monumento innotescit. Verum si Pontificalis libri, in quo Romanorum antistitum gesta describuntur, ordinem persequi velimus, Hormisdam post plures in pontificatu annos transactos, Manichaeos Romae reperisse credendum est. Nam idem summus pontifex primos quatuor sui regiminis integros annos insumpsit, ut Anastasium imperatorem, multarum haeresum, ut vidimus, propugnatorem et vindicem, ad bonam frugem reduceret. Quod cum semel iterumque, per suos legatos ea de causa Constantinopolim missos, tum per **189** epistolas, obtinere incassum tentasset, et pia Rom. pont. voluntas semper frustrata mansisset, *tandem imperator, nutu Divinitatis fulmine percussus, miserrime obiit.* Cui cum religiosissimus princeps Justinus in imperio suffectus fuisset, quod tantopere studebat Hormisda, mirifice consecutus est, anno 519, legatis Constantinopolim missis, quos inter fuit sanctissimus ille vir Germanus Capuanus episcopus.

2. Orientalium itaque cum Romana sede pace redintegrata, simulque cum haereticis damnata Acacii, Euphemii, Macedoniique memoria, nec non Zenonis et Anastasii imperatorum, demum Manichaeorum sobolem exsulatam ex Urbe abire compulit. Quare si nos libri Pontificalis auctorem, in Hormisdae papae gestis describendis, rerum temporumque ordinem fuisse secutum arbitrabimur, hocce pontificis in Manichaeos judicium post annum 519 contigisse affirmabimus; verum parum utili et in incerto versanti quaestione praetermissa, Hormisdae in Manichaeos agendi rationem attendamus. *Hic* (ait laudatus scriptor) *invenit Manichaeos, quos etiam discussos cum examinatione plagarum exsilio deportavit* . Nova haec plane est ecclesiastici judicii forma, quam ab Hormisda in Manichaeos adhibitam auctor describit. Non enim ante hujus pontificis tempora, ecclesiastica auctoritate haereticos *cum plagarum examinatione discustos* legimus. Et quamvis imperatores saeculique judices, ut penitus eam sobolem delerent, varia poenarum genera jam pridem decrevissent, vel eorum bona proscribendo, vel eos omni humano jure privatos in exsilium abire cogentes, plagis autem verberibusque affligendos a quopiam hactenus definitum fuisse haud intelligimus. Verum publica saeculi auctoritate exsecutioni demandatum existimamus, ne videlicet lenitatis leges, quibus Ecclesiae pastores sanctissime haerebant, violarentur. Conquisitis praeterea omnibus Manichaeorum libris sive codicibus, summus pontifex, eadem suorum praedecessorum exempla secutus, *ante fores Constantinianae basilicae concremavit,* tantoque metu et terrore in horum scelestissimorum hominum animum excitato, ab exsilio Urbem amplius remeare non cogitaverunt.

Haec tamen Hormisdae, Symmachi, Gelasii, Leonis, aliorumque Romanorum pontificum in Manichaeorum libris comburendis agendi ratio ab acatholicis viris non omnino probata est. Eam enim potissimum parum utilem et tutam ostendere conatur Isaac Beausobre , qui in suis de Manichaica Historia libris, varias cum imperatorum tum magistratuum leges de haereticorum vel Christianorum codicibus perdendis pentiusque delendis recensuit. Has autem veluti rationabiles vindicat, ea videlicet de causa quod ejusmodi codices quaedam continerent quae religionis pietatem humanamque corrumpebant societatem, de qua re ipsi cap. 4 hujus libri sermonem luculentissime habuimus .

3. Age vero, Beausobre nugis et commentis rejectis, alios Manichaicos mores, cultum ecclesiasticumque regimen, ex Constantinopolitanis synodis expendere aggredimur, quorum aliam ad Hormisdae tempora referendam esse, aliam vero ad Agapeti aevum pertinere, ex certissimis monumentis patefaciemus. Eas autem synodos, Severum, Anthimum, Zoarum, Philoxenum, aliosque, qui Acephalorum nomen perferebant, tamquam Manichaicorum dogmatum propugnatores, communi Patrum consensione damnasse, iis exploratum est qui eorumdem Acta lustrarunt. Quare nos in iisdem Actis percurrendis, sine ulla animi ambiguitate, Manichaicorum rituum professores sub Acephalorum nomine delitescere studuisse judicavimus. Ne vero falsa videar fabulari, ad memoriam prius revocabo quae impius imperator Anastasius ad suam haeresim amplificandam adhibuit, cum videlicet et Xenaiam Constantinopolim adduxit, et Severum **190** nefandum hominem cum monachis bis centum eodem venientibus honorifice suscepit. Quod (ait

Petavius) initium fuit impuri illius Severi, qui anno 513 Antiochenam sedem, a qua Flavianus ob constantiam catholicae professionis superiore anno exturbatus fuerat, per vim occupavit, et Orientales omnes ad synodi Chalcedonensis damnationem tentavit adducere, resistentes vero catholicos episcopos e sedibus ejecit. Quis fuerit Severus, ex qua gente duxerit originem, in qua religione primum fuerit institutus, paucis explicare ducimus necessarium. Quae quidem omnia a nostro scribendi scopo aliena iis haudquaquam videri debent qui praesentes has nostras Exercitationes lectitabunt.

Sozopoli igitur, una ex Pissidiae provinciae urbibus, Severus natus est. Qui cum adolevisset, ut tradunt Evagrius, Nicephorus et Liberatus diaconus, apud Berytum, Ciliciae urbem, in foro versabatur, ethnicorum tamen moribus et ritibus assidue vacans. *Postea vero, relicto jurisprudentiae studio, cum sacrum baptismum suscepisset in ecclesia admirabilis martyris Leontii, qui in urbe Phoenices Tripoli summo honore colitur, illico monasticam vitam amplexus est, quod inter civitatem Gazam et oppidum Majumam in medio itineris positum est* . Hunc autem in veneficiis, ab ineunte aetate, fuisse deprehensum, atque in Berytiorum urbe, antequam baptizaretur, daemonibus religiosum cultum adhibuisse, ex libello monachorum in Constantinopolitana Mennae synodo recitato proditum est. Quare nobis saltem suspicari licet nonnisi simulate ad suscipiendum baptisma adductum fuisse, ut videlicet eas poenas evaderet quibus imperat rum leges in sacrilegos veneficosque homines animadverti praecipiebant. Suspicionem auget Severi fuga, quam ex Beryto arripuit, ut apud Tripolim se reciperet. Atque tandem eadem nostra conjectura eo magis roboratur, quod

Severus, nondum expleto tempore quo recenter baptismate illuminati in monasteriis diversabantur, animi nequitiem sub catholicae religionis colore amplius cohibere non valens, *nec rursus perspicue ad antiquum gentilis opinionis suae vomitum reverti valens, per aliam viam ad id quod studebat pervenit.*

4. Poenarum ergo metu adductus, ad antiquos gentilium ritus palam reverti exhorruit. Propterea, novis fraudibus excogitatis, sub Acephalorum dogmatibus Manichaicam professionem delitescere nisus est, ut Manetis ritibus atque mysteriis studiosius vacaret. Non ergo mirum si, abnegata a Severo *Ecclesia, et eo a quo fuerat baptizatus,* statim Constantinopolim ad imperatorem Anastasium, omnium nequissimorum hominum patronum et vindicem properaverit, a quo cum bis centum monachis multo gaudio et honorifice exceptus est. Tantae itaque potestatis praesidio suffultus, et ad Antiochenam seu Theopolitanam sedem evectus, non solum multas cruentasque caedes militari manu in catholicos sacerdotes et archimandritas, qui suae illicitae et per injuriam canonum factae ordinationi strenue sese opponebant, fieri mandavit, verum etiam Dei domos et ecclesias, maximis solemnibusque ritibus et mysteriis consecratas, occisorum sanguine sordidavit, eas *diversoria haeresis et impietatis vocitando,* et baptisma quod acceperat reprobando. Jam vero quod Severus sincere Acephalis non adhaeserit, *sed et ipsam Acephalorum religionem simulaverit, ex sequentibus omnibus* (aiunt religiosi monachi in laudato libello) *manifestum fuit.* Narrant quippe imprimis nullam in Christo duarum naturarum unionem, seu *unitivum* (ut aiunt), admisisse, sed *novativum* dumtaxat, *ipsum divisivum appellans, et in suis propriis conscriptionibus*

anathematizans. Quae loquendi formula **191** etsi sensum obscurum redoleat, tamen veram humanitatem Verbum divinum non assumpsisse, nec eam sibi copulasse, significat. Petro Moggo deinde, qui in Alexandrinam sedem ob Acephalorum principatum fuerat intrusus, nec communicare voluit, neque iis qui ab eodem Petro Moggo fuerant *seducti et edocti, eo quod deberet Petrus abripi de Ecclesia Alexandrina.* Hac enim de causa Petri Moggi caeterorumque cum eo communicantium nomina ex Theopolitanae Ecclesiae *diptychis* abradi voluit. Propterea novis in dies contra quoscumque tumultibus excitatis, non catholicam tantum, sed et ipsorum Acephalorum religionem hujusque sectatores evertere atque delere conabatur. Tum assumpto sibi quodam Petro (quem Iberum appellant) criminum socio, quippe qui Apameae episcopalem thronum sibi usurpaverat, finalem urbis Alexandrinae eversionem *constituerunt, apponentes Alexandrinis divisiones, et ad invicem ibi populum concitantes, ut et bella civilia fierent, multae domus incenderentur, multorumque hominum sanguis effunderetur, et ipsi quidem vix aliquando fuga poenas pro istis debitas aufugerunt.*

5. Ex hac porro rerum gestarum serie monachi in suo libello scite ratiocinabantur, Severum, Petrumque Iberum, seu Apamensem, nusquam Christianae religionis fuisse cultores, utpote quibus aequanimiter catholicis et haereticis infensi videbantur. *Cum enim omnem Ecclesiam inique anathematizare ausi essent, merito ab omni Ecclesia anathematizati fuere.* Et quidem ut universali quodam anathemate ab omnibus proscriberentur, et ut eorum vitae genus omnes exhorrescerent, immanis saevaque agendi ratio

qua ad necem et exitium Jesu Christi cultores perquirebant suadebat. Quia videlicet, omnibus sacris divinisque legibus fractis et abolitis, sacerdotes aliosque Ecclesiae ministros templa inhabitantes et altaribus inservientes et insistentes violenti morti tradebant, eosque suis manibus suffocabant, vel quando ad monasteriorum omnia bona diripienda, devotos monachos, vinculis, carceribus exagitabant, gladiis telisque jugulabant; vel quando itinera agentes, venerabilia claustra S. Simeonis penetrantes, *congregata multitudine latronum Judaeorum in istos honorabiles monachos irruerunt, nec horum canitiem veriti,* opus gladii in ipsos fecerunt circa 350 numero existentes, eorumque membra in via disperserunt, non tradentes sepulturae eorum venerabiles reliquias, neque ipsorum tuguriis parcentes.

Haec, inquam, omnia, etsi immanis, saevi, truculentique, et longe ab omni pietate et religione animi argumento sint, eorum vero Manichaica instituta non praemonstrarent, nisi rerum agendarum scopus attenderetur. Quid aliud enim Severus et Petrus Iberus secum reputabant in hisce immanibus caedibus patrandis? nisi cruenta daemonibus, quibus serviebant, sacrificia reddere, quem ritum Manichaeos adhibuisse exploratissimum est. Aliis praeterea superstitiosis magicisque ritibus Severus et Petrus utebantur, vel *cum suffocatricis manus impositiones ipsorum profani et falsi sacerdotes* (tamquam ethnicorum arioli) *et pro mortuo vivente super ordinandis verba invocationis proferebant, non ex divina gratia, sed de ventre varia dicentes, ac de terra loquentes* ; vel cum Dei Ecclesias, mystica nostrae fidei sacramenta et mysteria evertere et devastare studebant, nova conventicula et contraria baptismata instituentes, audacter et

impudice Christianorum animas *ad pecunias, ad gloriam, ad carnales delicias* subripientes. Nam domos intrantes, captivas ducebant animas hominum et mulierum non firmatas, et non solum pravis dogmatibus *secundum animas, verum etiam et corporaliter ipsas corrumpebant.* Rerum autem harum atque similium relationem jam pridem ad Hormisdam Romanae et apostolicae sedis praesulem transmissam fuisse, atque ipsum summum maximumque pontificem depositionis anathematisque sententiam **192** in eosdem haereticos tulisse, ex pluribus monumentis evinci, laudatus archimandritarum coetus et monachorum ex monasteriis S. Dalmatii, Hierosolymorum, secundae Syriae, montis Sinai et trium Palaestinarum, profitetur; nihil aliud constantissime exposcente venerabili illo ascetarum coetu, nisi nefarios hosce homines tamquam Manichaeos habendos esse atque puniendos.

6. Et quidem sanctum pontificem Hormisdam in eos, veluti Manichaici dogmatis sectatores, animadvertisse, ejusdem epistola ad presbyteros, diaconos, archimandritas secundae Syriae, et ad reliquos orthodoxos quocumque Orientali climate degentes, et in apostolicae sedis communione persistentes, satis perspicue patefacit. Nam Hormisdas ex apostolico Petri throno pronuntiat gliscentes tum per universum Orientem haereses, aut ex Photini, aut ex Manetis impuris fontibus prodiisse horumque insana dogmata latius propagata fuisse, studio Severi Antiocheni, Xenaiae Hierapolitae, Cyri Edesseni, Petri Apameae, qui, indesinenter nefariis superstitiosisque sordibus involuti, episcopales thronos innumeris criminibus polluerunt. Ne ergo presbyteri, diaconi, archimandritae secundae Syriae, et reliqui

Orientales orthodoxi a profanis ritibus deciperentur, summus pontifex ibidem generatim mandat, *quidquid adversus regulas Patrum, ex quibusdam falsis commentariis prolatum, abjicere: Nullus* (ait) *vos incongruentibus praeceptis aut novis moveat institutis. Si enim mundani sunt, et Ecclesias tenere non possunt, quia eis magis convenit discere quam docere.* Et tandem ad Manichaicas forte oblationes alludens, subjicit: *Nefas est enim altaribus piis peregrina inferre libamina: quia certos religiosis disciplinis terminos Deus inter ipsa quoque cultus sui praescripsit initia* .

7. Praeter hujusmodi autem non incertae fidei monumenta, quae Severum, Petrum Apameae, Zoaram, aliosque socios Manichaicorum rituum et dogmatum professores fuisse patefaciunt, alia illius aevi superest clericorum et monachorum Antiochensium ad Joannem Constantinopolitanum episcopum supplicatio, in qua non tantum praecedentia superius descripta facinora recensentur, verum etiam et alia multa, quae nonnisi Manetis cultoribus convenire possunt. Cujusmodi enim illa sunt quae ex Judaeorum societate Severus sibi mutuaverat. Cum videlicet, Christianorum jugulationibus ubique patratis, sanctorum Syrorum martyrum monachorum carnes *canibus* et *avibus* facerandas projecit; *cum circa fontes in Daphne facere praesumpsit, et veneficiis ibidem utens, scelestis sacrificiis daemones colebat;* cum neque sacris altaribus parcens, neque sacris vasis, *alia confregit,* alia conflavit, ad nefarios omnino profanosque usus pecunia, aere argentoque erogatis. Siquidem calices argenteos et aureas columbas in formam *Spiritus sancti super divina lavacra et altaria appensas una cum aliis sibi appropriavit, dicens non*

oportere in specie columbae Spiritum sanctum nominare . In hoc enim maledicti genere unum ex praecipuis Manetis dogmatibus situm fuisse quis inficiabitur? Deum enim posse corpoream assumere formam mordicus inficiabantur. Et propterea nec Verbum veram hominis carnem, nec Spiritum sanctum sub aspectabili corporeaque apparuisse figura docebat. Quare ad evertenda duo haec Christianae religionis capita, Christi, Spiritus sancti angelorumque figuras dejiciebant, et undequaque delere conabantur.

Haec quidem Manichaicae philosophiae et theologiae fuisse principia, nec acatholicus vir Beausobre potuit inficiari. Qui quamvis in Manichaeorum describenda historia, nimium suis partibus indulgens, totum studium adhibeat ut catholicis negotium facessat, sanctorum vetustissimorum Ecclesiae Patrum et scriptorum sententias contemnat, jocum risumque faciat, **193** catholicos jurgiis et maledictis lacessat; et denique, ut principaliora fidei nostrae dogmata refellat, aut perniciosius pravis Lutheranorum, Calvinistarum Socinianorumque commentis pervertere nitatur; octavo tamen libro quae nos de Severo, Zoara aliisque descripsimus, ille Maneti suisque asseclis adjudicavit. De Severo tamen, Zoara aliisque, qui sexto Ecclesiae saeculo Manichaicam impietatem sub Acephalorum larva delitescere nitebantur, Beausobre nec unum verbum fecit, cum ejus scribendi ratio et scopus ad solum Manetem primosque ejus socios, horumque profana aeque et nefaria instituta, se extendant, posthabitis deinde ab eo iis locis iisque auctoribus quibus haeresis illa grassabatur, et quorum subsidio et industria, temporis decursu, longe lateque propagata fuit. Quare si quis attentius ad illius auctoris scopum animadvertere secum recogitabit,

haudquaquam sincerum de Manichaeis historicum criticumque opus conscribere sibi proposuisse, sed catholicos dumtaxat insectari, eosque sanctissimos vetustissimosque Patres qui nefandae huic sectae sese strenue opposuerunt carpere, de inscitiae et errorum nota postulare statuisse, dubio procul intelliget, ut jam in praecedentibus indicavimus.

8. Ne vero in recensendis Beausobre malis artibus nostrae historiae filum ordinemque pervertamus, Orientalium orthodoxorum episcoporum novas contra Severum, Anthimum aliosque Acephalos postulationes subjiciamus . Ex quibus apprime omnibus innotescet nihil nos in causa de qua modo agimus nostro studio confinxisse, aut solis conjecturis adhaesisse; sed rerum veritatem ex certissimis monumentis et percunctari et haurire voluisse. Orthodoxi itaque quadraginta septem Orientis episcopi, vel per se, vel per suos legatos, Agapeto Romano pontifici Constantinopolim accito, libellum obtulerunt, quo non tantum facinorosa Severi gesta hactenus descripta contestati sunt, sed hunc tamquam Manichaici dogmatis assertorem nefariumque propugnatorem damnandum postularunt. *Supplicamus* (aiunt), *sanctissime . . . , clamamus: Adjuva nos et sanctas animas (a Severo) occisas, quas astare cogitate prudenter, et ostendere vobis quod propter Christum traditae sunt morti a bestia multi capitis, ne rursus ex suo omnibus manifesto mangonio et Manichaeo errore, quo confidens iste iniquus ausus est intrare mundas regias aulas.* In quam quidem opinionem, sive judicium, laudati episcopi, non alia ducti ratione descenderunt, nisi quia, spectatis Severi moribus istiusque doctrina, sedulo percunctati sunt cujus sectae assertorem

propugnatoremque eum oporteret nuncupare. Etenim quandoquidem illum eadem cum gentibus sentire, *ejusdem* cum *Eutyche* simulate *opinionis esse,* Nestoriique quandoque mores sectari, cum iisdem innotuisset, merito et cum *veritate, et diaboli organum, et Manichaeum vocitarunt.* Praepostere ergo laudatos Orientis episcopos de Severi dogmatibus seu erroribus judicasse nemo confingat. Potissimum, cum non ex incerto vulgi rumore, sed ex factis rebusque apprime perspectis et cognitis ejusmodi judicium ediderunt.

9. Praeterea autem, ex Manichaicae philosophiae et theologiae principiis, veram Christi Domini ex Virgine nativitatem, veram ipsius carnem mortemque inficiabantur, magicis studiis et exercitationibus Severus ipse, Petrus Apameae, Zoaras et Isaacius Persa sedulo vacabant. In quibus superstitiose Manichaeos versari consuevisse, etiam Beausobre variis in locis explicavit. De Zoara enim in laudato legimus libello, hunc divinam Scripturam omnesque sacros ordines et missam ignorasse. Quinimmo summa animi audacia omnes veros *sacrosque ecclesiasticos ritus pessumdedisse per conventicula et parabaptismata,* quae quotidie ab eo agebantur. *Cujus synagogam* (aiunt laudati Orientis episcopi ad Agapetum) *mulierculae comessationibus et ebrietatibus, luxibusque et adulterationibus* **194** *deditae implent.* Quae quidem mala ut procul ab Ecclesiae sinu caeteri sanctissimi Orientis episcopi repellerent, omnes nisus adhibuerunt, intrepide etiam coram imperatore se sistentes, huncque enixe rogantes ne permitteret aggregari *bestias sanguinis edaces cum agnis;* alias paulatim, tota in Oriente polluta et

labefactata Christi religione, jam pudor, justitia, sanctitas verusque Dei cultus ad exitium perducerentur.

10. Isaacium autem Persam, qui in Orientem venerat, caeterisque nefariis illis viris comitem se adjunxerat, adhuc graviora perpetrasse facinora exploratum est. Nam orthodoxi illi episcopi de hoc homine verba ad Agapetum facturi, nec lacrymas vel ejulatum cohibere poterant, nec sermone explicare valuerunt quae suis iniquis manibus facere non exhorruit. Unum dumtaxat de eo facinus narrant, quod maxime exsecrari testantur. Illud videlicet, quod in quoddam se recipiens diversorium, in quo piissimi Justiniani orthodoxi imperatoris imagine reposita, *praedictus scelestus et arrogans vir, tamquam certans ut secundum noviorem modum dicendi blasphemaverit Deum.* Peculiare igitur aliquod blasphemiae genus hunc Persam in Deum excogitasse et dixisse praecedentia verba jam perspicue indicant. Quale autem ejusmodi fuerit, neque ex hoc, neque ex quocumque alio monumento nobis innotescere potuit; potissimum cum Patres illi incoeptam narrationem prosecuti, statim subdant: *Extendens baculum, in quo inhonoratam senectutem suam firmare fingit, implensque simulatum stellionatum in conspectum eorum qui ab ipso seducti sunt, percutiebat sine venia similitudinem Christo amantissimi imperatoris, haereticum denominando sic Deo unitum, et ab ipso custoditum, et veritatem praedicationis custodientem.* In quo furore Isaacium perstitisse asseverant, *donec divisit tunicam habentem nobilem effigiem, et partem pro se tenuit, quam et igni tradidit; sed totum exterminare non potuit.* Simul autem cum imperatoris imagine figuram Christum Dominum repraesentantem expressam fuisse arbitramur. Etenim in

subsequenti sermonis parte subjiciunt: *Nam conservatum fuit a Numinis meliori providentia, in redargationem manifestam et notam homicidialis temeritatis* .

11. Haec autem quae nos de Isaacio Persa et caeteris hactenus vel exscripsimus, vel explicavimus, manichaicos prodere mores, instituta et nefariam religionem, extra omnem dubitationis aleam positum esse arbitramur. Atque potissimum in eam rapimur persuasionem, quod Manichaeorum secta, *templum, altaria, sacrificium, imagines,* aliaque mysteria ad Christi veram humanam naturam pertinentia, illamque repraesentantia, dejiciebant, evertebant et ab iis abhorrebant; ut in quibusdam deinde synagogis, seu diversoriis, cum pravis eorum mulieribus dumtaxat nocturnis horis congregarentur, ad profanas quasdam oblationes Deo offerendas. Luculentius tamen de horum institutis Beausobre disseruit ; sed eo animo ut contendere auderet quaedam ex iis institutis primigeniae Christianorum religioni, ritibus, disciplinae et dogmatibus consentanea omnino fuisse, quasi vero Manichaei in omnibus apostolicis viris se conformari studuerint. Quid? Trium priorum saeculorum Patres eadem cum Manichaeis sensisse contendit. Videlicet dumtaxat *puram precum oblationem* a Christianis Deo fieri oportere docuisse, et ad Tertullianum nimirum, Clementem Alexandrinum provocare non veretur, subjiciens non templa, non altaria, non imagines primos Christi cultores admisisse a quibus abhorrebant, ne gentilium religionem sectari viderentur. At nugari, planeque in his Beausobre comminisci, jam ex iisdem Patribus ad quos provocare intendit, exploratum est. Nam Tertullianus **195** imprimis, quamvis libro ad Scapulam, quem

Beausobre laudat, de oblationibus Deo factis disserens, *puras cordis preces* in lata significatione sacrificia appellet, plerisque tamen in locis missae *sacrificium,* Ecclesiae *sacerdotium, altaria templaque* Christianorum recensuit, ut in libro potissimum de Castitatis Exhortatione, vel in libris de Monogamia, Carnis Resurrectione, et alibi passim; quibus in locis, non tantum sacerdotum dignitatem, sed ritus quibus altaris ministri consecrantur, laudat atque describit. Parem quoque Beausobre fingit fallaciam, callidumque gerit ingenium ad Clementem Alexandrinum, libro I Strom. cap. 7, provocando. Is enim etsi *purarum precum* oblationem laudet, nusquam tamen, aut incruentum corporis et sanguinis Christi sacrificium, aut Christianorum templa, vel altaria negavit; ut pluribus momentis ex hujus operibus excerptis explicare possemus, si noster scribendi scopus id non praepediret. His igitur aliisque similibus Beausobre fallaciis annotatis, quae demum de Anthimo speciatim dicenda occurrunt paucis enarrabimus.

12. Is ergo primum una cum reliquis sociis in Constantinopolitanam irruens urbem, *altaria profana, baptisteria aliena in oppositum veri altaris et sancti fontis, in multis claris locis ipsius civitatis, et in suburbiis, et in propria domo, fixit, iniqua in ipsis facere non cessans.* Communi itaque Severi, Petri Iberi, Zoarae, Isaaci Persae studio isthaec Anthimum Constantinopolim fecisse, Marianus monachus, cum archimandritis monasterii Sancti Dalmatii et caeteris monachis et archimandritis monasteriorum regiae urbis Constantinopolim, Hierosolymorum, montis Sinai ac secundae Syriae, in suo libello supplici ad Justinianum Augustum dato, contestatus est, istud speciatim de Anthimo

subjiciens, eum videlicet *propriam* Trapezuntinam Ecclesiam in qua episcopus fuerat ordinatus, contra divinas ecclesiasticasque leges ex multo tempore deseruisse, et sub ficta continentiae larva cum haereticis conventicula fecisse, ut nimirum horum praesidio sedem Constantinopolitanam *contra omnes ecclesiasticos canones et leges subriperet.*

Hanc violentam et iniquam Anthimi ad Constantinopolitanum thronum promotionem cuncti orthodoxi viri exhorruerunt, cum quia legitima catholicae Ecclesiae sacramenta pessumdabantur, tum quia summas pati molestias cogebantur. Quid vero imperator in tanto ecclesiasticarum rerum discrimine decreverit attendamus. Non enim, auditis omnibus Anthimi criminibus, in hunc animadvertere voluit. Sed princeps sapientissimus, ecclesiasticis juribus et sacerdotum immunitati optime consulens, canonicum judicium a Romano pontifice cum in Anthimum tum in socios fieri exoravit; iis ductus persuasionibus, quod ecclesiasticis rebus se immisceri non oporteret. Ab universali igitur Ecclesiae pastore sententiam fore exspectandam utriusque Testamenti praeceptis persuasus et edoctus, eo videlicet, *Interroga patrem tuum, et annuntiabit tibi; seniores tuos, et dicent tibi;* vel alio, *Obedite ducibus vestris, et subditi estote; ipsi enim vigilant pro animabus vestris tamquam rationem reddituris* . Perpetrata ab Anthimo et sociis facinora (sicut jam pridem laudati libelli auctores cum Palaestinis episcopis et aliorum Orientalium praesulum oratoribus postulaverant) ut ab Agapeto papa recognoscerentur judicarenturque, sacra etiam imperiali lege sancitum voluit.

13. Nec ab alio quidem quam ab ipso Romano pontifice Agapeto Anthimus condemnatus et omni sacerdotali honore fuit privatus. Cum videlicet sanctus pontifex, Constantinopolim profectus, facinorum impietate perspecta et omni ex parte probata, Anthimum ex ea sede dejecit, et tamquam haereticum habendum esse declaravit, *omni dignitate* **196,** *sacro officio nudavit, orthodoxi et episcopi* nomine, quo Anthimus maxime gloriabatur, e sacrorum ministrorum Albo prorsus deleto. Quam quidem apostolicae sedis sententiam, ut, omni contradictore et offendiculo sublato, ad felicem exitum perduceretur, Agapetus ipse ad Justinianum Augustum, tamquam sacrorum canonum vindicem, exsequendam commisit, ut laudati hujus libelli auctores enixius deprecati sunt, dicentes: *Obtestamur itaque vestrum imperium, non contemnere justum judicium praedicti sancti viri, sed ipsum exsequi, et Ecclesiam Dei, et totum mundum liberare a peste Anthimi et praedictorum haereticorum. Nam sancto viro Agapeto ex praesenti vita evocato, post Deum ad vestram pietatem respicientes, haec finem a vobis accipere exspectavimus.* Quas vero partes in haereti corum perniciem laudatus et piissimus saeculi princeps assumere debuisset, statim explicant iis verbis: *Implentes* itaque *quae ab illo juste et canonice judicata fuere, et per vestram generalem sanctionem ipsa confirmando, taliaque de caetero praesumi interdicendo, illius beatam animam coletis.*

14. Hoc in genere Manichaicorum morum et rituum versatos fuisse Acephalorum principes, jam laudata ex sinceris fontibus monumenta dilucide patefaciunt. Verum cum in pervolvendis Constantinopolitani Mennae concilii Actis alia

occurrant nobis, quae non tantum praesentem dirimunt quaestionem, sed etiam Beausobre nugas in praecedentibus annotatas plenius rejiciunt; idcirco ea subjicere noster scribendi scopus suadet, ne nobis defuisse videremur. Haec autem ad Petrum Iberum Apameae episcopum potissimum pertinent, de quo in superioribus varia annotavimus, quemque omnium Manichaicorum dogmatum, rituum, cultorem assertoremque fuisse, totamque Ecclesiarum Syriae sacram divinamque disciplinam et oeconomiam susquedeque vertisse, ex communi testimonio cleri sanctae Ecclesiae Apamiarum metropoli innotescit . Neque vero nostra agendi ratio sinit ut singula recenseamus quae laudasis Apameae clerus in epistola ad *sanctissimos Patres et episcopos secundae Syriae* de tam nefario homine descripsit; vel modo indicare quemadmodum, qua arte, studio, quibusve praesidiis Apameae thronum Petrus obtinuerit; non verba facere de callidis machinationibus quas adhibuit ad orthodoxorum Orientis episcoporum memorias e sacris diptychis penitus auferendas, vel de direptionibus quibus sacra vasa, Ecclesiarum pecunias, et supellectiles in profanum transtulit usum; vel de violentis ordinationibus quas frequentius adhibebat ut humiles et sibi infensos clericos, praedictarum rerum custodes, licet omnino repugnantes, a suis legitimis gradibus amoveret, eos ad altiora ministeria promovendo, sacrilego ore audacius contendens nec Jesum Christum crucifixum descendere posse ad eos e suis manibus eripiendos. Haec, inquam, et id genus alia, silentio premere duximus, cum facile a quopiam in conciliorum Actis lustrari possint. Sed ea dumtaxat subjiciemus quae apertos Manichaicos indicant mores. Cujusmodi profecto illa videntur quibus sacrum baptisma labefactabat, cum

videlicet *impudicitiam muliebrem non dignam sancti fontis introduxit, et stare fecit juxta sacrum fontem. Et cum divina mysteria* (ait laudatus clerus) *in oratorio domus Dei Genitricis finiuntur, qualem sermonem indigne faciat quae auris Christianorum tantam impietatem dictam et factam sustinuerit* . Haec omnia autem ex Manichaeorum schola prodiisse, auctor est Photius. Qui de horum coetibus et conventibus verba faciens, ait eos appellare consuevisse loca in quibus conveniebant *proseuchas, seu oratoria;* addens: *Immo etiam si salutare baptismum respuunt, se tamen ipsum admittere simulant, Evangelii verba baptismatis voce subindicantes. Etenim,* inquiunt, **197** *Dominus dixit: Ego sum aqua vivens*. Et paulo infra explicare volens quemadmodum quandoque nonnulli eorum infirmitatibus corporalibus laborantes baptismate lavari peterent atque rogarent, *futiliter* (ait) *putantes crucem et baptisma corpori prodesse, homines sane omni commodo et opitulatione indigni; sed eorum vim et operationem, nec ad animae mundationem, nec ad aliam quamque utilitatem pertinere arbitrantur* . Cum itaque ex illius synodi Actis certo habeamus, Severum, Anthimum, Zoaram, caeterosque sub Acephalorum nomine delitescentes, hujusmodi pravis moribus et institutis dedisse operam; eosque omnia sacra mysteria profanis ritibus et sacrilegiis labefactasse; sacris imaginibus crucisque signaculo bellum indixisse, confregisse pedibusque calcasse; quis negare poterit eos fuisse Manichaeos? Et quidem tamquam Manichaeos, tum ab Hormisda pontifice, tum ab alia Constantinopolitana synodo sub Menna fuisse damnatos, istius epistolis et Actis exploratum est, quae facile a studiosis viris poterunt lustrari .

15. Absoluta itaque priori hac nostrarum Exercitationum parte ad Manichaeorum historiam pertinente, aliqua referre nobis opus esset de Paulicianorum, Bogomilitarum, Waldensium et aliorum haereticorum sectis, quae Manetis doctrinam imbiberunt, istiusque instituta et mores prosecutae sunt. Verumtamen, cum de hisce sectis, quae ex tantae improbitatis schola prodierunt, et Petrus Siculus, et Photius, et Christophorus Wolfius, ordinata quadam methodo jam verba fecissent, potius Priscillianistarum, Pelagianorum, Eutychianorumque haereses a M. pontifice Leone oppugnatas atque rejectas describere deliberavimus, praesertim cum nos jam taedeat fusiori calamo duos praecedentes libros conscripsisse, perspicue intelligentes praecedenti nostra disserendi ratione in quasdam excurrisse et quasi vagatos esse quaestiones quae ad operis intentum atque titulum pertinere minime iis videbuntur qui de nobis minus clementer favorabiliterque judicare consueverunt. Sed quis ignorat summos in litteraria quandoque re exercitatos viros, vix calamum continere potuisse, cum illis negotium agendum inopinato contigit cum quibusdam hominibus nova semper systemata excogitantibus, qui vel religionem sacram, vel regiminis ecclesiastici formam apostolicamque disciplinam susquedeque vertere conati sunt, ut ista dejicerent vel abolerent? Paucis enim ab horum objectis, cavillis atque argumentorum fallaciis se expedire difficile fuit. Praesertim cum aliquando inciderunt in quasdam quaestiones ab acatholicis et schismaticis excitatas, ad quas dissolvendas sufficere non poterant unius vel alterius S. Patris testimonia. Non mirum ergo si quandoque, S. pontificis agendi rationem explicare volentes, necessarium duximus ad rerum originem et institutionem provocare, vel in medium proferre

praecedentem Ecclesiae praxim et consuetudinem, ut perspicue ostenderemus S. Leonem Magnum, nec debitos a juribus constitutos terminos, in ecclesiasticis rebus administrandis, fuisse praetergressum; non laborasse studio dignitatis suae amplificandae, episcoporum aliarum Ecclesiarum praerogativas parvi pendendo aut abolendo; non denique, aut ambitu, aut nimia severitate adductum fuisse ad apostolicae sedis et Christianae religionis hostes coercendos. Ab hujusmodi autem notis eum purgare hactenus contra Beausobre, Quesnellum aliosque nisi sumus. Hoc ipsum praeterea praestare in sequentibus Exercitationibus in votis habemus.

Quia tandem ad Manichaicam historiam judicantur tria illa pertinere theologica puncta quae, praeteritis annis, in publica conciliorum pontificia **198** Academia sanctissimi domini nostri Benedicti XIV discutienda data sunt, idcirco hujusmodi a nobis habitam Exercitationem, tamquam praecedentium appendicem, clarissimis consulentibus viris et praesertim illustrissimo ac reverendissimo domino Nicolao Antonelli, sacri Consistorii et praefatae Academiae a secretis, huic operi inserere deliberavimus. Inde sperantes hunc nostrum etiam qualemcumque laborem, lectoribus minime ingratum futurum, cum ecclesiasticas Gangrensis concilii regulas contra Manichaica dogmata editas exhibeat, quarum regularum seu canonum summam, scopum atque rationem, jam praestantissimi doctissimique viri anno Domini 1743 in pontificia aula explicarunt, eruditissimisque (ut diximus) observationibus adornarunt .

APPENDIX AD MANICHAEORUM HISTORIAM. THEOLOGICA DISSERTATIO DE CANONIBUS XIII ET XVII CONCILII GANGRENSIS *Habita in Quirinali pontificio palatio nono kal. Maii anno* 1743.

199 Arduam sane quaestionem aggredi jubeor, a nullo theologorum hactenus (quod sciam) ex omni parte agitatam. Eam videlicet, an ex verbis illis Apostoli primae ad Corinth. cap. XI, 15: *Mulier vero si comam nutriat, gloria est illi, quoniam capilli pro velamine ei dati sunt,* vetitum sit feminis comam tondere, juxta Gangrenses canones 13 et 17; tum, an eisdem non liceat umquam virilem vestem sumere, quia in Deuteronomio, cap. XXII, 5, legitur: *Non induetur mulier veste virili, nec vir utetur veste feminea, abominabilis enim apud Deum est qui facit haec;* tertio tandem, an saltem pietatis causa liceat feminis comam tondere, vestem virilem, praesertim monasticam, sumere et se virum simulare. Tria, inquam, haec hodierna luce, non scholastica methodo, sed academico more persequenda mihi tradita sunt, in quibus exponendis Socratis consuetudinem mihi imitandam proposui. Is itaque docuit in ejusmodi nondum satis definitis concertationibus nullum prorsus judicium ab oratoribus esse interponendum, sed debere dumtaxat ea proponere et probare quae verisimillima videntur, conferre causas, et quidquid in quamque partem dici potest expromere, nulla adhibita auctoritate, judicium audientium relinquere integrum atque

liberum . Hujusmodi igitur vestigiis insistendo, facile eorum invidiam declinabo qui contraria semper opinantur, et vos, sapientissimi viri, eritis mihi testes et vindices eorum quae pro explicandis tribus theologiae punctis jam dicere exordior.

Haudquaquam dubium esse potest quin mulieris nomine omnem femineum sexum omnesque ejus gradus Apostolus intellexerit. Quod quidem tum ipse totius Paulini canonis contextus imprimis probat, tum vero variis argumentis ex Scripturarum textibus depromptis Tertullianus demonstrat; gravi censura praeterea in eos invehens qui minus prudenter sibi persuasum voluere Paulum dumtaxat de nuptis mulieribus esse locutum, quique temerario quodam ausu contendebant innuptis mulieribus vel tonso capite, vel cincinnata coma, nullo prorsus assumpto velamine, tam sacris quam in civilibus conventibus prodire esse licitum, praetextu quandoque falsae virginitatis magnifice jactandae ac ostentandae. Horum itaque opinionem tamquam erroneam et sacris litteris repugnantem, idem Tertullianus lib. de Velandis Virginibus refellit, ostendens propterea Spiritum sanctum *unico mulieris nomine* nuptas et innuptas, virgines et omnes muliebris sexus gradus indicare voluisse, *utpote quod generale sit vocabulum, uti et femina.*

Ejusmodi igitur primum rejecto errore, adhuc alius non absimilis est eripiendus, in quem lapsum esse Ludovicum Capellum, non obscure ipsius de Oratione tractatus declarat. Vir itaque acatholicus, Mayemonidis Mysnae **200** commentaria secutus, variis in locis asseverat Apostoli canonem de quo agimus esse accommodandum ad consuetudinem loci in quo sumus. Ait propterea eo habitu esse in ecclesiis precandum quo solent homines reverentiam suam

et cultum testari erga magnates et principes hujus saeculi. Et post aliqua, de aliis atque aliis cum gentilium et Mahumedanorum, tum Judaeorum et Christianorum ritibus loquens, addit Apostolum respexisse in hoc canone ad civilem qui tunc temporis inter Graecos et Romanos, quibus scribebat, vulgo obtinebat morem, quo omnes ingenui in publicum communiter nudo et aperto capite prodibant. *Cum itaque* (concludit) *civilis consuetudo non semper una sit et eadem ubique et omni tempore, sed plurimum variet pro temporum, locorum et gentium varietate,* ea etiam quae ad εὐταξίαν ecclesiasticam pertinent non possunt et ubique esse eadem. Non absimili persuasione ratus de muliebri velamine et capillitio ratiocinatur, contendens Paulum apostolum ad civilem dumtaxat morem et consuetudinem respexisse, ac propterea *jussisse feminas* (utor ejus verbis) *in ecclesia sacris concionibus non interesse, nisi faciem reliquumque caput velatas.*

At Ludovico Capello, Rhenano, Munstero caeterisque pseudo-reformatae doctrinae propugnatoribus, Apostolus ipse refragatur. Qui cum laudato capite Epistolae ad Corinthios per Scripturas et naturae rationem satis dixisse videretur, ut mulieribus velaminis necessitatem suaderet, animadvertens tamen eos inter fore quosdam qui illiusmodi testimoniis et rationibus repugnarent, non aliud potius argumentum ad causam evincendam proposuit quam sacrum Ecclesiae morem. Propterea dixit: *Si quis autem videtur contentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei* . Non igitur Apostolus, ut adversarios perstringat, ad locorum consuetudines vel ad civilem morem voluit provocare, sed ad sacram tum veteris tum novi Testamenti

traditionem; quasi innuere vellet (ait doctissimus Melchior Canus) : *Si quis adeo est durus et pertinax ut argumentis positis non adducatur, sed adhuc contendat, feminam aperto capite orare oportere, hunc ego non aliter refello, quam quod Ecclesiae Dei talem consuetudinem non habent. Tanta vis in traditione est, ut quos nec Scripturae, nec naturae ratio movisset, eos Paulus existimavit Ecclesiarum more et instituto refellendos.*

Et quidem quod attinet ad Judaeorum Ecclesiam, nefas est dubitare eam alium ritum praeter hunc fuisse prosecutam. Luculentissimum ea de re exstat Tertulliani testimonium, libro de Corona Militis , quo docemur nusquam Judaeorum feminis licuisse, capitis velamen seu subjectionis signum abjicere. *Apud Judaeos* (ait) *tam solemne est feminis eorum velamen capitis, ut inde noscantur.* Hocce institutum Rebeccae exemplo confirmat, *quae procul conspecto sponso velamen assumpsit.* Causam inquirit ac subdit: *Privatus pudor legem facere non potuit.* Ac demum concludit: praeceptum illud velaminis assumendi ex sacra traditione apud Judaeos derivasse, *habiturum quandoque Apostoli auctoritatem ex interpretatione rationis.*

Non itaque apposite ratiocinatur Ludovicus Capellus cum laudato loco ait apostoli Pauli tempore hoc unum fuisse receptum, et in more positum, ut castae et pudicae mulieres, praesertim nubiles, vix umquam in publicum nisi velata facie prodirent; tum ad Judaeorum gentem sermonem convertens, subdit: *Nescio an forte judaica excipi debeat.* Haec porro, Tertulliano auctore, excipi non poterat, cum Judaeorum Ecclesia nequaquam civili consuetudine innixa (quemadmodum barbarae nationes), sed **201** Spiritus sancti

traditione edocta semper *prosecuta sit quidquid foret patrocinaturum pudori et verecundiae feminei sexus.*

His ergo positis fundamentis atque rejectis acatholicorum opinionibus, haud difficile erit priorem quaestionem resolvere, si dicamus eo Apostoli canone numquam vetitum fuisse feminis comam tondere, sed dumtaxat capitis velamen abjicere. Nec id nos aut recenti opinione confingimus, aut sine Scripturarum auctoritate asserimus. Etenim praeclarum imprimis est illud ex quo Apostolus hunc canonem orsus est, cum tam viros quam mulieres doctas voluit quo habitu quove ritu in ecclesiis esset orandum . *Volo autem vos scire* (ait ille Corinthios alloquens) *quod omnis viri caput Christus est, caput autem mulieris vir, caput vero Christi Deus.* Quid autem mystice illud capitis nomen significet, idem Apostolus sibi concinens explicat cap. V Epistolae ad Ephesios de mulieribus ita scribens : *Mulieres viris suis subditae sint, sicut Domino, quoniam vir caput est mulieris, sicut Christus caput est Ecclesiae.* Non ergo pro illius vocabuli significatione nobis laborandum est. Innuit quippe *regimen, potestatem* atque *dominium,* quod superiores erga sibi subditos exercere habent.

Apostolus praeterea viris ac mulieribus exteriora subjectionis signa praescribere pergit ne saltem inter orandum horum capita probro afficiantur. Non unum tamen idemque utrisque commune esse voluit: sed diversa, et ea potissimum quae singulorum sexui maxime consentanea essent, eorumque honestati magis responderent. Idcirco subsequentibus versibus statim subjecit: *Omnis vir orans atque prophetans velato capite deturpat caput suum. Omnis autem mulier orans aut prophetans non velato capite deturpat caput suum.* Voluit

ergo Paulus eo canone sacro precantium ritui consulere, ne Christiani viri et mulieres orantes, praetergressis quandoque reverentiae, pudoris et verecundiae legibus, aliquid probri dedecorisve committerent.

Sed perspecto jam ejusmodi Apostoli scribendi scopo, minime inferendum est in subsequentibus prohibitum voluisse feminis comam tondere. Nec enim laudato capite, aut aliis in locis, ejus verba praecepti vim habere videntur, cum dumtaxat mulieres laudibus ornet si comam nutriant, quia promissi capilli femineum decent sexum. Nec incongrue quidem hac de causa mulieres laudantur. Capilli enim naturae sunt opus, quos prolixiores ipsa natura feminis dare consuevit ad capitis tegumentum contra nuditatem, vel in ornamentum contra rudem impolitumque exterioris conversationis apparatum, vel denique in munimen contra quoscumque hiemis vel alterius adversae tempestatis rigores. Quibus forte rationibus adductus Apostolus, V, 15, merito scripsit: *Mulier vero si comam nutriat gloria est illi, quoniam capilli pro velamine ei dati sunt.* Quasi innueret (notat Erasmus) *mulieribus datos esse prolixiores capillos quia velamine indigent.* Quam porro veritatem veteres scriptores apud Stobeum cum animadverterent, muliebre capillitium *tegumentum ab ipsa natura subministratum* appellarunt . Et Clemens Alexandrinus, de mulieris opificio scribens, dixit: *Deus feminam fecit nativa coma, ut equus juba, gloriantem.*

Sed Apostoli loquendi modus et ipsa, quibus utitur vocabula mire assertui nostro robur adjiciunt. Nam Paulus imprimis non proprie, sed improprie dumtaxat capillos velamen appellat, scribens: *Quoniam capilli pro velamine ei dati sunt.* Etenim si capilli cum vera proprietate dicerentur velamen, mulieres

quae jamjam a paucis annis comam nutriebant non alio in ecclesiis publicisque conventibus velamine indiguissent, prorsusque **202** ipsis licuisset aperto capite in publicum prodire. A qua consuetudine hactenus non tantum Christianorum pietas et religio abhorruit, sed etiam cujusque barbarae et acatholicae gentis decor atque modestia. Rursus si capilli *proprie* dicerentur velamen, nec viri qui comam nutriunt, nec illi qui calvitio utuntur, umquam in publicum aut in ecclesiis retecto capite starent. Idcirco ad observandum Apostoli mandatum (quod supponitur), viri omnes cujusque conditionis et gradus, monachorum ritu tonsis crinibus incedere deberent, quod quam ineptum, quamve sit falsum neminem arbitror latere. Cum igitur istuc Apostoli dictum: *Omnis vir orans aut prophetans velato capite deturpat caput suum,* minime de naturali comae velamine intelligi debeat, sed de assumptitiis capitis indumentis, *pileis* videlicet, *galeris, mithris,* et id genus aliis; jam inde ex opposito inferre oportet Apostolum mulieres jussisse artefacta velamina in ecclesiis deferre, ut facilius pudori, verecundiae atque honestati perpetuo consulerent. Contra denique, si capilli *proprie* velamen essent, jam mulieribus liceret sparsis et intonsis comis maenadum instar, nullo super injecto velamine, in publicum exire: quem agendi morem veluti turpem et insanum, ab impia gentilium vivendi ratione derivatum, catholica Ecclesia semper damnavit.

Sed jam Apostoli verba, quibus utitur, adhuc clarius rem nostram patefaciunt. Siquidem laudatas voces non usurpat pro velaminis *vice* aut *loco,* vel ad indicandam rei originem; sed eas assumit ad finem dumtaxat innuendum, ut ex Graecis colligitur exemplaribus quae praeferunt ἡ κόμη ἀντὶ

περιβολαίου δέδοται αὐτῇ, ex quibus interpretes merito, Chrysost., nempe, Theophilactus et caeteri asseruere Apostolum ex naturali velamine necessitatem inferre voluisse alterius velaminis, voluntarii nimirum, et assumptitii. Ut videlicet mulieres discerent studio et arte ea tegenda esse, quae natura tegere voluit, atque eo assumpto velamine in memoriam revocarent primam muliebris conditionis rationem, propter quam Evae omnibusque feminis, Gen. III, 16, dictum fuit: Et sub *viri potestate eris, et ipse dominabitur tui.* Quae sane verba non ad solam *dilectionis* subjectionem, sed ad earum conditionem referenda esse, inter caeteros PP. unus docuit Augustinus lib. XI de Genesi ad Lit., quatenus vir etiam mulieri nolenti debeat dominari, *ut nisi hoc dominium servetur depravabitur amplius natura et augebitur culpa.*

Non ergo miremur si idem Apostolus velamen muliebre ad subjectionem tamquam ad verum referens finem, illud deinde, V, 10 ejusdem cap., *potestatem* appellat, dicens: *Ideo debet mulier potestatem habere supra caput.* Quatenus videlicet muliebre velamen signum sit *potestatis et subjectionis indicium,* ut forte clarius ex Graecorum codicibus colligitur, qui exhibent ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, quibus et Hebraeorum, et Chaldaeorum voces *rada et radat* apprime respondent, quaeque de *obedientiae velo* interpretari solent.

Vix ergo ambigere possumus quin velamen ibidem ab Apostolo tamquam reverentiae, pudoris et pudicitiae insigne praescriptum, omnibus mulieribus commune esse deberet. Ut propterea nuptae eo utentes *virorum gloria sint, et virgines sibi.* Contra vero si assumptitium velamen rejicerent, *et proprio, et Christianae professionis decori mentirentur.* Quod

si vero curiosius inquireremus qualem formam, quantamque extensionem velamen illud habere debeat, id ex Tertulliano audiamus. *Quantum* (ait) *resoluti crines occupare possunt tanta est velaminis regio, ut cervices quoque ambiantur. Ipsae enim* (cervices nimirum) *qua subjectas esse oportet, propter quas potestas supra caput haberi debet. Velamen jugum* **203** *illarum est* . Cum igitur ista sit assumptitii velaminis lex, hic finis, hic modus, minime censendum est Christianorum feminas ab his omnibus abhorrere, etiamsi sibi capillos tondeant; dummodo tamen in coma tondenda, vanitati, luxuriae et immodesto ornatui potius quam Christianae moderationi et humilitati non pareant, vel aliquod pravum religioni et fidei repugnans sibi assequendum non statuant; quemadmodum feminae illae de quibus in Gangrensibus canonibus actum est. Nos interim laudatos canones in priori hujus anni dissertatione ab uno cl. et doctissimo hujus nostrae Academiae theologo ad examen jam revocatos non subjicimus. Praesertim cum id temporis ratio et nostri propositi institutum non patiantur .

Nunc vero duo alia argumentorum genera proferam, quibus aperte, ac ipsa luce clarius constabit, nulla lege, sive divina, sive ecclesiastica, aut humana, feminis comam tondere fuisse vetitum. Primum ex verbis Deuteronomii desumi potest. Ibi quippe Deus Israelis filiis captivam mulierem in matrimonium ducere cupientibus praecepit ne sponsalia aut nuptias celebrarent, nisi prius captivae desponsandae coma tonderetur, totaque illius caesaries abraderetur. *Si egressus fueris . . . et videris in numero captivorum mulierem pulchram, et adamaveris eam, voluerisque habere uxorem, introduces eam in domum tuam, quae radet caesariem, et*

circumcidet ungues . En igitur Domini mandatum de tondenda, immo et de abradenda tota muliebri coma. Cujus divini praecepti causas si nos sedulo animadvertamus, singulasque persequamur, plures quidem fuisse affirmabimus. Id sane plenissimeque norunt qui veterum philosophorum scripta lustrarunt. Ex quibus docemur servilis conditionis et captivitatis indicium capillorum tonsionem quandoque fuisse, ut ex variis Scripturarum textibus etiam colligimus. Quem ritum gentiles servasse, probat Aristophanes, qui admiratione quasi captus cuidam servo comam nutrienti olim dixit: *Servus cum sis comam nutris?* Capillorum item tonsio multorum, sive graviorum criminum poena fuit, scribente etiam Apostolo, v. 6 laudati cap.: *Si non velatur mulier, tondeatur,* quasi ut in poenam violatae legis de gestando velamine mulier ipsa tonderi debeat et decalvari. Sed et alia crimina eamdem decalvationis poenam subiisse, non tantum ex variis Scripturarum locis, sed ex civilibus legibus apud Ulpianum, Justinianum, Tacitum colligimus. Ad quem ritum Juvenalem alludere voluisse arbitror satira 5, qui scripsit :

. . . . Pulsandum vertice raso
Praebebit quandoque caput, nec dura timebit
Flagra pati.

Tertia vero illius divini praecepti ratio esse potuit naturalis pulchritudinis deturpatio. De hac pariter Apostolus eodem capitis versu locutus est. *Si autem turpe est mulieri tondere, aut decalvari, velet caput suum.* Sed de hac muliebri turpitudine imprimis disertius SS. Patres disseruerunt. Quos inter Hieronymus, Ambrosius, Augustinus , quorum testimoniis Baronius in Martyrologio insistit, ad diem 20 Septembris, sanctae Faustae virginis martyrium describens.

Eam quoque turpitudinem profani scriptores exaggerant, ut videre est apud Apuleium, Statium, Virgilium, aliosque, quibus subscribens Ovidius ita cecinit:
Turpe pecus mutilum, turpis sine gramine campus
Et sine fronde frutex, et sine crine caput.
Has praecedentes rationes quarta excipit, quae ex poenitentia luctu, atque **204** moerore desumpta est. Notissimum quippe omnibus esse debet, consuevisse Judaeos atque gentiles in luctu maximisque funeribus sibi comas tondere. Praeter illud enim quod Jeremiae VII legimus: *Tonde capillum, et projice, et sume directum planctum,* id nobis testatum est ex Jobi et Micheae verbis. De eodem ritu pariter disseruerunt Herodotus, Statius, Virgilius, Seneca, quorum testimonia in medium adducere cum opus non sit, scriptores laudasse sufficiat.

Ultimam tandem rationem nobis ex veteribus Clemens Alexandrinus suppeditat, qui asseruit Deum, in Deuteronomii loco superius laudato, mulierem captivam matrimonio ducendam tonderi jussisse, ad coercendam minuendamque viri conjugis libidinem, quia videlicet uxoris capite deturpato, concupiscentiae carnalis ardor facilius defervescit. Propterea subjecit: *Si enim ei manet ratio* (loquitur de Judaeo captivam ducente) *ut eam uxorem ducat, eam retinebit, etiamsi turpis evaserit* . Quod autem mulier capillorum tonsione se minus aptam efficiat ad carnis illecebras excitandas, ex eo constat quod capillos videlicet in ea corporis parte natura collocaverit quae apertius ostenditur, quaeque a mulieribus diligentius componitur. Idcirco eo naturali ornamento abscisso, quo magis magisque placere ac nitescere student, jam humilitati, poenitentiae, castitati caeterisque virtutibus operam dare

assuescunt, dummodo tamen artefactum velamen non abjiciant. Sed hisce de causis mulieres gratas esse Deo, nec divinum aliquod, aut apostolicum violare praeceptum, nostra hac rudi oratione hactenus demonstravimus. Superest modo alterum argumenti genus, quo dubio procul probabimus mulieres adhuc Deo gratiores fuisse quando religionis severiorisque disciplinae causa comam sibi tondent.

Sat celebre imprimis est illud Domini vetustum mandatum, quo, Moysen in libro Numerorum alloquens, dixit: *Loquere ad filios Israel: Vir sive mulier cum fecerint votum, ut sanctificentur, et se voluerint Domino consecrare . . . . omni tempore separationis suae, novacula non transibit caput suum usque ad completum diem quo Domino consecratur* . Ex quibus verbis perspicue constat totius sanctificationis complementum, tam pro viris quam pro mulieribus, qui ad tempus dumtaxat Nazoraeatum profitebantur. in capillorum tonsione totiusque capitis abrasione constitisse. Sed illuscente jam Evangelio ejusmodi lex non fuit abrogata: immo maxime vigebat, quando idem Paulus eam ad Corinthios Epistolam scripsit. Etenim ipsemet Apostolus paulo post eamdem Nazoraeatus legem professus est. Epistolam quippe de qua in praesens disserimus antequam Achaiam et Macedoniam peragraret conscripsit, et ad annum quinquagesimum septimum aerae vulgaris, qui est vigesimus quartus a Christi morte, referri debet. Quando videlicet Corinthiorum populi Ephesi miserunt Stephanum, Fortunatum et Achaicum ad Apostolum invisendum, ut deducitur ex cap. IV, XI et XVI, ejusdem epistolae. Atqui idem Apostolus biennio post, variis absolutis itineribus, se totondit in Cenchris, propter Nazoraeatus votum, ut in Actis

apostolorum legitur: *Ubi assumptis ab eo quatuor viris habentibus votum supra se, primo jussit ut raderent capita, et postera die purificatus cum illis intravit in templum, annuntians expletionem dierum purificationis suae* . Verum ejusmodi legem feminis fuisse communem, jam praecedentia laudata verba perspicue produnt. Non est ergo cur arbitremur apostoli Pauli canone, *Mulier vero si comam nutriat,* etc., feminis comam tondere vetitum fuisse. Nam Paulus, antequam haec verba de muliebri coma et vestitu eructaret, jam semetipsum Corinthiis imitandum proposuerat, dicens: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi.* Et quidem in nostra Ecclesia Paulum, non solum imitari studuerunt viri *et mulieres illae* **205** qui, sacratiorem vitam sectari sibi proponentes, tonsis capitibus sacras monasteriorum aedes perpetuo inhabitandas decreverunt; sed quotquot, mundi spretis illecebris, sacro clericorum coetui se ascribere exoptarunt.

Quod si mihi objiciatur nostra hac tempestate saeculi mulieres, et tonso capite, et abjecto vetusto velamine in ecclesiis publicisque hominum conventibus prodire: easque humilitatis et verecundiae frenos cum capillis atque artefacto velamine abjecisse, quid profecto respondere possem? Num id crimini non dandum affirmaverim? Praesertim cum, novis vanitatis ritibus ab iisdem adhibitis, quasi omnino retecto capite, collo, cervicibus, humerisque nudatis, tamquam plenissimae libertatis compotes, ubique apparere student? Quam vero acriter Christianorum antiqua pietas et modestia eas accusat! Sed cum mihi nec concionatoris, nec confessarii munus in praesens agere datum sit, illud in medium adducam quod Marcus Portius Cato olim pro lege Opia in publico

senatu dixit: *Majores nostri nullam, ne privatam quidem, rem agere feminas sine auctore voluerunt; in manu esse parentum, fratrum, virorum. Nos (si diis placet) jam etiam rempublicam capessere patimur, et foro quoque, et concionibus, et comitiis immisceri.* Et paulo post subjungit: *Date frenos impotenti naturae et indomito animali, et sperate ipsas modum licentiae facturas, nisi vos faciatis* !

Hactenus de mulierum coma atque velamine; nunc autem ne meo abuti otio vestraque eruditione diffidere videar, reliqua persequar, quae duo postrema meae dissertationis capita expedire possunt. De utraque enim tum sacrarum litterarum interpretes, tum summi theologi jam pridem disseruerunt, ut videre est apud Ambrosium, Hieronymum, Augustinum, vel apud Gulielmum Parisiensem, Doctorem Angelicum, Nicolaum de Ausmo, caeterosque etiam theologiae moralis scriptores; quorum catalogus in nostrum scopum nihil conferret. Ut igitur perspicue intelligamus *an mulieribus liceat umquam virilem vestem sumere,* necessario res postulat, ut hujus Mosaici praecepti: *Non induetur mulier veste virili, nec vir utetur veste feminea,* finem et rationem expendendam suscipiamus. Pater Natalis Alexander imprimis scribit : *Hujus observantiae ratio multiplex.* Prima eaque praecipua idololatriae exterminatio. Haec enim vestimentorum commutatio, *ritus idololatricus fuit in gentium profanarum sacris passim usurpatus.* Cui expositioni Pater Calmet suffragatur, ne aliquid dicam de Grotio, Munstero, Fagio aliisque, quorum opiniones non longe abesse arbitror ab erroris nota. Ego tamen huic acquievissem persuasioni, si hanc convenientem nactus fuissem antiquorum moribus, simulque ex firmo stabilique aliquo principio conjicere

possem Moysem ea in condenda lege consilium habuisse tollendi flagitia et superstitiones quae in quibusdam inanium deorum festis et sacris committebantur. Tunc sane in proclivi mihi esset deducere illud scilicet Deuteronomii praeceptum cum caeteris legalibus et caeremonialibus irritum et vacuum effectum fuisse nova evangelica lege illucescente. Quando videlicet ethnicorum superstitio undequaque aboleri coepit. Sed hanc opinionem veluti periculosam rejiciendam esse, non tantum Trullani Canones, sed Ancyrani concilii decreta, Martini Turonensis et Zachariae I papae consultationes et statuta satis evidenter demonstrant. Deinde valde est incertum Moysis tempore idololatras ejusmodi commutandarum vestium superstitiosum ritum prosecutos fuisse. Scripturae enim quae alias et alias ethnicorum profanas caeremonias commemorant, altum quidem de qua agimus servant silentium. Aliunde vero et Servius, et Julius Firmicius, Hesychius, Polyanus, Plutarchus aliique scriptores, Moysi valde posteriores , quorum **206** testimonia, cum a P. Natali Alexandro, tum a sacrorum librorum criticis laudantur, narrant dumtaxat quae eorum aetate apud Cyprios, Assyrios, Athenienses, Romanos aliasque Orientis et Occidentis nationes obtinuerunt. Nullibi tamen illorum rituum originem et antiquitatem definiunt. Immo si nobis liceret extra nostri instituti terminos vagari, ex idololatrarum musivis, statuis, anaglyphicis, ex numismatibus pariter, annulorumque signis probare possemus promiscuam illam vestimentorum confusionem longe post Moysis aetatem in orbem invectam fuisse. Forte eam primi omnium Cyprii excogitarunt, cum in templo Ἀφροδίτον statua collocata, quae Venerem significabat, *cui viri in muliebri, et mulieres in virili veste sacrificabant,* ut Servius tradit. Deae Isidis sacerdotibus

pariter Romae solemne fuit muliebribus indui vestimentis, ut prodit anaglyphum Capitolinum, eruditissime a clarissimo viro Georgio illustratum. Introductis item ex Graecia in Etruriam, et Italiam potissimum, Bacchanalibus festis, frequentior fuit in viris et mulieribus promiscua illa vestium usurpatio, et Romae primum contigit, anno conditae Urbis quingentesimo sexto, ante Christum natum centesimo octuagesimo nono, ut auctor est Titus Livius, et Romanorum consulum tabulae patefaciunt . Qua de re aliqua adhuc nobis antiquitatis monumenta supersunt, quae imperatorum imagines muliebri forma ornatas exhibent, vel mulieres ipsas virilibus armis indutas, ut prodit anaglyphum Marci Antonii a Buonaroti editum; vel annulus ille Venerem armatam praeferens, quo Julius Caesar in maximis dumtaxat rebus obsignandis utebatur; vel denique, ut ex aliorum annulorum numismatumque signis innotescit, quae imagines Herculis, Commodi, Martiae, Neronis, Ulpiae Marcellinae aliorumque, incongruentibus ac diversae naturae vestibus indutas nostris oculis subjiciunt.

Haec quidem omnia probant novissimos gentiles, qui paulo ante vel paulo post Christi ortum in orbo fuere, ejusmodi profanam vestimentorum promiscuam confusionem adhibuisse, praesertim cum sacra et festa peragerent. Certum tamen non est Moysis tempore usum obtinuisse, vel ipsum Moysem prophetice ad illum ritum respexisse, ut tolleret videlicet flagitia et superstitiones quae in quibusdam inanium deorum cultum committebantur. Verum quamvis ultro datum sit profanum hunc cultum Moysis tempore invaluisse, quid tum? Num credendum erit Moysen, ut ejusmodi licentiis modum faceret, eam condidisse legem de vestibus non

confundendis? Absurda prorsus consecutio. Nam imprimis Deuteronomii lex Judaeis, non vero ethnicis data fuit. Illorum quippe feminae perpetuo juxta Domini mandatum a sacris arcebantur. Nec viris facile erat in ejusmodi prolabi crimen, quia in Exodi et Levitici libris, non tantum singula sacrificiorum genera descripta sunt, sed et Levitarum sacerdotumque ornamenta, munera, praerogativae ac dotes liquido definiuntur; ac denique Levi dumtaxat masculis filiis istud sacrificandi onus fuerat reservatum. Si itaque Moyses, divino spiritu eductus, tali tantoque studio duobus in laudatis libris modum, tempus, ornamenta, rationem, et caeremonias sacrorum atque festorum descripsit definivitque, ut Hebraei nimirum nihil cum ethnicis commune haberent, quis porro suspicari poterit Deuteronomii legem de qua agimus primario ad exterminandos idololatricos ritus editam fuisse? Eo enim in capite Moyses nec unum de caeremonialibus praeceptis verbum protulit .

Altius igitur hujus Mosaici praecepti motiva et rationes sunt repetenda; nec ab alia regula quam a rationis naturalis institutis, ad quam Moyses respiciens scripto definivit quae communi universarum gentium jure erant sancita. Populi quippe cujusvis etiam immanis et barbarae gentis, antequam Moyses illud praeceptum scripto consignaret, vestium diversitatem **207** personis et sexui correspondentem in usu habuere; praesertim ut mares a feminis distinguerentur. Quare nos merito arbitramur laudatum praeceptum Mosaicum referendum esse ad justitiae et veritatis praesidium, ad erroris et mendacii exitium, ad rerum denique publicarum et privatarum domorum tranquillitatem et bonum. Cum itaque tria haec humanae vitae commoda, nullis aliis in hac luce

exaequanda, animorum mores et instituta dirigant et componant, vix dubitari potest quin praeceptum illud morale sit, eoque Christiani maxime obligentur. Annon morale illud dicendum est, quod a natura proficiscitur, quodque nonnisi ea reluctante potest violari? Testis est Ambrosius scribens : *Cur menliris feminam, vel tu, femina, virum? suis unumquemque sexum induit natura indumentis; diversus cuique usus, color, motus, incessus, vires, diversa vox in viro et femina.* Testis est Seneca ita Lucillum alloquens : *Non videntur tibi contra naturam vivere, qui commutant cum feminis vestem?* Testis est Diogenes Laertius, dicens : *Legis gemina est distributio; altera scripta, altera non scripta.* Et, nonnullis interjectis, subdit: *Quae vero citra scripturam est, ea a natura et usu proficiscitur, quale est nudum ambulare in foro non debere, aut uti veste muliebri.* Poenam igitur non dicam legum, quas saepe perrumpunt, sed ipsius turpitudinis, quae acerbissima est, nostrae mulieres non intelligunt, quae cum vestibus exuunt pudorem, ut virorum ornamentis utantur. Fit enim in ea vestimentorum promiscua confusione quaedam mentita sexuum permutatio a Graecis γενεόσεως ἐναλλὶγή dicta (ut Grotius animadvertit) quae omnibus naturae officiis repugnat. Propterea, quemadmodum virorum auctoritas et majestas laeditur si muliebria opera facere velint, ut olim Clemens Alexandrinus annotavit , ita injusto arrogantiae et audaciae jure se mulier extollit, quando motu, indumentis, incessu atque operibus aliis, viros imitari et simulare studet. Huic porro agendi vivendique rationi, veritas, justitia et honestas repugnant. Si repugnant, naturae jura laeduntur, universorum Conditor arroganter contemnitur, et quidquid sanctum et decorum divinis humanisque praescriptum legibus omnino abjicitur et obteritur. Turpe est igitur mentiri, turpius fallere,

turpissimum vero cum sibi tum aliis incontinentiae et libidinis occasionem praebere, et flagitiis fenestram aperire. Quare Cicero, solo rationis lumine ductus, numquam sibi persuadere potuit *Cadere posse in virum bonum mentiri emolumenti sui causa, criminari, praecipere fallere,* quia haec omnia naturae repugnant. Idcirco veteres Romani, tamquam summum facinus a Clodio perpetratum, illud exhorruerunt, quod is femineo indutus habitu collegium Bonae Deae ingressus fuerit, ut castam matronam stupro comprimeret. Et quidem ejusmodi mala, aut alia quaedam etiam graviora, ex illa promiscua vestium permulatione evenire possunt; ideo, spectata saniori disserendi ratione, censemus Deuteronomii praeceptum non primario ad exterminandos idololatricos ritus, sed ad humanos mores moderandos datum fuisse. Et quidem, Ambrosio auctore, hominum mores semper turpes et abominabiles fiunt, ubi dirigantur a studio celandi et occultandi sexum : *Mendacium et turpe in verbis est, nedum in habitu.* Cyprianus quoque tam viros quam mulieres qui hisce abusibus vacant veluti adulteros reprehendit: *Manus Deo inferunt, quoniam illud quod ille formavit reformare contendunt.* Cui concinit S. Augustinus lib. II Soliloquiorum cap. 16. Claudere ergo juvat istud probationum genus S. Thomae Aquinatis verbis, quid ad rem nostram sic scripsit: **208** *Quod mulier induatur veste virili, aut e converso, incentivum est concupiscentiae, et occasionem libidini praestat.*

Sunt tamen et aliae hujus Mosaici praecepti mysticae expositiones nostrae Vulgatae verbis repugnantes, quas malumus silentio premere quam refellere argumentis. Cujusmodi sunt vel illa quam affert Josephus Judaicarum

rerum scriptor : *Non erunt vasa seu instrumenta viri super mulierem,* quamque Chaldaeorum codices exhibent, et Maimonides, Munsterus, Fagius Clarus, Sanctes Pagnini, et alii expendunt, et quam sequuntur. Vel alia illa cujusdam Aberici jurisconsulti, qui, nimiam philosophandi libidinem secutus, arbitratur Moysen eo mandato nequissimum quoddam facinus a Judaeis removere voluisse. Haec veluti tamquam duo commenta ab expositoribus adinventa me indicasse sufficiat, ne temporis ratione vestraque clementia amplius abutar.

Interim, dumtaxat, pro tertio nostrae dissertationis capite brevissime expediendo, mihi liceat animadvertere nos iis legibus natos esse, ut ea habeamus naturae principia, quibus parere et quae semper sequi debeamus, ut utilitas nostra communis utilitas sit. Cum itaque celare sexum quandoque, cum de propria vita agitur, vel de patria, de virginitate, de religione servanda, praeceptum aliquod urget, sit potius communi gloriae et utilitati vacare quam suis studiis indulgere; hinc, gravi ductus ratione, mihi persuadeo posse mulieres, aliqua ex his circumstantiis urgente, comam tondere, vestem virilem, praesertim monasticam, sumere, et se viros simulare. Sola autem pietatis causa id facere haudquaquam permissum esse potest, nisi gravis quoque naturae necessitas aut peculiaris boni ratio urgeat et impellat. Quod si quis modo mihi Gangrenses canones, quibus sub anathematis poena mulieribus comam tondere, et virilibus uti vestimentis, ac monasteria ingredi, cautum est, objiceret, id jam facile ex causa, loco et tempore laudati concilii eripere possem . Causa quippe fuit Manichaeorum haeresis, quae ecclesiasticas nuptias et conjugia, Eustathio docente,

exsecrabatur. Propterea iis canonibus mulieres illae dumtaxat exagitantur, quae, haereticorum doctrinis insistentes, nuptias, conjugia, filiorum procreationem condemnare audebant; atque, mutato habitu et abjectis capillis, qui subjectionis tessera sunt, monachorum claustra etiam quandoque penetrare tentabant. Id autem non in naturae decus, non in religionis praesidium, non denique in communis utilitatis bonum, sed in turpitudinis vitium, pietatis exitium, et reipublicae detrimentum cessisse, quis non intelligit, aut quis ignorare potest? Augustinus quidem in Soliloquiis eos veluti infames carpit et increpat, qui, privato dumtaxat adducti studio, *se muliebri habitu ostentant* . Quos nescio (ait) *utrum falsas mulieres an falsos viros melius vocem. Veros tamen histriones verosque infames sine dubitatione possumus vocare.* Sed, eodem Augustino ibidem auctore, eam infamiae notam minime incurrent, qui liberandae patriae desiderio et communis boni procurandi ardore excitati se mulieribus vestimentis induerent. Immo horum nomina a cunctis civibus cum summo honoris plausu celebranda forent, et tantorum facinorum auctores ab ipsa republica meliora virtutis emolumenta obtinerent. Ejusmodi autem virtutum emolumenta viris et mulieribus magis debentur quando virginitatis et religionis tuendae studio vestes sexui non correspondentes assumunt. Cujus quidem rei duo celeberrima profert exempla Ambrosius de Antiochena Christiana virgine disserens. Urgente enim contra Christianos persecutione, sancta virgo comprehenditur, quam ad lupanar adduci aut diis sacrificare impius tyrannus jussit. Sed in lupanari jam cum detineretur, de religione minime ambigebat, sed de pudore trepidabat . **209** *Ideo ipsa secum: Quid agimus hodie? aut martyr, aut virgo;* interim vero ad Deum orationibus

conversa: *Ecce vir specie militis terribilis irrupit,* qui quasi adulter ingressus, derepente mutatus, virginitatis ejus vindicem se exhibuit et praestitit. Quod ut felicius impleret, omnesque falleret qui comprimendae virginis causa tunc venerant ad lupanaria, miles muliebribus vestibus se induit; et virgo, a milite virilia et militaria indumenta assumens, evolavit de laqueis. Totam hujus rei historiam, quae sua aetate recentius contigerat, eruditissimis commentariis illustrat Ambrosius, ad quae sapientissimos auditores remittimus.

Nos tamen lectores admonere voluimus Baronium, in notis ad Martyrologium, die 28 Aprilis, gravi suspicione adductum arbitrari, eam fuisse Theodoram virginem Alexandrinam, et mendum in Ambrosii codices irrepsisse, et pro *Alexandria, Antiochiae* vocabulum scriptorum inscitia fuisse subrogatum, de quo lapsu quidquam affirmare ausi non sumus, fidem potius eminentissimo cardinali Baronio adhibentes, qui Martyrologium illud summo studio et labore concinnavit. Dumtaxat subjicimus aliud non absimile factum nobis occurrisse, laudatum Baronii opus legentes, in quo, sub die 4 Maii, narratur Antoninam Constantinopolitanam virginem, cujusdam Alexandri virilem habitum sibi assumpsisse, ut clam e lupanari educeretur. Quare idem cardinalis annotavit: Cum frequenter Christianae feminae ad prostibulum damnarentur, saepius similis casus potuit accidisse. Palladius quoque, in Lausiacis, id ipsum de alia virgine in Corinthiorum urbe accidisse, ex Hippolyto describit. Atque tandem ut silentio praetereamus quae de Lacaedemoniorum feminis narrat Valerius, non obscura sunt quae Surius, Simeon Metaphrastes aliique scriptores de S. Euphrosina virgine Alexandrina tradiderunt. Quae, studio perpetuae virginitatis

colendae, paterna relicta domo ac virili habitu induta, monachorum claustra penetravit; ibique sexum et conditionem usque ad obitum occuluit. Forte qui rigidioribus critices regulis dare operam consuescunt, huic postremae narrationi, non tam facile haerebunt, cum in ea causae occurrant quae communi honestati repugnare videntur, nec tam facile cum proximorum utilitate possunt conjungi. Verum pericula omnia et mala quae imminent, quaeque mulier tonso capite et monastico sumpto habitu posset offendere, jam statim evanescunt, si omnipotens ille Deus qui cujusque boni consilii est auctor, quemadmodum in femina Juditha, hujusmodi pietatis et religionis studia dirigere, custodire atque perficere dignabitur.